

M. Baigent i R. Leigh

Eliksir

i

kamen

NASLIJEĐE MAGIJE I AKLEMIJE

THE ELIXIR AND THE STONE

- 1997 -

U knjizi Elikzir i kamen, Michael Baigent i Richard Leigh obrazlažu svoje stajalište o tome da okultni povratak - kao, uostalom, i cjelokupna revolucija misli i stavova koja je posebno vidljiva posljednjih godina - svoju stvarnost duguje hermetizmu, korpusu ezoterijskog učenja koje je cvjetalo u Aleksandriji prije dvije tisuće godina, a koje je nakon toga nestalo iz glavne struje zapadne misli, iako nikada nije bilo potpuno zatrto. Autori slijede tragove ove čudesne, sveobuhvatne filozofije, koja ima mnogo zajedničkoga sa suvremenom holističkom misiju, pronalazeći njezine korijene u egipatskim misterijama, i ukazujući na enormni utjecaj koji je izvršila na srednjovjekovne mage i procvat renesanse. Njihova priča uključuje mnoge iznimne ličnosti, poput, primjerice, franjevca Rogera Bacona i elizabetinskog maga Johna Deeja, prototipa Shakespeareova Prospera i njegove Oluje. No, središnja je figura ove priče sam Faust, jedan od mitova koji su obilježili zapadnu civilizaciju.

Elikzir i kamen iznimno je bogato i ambiciozno djelo koje predstavlja alternativnu povijest intelektualnog svijeta. Alkemičari i čarobnjaci koji su stoljećima opsjedali maštu ljudi, ovdje su, možda i po prvi put, smješteni u pravi kontekst. Štoviše, ova knjiga nudi jedan pogled na svijet koji se u određenom smislu može nazvati "alternativnim", ali i duboko povijesnim.

*Une forêt des symboles est la nature
Où la meute cherche la mandagore.*

*Fouilles-toi, et tu percevras
L'alisier, cormier at alchemilla.*

Ave, regina elementorum.

*le riche art de la chimie noire
Vient du sortilège du gros bois.*

*La cithare saumâtre lave l'hermine
Et la genêt Vensachant.*

Ave, mundi rosa.

*Mais sois sans crainte, et tu verras
Le Normand vainc le capétien.*

Jehan l'Ascuiz

Priroda je prava šuma simbola
po kojoj pas traži mandragoru.

Potraži i ti, i vidjet ćeš
brekinju, oskorušu i alkemiliju.

Ave, regina elementorum.

Bogato umijeće crne magije
rađa se iz čarolija guste šume.

Gorki limunovac oplakuje hermelina
i žukovinu, podižući im vrijednost.

Ave, mundi rosa.

Ali ne boj se, i vidjet ćeš
kako Norman pobjeđuje Kapetovića.

Jehan l'Ascuiz

SADRŽAJ

Uvod	5
PRVI DIO	
1. Poglavlje: Hermes, Tri Puta Najveći	15
2. Poglavlje: Hermetička magija, alkemija i islam	38
3. Poglavlje: Magija mračnog doba	48
4. Poglavlje: Tri puta k Europi	65
5. Poglavlje: Srednjovjekovni magovi	87
6. Poglavlje: Renesansa	99
7. Poglavlje: Širenje hermetičke mudrosti	110
8. Poglavlje: Faust	127
9. Poglavlje: Hermetička misao i umjetnost: talisman ..	163
10. Poglavlje: Uspon tajnih društava	196
11. Poglavlje: Fragmentacija stvarnosti	213
12. Poglavlje: Povratak jedinstvu	227
13. Poglavlje: Ponovno otkriće hermetičke misli	240
DRUGI DIO	
14. Poglavlje: Magični krug	257
15. Poglavlje: Kontrola uma	264
16. Poglavlje: Politička manipulacija	273
17. Poglavlje: Komercijalna manipulacija umom	287
18. Poglavlje: Manipulacija informacijama	300
19. Poglavlje: Glazba i magija	312
20. Poglavlje: Ponovno otkrivanje smisla	329
POGOVOR	342
ILUSTRACIJE	345

UVOD

Još od sedamnaestog stoljeća, znanost je vodila bitku s filozofijom, organiziranom religijom i umjetnošću, za prevlast nad zapadnom civilizacijom i zapadnim društvom. Neposredno nakon II. svjetskog rata, njena se nadmoć činila sigurnom i opravdanom. U godinama nakon 1945., zapadna je kultura ušla u novo razdoblje znanstvenoga racionalizma i skepticizma. Sve što se odnosilo na »iracionalno«, kao i sve što se moglo povezati s »magijom« ili »praznovjerjem«, odbacivalo se s nepovjerenjem i izrazitim neprijateljstvom.

Za one koji su živjeli u razdoblju između 1939. i 1945., one koji su vodili rat, u njemu sudjelovali, ili ga tek doživjeli kao djeca, znanost je predstavljala novi i gotovo svemogući autoritet. Znanost je proizvela prednosti poput antibiotika i potaknula razvitak komunikacija, kao što je televizija. Ona je, također, razvila sredstva za ubijanje bez presedana - mlazni motor, raketu ili projektil s navođenjem, te atomsku, a zatim i hidrogensku bombu. No, čak su i takvi, potencijalno zastrašujući izumi, obećavali, kada bi ih se prilagodilo mirnodopskim uvjetima, i »napretku« o kojemu se moglo samo sanjati. Mlazni se motor vrlo lako mogao upotrijebiti u civilnom zrakoplovu, i tako revolucionarizirati načine putovanja i povezati zemljinu kuglu u još »podatniju« cjelinu. Raketa je odjednom učinila mogućim, do tada nezamislivo, osvajanje svemira. Nuklearna se energija pokazala neograničenim izvorom moći. Kao posljedica, znanstvenik je počeo uživati uzvišeni status. Njegova uloga visokog svećenika, »maga« ili vrhunskoga čarobnjaka, bila je, čini se, ustanovljena. Zbog sila koje je mogao osloboditi, on je ulijevao strah, ali i povjerenje. Bio je čvrsto ustoličen kao čuvar budućnosti čovječanstva.

Ako je generacija koja je preživjela Drugi svjetski rat imala očigledno opravdanje za vjeru u znanost, ona je, također, imala jednako očigledno opravdanje za nepovjerenje spram onoga što je smatrala iracionalnim. U mnogim se pogledima Drugi svjetski rat smatrao nekom vrstom križarskoga pohoda protiv sila iracionalnog. Iracionalnost se zastrašujuće manifestirala u orkestriranoj masovnoj histeriji pristalica Nacističke stranke, nacističkoj ideologiji, Hitlerovim govorima i samim dehumaniziranim razmjerima »Konačnog rješenja«. Iracionalnost se manifestirala u bjesomučnim napadima banzajja, japanske pješadije na Pacifiku, okrutnom zlostavljanju zarobljenika japanske vojske i besmislenim samouništenjima pilota-kamikaza.

Sučelivši se s ovim manifestacijama iracionalnog, britanski i američki veterani odrekli su se svih njegovih manifestacija. Vrativši se kući, žudjeli su samo za mirnim, takoreći, »spokojnim životom«, povratkom »normalnosti« i smirene racionalne budućnosti koju je obećavala znanost. »Normalnost«, onakvu kakvu je odredio znanstveni racionalizam, prihvaćena je kao *non plus ultra* zapadne civilizacije. »Normalnost« i njezin pripadak, konformizam, postali su osnovnim obilježjem razdoblja koje se danas povezuje sa »sivim odijelom od flanela«. Bili su to standardi prema kojima je ratna generacija željela odgajati svoju djecu, takozvane »baby-boomers«-e, ostavivši im kao naslijeđe sve povlastice teško stečenoga obilja, svu raskoš tehnološki unaprijeđenih potrošačkih dobara te obrazovanje (posebice visoko obrazovanje) o kojemu se do tada moglo samo sanjati.

Šezdesetih se godina ovoga stoljeća, kada su »baby-boomers«-i postali punoljetnima, »hrabri novi svijet« kojega je propagirala ratna generacija, počeo doimati sve ispraznijim i lišenim bilo kakve veće vrijednosti ili svrhe od pukog materijalnog uspjeha; a samim obrazovanjem koje su mladi šezdesetih godina imali priliku stjecati, ta je činjenica postala još jasnije izraženom. Umjesto svjetle i ružičaste budućnosti, mladi šezdesetih sučelili su se s tri zastrašujuće spoznaje o nečemu što do tada ljudska povijest nije poznavala - nuklearnim holokaustom, prenaseljenošću planeta i uništavanjem prirode. Sve je to preobrazilo biblijsku ideju apokalipse, iz teološke postavke vjerovanja u neposrednu - i izvjesnu mogućnost.

U sjeni tripartitne apokalipse stvorene od čovjeka, mladež šezdesetih dosegla je punoljetnost. Ta je sjena stavila pod sumnju vjeru

u razum i znanstveni racionalizam na koje se pozivala ratna generacija. Doista, sam se razum doimao tek neiskrenom maskom i opravdavajućom racionalizacijom za nove oblike ludila. Nije se činilo »razumnim« skupljati i slagati na hrpe nuklearno oružje kojeg je bilo dovoljno da pedeset puta iznova uništi planet. Nije se činio »razumnim« rastući broj stanovnika na planetu, bez omogućavanja adekvatnih izvora koji bi se prilagodili takvome rastu. Nije se, također, činilo razumnim iscrpljivati i pustošiti izvore koji su već postojali, dok se u isto vrijeme nije činilo ništa kako bi se oni obnovili.

Ukoliko je razum mogao kulminirati u takvom posvemašnjem bezumlju, zaključila je mladež šezdesetih, on nije opravdao povjerenje koje su mu poklonile starije generacije. Ako je za takav bezizlazan položaj kriva znanost, tada ona više ne zaslužuje povjerenje čovječanstva. Ako su »normalnost« i konformizam služili samo tome da ljude učine poslušnim sudionicima u mogućem vlastitom istrijebljenju, tada se »normalnost« i konformizam više nisu mogli smatrati održivim vrijednostima. U svim se ovim pogledima mladež šezdesetih počela osjećati prevarenom. Taj je osjećaj pojačavao - ne samo u Sjedinjenim Državama, već i izvan zemlje - rat čija je opravdanost i legitimnost postajala sve sumnjivijom. U deset godina sukoba, 56 000 mladih Amerikanaca, koji su se borili, ne za vlastita, već za uvjerenja svojih roditelja, umrli su u džunglama, ušćima rijeka i rižinim poljima jugoistočne Azije. Između 60 i 100 000 ljudi kasnije je sebi oduzelo život. Sukob u Vijetnamu bio je prvi rat u poznatoj povijesti u kojemu je broj žrtava na bojištu kasnije nadmašen brojem samoubojstava veterana.

Kada se mladež šezdesetih pobunila, njihova je pobuna preuzela brojne različite i ne uvijek konzistentne oblike. Obilježja ove pobune, koja se danas najčešće osuđuju, u prvome su redu »liberalizam«, takozvana »kultura droga« i skandalozno nepoštivanje i odbacivanje ustanovljenog autoriteta. Uz ove prijestupe, kritičari su skloni navoditi i odbacivanje kršćanskoga morala, komparativno istraživanje religija (posebice religija Istoka), obuzetost psihologijom (posebice Jungovom) i »nezdravo« zanimanje za »okultno« ili »ezoterično«.

Naravno, i u prošlosti se, u sporadičnim intervalima, budilo zanimanje za okultno, ponajviše u uzburkanim razdobljima promjena - u osvit Francuske revolucije, nakon Francusko-pruskog rata 1870. i pada Drugog carstva, prije izbijanje Drugog svjetskog rata i Ruske

revolucije. Međutim, čak i u razdobljima između takvih vidljivih manifestacija, »okultno« ili »ezoterično« je čitavo vrijeme bilo prisutno, iako na periferiji društvenoga razvoja i evolucije. Doista, teško je pronaći samo jedno desetljeće tijekom posljednja četiri stoljeća u kojemu neki značajni pojedinac ili grupa takvih pojedinaca nije provela eksperimente i istraživanja na području »zabranjenih znanosti«.

Tijekom šezdesetih godina ovoga stoljeća, obnovljeno se zanimanje za »zabranjene znanosti« još jednom poklopilo s uzburanim razdobljem promjena. Ovoga puta, međutim, takvo je poklapanje poprimilo neviđene razmjere - ne samo unutar male skupine kultivirane elite ili u kontekstu strukture masonske lože, već i širom zapadnoga svijeta, unutar čitave generacije razočarane, ali i dobro obrazovane mladeži. S druge strane, njihovi su roditelji počeli zvoniti na uzbunu, i nastavili zvoniti tijekom sljedećeg desetljeća. Ranih sedamdesetih, jedan od autora ove knjige koji je tada upravo migrirao u London, predavao je u mjesnoj politehničkoj školi. Budući poznat po svojoj uključenosti u američki pokret za ljudska prava i protivljenju ratu u Vijetnamu, većina njegovih kolega, žestokih marksista, pogrešno je pretpostavila da i on pristaje uz istu ideologiju. »Nas u stvari ne zabrinjava fašizam«, povjerio mu se jedan od njih. »Fašizam je višemanje mrtav. Stvarna je prijetnja Jung i njegova mistika.« Prema riječima zabrinutoga ideologa, »Jung i njegova mistika« bili su prijeteća opasnost njihovoj stvari, nagovarajući ljude neka gledaju unutar sebe i tako zamagle svijest o nužnosti društvene i političke revolucije.

Ironično, i kao posljedica, »Jung i njegova mistika« trijumfirali su, ujedinjujući u nezadovoljstvu i protivljenju političku desnicu jednako kao i političku ljevicu, konformističke pristalice statusa quo, ali i samozvane »revolucionarne snage« koje su se posvetile njihovu zbacivanju. »Jung i njegova mistika« ujedinili su također i dva, tradicionalno suprotstavljena tabora, znanstveni i religiozni establishment. U pravilnim intervalima, znanstvenici i klerici smjenjivali su se u iskazivanju ogorčenja i prijezira spram »ezoterizma« kojim je *Zeitgeist* u tolikoj mjeri bio prožet. A zvona na uzbunu koja su počela zvoniti šezdesetih, mogu se čuti i danas, iako ponešto utišana oholim izrugivanjem. Tako se, u nedovoljno informiranim medijima, među komentatorima, kritičarima, esejistima i političarima, najčešće s podsmjehom aludira na »stavove i hirove New Age-a« - kao da mnogi od

tih »stavova i hirova« o kojima je riječ, u stvarnosti nisu jednako stari kao i sami izvori filozofske i religiozne misli Zapada.

Naravno, ne može se poreći da je probuđeni interes za »ezoterično« u velikoj mjeri sadržavao luckaste elemente - trivijalnu astrologiju temeljenu na sunčevim znakovima, savjetovanje zodijaka, tarota ili I Chinga prije svake manje ili veće odluke, unaprijed oblikovane programe za samoostvarenje, bijelu svjetlost koja se kuha u vrećici, instant Nirvanu, ili, pak, kirurški pribor za »uradi sam« trepanaciju. Ne može se poreći niti to da je »povratak okultnoga« šezdesetih godina iznjedrio i neke suštinski mračne fenomene poput, primjerice, oduševljenosti sotonizmom i aktivnosti takvih skupina kao što je ona Charlesa Mansona. No, usredotočiti se samo na te fenomene značilo bi zanemariti kreativnije i konstruktivnije dimenzije »okultnog povratka«. Bilo je, primjerice, književnika koji su šezdesetih godina izronili kao nositelji »ezoterijske« misli - Carlos Fuentes i Gabriel Garcia Marquez u Južnoj Americi, Thomas Pynchon u Sjedinjenim Državama i Michel Tournier u Francuskoj predstavljaju samo nekolicinu takvih pisaca. Postojali su i učeni ljudi poput Edgara Winda i gospođe Frances Yates, čija su istraživanja »ezoteričnog« otvorila do tada zatvorena vrata našeg razumijevanja renesanse i reformacije, elizabetinske i jakobitske Engleske, te Shakespearea, Marlowea i njihovih suvremenika. Kroz Jungova, i istraživanja nekih od njegovih sljedbenika, »ezoterizam« šezdesetih učvrstio je svijest o »ženskom principu«, Goetheovoj *Ewigweibliche*, i potrebi da se ona inkorporira u zapadnu svijest i kulturu. I, kao što će ova knjiga pokazati, »ezoterijski« princip magijske međupovezanosti nadahnuo je čitav niz istraživanja vezanih uz okoliš i prepoznavanje zemlje kao živoga organizma, sveobuhvatnoga »ekološkog sustava«.

Za »okultni povratak« šezdesetih godina nije toliko važno koji su njegovi dobri i loši rezultati, već sama činjenica da se takav povratak zbio. Činjenica da se uopće dogodio u početku se doimala zapanjujućom u usporedbi s poslijeratnim razdobljem »normalnosti« i umjerenosti, znanstvenog racionalizma, konformizma, potrošača i »sivih odijela od flanela«. Pa ipak, upravo se kao reakcija na takve vrijednosti i njima pripadajuće samozadovoljstvo, ograničenost, uskogrudnost, jednostranost i sterilnost, zbio »povratak okultnog«. Za generaciju obrazovane mladeži, postalo je očiglednim da su vrijednosti njihovih roditelja kulminirale do potencijalno fatalnoga *cul-de-sac-a*.

Ukoliko se uopće mogao pronaći izlaz, bilo je nužno promijeniti stavove, a ta se promjena sastojala u integraciji kao protuteži fragmentaciji, sveobuhvatnoj međupovezanosti nasuprot specijalizaciji, organizmu nasuprot mehanizmu, te sintezi kao protuteži analizi.

»Povratak okultnog« šezdesetih godina, kao i mnoga druga zbivanja tijekom tog desetljeća, moraju se shvatiti upravo u tom kontekstu. Dinamika i vjera koje su obilježavale njegov mentalitet bile su upravljene ka preispitivanju i preusmjeravanju vrijednosti - preusmjeravanju ka integraciji, cjelovitosti, organizmu i sintezi. U to je vrijeme mnogo spominjana riječ bila »revolucija«. Oni koji su na taj fenomen gledali pojednostavljeno i doslovno, nisu bili sposobni prepoznati snage koje su ležale u njegovu temelju, površno interpretirajući riječ »revolucija« u krajnje političkom smislu. Međutim, ovdje je obilježila renesansu - revoluciji stavova i vrijednosti, osobnih i kolektivnih potreba, revoluciji u samoj svijesti, pogledima na svijet, te razumijevanju i interakciji sa stvarnošću.

Upravo je takozvani »povratak okultnog« bio zaslužan za ovu vrstu revolucije. Točnije, ona se zbila zahvaljujući određenom korpusu »ezoterijskih« učenja poznatih pod generičkim izrazom »hermetizam«. Između ostaloga, hermetizam naglašava međupovezanost svega znanja i važnost uspostavljanja veza između različitih područja učenja. U tom smislu, revoluciju svijesti koja se dogodila tijekom šezdesetih godina, možemo, do izvjesne mjere, smatrati hermetičnom.

Pisci ove knjige također su proizvodi šezdesetih. Zbog te se činjenice ne osjećamo dužnima ispričavati. Naprotiv, ako ništa drugo, njome se ponosimo, kao što se ponosimo sudjelovanjem - iako ne i bez razboritog skepticizma - u »okultnom povratku« toga vremena.

Poput mnogih naših suvremenika, svoj smo put do hermetizma pronašli idući brojnim stazama. Na neke od njih ukazao nam je sam obrazovni sustav koji je zabranio hermetizam izvan okvira akademskoga ugleda. Sveučilište, kako smo ubrzo uvidjeli, pokazalo se svime osim sve-učilišta. Pa ipak, u strogo odvojenim zasebnim odjelima engleske, američke, francuske i njemačke književnosti, kao u nekoj vrsti vakuuma, čitali smo djela poezije i proze koja su uspostavljala veze, zamagljene od strane samoga sveučilišta - između umjetnosti,

znanosti, povijesti, filozofije, psihologije, mitologije i komparativnih religija. Dok su se akademski odjeli sporili oko teritorijalnih granica, prepuni niskih strasti poput kakvih ruritanskih nacionalista, Blake, Goethe i Balzac, Flaubert, Tolstoj i Dostojevski, Joyce, Proust, Mann, Yeats i Rilke pružali su mnogo razumljiviju i prihvatljiviju perspektivu. A u djelima mnogih od navedenih pisaca - doista, čak i u djelima tako uravnoteženih viktorijanaca poput Georgea Eliota i Roberta Browninga - naišli smo na sasvim jasne naznake o hermetizmu i njegovim sljedbenicima.

Bilo je, također, i takvih ljudi koji se nisu mogli smjestiti ni u kakve službeno prihvaćene okvire ili kanone. Lawrencea Durrella, primjerice, odbacila je i ponizila čitava akademska zajednica toga vremena; no, u američkim i britanskim sveučilištima ranih šezdesetih, bilo je vrlo malo studenata koji nisu pročitali njegov *Aleksandrijski kvartet*. Upravo smo na stranicama Durrellove tetralogije i mi, poput mnogih drugih, prvi puta saznali za korpus mističnoga učenja poznatoga kao *Hermetica*. Durrell nas je, također, prvi puta upoznao s imenima poput Paracelzusa i Agripe, koja se nisu nikada spominjala u ortodoksnim udžbenicima ili antologijama. (Durrellova ekstravagantno romansirana evokacija Aleksandrije uvela nas je u kolijevku hermetizma. Konačno, upravo nam je Durrell otkrio najhermetičniju od svih disciplina, alkemiju, ali ne kao smiješan oblik primitivne kemije, već kao složen i nadasve evokativni simbolički sustav, koji je seksualnost rabio kao metaforu za umjetnost, umjetnost kao metaforu za seksualnost, a oboje kao metaforu za oblik unutarnje preobrazbe.

Poput Durrella, ni Jung nije imao svoje mjesto u prihvaćenim akademskim kanonima svoga vremena. Književnost nas je, međutim, odvela k njemu, a mi smo bili ushićeni otkrićem. Od Junga, put je vodio natrag, opet u alkemiju i hermetizam - bilo izravno, ili, pak, kroz Goetheova djela. Uskoro nam je postalo jasno kako većina puteva vodi, zapravo, u hermetizam - usprkos tome što je sveučilište, čini se, izgubilo, ili namjerno zanemarilo zemljovide.

Hermetizam je, kako smo uvidjeli, otvarao zapanjujuću i novu perspektivu svijeta znanja, čijim se navodnim čuvarem, kao što i samo ime sugerira, smatralo sveučilište. A s te perspektive pogled je oduzimao dah, baš kao što je zemljina kugla oduzimala dah astronautima koji su se tih godina otisnuli u svemir. S te perspektive, moglo se

vidjeti znanje i stvarnost, kao što se i zemlja, gledana iz svemira, doimlje poput povezane i jedinstvene cjeline, te je bilo moguće otkriti veze između navodno različitih »disciplina« i »područja istraživanja« koje je samo sveučilište držalo umjetno odvojenima, fragmentiranim, izoliranim i međusobno neovisnima. Nudeći perspektivu koja je nadilazila strogo ograničena područja znanja, hermetizam je omogućavao prepoznavanje načina na koje su se ta područja mogla spajati, pretapati i međusobno upotpunjavati. Bilo je, također, moguće uočiti pukotine i nedostatke kao posljedice odvajanja i fragmentacije.

U isto vrijeme, hermetizam je donosio više od tek apstraktnog ili teoretskog razumijevanja, više od općenite filozofske orijentacije. On je nudio empirijski potkrijepljene uvide u načine na koje se »magija« - gotovo uvijek štetan oblik »magije« - rabio i iskorištavao u djelovanjima modernog zapadnog društva. Hermetizam je, ukratko, omogućavao spoznaju o tome kako su neka od njegovih temeljnih načela oteta kako bi poslužila za krajnje zlonamjerne svrhe. »Magija«, barem ona u modernom svijetu, izronila je kao metafora za određene vrste podmukle manipulacije - za »umjetnost pokretanja stvari« na način koji je protivan samom hermetizmu.

Hermetizam nam je, osim toga, pružio i nove uvide u povijest. Prema akademskim udžbenicima toga vremena, na primjer, kao i prema mnogim našim profesorima, taj značajan fenomen poznat kao renesansa, svoje je korijene imao u vrijednostima kasnije označenim »humanističkim« - vrijednostima kojih su primjeri bili Martin Luther, Erazmo Roterdamski i sir Thomas More, autor *Utopije*. Ali, nastavivši svoja izvannastavna istraživanja i otkrivši novu generaciju učenih ljudi poput Edgara Winda i Frances Yates, renesansa je počela izranjati u posve drukčijem svjetlu. Iako je ona nesumnjivo mnogo dugovala humanizmu, za svoje je postojanje, kako se pokazalo, u još većoj mjeri mogla zahvaliti hermetičkoj misli i hermetičkoj tradiciji. Čini se da je istinski impuls koji je nadahnuo renesansu bio nadasve i suštinski »magijske« prirode.

Ovo nas je otkriće dovelo do drugog, kojeg je akademska zajednica, sukladno poslijeratnom racionalizmu, nastojala zastrti diskretnim velom. Ako je renesansa svoje korijene mogla tražiti prije u hermetizmu negoli u humanizmu, takozvani »renesansni čovjek« - koji

je, za buduće naraštaje predstavljao utjelovljenje epohe - nije mogao biti Martin Luther, Erazmo Roterdamski ili sir Thomas More. Tko je, dakle, bio »renesansni čovjek"? Uskoro smo ga pronašli u brojnim osobama koje je Frances Yates nazivala »renesansnim magima«. Ali, kada bismo uspjeli te »mage« identificirati s povijesnim osobama, uskoro bismo uvidjeli kako smo ih već susreli u književnosti kao izmišljene likove. Susreli smo ih, iako u kontekstu strogog kršćanskoga morala, u liku Marloweova doktora Fausta, te u nešto tolerantnijem i bliskijem kontekstu, u liku Goetheova Fausta. Što smo više o njemu razmišljali, to nam je figura Fausta postajala sve značajnijom. Za nas, on je odražavao nemir, znatiželju, žudnju za znanjem i otpor ograničavajućim konvencijama koje su obilježavale našu generaciju. Uskoro je, međutim, on počeo značiti i mnogo više od toga

Tko je osoba na koju se naša civilizacija poziva, pokušavajući odrediti svoj identitet? Odgovor će se u prvi mah učiniti očiglednim. Ljudi još uvijek govore o »kršćanskoj civilizaciji«, »kršćanskoj kulturi« i »kršćanskom svijetu«. Iako ne tako često kao u prošlosti, ljudi još uvijek govore o »kršćanskim zemljama«. Iz takvih je izjava jasno da zapadno društvo sebi laska smatrajući Isusa Krista osobom koja je odredila stvarnost koju je to društvo stvorilo. U stvarnosti, međutim, figura koja najtočnije personificira zapadnu kulturu nije poput janjeta blagi »spasitelj« pribijen na križ. Naprotiv, taj je lik potpuno drukčiji; on je mag, čarobnjak, vještac koji je, u renesansnom folkloru, potpisao krvavi sporazum s »Đavlom«. Lik koji je obilježio našu civilizaciju nije Krist, već Faust.

Faust, ili Faustus, danas je poznat prvenstveno, iako ne i isključivo, iz dva veličanstvena književna djela - Marloweove drame i Goetheove drame u stihu. Oba ova djela sučeljavaju zapadnu civilizaciju s utjelovljenjem njezinog kolektivnog identiteta. Oba se djela odnose na čovjeka koji je, čim se s njime susretnemo, već ovladao svim područjima poznatog znanja, proputovao čitavim spektrom ljudskoga iskustva, te se, neizbježno, pita kamo dalje - kakve li to nove svjetove još može osvojiti, te postoje li nove discipline i nova područja znanja koja još može istražiti. Za razliku od Isusa Krista, ovaj lik ne žudi za tim da ljude odvede k Bogu, pa čak ni za postizanjem vlastitog jedinstva s Bogom. Naprotiv, ono za čime on žudi jest, ništa manje, negoli sam postati Bogom. Da bi ostvario svoju namjeru, on rabi tehničke naprave svoga vremena kako bi ukrotio i podvrgnuo

svojoj volji onu sveukupnost ogromne, i još neiskorištene moći - moći koja se, prema standardima kršćanskoga morala označava »paklenom«, »demonskom«, »dijaboličnom« ili »sotonskom«. S tom moći Faust sklapa sporazum. Bit će mu dodijeljena sva sredstva i sposobnosti kako bi postigao sve što želi, postao suverenim gospodarem novih kraljevstava znanja, osvojio vrhove i prodro u dubine ljudskoga iskustva, iskušao i ucrtao do tada nepoznato i nezabilježeno. Ali, u zamjenu za to, na kraju svoga sudbinskog puta, on će predati svoju dušu.

Postoji, međutim, značajna razlika između Marloweove verzije iz šesnaestog stoljeća i Goetheove priče, napisane tijekom posljednjih desetljeća osamnaestog, i prvih desetljeća devetnaestog stoljeća. Na kraju Marloweove drame, Faustovo je odricanje od duše konačno, nepovratno, stalno, neopozivo i neotkupivo. Na kraju Goetheove pome, odreknuće je - zahvaljujući intervenciji onoga »*Ewigweibliche*«, »Vječno ženskoga« ili »Ženskoga principa« - opozvano, a Faustu je omogućeno otkupljenje i spas.

Danas, na koncu dvadesetoga stoljeća, naša civilizacija ima priliku napisati vlastitu kolektivnu priču o Faustu. Hoćemo li tu priču ispričati na Marloweov ili Goetheov način, pokazat će vrijeme.

* i na kraju, dok čitate knjigu, pokušajte izbrojiti koliko je puta pisac spomenuo riječ "faust" i "goethe", te sve varijacije tih riječi [op.prev]

PRVI DIO

1

HERMES, TRI PUTA NAJVEĆI

Od samih početaka ljudskog djelovanja postojali su čarobnjaci, šamani, vidovnjaci, čudotvorci i iscjelitelji. Mnogo prije ikakvog povijesnog zapisa, te su osobe djelovale, katkad u istom svojstvu, a katkad u približnom, kao svećenici, proroci, mudraci, vračevi, tumači snova, duhovnici, astrolozi, bard i liječnici. Njihove aktivnosti spominju se među prvima u poznatoj povijesti.

Na Srednjem Istoku, u samu zoru kršćanske ere, takvih je osoba bilo mnoštvo. Zaista, ponekad se tvrdilo da je i sam Isus bio jedan od mnogih čudotvoraca svoga vremena, čiji je kasniji utjecaj na civilizaciju bio puka slučajnost. Tako, prema preminulom profesoru sa Sveučilišta Columbia, Martonu Smithu, kršćanstvo nije bilo ništa drugo doli slučajan događaj koji se, poput mnogih povijesnih fenomena, mogao razviti potpuno drukčije ili se ne razviti uopće. Izuzevši slučajno nastupjele okolnosti, mogli smo, umjesto dvije tisuće godina kršćanstva, imati dvije tisuće godina religije temeljene na, primjerice, učenjima Apolonija iz Tijane. Doista, Isus je, barem onakav kakvim ga prikazuje kršćanska predaja, imao mnogo toga zajedničkog s Apolonijem.

Apolonije je rođen početkom I. stoljeća u Tijani, koja se danas nalazi u Turskoj, a umro je između 96. i 98. godine posl. Kr. Njegovu biografiju sastavio je Filostrat oko 220. godine. Prema Filostratovim izvješćima, Apolonije je ozdravljivao bolesne, uskrsnuo barem jednu osobu iz mrtvih, a na dan svoje smrti tjelesno uzašao na nebo, praćen pjesmama hramskih djevoja. U ranijim je godinama vjerojatno prihvatio Pitagorejsku misao. Bio je odani vegetarijanac, a kosa mu je bila upadljivo duga. Zbog protivljenja krvnoj žrtvi, nosio je lanenu odjeću, odbacujući kožu, krzno, i svaki drugi životinjski proizvod. Njegova strastvena naklonost k filozofskom istraživanju, vodila ga je

na brojna putovanja; u Italiju, Grčku, Egipat, Siriju i Babilon. Odbio je posjetiti Palestinu, jer je vjerovao da je židovski kult hramskog žrtvovanja obeščastio i ljude i zemlju. Između 41. i 54. godine, boravio je u Indiji, gdje je proučavao hinduističku misao, i ono što je preostalo od budizma. Jedan od njegovih poklonika bio je i rimski car Vespazijan, koji ga je uzeo za duhovnog savjetnika. Apolonije je vjerovao da je jedina istinska filozofija ona koja je usmjerena k duši, »jer je duša, budući nepodložna smrti i rođenju, ono što je izvor bića .

Ne bi bilo teško zamisliti mnogo gore stvari od dvije tisuće godina Apolonijeve religije, iako bi, nesumnjivo, i nju, kao i bilo koju drugu religiju, iskrivilo vrijeme, društveni i politički pritisci te dogmatizam i fanatizam njezinih sljedbenika. Međutim, okolnosti su se pokazale takvima da je Apolonija izbrisao sa slike takozvani tijek povijesti, a da za njega znamo možemo zahvaliti samo Filostratovoj biografiji, dokumentu prilično sumnjive vjerodostojnosti. Ostali čudotvorci toga vremena bili su prepušteni čak potpunijem zaboravu.

Jedan je, međutim, bio on stvaran ili izmišljen, preživio u kršćanskoj tradiciji, postavši prototipom čarobnjaka, a time po definiciji, »crni ili zli čarobnjak«. I »najstarija legenda o crnom čarobnjaku« u Zapadnoj povijesti, vezana je upravo uz njega. Lik je to koji se pojavljuje kao Šimun Mag u Djelima apostolskim (Djela, VIII, 9-24), u pisanjima crkvenih otaca, i kasnijih komentatora. Faust je debitirao upravo u njegovom obličju.

Postoji dokaz koji sugerira da je izvorni Šimun, osoba ili osobe na kojima se temelji njegov lik, bio sljedbenik »hereze« poznate kao gnosticizam. Epifanije, crkveni otac iz četvrtog stoljeća, zaista ga i optužuje za osnivanje gnosticizma, što je prilično nevjerojatna tvrdnja. Drugi crkveni pisci prepričavaju da je za sebe tvrdio kako je Mesija, Sin Božji, pa čak i personifikacija Boga Oca. Opisuju ga kako putuje u društvu prostitutke iz Tira, poznate pod imenom Helena, implicirajući namjernu identifikaciju, ako ne i reinkarnaciju Helene Trojanske. Jedno od imena koja joj se pridaju je i Sofija (Sophia), gnostički izraz koji označava utjelovljenu Božansku Mudrost. Prema jednom komentatoru:» Namjera je njenog prikazivanja kao bludnice, pokazati u koje je dubine uronio božanski princip, uključivši se u stvaranje « .

U Svetom Pismu, i kasnijoj crkvenoj predaji, Šimun djeluje kao vrsta lukavog protivnika, posrednik sila tame, bezbožnih i nečistih si-

la, kojima je novooblikovana kršćanska poruka bila oštro suprotstavljena. Tako se, u Djelima apostolskim, Šimun pojavljuje kao samoproглаšeni Samarićanin-čudotvorac, i možebitni Mesija. Kao karizmatična ličnost, imao je vatrene sljedbenike kao i Petar, ali na njegov mnogo mračniji način, bio je »ribar ljudi« i »ribar duša«. Prilikom susreta s Petrom, ponudio je apostolu novac za dar ozdravljivanja polaganjem ruku. Drugim riječima, pokušao je kupiti iscjeliteljsku moć Duha Svetoga za sebične svrhe, od kuda i proizlazi grijeh »simonije«. On, je, također, stavljao u pitanje položaj Isusa i autoritet Petra kao apostola.

Susret je kulminirao kad je Šimun bacio simboličnu rukavicu, i izazvao Petra na vrstu duhovnog ili magičnog dvoboja, u kojem su jedan drugome trebali parirati u čudima. U početku je Šimun doista i »nadigravao« Petra svojim čudima koja su, površinski, bila mnogo blještavija. Za razliku od Petrovih, ona nisu proizlazila ni iz kakve božanske moći ili ovlaštenja, već, sredstvima običnog čarobnjaštva, iz mnogo sumnjivijeg i (prema crkvenim komentatorima) demon-skog izvora. U tom smislu, ona su okaljana, pokvarena i nečista. Iako zasljepljujuća, ona su samo proizvodi varke, podvale, lukavstva ili prijevare, dodirujući samo površinu svijesti, ali nemajući nikakve dublje vrijednosti. Nepotrebno je reći da Šimun, prema predaji, padajući s visina na koje se sam uzdigao, biva diskreditiran.

Obzirom na njegovo prikazivanje u Djelima apostolskim, Šimun je tek manja i nebitna figura, potkupljivi »showman« i šarlatan, samo sitna prepreka koju treba skloniti s puta, dok Petar nastavlja, u svojoj slavodobitnoj misiji, prenositi evanđelje Samarićanima. Za kasnije kritičare, međutim, on postaje mnogo više od bijednog Petrovog suparnika, kojemu Božje karte nisu naklonjene. Njega uspoređuju sa samim Antikristom, njegovim utjelovljenjem ili poslanikom vrhovnog duhovnog neprijatelja. Za odane je kršćane taj izvorni arhi-čarobnjak postao »crnim magom«, ambasadorom sila »kozmičkog zla«. Moći kojima je raspolagao dane su mu od vrhunskog izvora zla i nepravde, Antikrista ili Đavla samoga. I svi kasniji čarobnjaci bili su stigmatizirani kao Šimunovi sljedbenici. Obzirom na crkveno učenje, nisu ni mogli biti ništa drugo. Očigledno nisu mogli imati pristupa božanskim moćima, niti su mogli biti apostoli Sudnjeg dana, jer bi time ugrozili monopol Crkve na takvu moć. A svaka demonstracija moći, koja nije proizlazila iz službeno priznath crkvenih izvora, mogla je biti samo demonska.

Tako je Šimun Mag pripremio put za Fausta, čarobnjaka koji je sklopio sporazum s Đavlom. Sličnost među njima nije samo tematska. Na njemačkom, riječ »faust« znači »šaka«, koja može, sa stanovitim zadržskom, biti metaforički prikladna. Na latinskom, međutim, »faustus« znači »onaj koji uživa naklonost«, i upravo je to nadimak kojeg usvaja Šimun Mag. Prema profesoru Hansu Jonasu:

»Značajno je to što je u latinskoj sredini Šimun rabio nadimak Faustus (»onaj koji uživa naklonost«). To je povezano s njegovim stalnim nadimkom »Čarobnjak«, a činjenica da ga je pratila Helena, za koju je tvrdio da je ponovno rođena Helena Trojanska, jasno pokazuje da je ovo jedan od izvora legende o Faustu. Nekoć licina obožavatelja Marloweovih i Goetheovih drama smatraju da je njihov junak potomak gnostičke sekte, a da je prelijepa Helena, koju je dozvao svojom djelatnošću, nekoć pala Božja Misao, kroz čije će uzdizanje čovječanstvo biti spašeno«.

U Djelima apostolskim, Šimun Mag uistinu ne vidi sebe kao izvorno zlog poslanika paklenih sila. No, čak i u to vrijeme, od sredine do kraja prvog stoljeća, takvu bi figuru osudila većina židova, kao i sljedbenici tek nastajućeg kršćanstva. Za Židove, on bi bio vjerski otpadnik, čije djelovanje nadilazi službeno prihvaćene granice hramskog svećenstva, nacionalističkih mesijanskih sekti i poklonika mladog rabinskog judaizma. Za one koji su prihvatili novu religiju, bilo da im je ona objavljena putem Jakova i njegove ranocrkvene sljedbe, ili putem obraćenika Pavla, on bi bio još gori. Smatrali bi ga suparničkim Mesijom, koji svojim tvrdnjama i radnjama poseže za uzurpacijom prerogativa »istinskog« Mesije. U tom smislu, on bi doista predstavljao »anti-Krista«.

No, ako je lik čarobnjaka utjelovljenog u Šimunu Magu zaista i bio nepoželjan u novozavjetnoj Palestini, postojale su druge sredine u kojima je on bio i više nego dobrodošao. Tijekom prvog stoljeća, najvažnije takvo mjesto bio je Egipat, posebice grad Aleksandrija.

Aleksandrija, srce grčkog Egipta

Prije više od pola tisućljeća, uspostavljeni su srdačni odnosi između Egipta i Grčke. Još 610. godine prije Krista, u delti Nila, osnovano je grčko naselje, kao trgovačko središte, a grčka je vojska, koja je vodila vlastite ratove protiv perzijske ekspanzije, često pomagala Egipćani-

ma protiv sličnih perzijskih upada. Za razliku od Grčke, međutim, Egipat nije bio sposoban oduprijeti se napadačima. Od 525. do 332. godine prije Krista, Egipat je trpio perzijski jaram. 343. godine, Nektanebo II, posljednji faraon, pobjegao je u etiopski egzil, i Egipat drevnih dinastija prestao je postojati. Hramove, svetišta, spomenike, i čitave gradove uništili su perzijski osvajači i ostavili ih u ruševinama.

Kad je Aleksandar Veliki ušao u Egipat 332. godine prije Krista, egipatski narod ga je pozdravio kao osloboditelja. Snage perzijske okupatorske vlasti pružile su slab otpor, i bile su ubrzo poražene. Godinu dana kasnije, 331. godine, makedonski zapovjednik osnovao je grad, koji, čak i danas, nosi njegovo ime. Ubrzo je napustio zemlju, i nikada se više nije vratio. Osam godina nakon toga umro je u Babilonu, a njegovo su neizmjereno carstvo, koje se protezalo do Indije, među sobom podijelili njegovi generali. Jedan od njih, Ptolemej, naslijedio je Egipat, i njime vladao od 305. godine, kao kralj Ptolemej I. Time je započeo dinastiju *grčkih* monarha, koji su vladali Egiptom sve dok Kleopatra, posljednji Ptolemejević, nije umrla 30. godine prije Krista.

Kleopatra je počinila samoubojstvo, doznajući da je njezino brodolje, i ono buntovnog Rimljanina Marka Antonija, porazio Oktavijan, posinak Julija Cezara, u bitci kod Akcija. 27. godine prije Krista. Slavodobitni se Oktavijan tada proglasio carem, uzeo ime August, i uspostavio Rimsko Carstvo. Egipat je, tako, postao rimskim satelitom, kojim je upravljao prefekt, izravno odgovoran samo caru. Sljedeća tri i pol stoljeća, Egipat je bio žitnica Rima. Aleksandrijski brodovi prevozili su žito preko Sredozemlja, u početku u Italiju, potom u udaljene ispostave Rimskog Carstva, a naposljetku, od 324. godine, u novoosnovani grad, Konstantinopol.

Za vladavine grčke dinastije Ptolemejevića, Egipat je pružao mogućnosti za dobivanje zemlje, društvenog položaja i lake zarade. Prirodno, to je privuklo rijeke doseljenika, od kojih su mnogi bili siromašni, a sada su vidjeli mogućnost za poboljšanje svojih prilika, pa čak i za stjecanje moćnih položaja u vlasti. Pritjecanjem grčkih doseljenika, Egipat se helenizirao i dramatično transformirao. Primjerice, Egipćani su oduvijek pili pivo, dok su Grci, međutim, pili vino, što je izazvalo potrebu za sadnjom vinograda. Dok je većina Egipćana nosila lanenu odjeću, Grci su odijevali vunenu, što je prozročilo uvoz ovaca. Ne prihvaćajući nikakva nadomjestka za maslinovo ulje, Grci su uzgojili i maslinike. Izgradili su i nove gradove,

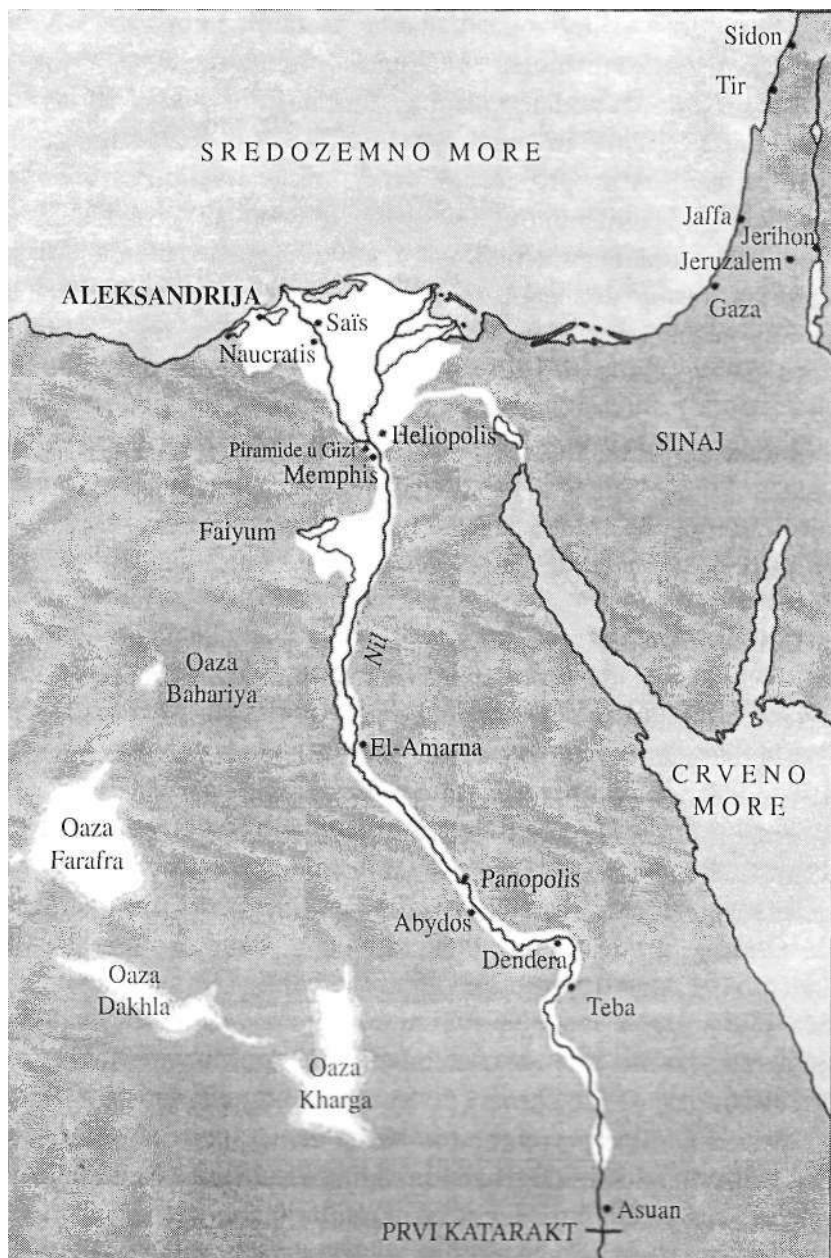
smještene na važnim trgovačkim putovima. Kako bi povećali poljoprivrednu proizvodnju, svojom su tehnološkom stručnošću reorganizirali zemljišta kultivacijom, pospješenim sustavom navodnjavanja i isušivanja močvara. Uvezeno željezo omogućilo je izrađivanje poljoprivrednog oruđa, kvalitetnijeg od onoga koje se prije toga koristilo u Egiptu.

Bankarstvo je postalo temeljnom sastavnicom helenizirane egipatske ekonomije. Osnovana je službena kraljevska banka sa središtem u Aleksandriji i svojim podružnicama u cijeloj zemlji. Budući pridružena Ptolemejskoj kraljevskoj riznici, banka je mijenjala i posuđivala novac, primala pologe i nudila zajmove. Takve su olakšice, naravno, bile dostupne prvenstveno Grecima. Domaće egipatsko stanovništvo nije uživalo jednake povlastice.

Za vladavine Ptolemejevića, Egipat je, općenito uzevši, napredovao, kako doseljenici tako i domaće stanovništvo. Pred kraj Kleopatrine vladavine, bogatstvo zemlje bilo je neizmjereno. Prema jednom podatku, godišnji obračun iznosio je 294 tone zlata, 45 300 tona pšenice, što je današnji ekvivalent stotinama milijuna US dolara. U zoru kršćanske ere, kada je Egipat prešao u ruke Rima, pšenica je bila najvažnije dobro na svjetskom tržištu toga doba. Nijedna domena Rimskog Carstva nije donosila usporedivi prihod.

Ako se Egipat, u cjelini, razvijao, najbolja manifestacija tog razvitka bio je grad Aleksandrija. Iako nikada nije postala službenom egipatskom prijestolnicom. Aleksandrija je uživala jedinstveni položaj. U njoj je bila smještena rezidencija Ptolemejskih monarha, a i kasnije rimskog prefekta. Običavalo se govoriti da je Aleksandrija »od« Egipta, a ne »u« Egiptu.

Tijekom prvog stoljeća kršćanske ere, Aleksandrija je bila najbogatiji, najurbaniji, najsvjetskiji, najkulturniji i najciviliziraniji grad grčko-rimskog svijeta, i »svjetsko trgovinsko središte bez premca«. Broj njezinog stanovništva procjenjivao se na 500 000, nadmašujući tako svaku metropolu na Sredozemlju. Grad je bio čuven po svojoj arhitekturi. Jedna od najpoznatijih aleksandrijskih građevina bio je svjetionik s Pharosa, koji se ubraja među sedam čuda starog svijeta. Izgrađen na otoku Pharosu, svjetionik je bio povezan s gradom 1300 metara dugim zidom. Utvrda je bila visoka 120 metara, poput suvremene četrdeseterokatnice. Bila je izgrađena od svjetlucajućeg bijelog kamena, a nadvisivao ju je masivni Zeusov

Egipat za vrijeme grčke vladavine, od 332.-30.god.pr.Kr.

kip. Na samome vrhu ovoga zdanja neprestano je gorjela vatra, čiju je svjetlost, daleko na morsku pučinu, reflektirao sustav zrcala.

Prema jednom podatku, sam grad imao je više od 800 taverni, 1500 kupališta, 2400 hramova, i više od 4 000 kuća. Postojala su i kazališta, stadion za igre, forum, velika tržnica, veličanstveni gymnazium, brojni javni parkovi, i sveti gajevi. Postojala su sudišta, vojni objekti i nebrojeni spomenici. Na ulazu u Augustov hram stajala su dva stuba, kasnije poznata kao »Kleopatrine igle«, od kojih jedan danas stoji na Embarkmentu u Londonu, a drugi u njujorškom Central Parku. Sve te građevine bile su u bijelom mramoru, čija je bjelina, pričalo se, pri svjetlosti sunca bila zasljepljujuća.

Među najvećim aleksandrijskim atrakcijama toga vremena, bilo je balzamirano Aleksandrovo tijelo, umotano u laneno platno, preneseno iz Babilona u metropolu koju je osnovao. Tijelo velikog zapovjednika počivalo je u zlatnom sarkofagu, smještenom u veličanstvenoj grobnici, koja je postala mjestom hodočašća. Vjerovalo se da je sarkofag ukrao, oko 89. godine prije Krista, jedan od Ptolemejskih kraljeva, kojemu je bio potreban novac. Grobnica je preživjela nešto duže, a posljednji se put spominje u povijesnim zapisima iz 215. godine, kada ju je posjetio rimski car Karakala.

Međutim, za mnoge ljude toga vremena, a sasvim sigurno i za kasnije naraštaje, dragulj u aleksandrijskoj kruni bila je njezina velika knjižnica. Njezine bibliografske zbirke nadmašivale su druga znanstvena središta, kao što su Atena i Korint, a Aleksandrija je postala vrhunskim mjestom učenosti cijelog klasičnog svijeta. U Aleksandriji su, zapravo, postojale dvije velike knjižnice. Jedna od njih, veća, bila je izgrađena u bijelom mramoru i povezana s »Muzejem«, čije je izvorno ime bilo »Mouseion«, ili »Hram Muza«. Manja knjižnica bila je smještena u hramu posvećenom bogu Serapisu.

»Mouseion« je prvobitno bio kulturni centar, sveto mjesto posvećeno Muzama. S rimskim režimom, koji je zamijenio Ptolomejeviće, poprimio je svjetovniji karakter, evoluirajući u drevni ekvivalent suvremenog sveučilišta. Smješten u blizini mora, ponosio se svojim natkrivenim šetalištima, arkadama s klupama, dvoranom u kojoj su učenjaci zajedno jeli, sobama za privatne studije, stambenim četvrtima, predavaonicama i kazalištima. Njegove članove subvencionirao je sam »Mouseion«. Nisu plaćali poreze, primali su besplatne obroke i smještaj, dobre plaće, i brojne druge ugodnosti, uključujući i sluge.

»Mouseion« je osnovao, između 300. i 290. godine prije Krista, Ptolemej I, obrazovan čovjek, u čijem su se društvu nalazili umjetnici, filozofi, pjesnici i ostali pisci. Ptolemej je izdao dekret, kojim se sve knjige pronađene na brodovima u aleksandrijskim lukama, imaju zaplijeniti i prepisati. Kopije su, potom, bile dane vlasnicima knjiga, a izvornici pohranjeni u »Mouseionu«. Ptolemej je, također, zapovijedio da se izrade kopije knjiga iz drugih knjižnica, poput one u Ateni, a kupovale su se i privatne zbirke iz cijeloga svijeta.

Ptolemejev bibliografski žar nastavili su i njegovi nasljednici. Knjižnica je konačno obuhvaćala prostor od deset dvorana, a svaka od njih bila je posvećena jednom području znanja. Kao i svjetionik s Pharosa, aleksandrijska se knjižnica smatra jednim od sedam čuda staroga svijeta. Tekstovi su se čuvali u obliku svitaka od papirusa, od kojih je većina sadržavala dva ili više odvojenih djela. U danima svoje najveće slave »Mouseion« je imao oko 500 000 takvih svitaka, dok je manja knjižnica, povezana sa Serapisovim hramom, sadržavala ostalih 40 000 svitaka. Sve je bilo precizno označeno i katalogizirano. I sve je bilo dostupno, ne samo obrazovanoj eliti već i širokoj javnosti, svakome tko je imao želju za učenjem.

Većina materijala koji se držao u gradskim knjižnicama, bio je na grčkom. Nakon rimskog osvajanja, taj je materijal bio nadopunjen latinskim tekstovima. No, postojala su i djela na mnogim drugim jezicima, i iz mnogo dalje prošlosti, primjerice, komentari zoroaster-skih tajnih spisa, koji su, kako se čini, bili kopije drevnih egipatskih radova.

Poput mnogih drugih knjižnica, i aleksandrijska je bila tragično ranjena okrutnošću rata i ekscesima doktrinarnog fanatizma. Godine 48. pr. Kr., Julije Cezar je okružio grad. Vatra se širila od pobijeđenog egipatskog brodovlja, k zgradama na obali, i 70 000 svitaka je, prema izvješćima, uništeno u »Mouseionu«. Mnogi od njih bili su nadomješteni, ali od kraja 3. stoljeća poslije Krista nadalje, aleksandrijske su knjižnice neprestano ugrožavali valovi perzijskih osvajača, rimski car Dioklecijan i strastveni kršćani. Čini se da je, do četvrtog stoljeća, glavna knjižnica, »Mouseion«, bila uništena ili reducirana do te mjere da se više nije ni spominjala u povijesnim zapisima. Konačno je 391. godine, kršćanska rulja, predvođena aleksandrijskim patrijarhom, uništila manju knjižnicu u Serapisovu hramu, kao i sam hram. Gubitak bogatog aleksandrijskog znanja, jedna je od najvećih kata-

strofa u povijesti zapadne civilizacije. Nepravda je to, za koju kršćanstvo zapravo nikada nije bilo pozvano na odgovornost. Kršćanski su fundamentalisti, čak i danas, i više nego pripravnici spaljivati knjige u ime vjere.

Veličinu gubitka najbolje dočaravaju neki od uvažениh imena povezanih s Aleksandrijom i njezinim knjižnicama. Među njima bili su Euklid, matematičar čiju geometriju i danas učimo, te Eratosten, koji je zaključio da je Zemlja kugla i izračunao njezin promjer. U Aleksandriji su djelovali i astronomi i astrolozi poput Ptolomeja, te liječnik Galen, čije je učenje utjecalo na medicinsku misao idućeg tisućljeća i pol. Bio je tu i egipatski svećenik i povjesničar Maneto, čiji je pregled egipatskih kraljeva i dinastija i danas važeći. Crkveni oci i teolozi, poput Origena i biskupa Klementa, djelovali su u Aleksandriji, kao i poznati gnostički učitelji Valentin i Bazilid. A bio je i veliki broj filozofa, kao što su, primjerice, Plotin, Proklo i helenizirani Židov Filon, čija su učenja utjecala na kasnije mislioce.

Može se, stoga, zaključiti da je Aleksandrija u zoru kršćanske ere, bila prava mješavina različitosti. Gradsko je stanovništvo bilo sastavljeno od ljudi svih rasa, kultura i vjera poznatoga svijeta, i to je činilo svjetsku metropolu čiji se suvremeni ekvivalenti mogu pronaći jedino u takvim središtima kao što su London i New York. Osim domaćih Egipćana, bilo je i predstavnika iz svakog kutka Sredozemlja u kojem se govorilo grčki, ne samo s grčkog kopna i otoka, već i sa Sicilije, iz Sirije, Turske i Male Azije. Bilo je Babilonaca, Arapa, Perzijanaca, Kartažana, Talijana, Španjolaca, i Gala iz Francuske. U Aleksandriji je postojala i najveća židovska zajednica izvan Judeje.

Kao i ostale etničke zajednice u Aleksandriji i Židovi su imali svoju četvrt. Iako su u Jeruzalemu tražili duhovno vodstvo i plaćali godišnji porez za tamošnji Hram, oni su se, u svojim navikama, načinu života i mnogim drugim pogledima, helenizirali. Mnogi su bili oženjeni grčkim ženama. Mnogi, pak, više nisu govorili hebrejski, pa su se službe u jednoj velikoj i mnogim manjim sinagogama vodile na grčkom jeziku. Služili su se i grčkim prijevodima Tore. Neki od svitaka pronađenih u Kumranu, na Mrtvom moru, bili su na grčkom i napisani na papirusu, što upućuje na aleksandrijski izvor.

Židovi su uživali najviši položaj među svim ne-Grcima u Aleksandriji, sa značajnim stupnjem autonomije. Primjerice, imali su svoje sudove, vođe, a neki su se uzdigli i na vrlo visoke položaje. Kaže

se da je jedan Ptolemejević povjerio upravljanje državom i nadzor nad vojnim snagama dvojici Židova. Dva generala u vojsci Kleopatre III bili su Židovi.

Kad je pala dinastija Ptolemejevića, nastao je neizbježni sukob između židovske zajednice i novog rimskog režima, koji je izrastao u snažni i do tada neviđeni antisemitizam. U to doba, u Palestini su izbijale neprestane pobune protiv rimske okupacije. Godine 66. posl. Kr., planuo je veliki ustanak u Judeji, koji će potrajati još osam godina. Kako je rimska vojska postupno ponovo uspostavila imperijalnu vlast u zemlji, mnogi mesijanski židovski pobunjenici, zeloti i sikarijci («sicarii»), potražili su utočište u Aleksandriji, gdje su nastojali podići novi ustanak. Kasniji neredi u Judeji, samo su pridonosili ionako prisutnom antisemitskom raspoloženju. Do sredine drugog stoljeća, nekad mnogobrojna židovska zajednica, bila je prorijeđena.

U to je vrijeme aleksandrijska slava još bila na vrhuncu. Čak četiri stoljeća nakon toga, rimski povjesničar Amnijan Marcelin ovako je pisao o Egiptu:

»Ovdje, prije negoli u neku drugu zemlju, dolaze ljudi iz mnogih kolijevki različitih religija. Oni još uvijek brižno njeguju svete obrede koji su im preneseni putem tajnih svitaka.«

Pitagora i Platon, navodi Amnijan, svoju su mudrost u velikoj mjeri stekli upravo u Egiptu. Iako, dodaje on, u Aleksandriji postoje fontane takve mudrosti:

...još se i sada u tome gradu mnogo uči, jer postoje brojni učitelji iz različitih sekti, a mnoga tajna znanja objašnjavaju se geometrijskom znanošću. Među njima nije mrtva ni glazba niti harmonija. Nekolicina se još uvijek bavi promatranjem kretanja zvijezda, a veliki je i broj učenih aritmetičara. Pored njih postoje i mnogi koji su dobro upućeni u vještinu proricanja.

Amnijan Marcelin zaključuje:

»Ako itko ozbiljno poželi proširiti svoje znanje o raznim granama božanske mudrosti, ili se posvetiti ispitivanju metafizike, taj će spoznati da cijeli svijet ovakvu vrstu znanja duguje upravo Egiptu.«

Ako je Aleksandrija, na vrhuncu svoje slave, bila središte trgovine dobrima, ona je, također, kao mješavina različitih naroda, kultura, vjera i filozofija, bila i središte trgovine idejama. Grad je, u cjelini, bio mreža i križište svih znanja poznatog svijeta. Na njegovom

području bila je zastupljena gotovo svaka religija i svaki način razmišljanja.

S kultovima koji su proizlazili iz religije drevnog Egipta iz vremena faraona, a možda i prije, miješali su se i stapali kultovi različitih grčkih božanstava, kao i kultovi Aleksandra Velikog i Ptolemejske dinastije, čiji pripadnici nisu osjećali grižnju savjesti zbog svoje deifikacije. Od posebnog je značaja bio kult boga Serapisa. Serapisa se najbolje može opisati kao namjerno izmišljeno i sintetizirano božanstvo, koje je trebalo upućivati na sličnosti između Grka i Egipćana. Prema jednom komentatoru, Serapis je, u stvarnosti, bio »rezultat istraživanja grupe filozofa i svećenika, koji su prikupili ponešto iz svih izvora i spojili sve ideje i attribute koji bi bili od neke koristi.« Kult Serapisa bio je osobito potican od strane Ptolemejske dinastije, jer je transcendirao religijske razlike u svrhu održavanja javnog reda. Dijelom je proizlazio iz drevnog kulta svetog bika, Apisa, čije je središte nekoć bilo u staroj egipatskoj prijestolnici, Memfisu. Kult Apisa, pak, sadržavao je elemente još starijeg kulta Ozirisa. Tako se Serapis često prikazuje kao suprug i pratitelj Izide, drevne egipatske božice-majke. Stoga se napisi na grčkom, koji se odnose na Serapisa, prevedeni na demotske hijeroglife, odnose na Ozirisa. Za grčke potrebe, međutim, Serapis se stopio sa Zeusom, te se često pojavljivalo ime Zeus-Serapis. Serapis se, također, povezivao i s drugim egipatskim božanstvima i grčkim bogovima, poput Amona i Posejdona. U svakom dijelu Egipta postojao je Serapisov hram, a onaj u Aleksandriji bio je jedan od njenih najvećih arhitektonskih osobitosti toga vremena.

Nakon rimskog osvajanja, pojavili su se kultovi rimskih božanstava, kao i romanizirane verzije grčkih božanstava, a budući da je i sam prozvan bogom, i kult rimskoga cara. Bilo je tu i gorljivih pristalica kulta istočnomediteranske božice Kibebe, čiji su svećenici-kastri bili, kako se čini, uobičajena pojava u životu Aleksandrije. Postojao je i kult Ahure-Mazde, središnje figure perzijskog zoroastrizma. Djelovali su tu i učitelji i sljedbenici takozvane »gimnosofije« - linduizma, budizma i uz njih vezanih filozofija, jogijskih disciplina i Irutih metodologija uvezenih iz Indije. I, kao što smo ranije napomenuli, u Aleksandriji je živjela, po brojnosti odmah nakon grčke, vrlo utjecajna židovska zajednica.

Sredinom prvog stoljeća, nova vjera, koja će kasnije postati pozlata kao kršćanstvo, počela je uspostavljati sve čvršće korijene u

aleksandrijskom društvu. Kako bi preživjela u tom moru religioznih raznolikosti, morala se prilagoditi. Trebala je odbaciti određene, specifično mesijanske i judaističke aspekte svoje palestinske provenijencije. Morala je postati profinjenijom, transcendirajući simplicizam Pavlove poruke upućene njegovu razularenom stadiu. Prema jednom komentatoru, »kršćanstvo, ukoliko je željelo postati nešto više od religije za neobrazovane i priproste, moralo je usvojiti postulate grčke filozofije i znanosti«. Kao posljedica, kršćanstvo u Aleksandriji preuzelo je potpuno novi smjer. Pod patronatom najprije biskupa Klementa, a zatim i Origena, njegova nasljednika, kršćanski su se teolozi počeli upoznavati s grčkom mišlju - s učenjima stoika, Aristotela i Platona. Tako intelektualno potkovani, upustili su se u »dijalog s poganima«, koji se ubrzo pokazao kao »dijalog između intelektualno jednakih«. Treba, međutim, reći, da su oni vrlo često dijelili ista mišljenja i stavove. Origen, jedan od najutjecajnijih crkvenih otaca, bio je učenik onog istog aleksandrijskog učitelja kao i Plotin, utemeljitelj škole poganske filozofije, općenito poznate kao neoplatonizam. Kršćanska koncepcija Logosa proizašla je iz interpretacije heleniziranoga Židova, Filona.

Danas se obično pravi razlika između teologije i filozofije. Teologija se smatra intelektualnom formulacijom, pa možda čak i racionalizacijom vjere, uvjerenja ili religioznog sustava koji se odnose na božansko ili numinozno. U tom smislu, teologija se smatra pokušajem izravnog obraćanja svetom. Filozofija se, s druge strane, smatra nešto »svjetovnijom«, u tradicionalnom smislu te riječi. Filozofija može biti čisto svjetovna. Ali, ona u jednakoj mjeri kao i svaka teologija može biti metafizička. No, čak ni onda, njoj se neće pridavati ona dimenzija svetog koju posjeduje teologija. Mnoge religije smatraju podrijetlo teologije božanskim. Filozofija je, međutim, suštinski ljudska.

U prvim stoljećima kršćanske ere takva fina razlikovanja nisu igrala baš nikakvu ulogu u društvenom životu Aleksandrije. Teologija i filozofija bile su povezane i isprepletene do takvoga stupnja da su granice među njima bile gotovo nerazpoznatljive. Tako je intelektualno okruženje Aleksandrije sačuvalo ne samo raznolikost religioznih uvjerenja i njima pripadajućih teologija, već i ono što bismo danas nazvali filozofskim sustavima. Filozofija i teologija uživale su jednako povlašten, jednako uzvišeni status. Kao komplement kultovima, sektama, školama misterija i religijama Aleksandrije, iznje-

drila su se filozofska učenja. Aristotel, svojevremeno mentor Aleksandra Velikog, zadobio je značajan broj sljedbenika, a njegova je misao ostavila dubok trag u kršćanskoj doktrini. No, u jednakoj se mjeri štovao i Platon, čija su učenja uspostavljala još čvršću svezu između kršćanstva i poganstva. Kroz mistične filozofe poput, primjerice, Plotina, platonička je misao svoj veliki procvat doživjela u obliku neoplatoničke filozofije. Ugled su uživali i ostali filozofi, posebice neki »pretsokratovski« učitelji više-manje mistične orijentacije, kao što su bili Pitagora i Heraklit.

U Aleksandriji su tako istovremeno djelovali kultovi, sekte, religije i filozofske škole najrazličitijih orijentacija, u okružju međusobnog poštovanja, razmjene znanja i neprestane i dinamične suradnje. Oblici mišljenja koji su proizašli iz takve interakcije općenito se nazivaju »sinkretističkim«. Aleksandrijski će sinkretizam izvršiti presudan utjecaj na evoluciju i razvitak zapadne svijesti, zapadnih stavova i zapadnih vrijednosti. Jedan od najznačajnijih proizvoda aleksandrijskog sinkretizma bio je amalgam koji će kasnije koalirati s magijskom tradicijom Zapada - tradicijom kojom je, onakav kakvim smo ga prvi puta susreli u doba renesanse, bio prožet Faust. Ta se tradicija može s punim pravom nazvati hermetizmom, ili hermetičkom mišlju.

Zagonetke hermetizma

A čovjek je stoljećima zurio uvis kao što on zuri u ptice u letu. Kolonada iznad njega nejasno ga podsjeti na neki drevni hram, a jasenova palica, o koju se umorno podupirao, na svinuti augurski štap. Osjećaj straha pred nepoznatim pokrene se u srcu njegova umora, strah od znakova i slutnja, od onog čovjeka slična sokolu čije je ime nosio i koji se vinuo iz svoga zarobljeništva krilima spletenim od vrbovih šiba, od Thotha, boga pisaca, koji je pisao trskom na pločici i na svojoj uskoj ibisovoj glavi nosio mjesečev srp.

Nasmiješi se pri pomisli na taj lik tog boga, jer se sjetio na nekog suca crvena nosa s vlasuljom koji stavlja zareze na spis što ga drži lakat daleko od sebe, i znao je da ne bi upamtio imena onoga boga da nije slično nekoj irskoj kletvi.

Tako je, u knjizi *Portret umjetnika kao mladića*, Stephen Dedalus, Joyceov glavni junak, prizivao u sjećanje božanstvo koje je zauzimalo najvažnije mjesto u hermetičkoj misli. Hermetizam svoje

podrijetlo vuče od lika poznatog kao Thot, Thot-Hermes, Hermes-Tri Puta Najveći, ili Hermes Trismegistus. Još se prije razdoblja aleksandrijskog sinkretizma vjerovalo da je Thot-Hermes stvarna osoba. Tako je, na primjer, i Platon špekulirao o tome je li »Thot bog ili samo božanski čovjek«. Za aleksandrijski je sinkretizam on često (iako ne i uvijek) bio »smrtnik koji iz božanskoga svijeta prima otkrivenja, te konačno i sam, putem samopročišćenja, postiže besmrtnost, ali ostaje među ljudima kako bi im razotkrio tajne božanskog svijeta«. Kasnije -još u sedamnaestom stoljeću - lik koji je do tada bio poznat pod imenom Hermesa Trismegistusa i dalje se smatrao povijesnom istinom. Sve do tada smatrali su ga jednim od drevnih mudraca, često ga uspoređujući s Mojsijem, Zaratustom i Pitagorom. Prema nekim komentatorima, za njega se vjerovalo da je bio njihovim prethodnikom i Mojsijevim učiteljem.

Danas je općenito prihvaćeno da u stvarnosti nikada nije postojala nijedna osoba koja bi se mogla poistovijetiti s Thotom-Hermesom. Za mnoge se tekstove, koji mu se pripisuju, zna da potječu od različitih autora, čija su djela sastavljena tijekom poduzetog vremenskog razdoblja. Ti su pisci svoja djela pripisivala čovjeku-bogu s glavom ibisa. Svoja su učenja podastirali kao da dolaze od njega, kao da ih je on sam diktirao, ili, u najmanju ruku, da nose pečat njegova autorstva.

U ranijoj je egipatskoj mitologiji lik s ibisovom glavom bio poznat kao Djeuti (čitaj Đoti). Kako se njegovo ime razvilo u Thot - podsjećajući, kako bi Joyce rekao, na jednu irsku prisegu - ostaje narazjašnjeno. Možda je tako zvučalo u ušima Grka ili na njihovim usnama. Isto tako nije jasno niti zašto je Thot »tri puta najveći«. Neki hermetički tekstovi objašnjavaju njegovu trostruku veličinu kao posljedicu triju inkarnacija. No, ta mu se trostruka veličina, kako izgleda, priznavala i mnogo prije negoli su sastavljeni ovi tekstovi. Jedan zapis, koji datira iz 172. godine prije Krista, spominje »Thota, tri puta velikog«. Još raniji zapis, iz trećeg stoljeća prije Krista, odnosi se na »Thota, Tri Puta Najvećeg«. U drevnoj egipatskoj umjetnosti on se obično pojavljuje u obliku iz citirane Joyceove evokacije - u liku čovjeka s ibisovom glavom. S vremenom je, međutim, on postao samim ibisom. U svakom slučaju, ibis je bio njegov sveti simbol. Njegovi su kultovi bili vezani uz ibisa, a tko bi god ubio ibisa kažnjavao se smrću. Međutim, Thotove manifestacije nisu bile ograničene

isključivo na pticu ibis. Često su ga prikazivali i kao bijelog majmuna, ili bijelog babuna.

Kao egipatsko božanstvo, Thot je obnašao brojne funkcije. Bio je bog mjeseca, čiji je simbol bio polumjesec, a srebro njegova svetinja. Djelovao je kao psihopomp, odnosno, inicijator u najmračnije tajne. Služio je kao stražar ili čuvar vrata podzemlja; i u tom je svojstvu vago duše umrlih, kako bi odredio njihovu posmrtnu sudbinu. Njemu se pripisivao izum pisma te ga se često, kao u Joyceovoj evokaciji, prikazivalo kako trskom urezuje hijeroglif na pločicu. Upravo zato što se pisanje smatralo magičnom radnjom - »riječi božje« ili »božanske riječi« - Thot je bio i bog magije, vrhovni mag-učitelj koji je u tajne svoga umijeća inicirao odabrane među ljudima.

U nekim su se pogledima Thotove djelatnosti djelomično poklapale s onima grčkog Hermesa. Tako je za vrijeme dinastije Ptolomejevića bio izjednačen s grčkim božanstvom, čije mu je ime bilo pridodano. Ali, Thot-Hermes je bio mnogo sjajnija figura nego li je to bio njegov grčki dvojnik. Tekstovi s aleksandrijskih papirusa:

prikazuju novog sinkretističkog Hermesa kao kozmičku silu, stvoritelja neba i zemlje i svemogućeg vladara svijeta. Upravljaјуći sudbinom i pravdom on je i gospodar noći i tajni smrti - odatle njegova česta povezanost s mjesecom (Selenom) i Hekatom. On zna »sve što je skriveno pod nebeskim svodom i pod zemljom«, pa ga se, sukladno tome, spominje kao davatelja znamenja - cilj mnogih magijskih invokacija koje se upućuju Hermesu, jest otkrivanje tajnih informacija, često putem prizivanja boga u snu.

Djela posvećena Thotu-Hermesu, ili ona koja se na nj odnose, brojna su, te vrlo često nejasna i nepotpuna. Mnoga su od njih prožeta građom iz različitih izvora. Mnoga se od njih vremenski podudaraju ili preklapaju s nekim drugim religijama, kultovima, filozofskim tradicijama i školama one misli, koja je obilježavala aleksandrijski sinkretizam. Takav je, primjerice, bio slučaj sa sedamnaest glavnih dijaloga poznatih pod skupnim nazivom *Corpus Hermeticum*. Postoji i oko četrdeset izvoda i odlomaka prikupljenih oko 500. godine poslije Krista i uvrštenih u djelo *Anthologium*, Ivana iz Stobija. Tu su i tri teksta napisana na papirusu koptskim jezikom, a koji predstavljaju dio rukopisnog materijala otkrivenog u Nag Hamadiju u Egiptu, 1945.godine. Postoje i drugi odlomci koji su sačuvani samo zahva-

ljujući odabranim citatima u djelima ranokršćanskih teologa. Postoje i mnoga praktična djela koja se odnose na astrologiju, kao što je *Liber Hermetis*, te na alkemiju. Konačno, valja spomenuti i dva nešto kasnija djela koja su osobito značajna. Jedno od njih je magijsko i astrološko djelo *Picatrix*, a drugo, možda i najpoznatije, jest takozvana *Tabula Smaragdina* ili *Smaragdna ploča*, koja se općenito smatra najsažetijim, a ujedno i najodređenijim prikazom hermetičke misli.

Hermetizam odražava tradiciju potpuno suprotnu onoj Aristotelovog atenskog racionalizma. Ponekad se, zaista, i sam proglašava nespojivim s dominirajućim grčkim duhom, pozivajući se, umjesto toga, na naslijeđe drevnog Egipta. Tako, na primjer, u šesnaestom dijalogu *Corpusa Hermeticuma*, Thot-Hermes objavljuje da će se smisao njegova djela:

potpuno izgubiti jednom kada Grci zažele prevesti naš jezik na njihov, i tako pišući, potpuno izobličiti istinu... Samo na jeziku naših otaca, ova predaja uspijeva sačuvati svoje istinsko značenje. **Upravo pravilno izgovaranje i zvuk egipatskih riječi u sebi sadrže energiju predmeta na koje se odnose.**

U hermetizmu, kao i u hebrejskom jeziku i kasnijoj judaističkoj Kabali, zvukovi, riječi, pa čak i pojedina slova, predstavljaju neku vrstu spremišta koja sadrže određeni oblik božanske ili magične moći, kao što su baterije napunjene električnom energijom.

Općenito uzevši, hermetizam predstavlja mističnu predaju, skup mističnih učenja ili oblik mistične misli. Poput drugih sličnih predaja, učenja i misli, on odbacuje svako pojednostavljivanje i slijepu vjeru. On poriče kodificiranu dogmu, nužnost tumačenja i autoritet svećenika. On, također, odbija prihvatiti racionalni um kao vrhovni mehanizam spoznaje stvarnosti. Upravo suprotno, on naglašava i uzdiže mistično ili numinozno *iskustvo*, odnosno, izravno primanje svetog znanja i neposrednu spoznaju apsolutnog.

Hermetizam i gnosticizam

U rječniku aleksandrijskog sinkretizma, takvo se neposredno znanje označavalo riječju »gnoza«. Ta je riječ dovela do zbrke u terminologiji, koja se nastavila kroz stoljeća a prisutna je čak i danas. Kao posljedica toga, hermetizam se vrlo često poistovjećivao s onime što je općenito bilo poznato kao »gnosticizam« ili »gnostička misao«.

Riječ *gnosis* znači, jednostavno, izravnu spoznaju. U tome je smislu hermetizam doista »gnostičkog« usmjerenja. Međutim, u Aleksandriji toga doba istovremeno su postojali mnogi kultovi, sekte, učenja i škole misli. S time u svezi, mnogi se oblici hinduizma, budizma i, posebno, taoizma, mogu smatrati »gnostičkim« učenjima. Takvima se mogu smatrati i određeni oblici kršćanstva, judaizma i kasnijeg islama.

Izraz »gnostički«, u svijetu aleksandrijskog sinkretizma, najčešće se rabio u školama koje su bile izrazito dualističke. Dualizam, kako i sama riječ govori, pretpostavlja suprotnost, često i sukob između dva antitetička (oprečna) principa, dvije suprotstavljene hijerarhije vrijednosti, dvije suprotne stvarnosti. U dualizmu određeni aspekti stvarnosti imaju prednost pred drugima. Određeni aspekti stvarnosti ne priznaju se jer ne postoje, jer su manje vrijedni, ili, pak, zli. Po svome razlikovanju duše od tijela, odnosno, duha od »neporođene prirode«, kršćanstvo je, u svojoj suštini, dualističko.

U svijetu aleksandrijskog sinkretizma, riječ »gnoza« najčešće su rabile dualističke sekte koje su razlikovale duh od materije. Materija se odbacivala kao suštinsko zlo. Svijet fenomena, kao materijalna tvorevina, smatrao se djelom nižeg i zlonamjernog boga. Stoga su se materija, kao i njezina tvorevina, morale preobraziti kako bi se sjedinile s višim i istinskim bogom, vladarem čistoga duha; upravo se na to jedinstvo odnosio pojam »gnoza«. Takva je bila orijentacija aleksandrijskih dualističkih sekti. Njihova je misao vjerojatno proizlazila iz sličnog dualizma perzijskog zoroastrizma. Kasnije će se ona ponovno iznjedriti u Perziji, u obliku Manijeva učenja, te će postati poznata kao maniheizam. Pojavit će se još jednom, i to u srednjovjekovnoj Europi, kao osnovni element katarske i bogumilske hereze.

Upravo zbog važnosti koju su pridavali »gnozi«, »gnosticism« je postao neraskidivo vezan uz aleksandrijske dualističke sekte. Tako je, nažalost, ostalo sve do danas, te se »gnosticism« i »dualizam« nerijetko smatraju sinonimima. Ovo zasigurno nije bilo posljednji put da se nekoj riječi, koja je nekad imala čitav spektar značenja, zbog njezine zlorabe od strane raznih interesnih skupina, oduzme širi smisao, ograničavajući je samo na njezino usko i idiosinkrazijsko značenje. Treba samo podsjetiti na riječ »demokracija«, kojom su se razmetali suvremeni totalitaristički režimi, kako ljevičarski tako i desničarski. Tu je i riječ »gay«, koja se uobičajila među homoseksual-

nim glasnogovornicima. Nastavi li se tako, buduće će generacije - usprkos onome što je Yeats imao na umu - pogrešno tumačiti pjesmu »Lapis Lazuli« kao himnu homoseksualnosti. Upravo je ovakvim putem »gnosticizam« izjednačen s dualizmom. Posljedica je toga bila da su mnogi kasniji komentatori, našavši kako se i hermetizam poziva na »gnozu«, zaključili da hermetizam mora biti dualistički - ili, pak, da se radi o pogrešci te da uopće nije riječ o »gnostičkom« učenju.

Dualističke su sekte, tako, podijelile stvarnost. Jedan njen dio označile su zlim i odbacile ga. »Gnoza« je za njih predstavljala proces nadilaženja materijalnog svijeta i sjedinjavanja s čistim duhom. U ovom se procesu odbacuje sve ono što ljudsku prirodu čini još ljudskijom.

Za razliku od gnosticizma, hermetizam je priznavao samo jednu stvarnost, samo jedno *sve*. Stvarnost je u svim svojim vidovima predstavljala sveobuhvatnu, jedinstvenu cjelinu u kojoj su sve dihotomije, sve razlike između tijela i duše, duha i tvari, prilagođene i harmonično integrirane. Sve je imalo svoju vrijednost i bilo je dijelom složene konstrukcije. Čak i zlo, ako se u nj pronikne i prizna kao takvo, nalazi svoje mjesto u tom planu. U Goetheovom *Faustu*, Mefisto se, otužnom ironijom na svoj račun, predstavlja kao princip koji ne prestanto teži zlu, ali koji umjesto zla svaki put iznova postiže dobro, igrajući svoju zadanu ulogu u moralnoj i kozmičkoj drami stvarnosti. Takav je stav karakterističan za hermetizam. Nasuprot dualistima, za hermetičare je »gnoza« za sobom povlačila izravnu spoznaju i povezivanje sa sveobuhvatnom harmonijom.

Unutar ove harmonije, sve je bilo povezano mrežom međudonosna. Takve su veze počivale na principu analogije. Stvari su odjekivale drugim stvarima, reflektirale druge stvari, odražavale druge stvari, podudarale se s drugim stvarima, odgovarale drugim stvarima. Stvarnost je sadržavala zamršenu, neprekidno vibrirajuću i živu mrežu analogija. Te su analogije bile poput nota ili glazbenih ljestvica, doprinoseći stvaranju jedne velike simfonije. One se mogu usporediti s mnoštvom raznobojnih niti, međusobno isprepletenih i povezanih u jedinstvenom tkanju. Prema *Smaragdnoj ploči* »ono iznad dolazi od onoga ispod, a ono ispod od onoga iznad - to je čudesno djelo Jednoga«. Ovu formulaciju vrlo često nalazimo u obliku postavke »ono što je iznad jednako je onome ispod, ono što je ispod jednako je onome iznad«. Taj se zakon obično sažimao u jednostavnu formulu »Kako je gore, tako je i dolje«.

Hermesov put

Smaragdna ploča nadalje objašnjava: » Struktura mikrokozmosa u skladu je sa strukturom makrokozmosa«. Drugim riječima, manje odražava veće, a veće odražava manje. Struktura atoma odražava onu solarnog sustava, dok struktura solarnog sustava odražava onu atoma. Čovjek odražava svemir i obrnuto. Isti princip proteže se, tako reći, i horizontalno. Svijet iznutra i svijet izvana odražavaju jedan drugog. Svemir unutar ljudske psihe odražava vanjski svemir, koji se može razumjeti kao »psiha« žive i osjećajuće sveukupnosti - ili, želimo li se tako izraziti, kao »psiha« Boga koji, u židovsko-kršćanskoj tradiciji, »stvara čovjeka na sliku svoju«.

Za hermetičare su analogije ili sličnosti koje povezuju različite niti stvarnosti bile najbolje izražene putem simbola. Tako se, na primjer, unutarnja povezanost mikrokozmosa i makrokozmosa tradicionalno označavala čuvenim »Solomonovim pečatom« - šesterokutnom zvijezdom sastavljenom od dva trokuta koja se isprepliću, pri čemu je vrh jednoga uperen prema gore, a vrh drugoga prema dolje. Takvi simboli, međutim, nisu bili samo prikladna stenografija. Upravo suprotno, oni su bili poput zvukova, slova i riječi u egipatskom i hebrejskom jeziku - spremišta snage, baterije koje u sebi sadrže skrivenu energiju. Ti su simboli, često nazivani »pečatima« ili »potpisima«, bili poput niti koje čine tkaninu stvarnosti, međusobno isprepletenih u jedinstvenoj cjelini. Stvarnost je, tako, sadržavala ono što će Baudelaire gotovo dva tisućljeća kasnije ustvrditi, »šumu simbola«. I, što je još važnije, ti se simboli mogu »aktivirati« na praktičan način. Simbolima se može manipulirati, kao što kemija čini s elementima ili molekulama, kako bi oblikovali nove sastojke, nove amalgame mogućnosti. Takvom se manipulacijom mogla izazvati promjena, a proces transformacije predstavlja oblik magije: » Nedavna su istraživanja pokazala koliku važnost imaju kako praksa tako i teorija teurgije - odnosno »izvođenja božanskih djela«, uglavnom s pomoću magičnih »simbola« ili *symbola* ...«.

Hermetizam je, tako, bio više od same teorije ili pukog filozofskog sustava. On je, također, nudio i konkretnu metodologiju putem koje su se njegova načela mogla provesti u praksi. Ta je metodologija obuhvaćala mentalne discipline poput meditacije, vježbi pamćenja i kontrole disanja, kao i one mnogo praktičnije, poput alkemije. Utoliko je hermetizam imao mnogo sličnosti s kineskim taoizmom, koji

je nastao mnogo ranije, ali je u to vrijeme još uvijek bio u punom zamahu. I zaista, pristalice hermetizma često su govorile o »Hermesovu putu«, podrazumijevajući pod time ne samo skup učenja, već i njihovu praktičnu primjenu. Riječ »Tao« također znači »Put«, a taoizam je uključivao sličnu praktičnu dimenziju. Ne postoje, međutim, nikakvi dokazi o međusobnom utjecaju taoizma i hermetizma. Kinu od Aleksandrije dijeli velika udaljenost, koja je bila još veća u prvim stoljećima kršćanstva. Ne možemo, međutim, zanemariti neobičnu činjenicu da se taoistička alkemija pojavila u Kini u isto vrijeme kada se i hermetička alkemija pojavila u Aleksandriji.

Hermetička je misao imala značajan utjecaj na načela koja je jasno izražavala. Imala je dubok utjecaj na metodologiju koju je predlagala za primjenu tih načela u praksi. Ona je, što je još važnije, otvorila vrata mnogim disciplinama koje su predstavljale njezin odjek, iako se one nikada nisu izričito pozivale na hermetičko naslijeđe, a sigurno ne na ovako izravan način. No, slijedeći takvu misao, hermetičari su zapravo pokrenuli revoluciju u povijesti zapadnjačke svijesti, u čovjekovoj orijentaciji ka svemiru u kojemu živi i ka njegovu vlastitom životu i sudbini.

U prošlosti je čovjekov odnos prema svemiru bio, u svojoj suštini, pasivan. On je mogao promatrati prirodu i njezina kretanja, te pokušati predvidjeti one fenomene koji su se zbivali oko njega. Ali, čovjek se nije osjećao sposobnim izazvati bilo kakve značajnije promjene izvan granica svoje neposredne okoline. Nije se osjećao sposobnim vlastitim djelovanjem izazvati onakve promjene koje suvremeni čovjek povezuje s, recimo, fizikom i kemijom. Upravo zato, on je morao zazivati svoje bogove da djeluju za njega i moliti ih da mu pomognu svojom intervencijom, svojim uplitanjem. Bogovi su bili posrednici putem kojih su se stvari pokretale, a čovjekova je sudbina u potpunosti bila u njihovim rukama. Čovjek se s bogovima mogao nagoditi, mogao ih je pokušati nagovoriti ili umiriti žrtvama i obredima, ali bez njihove pomoći on je bio potpuno nemoćan i nesposoban oblikovati stvarnost vlastitom voljom.

Hermetička je misao postavila temelje za novu orijentaciju, koja je čovjeku omogućila da se izvuče iz svoje pasivnosti i bespomoćnosti i dodijelila mu mnogo aktivniju ulogu. Ako je sve doista bilo povezano, čovjek je mogao sam, učinkovitim djelovanjem u sferi koja mu je bila dostupna, izazvati određena zbivanja u drugim sferama. Ako bi se izvukla samo jedna nit u tkanju stvarnosti, za njom bi se

pokrenule i ostale niti u drugim dijelovima tkanja. Hermetizam je u čovjekovu misao usadio potpuno novu ideju - da čovjek, kako bi pokrenuo određena događanja, mora samo »pritisnuti puce«, bilo metaforički ili doslovno. Umjesto da ostane bespomoćno pasivan, čovjek je, dakle, mogao i sam postati aktivnim posrednikom. Mogao se dati u strastvenu potragu za sredstvima kojima će utjecati na promjenu ne samo svijeta oko sebe već i svijeta u njemu samome. Sada je mogao, bilo za dobro ili za zlo, sam upravljati okolnostima svoje stvarnosti.

Nova je perspektiva stvorila čovjeka koji se više nije mogao smatrati žrtvom stvarnosti i pukim promatračem svijeta oko sebe. On je sada postao odlučujućom silom - uz uvjet da je uspio pronaći odgovarajuće ključeve s pomoću kojih je mogao upravljati tom stvarnošću i podvrgnuti je svojoj volji. Iz toga je proizašlo korjenito novo i nadasve dinamično istraživanje svemira i njegovih djelovanja. Ta će potraga postaviti temelje za magijsku tradiciju Zapada, kao i za ne manje važna znanstvena istraživanja. Štoviše, za aleksandrijske hermetičare, ma što mi o tome mislili, nije postojala nikakva granica između magije i znanosti. Tu granicu nije poznavao ni renesansni Faust, a netko bi čak i danas mogao sasvim opravdano posumnjati u njezino postojanje.

Alkemija

Ukoliko bi Šimun Mag, izvorni Faust, zalutao među židove i rane kršćane u Svetoj Zemlji, zasigurno bi pronašao blisko okružje u njedrima aleksandrijskog sinkretizma. Osnovni bi mu problem, međutim, predstavljala mogućnost da se izgubi među mnogima koji su bili poput njega, među suparničkim čarobnjacima i upućenima u hermetičko znanje i praksu. S početkom kršćanske ere, Aleksandrija je bila doslovce preplavljena takvim faustovskim figurama. Među najranijima, a koja datira još iz ptolemejskih vremena, možemo izdvojiti učenje Bolusa iz Mendesa, zasnovano na spoju egipatske i pitagorejske misli. Bolusa su opisivali kao: »odlučujuću figuru u oblikovanju i tijeku kasnijeg razvoja grčko-egipatske alkemije, te je činjenica da su se pitagorejstvo i alkemija počeli djelomično preklapati, nesumnjivo rezultat njegova utjecaja. On se, isto tako, najtješnje povezuje sa svijetom magijskih papirusa...«

Postojale su, međutim, i žene - alkemičari, kao ženske faustovske figure. Jedna od njih bila je poznata kao Kleopatra, a pripisuje joj se izjava koja izrazito podsjeća na uvod *Smaragdne ploče*: »Reci nam kako najviše silazi ka najnižem i kako se najniže uzdiže ka najvišem.« Bila je tu i jedna nejasna figura poznata samo kao Marija Židovka, za koju se smatra da je živjela otprilike početkom drugog stoljeća poslije Krista a za nju znamo samo iz navoda kasnijih hermetičara. Postoje određeni dokazi koji ukazuju na to da je upravo ona otkrila tehniku alkemijske destilacije i konstruirala opremu za njezino izvođenje.

No, ako bi na ikoga među aleksandrijskim hermetičarima trebalo skrenuti pozornost, to bi onda zasigurno bio alkemičar poznat pod imenom Zosima iz Panopolisa, koji je živio krajem trećeg stoljeća. Kod Zosime je moguće jasno uočiti postavku, koja je postala osnovom faustovskih figura renesanse - koja se sastoji u tome da alkemija u svojoj biti predstavlja duhovnu disciplinu, vrstu »objektivne korelacije«, odraza suštinski unutarnjeg procesa u vanjskom svijetu. Kako uočava jedan komentator, za Zosimu se duhovna iskustva »mogu objasniti materijalnom metaforom«. Drugim riječima, alkemija predstavlja mehanizam duhovnog pročišćenja, a »postupci konvencionalne alkemije služe kao obvezatna priprema za proces pročišćenja i postizanja savršenstva duše«. Za Zosimu je alkemija predstavljala magiju materijalnog svijeta, u kojemu odlučujuću i upravljajuću ulogu ima sudbina. U tome je smislu alkemija, ili magija, samo odskočna daska na putu duhovne evolucije, koja vodi ka spoznaji i prihvaćanju hermetičke sveukupnosti.

2

HERMETIČKA MAGIJA, ALKEMIJA I ISLAM

Usamome srcu Male Azije, u pustinji na jugu Turske, leži suvremeni grad Urfa, koji je u prošlosti bio poznat kao drevna Edessa. Otprilike pedeset kilometara jugoistočno, na pritoku rijeke Eufrat, smješteno je selo, premaleno da bi se moglo pronaći na zemljovidu, u čijoj blizini leži napuštena gomila ruševina. Na tom mjestu, nadzirući karavansku cestu koja je povezivala Perzijski zaljev sa Sredozemnim morem, nekad je ležao tajanstveni grad Haran, uz koji su se čak i u ono vrijeme vezivale mnoge legende, kao što će to kasnije biti slučaj sa središtima poput Lase na Tibetu. Haran i danas uživa poseban značaj u židovskoj, kršćanskoj i islamskoj predaji. Ovdje je, prema Starom Zavjetu, neko vrijeme boravio patrijarh Abraham na svome proputovanju iz Ura u Kanaan. U to je vrijeme, kao i stoljećima prije i nakon toga, Haran bio posvećen Sinu, babilonskom bogu mjeseca. Međutim, u osmom stoljeću poslije Krista na mjesto vrhovnoga boga-zaštitnika grada došao je drugi bog mjeseca - Thot-Hermes ili Hermes Tri-Puti Najveći.

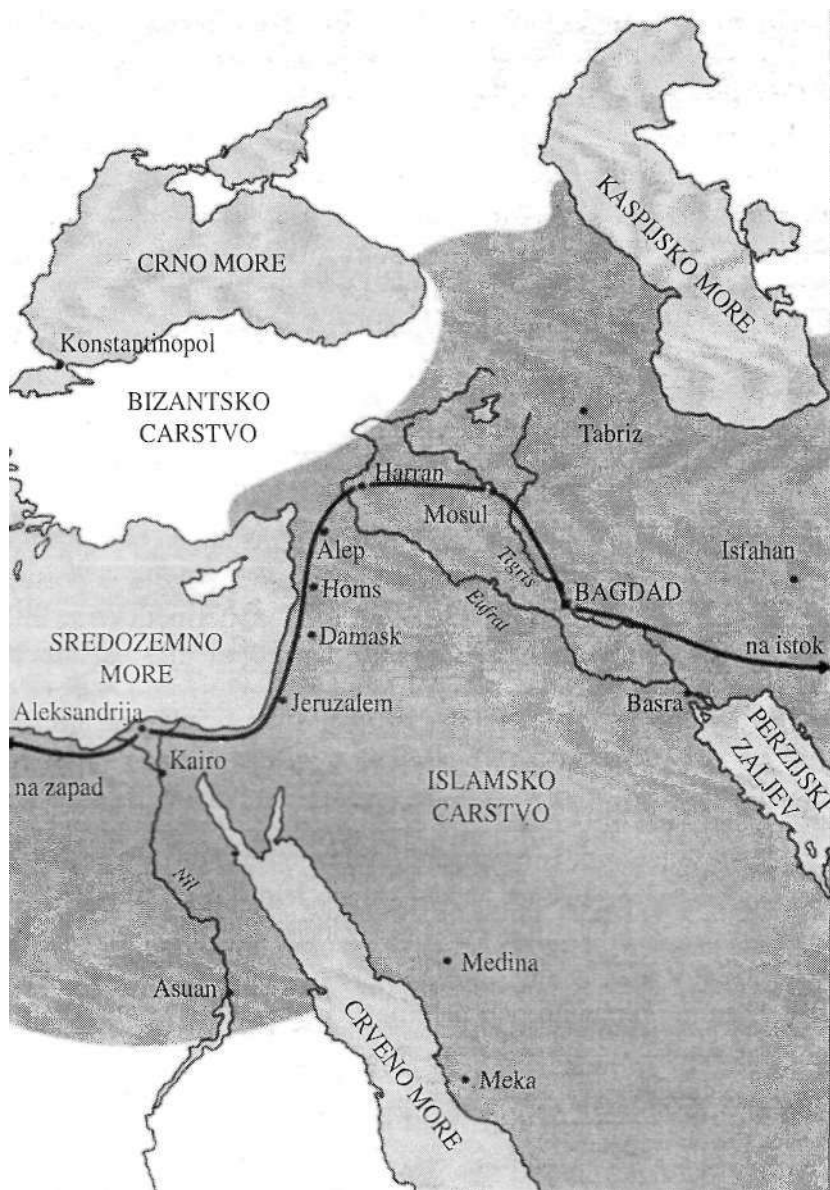
Nakon uništenja njezinih knjižnica, Aleksandrija, nekoć slavno središte učenosti, polako je počela tonuti u zaborav. Kršćanska je ortodoksija u sve većoj mjeri nastojala ugušiti dinamičnu razmjenu misli i tradicija koja je obilježavala razdoblje sinkretizma, te su mislioci, filozofi i učitelji, koji su nekad doprinosili živosti grada bili prisiljeni potražiti novo utočište. Edessa, grad u blizini Harana, za neke je od njih bila novi dom. Ovdje je, krajem drugog i početkom trećeg stoljeća, hermetičku misao prenosio vjerski učitelj Bardazije, čiju su vještinu polemiziranja hvalili čak i takvi ortodoksni crkveni autoriteti poput Euzebija. Bardazije je tradicionalno poznat kao učitelj Manija, proroka koji je propovijedao dualističko učenje - ili

herezu - nazvano maniheizam. U manihejaca je Hermes Trismegistus, uz Zaratustru, Platona, Budu i Isusa bio poznat kao »Glasnik Onoga Koji je Dobar«.

Međutim, Edessa nikada nije dostigla slavu Aleksandrije kao središta učenosti. Ukoliko je ijedno mjesto moglo u tome smislu parirati Aleksandriji, bila je to Atena, još starije intelektualno središte. Tamo je, primjerice, u petom stoljeću, neoplatonički filozof Proklo predsjedao Akademijom. Ali, i ovdje se nametnula nova kršćanska vjera nudeći svoju uobičajenu nagradu uz svoj uobičajeni uvjet - spas na onome svijetu kao nagrada za trpljenje na ovome. Godine 529., car Justinijan - čiji je prethodnik Konstantin dva stoljeća ranije uveo kršćanstvo pod okrilje Rimskoga carstva - zatvorio je atensku Akademiju. Progonjeni od vatrenih kršćana, posljednji su učitelji pobjegli na Istok. Pronašli su privremeno utočište na dvoru perzijskoga kralja, da bi, očigledno, nestali s povijesne pozornice. Danas, međutim, vlada mišljenje da su oni, ili pak, njihovi učenici, pronali novo utočište u Haranu, gdje je osnovana akademija koja je postojala barem do desetog stoljeća. U svakom slučaju, hermetička se misao ponovno pojavila, i to u Haranu, koji je postao novim središtem hermetičkog učenja.

Bagdad i Harran

U religijskom i političkom smislu, Sredozemlje je do tada već pretrpjelo dramatične promjene. Nekad slavno Rimsko carstvo podijelilo se na dva dijela, od kojih je svaki uzdizao svoga cara i promicao svoj oblik kršćanstva. Zapadni dio starog carstva, sa središtem u Rimu, u to je vrijeme propadalo pod naletima »barbarskih« osvajača sa sjevera i istoka. Istočni dio - Bizantsko carstvo, s prijestolnicom u Konstantinopolu - još je uvijek održavao prividnu stabilnost, ali njegovi su temelji u stvarnosti bili uzdrmani, ranjivi i opasno nesigurni. **(zemljovid str. 40.)** Međutim, kako god bilo, Konstantinopol je istinuo Aleksandriju s mjesta najvećega grada u svijetu grčkog istoka. Početkom sedmog stoljeća, Egipat su ponovno pregazili perzijski osvajači. Perzijanci su se povukli tek nakon deset godina, ali već 642., posljednje su bizantske snage također bile prisiljene na povlačenje, a aleksandrijsko je brodovlje, koje je plovilo ka Grčkoj i Egiptu konačno i nepovratno palo u tuđe ruke.

Arapski svijet Srednjeg Istoka u osmom stoljeću

Ovim je dramatičnim promjenama uslijedila još jedna koja je za sobom povukla mnogo značajnije posljedice. Nju je uzrokovao putujući trgovac, danas svima poznat kao Muhamed. Prema nekim izvorima, Muhamed je potjecao iz obitelji heterodoksnih, možda čak : heretičnih kršćana. U svakom slučaju, on se odazivao pozivima duha koji su s vremenom postajali sve snažniji, zbog čega se često povlačio u osamu meditirajući u pustinjskim pećinama. Tako je, jednom prilikom, doživio numinozno iskustvo koje ga je preobrazilo. Započeo je propovijedati protiv idolatrije i isticati prvenstvo jednoga boga, odnosno Alaha, pri čemu je Isus bio samo jedan od mnogih proroka - dodjeljujući mu, tako, položaj u kojemu bi se, nesumnjivo, i sam Isus ugodnije osjećao, umjesto božanskog položaja kojega su mu nametnuli njegovi vlastiti sljedbenici. Ovom jedinom i vrhovnom bogu, smatrao je Muhamed, svatko se morao ponizno »predati«, a arapska je riječ za takvo predavanje *islam*. Muhamedove propovijedi o »predavanju« (Alahu, op. prev.) odnosno islamu, sakupljene su u knjizi, danas znanjoj kao Kur'an. Za muslimane Muhamed predstavlja samo vodiča, dok se Kur'an smatra izravnom objavom samoga Boga.

Muhamed je započeo pohod s ciljem širenja svoje vjere, ne prežuci ni pred svetim ratom i mačem, ukoliko bi se takvo što pokazalo nužnim za ostvarenje toga cilja. Godine 622., - od koje se, po muslimanskom kalendaru, računa vrijeme - naselio se u gradiću Jathrib, kasnije nazvanom Medinat al-Nabi, »Prorokov grad«, koji je danas poznat kao Medina. Godine 630., zajedno sa svojim sljedbenicima zauzeo je sveti grad Mekku, koja se danas nalazi u Saudijskoj Arabiji i uništio tamošnje poganske idole. Hodočasničko mjesto Ka'ba - velikog crnog kamena meteoritskog podrijetla - pretvoreno je u islamsko svetište.

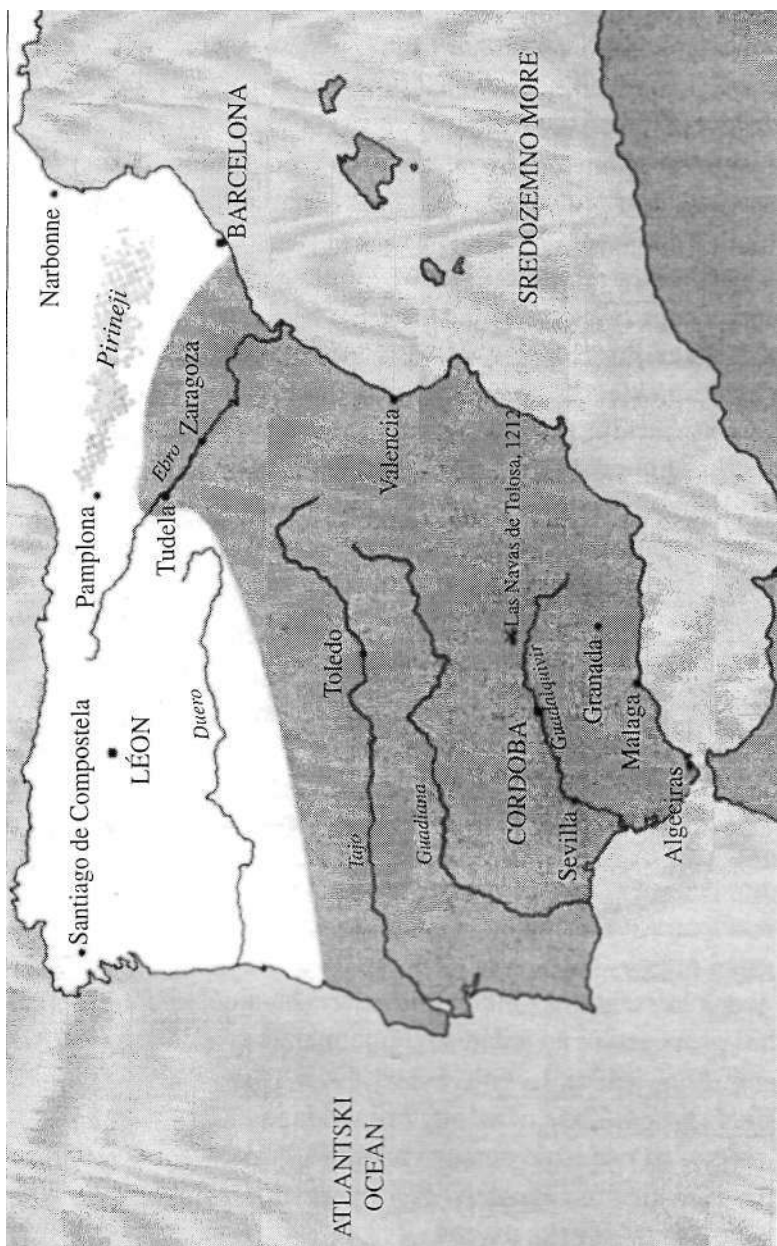
Muhamed je umro 632. godine, ne ostavivši nikakva uputstva o tome tko bi ga trebao naslijediti, što je dovelo do frakcija među njegovim sljedbenicima. Uslijedile su godine sukoba, spletke i umorstava, koje su konačno iznjedrile dvije glavne suparničke grane islama, koje postoje i danas, ši'ite (šijiti) i sunnite (suniti). Iako prvi nikada nisu iskorišteni, oni potonji, suniti, s vremenom su uspjeli preuzeti političku kontrolu i naslov *kalifa*, što znači »nasljednik«. Od 661. do 750. godine, teokratskim je Islamskim carstvom vladala dinastija Omejida, potomaka aristokratske obitelji iz Mekke. Njihova se vlast protezala od Gibraltarskog tjesnaca na zapadu, do Samarkanda i

Punjabu na istoku. Godine 711. ušli su u Španjolsku, a samo tri godine kasnije, 714., u njihovim je rukama bio čitav Iberski poluotok, osim kršćanske enklave u Galiciji. Nedugo zatim, arapska je vojska prešla Pireneje, ušla u Francusku i 719. godine osvojila Narbonnu, koja je postala pokrajinskim glavnim gradom. Iz Narbonne, islamske su snage napredovale uz dolinu Rhone, stigavši u samo srce Francuske. Njihovo su napredovanje, u bitci kod Poitiersa, 732. godine, konačno zaustavile kršćanske snage pod zapovjedništvom franačkog vladara Karla Martela, djeda Karla Velikog, i spriječile širenje islama u zapadnoj Europi. Nakon sedam godina opsade, Narbonna je, 759., konačno pala u ruke kršćanske vojske, a Arapi su se povukli preko Pireneja.

U međuvremenu, 750 godine, Omejidsku je dinastiju svrgnula suparnička obitelj Abasida. Jedan od posljednjih omejidskih prinčeva pobjegao je u Španjolsku, gdje su njegovi nasljednici vladali još sljedeća tri stoljeća iz svoje prijestolnice u Cordobi. Ostatak islamskoga svijeta, međutim, prešao je u ruke Abasida. Abasidi su napustili Damask, glavni grad njihovih prethodnika, i izgradili svoju novu prijestolnicu. Taj grad - službeno osnovan, prema mišljenju tadašnjih astrologa vrlo naklonjene, 762. godine - bio je Bagdad. Sljedećih pet stotina godina, tijekom kojih se Europa koprcala u takozvanom mračnom dobu, Bagdad je bio najveće kulturno i civilizacijsko središte zapadno od Indijskog potkontinenta, **(zemljovid strana 43.)**

Godine 830. poslije Krista, bagdaski je kalif, u ratnom pohodu protiv kršćanskih vojski Bizantskog carstva, prošao kroz Haran. Među mnoštvom koje se okupilo na njegovu dočeku, uočio je skupinu neobično odjevenih pojedinaca, za koje je pretpostavio da nisu muslimani. Stoga ih je upitao tko su i kojem »narodu od knjige« pripadaju. Prema kuranskom zakonu, islam je štitio i tolerirao sve »narode od knjige«. Bio je to izraz koji je označavao pripadnike drugih religija, koje su zasnovane na svetim tekstovima koji su potjecali od, ili se odnosili na osobe koje se prema islamskom učenju smatraju prorocima - na primjer, Mojsije, Zaratustra, Isus ili Buda. Tako su, dakle, Židovi, kršćani i budisti bili »ljudi od knjige«.

Na kalifin su upit, ti čudnovato odjeveni ljudi odgovorili da su jednostavno haranci. Nezadovoljan takvim nejasnim odgovorom, kalif je zahtijevao precizniji. Jesu li njegovi sugovornici židovi, kršćani

Islamska Španjolska : Kordobanski Emiriat

ili, možda, zoroasterski magi? Kako su ovi i dalje izbjegavali odgovor, vladar je postao razdražljiv i proglasio ih nevjernicima, naredivši njihovo smaknuće. No, prije toga postavio im je i jedan ultimatum. Ukoliko se, do njegova povratka s ratnog pohoda, takozvani »haranci«, ne izjasne kao muslimani ili neki drugi priznati »ljudi od knjige«, bit će kažnjeni po islamskom zakonu.

Neki su se od njih pod takvom prijetnjom doista obratili na islam ili kršćanstvo. Drugi su, pak, zatražili savjet stručnjaka za islamsko pravo, koji ih je savjetovao da se prozovu »Sabejcima«, budući da su Sabejci - narod iz starozavjetne Sabe, područja južne Arabije koje obuhvaća današnji Jemen - bili, prema Kur'anu, priznati kao »ljudi od knjige«. Takav je naziv prihvaćen, međutim, kalif je umro, ne stigavši djelovati u skladu s postavljenim ultimatumom. Njegovi su ih nasljednici, a i kasnije islamske vlasti, službeno priznali i nastavili pružati zaštitu samoprozvanim »Sabejcima«. Međutim, da bi utvrdili svoj položaj, morali su imenovati knjigu ili knjige koje su predstavljale njihov sveti tekst. Udovoljavajući tom zahtjevu, naveli su određene tekstove koji se pripisuju Hermesu Trismegistusu. Tako je hermetizam faktički postao službenom religijom »Sabejaca« i, kao takav, priznat i prihvaćen od strane islamskih autoriteta; »Sabejci«, ili haranci, postali su time kustosima hermetizma, čuvajući ga nedirnutim, za razliku od drugih škola koje su se utopile u islamu, judaizmu ili kršćanstvu.

U Haranu je hermetizam cvjetao, te je, kako se vjeruje, upravo ondje iznikao novi hermetički tekst, koji je ujedno postao i jedan od najvažnijih tekstova kasnije magijske tradicije. Ozloglašen među predanim kršćanskim učenjacima, smatrao se eklatantnim primjerom »zabranjene knjige«. Tako ga se, primjerice, još krajem devetnaestog stoljeća, jedan komentator toliko gnušao, izražavajući »nadu da nikada neće biti preveden ni na jedan suvremeni jezik«.

Na arapskom jeziku, ta knjiga nosi naziv *Ghayat al-hakim*, odnosno *Cilj Mudroga*. Zbog netočnog prijevoda imena arapskog pisca, kome se pogrešno pripisuje autorstvo knjige, zapadnim je učenjacima poznata pod imenom *Picatrix*. *Picatrix* je u stvari, vodič, udžbenik i priručnik astrologijske magije.

Astrologija svoje podrijetlo vuče još iz vremena najstarijih kultura, iz Mezopotamije drevnih Sumerana i Babilonaca. Odatle se stoljećima širila dalje, cijelim civiliziranim svijetom. Cvjetala je ti-

jekom razdoblja sinkretizma u Aleksandriji, a svoj je puni izraz doživjela u hermetičkoj misli. Pripisujući zemaljskim fenomenima planetarni utjecaj, smatrala se najboljim prikazom i manifestacijom hermetičke postavke koja je povezivala makrokozmos i mikrokozmos, »iznad« i »ispod«.

Picatrix je, nadalje, učvrstio položaj astrologije u sveukupnom kontekstu hermetičke misli. »Sve stvari na ovome svijetu«, tvrdio je, »pokoravaju se nebeskim oblicima«. Zatim: »Svi se mudraci slažu u tome da planeti imaju utjecaj i moć nad ovim svijetom ... iz ovoga slijedi da je kretanje planeta u samom korijenu magije.«

Picatrix je zatim otišao korak dalje učinivši astrologiju praktičnom, magijskim rječnikom rečeno, poput alkemije. Nudila je znatiželjnom magu izrazito detaljne naputke za izazivanje, usmjeravanje i širenje planetarnih utjecaja na zemlji. Osobito se usredotočila na ono što je nazivala »talismanima«, koje je jasno povezivala s alchemijskim eliksirom. Pravilnom izradom i oblikovanjem »talismana«, te pravilnim izvođenjem obreda vezanog uza nj, mag je mogao kontrolirati energiju koju emaniraju nebeske sfere. U obliku anđeoskih bića ili duhova, on je mogao, primjerice, zapovijedati moćima Marsa u pitanjima rata, ili Venere u pitanjima ljubavi. Tako je budući hermetičar učio kako »da privuče te nebeske duhove k zemlji i uvede ih u materijalne predmete (talismane), koji će nakon toga posjedovati točno određene magijske moći«.

Picatrix je, tako, predstavio portret »hermetičkog čovjeka«, kojega je opisao kao »maga, mudraca i gospodara Neba i Zemlje«. Na taj je način »hermetički čovjek« postao vezom, sjecištem, točkom spajanja makrokozmosa i mikrokozmosa, većeg svijeta i onoga manjeg: »Kažem vam da se i čovjek sam zove svijetom, a to proizlazi iz usporedbe s onim većim svijetom, jer, kao što je netko rekao, sve ono što sadrži veći svijet, sadržano je, naravno, i u manjem.«

U Haranu je *Picatrix* bio integriran u korpus ranijih hermetičkih tekstova iz Aleksandrije i drugih dijelova grčkog svijeta poput Sirije i Edese, te predislamskih arapskih pisanih izvora. Upravo je iz Harana hermetizam u najvećoj mjeri prodro u islamsku kulturu toga vremena, šireći svoj utjecaj, između ostalog, i na islamsku znanost i matematiku. Haran je, ustvari, predstavljao neku vrstu polazne postaje, mjesta š kojega su hermetičke tradicije pronalazile svoj put u samo srce islamske civilizacije. Prema jednom komentatoru: »Hermetizam

se mora smatrati jednim od najznačajnijih čimbenika, koji je pridonio stvaranju muslimanskog svjetonazora.«

Tako, na primjer, jedan arapski pisac spominje svoje poznavanje dvadeset i dva djela Hermesa Trismegistusa - četiri o magiji, pet o astrologiji i trinaest o alkemiji. Mnogi arapski prijevodi ranijih hermetičkih tekstova, te mnoga izvorno arapska djela pripisuju se Hermesu. Nepotrebno je i reći kako je postojala ogromna mogućnost zabune. Tako su, primjerice, određeni islamski učenjaci pogrešno poistovjetili Hermesa Trismegistusa s likom zvanim »Idris«, koji se spominje u Kur'anu. Nadimak »Trismegistus« ponekad je pogrešno tumačen kao da se odnosi na tri odvojena lika koja su nosila ime Hermes. Jedan se od njih izjednačavao s »Idrisom« te se vjerovalo da je živio prije Potopa. Drugi je, navodno, živio u Babilonu i bio Pitagorin učitelj. Trećega se smještalo u Egipat, u razdoblje aleksandrijskog sinkretizma. No, bez obzira na to smatralo li ga se jednom ih, pak, trima odvojenim osobama, Hermes je bio uzdizan kao izvorište propovjedničke mudrosti i prvi učitelj znanosti i filozofije. Povezivali su ga s magijom, alkemijom i astrologijom, odnosno, »sa svim što se odnosilo na čudesne moći i mudrost. »Preko njega, muslimanima je bila omogućena integracija grčke znanosti i filozofije u njihov vlastiti svjetonazor, bez opasnosti da izađu iz okvira proročke predaje.«

Hermetizam, a posebice alkemiju, s osobitim je zanosom prigrlila sufijska misao. Sufijski su učitelji u Bagdadu pisali rasprave o alkemiji, te se s vremenom i njih same počelo vezivati uz alkemijske legende. Alkemijska se terminologija često rabila u tumačenju sufijskog učenja: »Sufijski učitelj ... upravlja neplemenitim metalom učenikove duše te s pomoću duhovnih metoda sufizma taj neplemeniti metal pretvara u zlato.« Prema riječima osnivača jednog sufijskog reda :»Mi smo oni koji svojim pogledom pretvaramo prašinu puta u zlato.« U sufizmu, »svijet je instrument koji oblikuje čovječanstvo« »Veliko Djelo« alkemičara za sufije je značilo isto što i za Zosimu - duhovnu preobrazbu čovjeka; a eliksir, ili Kamen filozofa, postao je simbolom tog unutarnjeg jedinstva i potpunosti. Sufijski su učitelji, također, u svoja učenja uklopili hermetičku doktrinu o istovjetnosti, svezi makrokozmosa i mikrokozmosa- Mnogi su sufijski tekstovi gotovo istovjetni onima iz hermetičkog korpusa.

Jedan od najpoznatijih, najznačajnijih i najutjecajnijih arapskih alkemičara, Jabir ibn Hayyam (721-815 *posl. K.*), također je bio sufi.

Svojim je djelom Jabir postavio temelje cjelokupnoj kasnijoj islamskoj alkemiji. Promicao je sveobuhvatnu kozmologiju, koja je izrazito podsjećala na aleksandrijski hermetizam. Povukao je analogiju, koja je kasnije postala iznimno značajnom, između alkemičara i Stvoritelja, po kojoj je »čovjek opisan kao mikrokozmos i, u isto vrijeme, budući slikom Boga, sposoban da spozna sve i izvodi čuda«.

Koliko je poznato, Jabir je bio prvi koji je u alkemiju uveo životinjske i biljne proizvode - primjerice, krv, mokraću i koštanu srž. Isto tako, u islamski je svijet uveo i pitagorejski princip broja. U svojim je djelima pokazao široku obrazovanost, koja je obuhvaćala čak i poznavanje kineske alkemije i filozofije. Upravo se u Jabirovim knjigama pojavio najraniji sačuvani tekst *Smaragdne ploče*, iako se on pripisuje mnogo starijim izvorima. U isto vrijeme, Jabir i njegov krug učenjaka pisali su i o mnogim drugim temama - matematici, magiji, astrologiji i astronomiji, medicini, zrcalima, vojnoj opremi, kao što su opsadni strojevi, te o mehaničkim napravama ili automatima. Dugi je niz godina živio u Bagdadu, kao dvorski alkemičar kalife Harana al-Rašida, danas čuvenome po *Tisuću i jednoj noći*. Ponešto od čarolije i tajanstvenosti te knjige zacijelo proizlazi od Jabira i njegova kruga.

Bagdad je u desetom stoljeću bio središte učenosti čitavog islamskog svijeta, i živahna zajednica filozofa, učitelja, pisaca i prevoditelja. U njemu je postojala čak i značajna židovska zajednica, s otprilike 40.000 članova, od kojih su se neki bavili proučavanjem discipline koja će kasnije postati poznata kao Kabala. Hermetizam je oduvijek bio usko vezan uz židovsku ezoteričnu misao, stoga i ne iznenađuje pozivanje na škole judaističke alkemije. Zaista, hermetizam je naglašavao, ako ne čak i utemeljio, mnoge dodirne točke između islama i judaizma, kao što je isto shvaćanje starozavjetnih proroka. Na kraju prvog tisućljeća, hermetizam je bio spreman predstaviti se kršćanskoj Europi. Međutim, kršćanska je Europa, prije toga, morala postići onu intelektualnu profinjenost i otvorenost duha bez koje ga nije mogla primiti.

MAGIJA MRAČNOG DOBA

Tijekom prvog tisućljeća, hermetička misao nije držala isključivi monopol nad razvojem magije. Indija i Kina, primjerice, imale su vlastite magijske i alkemijske tradicije, koje su se proširile na Tibet, Burmu, Koreju i Japan. Te su tradicije u mnogim aspektima daleko prethodile aleksandrijskom hermetizmu. Međutim, hermetizam, ili barem njegove osnovne postavke, bio im je, u velikoj mjeri srodan. Taoistička je alkemija, primjerice, osim zapadnjačka četiri elementa - zemlje, zraka, vatre i vode - poznavala i druge. Za taoističke je alkemičare ponekad i drvo smatrano elementom. Međutim, po svojim temeljnim načelima - analogiji onoga iznad i onoga ispod, unutrašnjeg i vanjskog, ideji o povezanosti svih stvari, mogućnosti da se na određeni način izazovu promjene - alkemijske su tradicije Istoka bile u suglasju sa svojim zapadnim ekvivalentom. Preko gimnosofista Aleksandrije, indijska je misao, vedska, jednako kao i budistička, na jedinstveni način uspostavila svezu s hermetizmom.

U zapadnoj je Europi, tijekom takozvanog mračnog doba, također postojala magijska tradicija, no ona je imala malo sličnosti s hermetizmom. Slavenski i teutonski narodi imali su svoje šamane - plemenske proroke ili »vračeve«. U keltskom su, pak, svijetu postojale puno sofisticiranije figure - druidi, čija je uloga i djelovanje bila slična onoj barda, u drevnoj Irskoj poznatoga kao »ollave«. U nedostatku pisane riječi, šaman, druid, bard ili ollave obnašao je ulogu svojevrsnog svećenika. Zbog nepostojanja zapisa, on se morao uvelike oslanjati na svoje pamćenje; upravo je vježbanje pamćenja (koje se učilo i u sredozemnim kulturama) postalo jednom od »vještina njegova zanata«. Njegove su sposobnosti pamćenja često bile izvanredne. Tako se, s vremenom, »umijeće pamćenja« sredozemnih i kel-

tskih izvora, spojilo s hermetizmom i postalo sastavnim dijelom ezoterijske tradicije Zapada.

Upravo zbog nedostatka pisane riječi, druid, bard ili ollave je, ustvari, predstavljao živuću knjigu - ako ne i živuću knjižnicu. U njegovom je pamćenju bila pohranjena povijest, legende, običaji, zakonska pravila, čitavo naslijeđe i identitet plemena ili naroda. On je, tako, predstavljao veličanstvenu i snažnu ličnost, koja je uživala ugled svetog čovjeka, barem u onoj mjeri u kojoj su takav ugled uživali kasniji kršćanski svećenici. Prema tradiciji, koja se nažalost nije održala do danas, bard je u drevnoj Irskoj bio ovlašten pojaviti se na ratnom polju i jednostavnom zapovijedi nametnuti primirje između zaraćenih strana. Tko god bi se usprotivio njegovoj zapovijedi, bio bi proklet.

Izricanje prokletstva predstavljalo je čin magije - primitivne prema hermetičkim standardima, ali doista magije. Čak i za one koji nisu poznavali tradiciju u kojoj je bila ukorijenjena, ta je magija proizvodila galvanizirajući učinak. Rimski povjesničar Tacit opisuje sukob između carske vojske i keltskih ratnika, koji se zbio 61. godine pr. Kr.: »Neprijatelj je stajao na obali, zbijen u gustim redovima. Među njima su, vitlajući bakljama, stajale žene odjevene u crno, razbarušenih kosa, poput Furija. Nedaleko od njih, ruku uzdignutih ka nebu, stajali su druidi i izvikivali stravične kletve.« Rezultat je bio više nego uznemirujući: »Taj je čudan prizor obuzeo rimske vojnike nekom vrstom paralize. Stajali su mirno - izloživši se tako kao mete.«

Ako je takva magija uspjela izazvati strah u dobro uvježbanim i discipliniranim rimskim vojnicima, onda je tim više bila zastrašujuća za ljude među kojima je takva praksa bila ukorijenjena. Keltski je bard često rabio svoje magične kletve; za njega, kao i za hermetičara, riječi i imena imala su ogromnu snagu. »Imenujući« čovjeka - zativajući ga u pjesmi, takozvanom »satire« ili prokletstvu - bard je mogao baciti zlo na njega, kao i na njegove potomke, obično »do sedmog naraštaja«, stoga ne začuđuje činjenica da je zbog te sposobnosti uživao golemo strahopoštovanje. Drevna irska poslovice kaže : »Proklet bio onaj koji digne ruku na pjesnika.«. Takvo je prokletstvo sadržavalo puno više od puke osobne osvete. Budući da je pjesnik utjelovljivao naslijeđe čitavog naroda, svako zlo bačeno na njega bilo je, makar i simbolično, bačeno na čitav narod. Krivac koji je

prouzročio takvo zlo bio je odmah izopćen i proklet, što bi se moglo smatrati nekom vrstom poganskog ekvivalenta ekskomunikacije.

Tragovi takvog djelovanja, makar i samo njegovi nejasni odjeci, održali su se u Irskoj do današnjih dana. Oni se odražavaju, iako znatno slabije, u ugledu koje uživa pjesnik. On je još uvijek obavijen laganom koprenom magije, prozirnim oblačkom svetog strahopoštovanja; njegove riječi imaju veću težinu i značaj negoli igdje drugdje u zapadnoj Europi. U Engleskoj, na primjer, pjesništvo služi samo slavljenju i obožavanju nacionalne kulture, i ne igra veću ulogu u svakodnevnom životu ljudi. U Francuskoj se pjesništvo očuvalo kao osnovni izraz kulture, ali samo u svjetovnom kontekstu. U Irskoj je poezija ne samo sastavni dio kulture, već je stopljena s onim što se približava duhovnom, orfičkom, proročanskom; poezija je još uvijek zaodjevena nečim što se približava području organizirane religije. Jezik, a posebice pjesnički jezik, još je uvijek prožet magijskim elementima, s dobronamjernom ili, pak, zlonamjernom prizivajućom snagom. Drugim riječima, poezija je moćna. I kakva god sramotna djela činili teroristi svih frakcija u Sjevernoj Irskoj, jedno im se mora priznati. Za razliku od drugih fanatika - koji izvršavaju smrtne kazne nad ljudima koji proizvode djela kreativne imaginacije - oni u Irskoj oduvijek su iskazivali gotovo sacerdotalno, (sacerdos - svećenik, - svećenički, duhovnički) poštovanje prema čaroliji riječi u ozbiljnoj književnosti.

Međutim, magija drevnih Kelta, kao ni drevnih Teutonaca i Slavena, ne može se nikako smatrati hermetičkom. Možda bi mogla sadržavati elemente slične onima koji se nalaze u korijenima hermetizma. Vjeruje se, primjerice, da su druidi keltske Francuske i britanskog otočja, prihvaćali načela poput reinkarnacije i besmrtnosti duše, zbog čega im neki klasični pisci pripisuju utjecaj pitagorejske misli. Takav je zaključak malo vjerojatan - iako se ne bi mogao niti odbaciti, s obzirom na razvijene trgovačke veze Grčke i keltske Europe. Unatoč postojanju takvih paralela, magija europskog mračnog doba ostala je, ipak, prilično primitivnom. Ona se obično ispoljavala u kletvama, sitnom čarobnjaštvu, vraćanju, iscjeljivanju i proricanju, čime se pokušavalo utjecati na uski krug fenomena, poput recimo, prizivanja kiše. Međutim, nedostajao joj je onaj sveobuhvatni kozmološki, metafizički, epistemološki i psihološki okvir, koji je obilježavao hermetizam. Osim na onoj ograničenoj i neposrednoj, nije

se mogla iskoristiti za »pokretanje stvari« na nekoj drugoj razini. I, za razliku od hermetizma, nije mogla osigurati temelje za ono što će prerasti u znanstveno istraživanje - te, svojevremeno, u znanstvenu manipulaciju stvarnošću. S obzirom na puteve koje je ucrtao renesansni faustovski mag, ona se ograničila na područje »niže magije« ili »vraćanja«.

Kada pomislimo na magiju u razdoblju europskog mračnog doba, prvi lik koji nam padne na pamet jest, naravno, Merlin. Za mnoge je Merlin doista arhetipski mag, arhetipski vrač, ili arhetipski čarobnjak. Međutim, Merlin koji uživa takav ugled nije proizvod mračnog doba. Upravo suprotno, on je književni lik iz kasnog Srednjeg vijeka, kada je srednjovjekovna kultura bila na svome vrhuncu. On je čarobnjak, kojega su tijekom trinaestog i četrnaestog stoljeća smjestili u prošlost, u šesto stoljeće - kao što su i vitezovi i viteška čast kasnije epohe bili prebačeni u legendarnu Britaniju Arturova doba.

Ukoliko je uopće postojao povijesni prototip Merlina, on je mogao postojati sredinom ili krajem šestog stoljeća - razdoblja koje se pripisuje Arturu, pod pretpostavkom da je *i ovaj* postojao. Nejasne slike ovog ranijeg Merlina preživjele su u velškoj legendi i književnosti preko lika znanog kao Myrddin. Međutim, lik Myrddina potpuno je drukčiji od veličanstvenog i imponantnog maga iz kasnije arturijanske romanse. Moguće je da je on bio druid, ili, pak, vidovnjak pod utjecajem druidske misli. Međutim, on se u osnovi ne razlikuje od tradicionalnog plemenskog šamana i vrača. I umjesto da je zračio natprirodnim, gotovo božanskim autoritetom, on je prije bio žrtvom i mučnikom - vizionarem, kojega je progonio i izopćio vlastiti narod.

Bilo koji Merlin, ili njegov prauzor, koji je mogao postojati u šestom stoljeću, imao bi malo zajedničkog s veličanstvenim i autoritativnim likom srednjovjekovne romanse - likom koji je ušao u narodnu svijest gotovo više od pet stoljeća kasnije, 1136. godine, preko djela Geoffreya od Monmoutha naslovljenog »*Povijest britanskih kraljeva*«. Stvarni, povijesni Merlin, ukoliko je uopće postojao, bio je samo jedan od lokalnih proroka ili vrača-čarobnjaka, s aspektima koji pomalo podsjećaju na šekspirijansku ludu. On je možda djelovao kao posrednik, izraz ili nositelj panteističke veze s prirodom i prirodnim svijetom. Njegove vještine, takve kakve su bile, možda su se sastojale od tipičnih šamanskih sposobnosti komunikacije sa životinjama, promjene oblika, izazivanja transa u sebi i drugima, tumačenja

snova i njihova značenja i izvođenja čina divinacije. Možda su mu se pripisivale i sposobnosti tumačenja i predviđanja određenih događaja, ali ne i sposobnost da takve događaje sam orkestrira i pokrene. Njegova je magija, stoga, bila sitna, parohijska i materijalistička u usporedbi sa sveobuhvatnom, visoko produhovljenom magijom hermetičara.

Crkva apsorpira pogansku magiju

U hermetizmu je magija bila ugrađena u složeni i sofisticirani psihološki, teološki i kozmološki okvir. Prema takvim je mjerilima, magija europskog mračnog doba bila primitivna. Međutim, zbog toga nije bio umanjen njezin utjecaj ili, pak, otpornost i postojanost koja joj je omogućila opstanak. Svaka je europska zajednica, od velikih urbanih središta do zabačenih sela, imala svoje vještice i čarobnjake. Oni su na jednostavan, iako, nesumnjivo, uspješan način, djelovali na tijelo i dušu ljudi - kao liječnici i porodilje, poznavatelji ljekovitoga bilja i meteorolozi, tumači znamenja i snova, kao savjetodavci, odnosno, nešto poput današnjih psihologa ili psihoterapeuta. Učinkovitost nekih od njihovih biljnih i homeopatskih preparata, omdavna je, iako uz izvjesne rezerve, počela ponovno stjecati priznanje od strane liječničkih krugova.

U Europi toga doba, takva je magija bila naširoko osuđivana od strane crkvenih vlasti i njezinih svjetovnih predstavnika. U šestom je stoljeću Grgur, biskup od Toursa, pripovijedao o prinčevoj smrti koja je nastupila uslijed magijskih inkantacija, što je bilo povodom pokretanju lova na vještice, prilikom kojeg su pogubljene "mnoge pariške domaćice" Početkom devetog stoljeća, Karlo Veliki je nametnuo stroge zakone protiv magije, kojima se ponajprije nastojalo pokrstiti - ili, barem, ukrotiti - poganska plemena sjeverne Njemačke. Ovi su zakoni predstavljali presedan za mnoge progone koji su uslijedili nakon njihova donošenja. Ti su se progoni, ponekad potaknuti histerijom, a katkad ciničnom proračunatošću, nastavili sve do u početka osamnaestog stoljeća, s vremenom se proširivši preko Atlantika - primjerice u Salem, u saveznoj državi Massachusetts, te širom Južne Amerike. Ova zbivanja predstavljaju žalosno poglavlje u povijesti zapadne civilizacije i kršćanstva, ali i suviše dobro poznato, stoga ga ovdje ne treba pobliže proučavati. Dovoljno je reći da je na desetine,

možda i stotine tisuća nesretnih žrtava bilo mučeno, vješano, utapano, spaljivano ili podvrgavano raznim drugim groznim oblicima smrti, samo zbog njihovog poznavanja iscjeliteljskih svojstava bilja, optužbe od strane zavidnog i osvetoljubivog susjeda, ili, pak, pobožnog žara samoljubivoga inkvizitora.

Unatoč progonima, poganska je magija preživjela. S njome su se čak i u dvadesetom stoljeću povezivale određene izolirane ruralne zajednice, za koje se vjerovalo da još uvijek održavaju magijsku praksu. Štoviše, tijekom posljednjih dvadesetak godina ovoga stoljeća, mnogi su ljudi, sve se više udaljavajući od duhovne praznine postojeće, organizirane religije, počeli ponovno otkrivati pogansku magiju. Pretpostavlja se da u današnjoj Britaniji postoji više od dvadeset tisuća pristalica Wicca-e, takozvane »Stare Religije«, ili čarobnjaštva. Međutim, suprotno od općeprihvaćenog mišljenja, ona nema nikakve sličnosti s konvencionalnim pojmom sotonizma. Upravo suprotno, Wicca i sotonizam predstavljaju potpuno različite sustave vjerovanja i prakse, koji se u većoj mjeri sukobljavaju negoli se podudaraju. Wicca, ili čarobnjaštvo, ostatak je drevnog pretkršćanskog poganizma. Isprva, ono najvjerojatnije nije sadržavalo nikakvu teologiju, nikakve konceptualne okvire, predstavljajući prije skup empirijske prakse i tehnika negoli sustav vjerovanja. Tek je kasnije, zbog potrebe za opravdanjem i priznanjem od strane nominalno kršćanskog svijeta, proizašao određeni konceptualni okvir. Taj se okvir slobodno može opisati kao neka vrsta mističnog panteizma, kojeg karakteriziraju poštovanje i harmonija s prirodom, a čije postavke danas mnogi smatraju hvalevrijednima. On također antropomorfizira sile prirode kao poganske bogove i božice, te je upravo ovaj koncept stvorio pogrešno mišljenje, podržavano od strane Crkve, koje je ovo vjerovanje izjednačilo sa sotonizmom.

Prema općeprihvaćenim teorijama, bogovi jedne religije prije ili kasnije postaju demonima religije koja ju nasljeđuje. Tako su, na primjer, Astarti - božici-majci drevnih Feničana, takozvanoj »Kraljici Neba« i »Zvijezdi Mora« - preoteli naslove i promijenili joj spol, transformirajući je, tako, u demona Astarota. U klasičnom je Rimu Pan, bog prirode, prikazivan kao rogato i bradato božanstvo, s kopitima umjesto stopala i jarčevim repom. U kontekstu onoga vremena, Pan zasigurno nije bio »zao«. On je, jednostavno, utjelovljavao sile prirode, među kojima i seksualnu energiju i njenu manifestaciju u

plodnosti. Za kršćane je, međutim, priroda bila »nepreporođena«, »pala«, te je još uvijek čekala na otkupljenje; na seksualnost se gledalo ne samo s nepovjerenjem, strahom i gađenjem, već je ona - osim u ograničenom smislu bračne institucije - stigmatizirana kao »griješ«. Tako je bog »griješne« prirode i seksualne energije postao utjelovljenjem »zla«. Rogatog boga prirode, s kopitima i jarčevim repom, kršćanska je doktrina pretvorila u đavla.

Sličan je postupak primijenjen i na sjevernoeuropske bogove prirode, od kojih su mnogi također bili rogati - primjerice figura poznata kao Herne Lovac, ili keltsko božanstvo Kernunos. I njih je Crkva izjednačila s kršćanskim đavlom, a njihove sljedbenike odmah označila kao sotoniste. Neki su od njih, pritisnuti takvim progonima, zaista i postali sotonistima, prihvaćajući crkveno izjednačavanje njihova rogatog božanstva s njezinim vlastitim avатарom prirodnog »bezvlada«, prirodne »anarhije«, prirodne »sirovosti« i snage libida. Naravno, među onima koji su prihvaćali kršćansko učenje o grijehu i kršćanske definicije dobra i zla, bilo je i istinskih sotonista - pojedinaца koji su, potpuno svjesni svojih otpadničkih i svetogrđnih namjera, priznavali zlo kao takvo i prigrlili ga. Međutim, za mnoge pripadnike »Stare Religije« kršćanska teologija jednostavno nije postojala. Kršćanski »griješ« za njih nije imao nikakva značenja, jednako kao što ni danas taj pojam ni na koji način ne figurira u hinduizmu ili budizmu. Njihova odanost rogamu bogu nije predstavljala nikakvo veličanje zla, već je jednostavno bila izrazom poštovanja spram prirode i njezinih sila.

Mnogo je puta Crkva, u svome nastojanju da iskorijeni »Staru Religiju«, potihom priznavala poraz, te ju je, umjesto zatiranja, pokušavala uklopiti u svoje strukture. U velikome je dijelu nominalno kršćanske Europe kršćanstvo, zapravo, predstavljalo samo vanjsku fasadu i umjetnu nadgradnju, čiji su temelji ostali, više-manje, netaknutima. Seljaci su pohodili obvezne nedjeljne mise, slavili blagdane koje je odredila Crkva, poštovali crkvenu hijerarhiju, plaćali svoje desetine - a u isto vrijeme, kada svećenstvo nije promatralo, nastavljali prakticirati rituale »Stare Religije«. Na taj su način preživjeli obredi poput *Walpurgisnacht-a* - »vještijeg Sabata« - sa svojim orgijastičnim seksualnim ludilom i drogom koja se rabila prilikom inicijacije, snažnim halucinogenom, koji je izazivao osjećaj lebdenja. Postoje određeni dokazi na temelju kojih možemo pretpostaviti da su

»glasovi« koje je, navodno, čula Ivana Orleanska, a koji su se pripisivali svetom Mihaelu, sv. Katarini i sv. Margareti, zapravo bili površno kristijanizirani likovi čije je podrijetlo u obrednim inkantacijama Wicca-e. Takvo mišljenje dijeli i romanopisac Thomas Keneally, autor *Schindlerove Arke* (ili *Schindlerove liste*), opisujući Ivanu Orleansku u jednoj od svojih ranijih pripovjedaka naslovljenoj *Blood Red, Sister Rose*. Keneallyjev je opis prihvatljiv kao i svaki drugi, ali i mnogo prihvatljiviji od mnogih.

Mogućnost da su »sveci«, čije je glasove slušala Ivana, predstavljali poganske likove pod krinkom kršćanstva, u sebi ne skriva ništa neobično. Mnoga je poganska božanstva, kao i njihove hramove i svetišta, stigla takva sudbina. Crkva je isprva bila stidljiva u takvim nastojanjima, osjećajući obvezu da ih racionalizira. Tako je, primjerice, 398.godine posl. Kr. sv. Augustin pisao:

A kada vlasti dopuste da se sruše hramovi, unište idoli i žrtvenici, a moje je sudjelovanje u tom činu dokaz moga prijezira, moramo se uzdržati od prisvajanja bilo čega što se u njima nalazi, tako da bismo mogli dokazati da nas je u njihovu zbacivanju vodila pobožnost a ne pohlepa.

Međutim, nakon manje od dva stoljeća, crkvena se politika u tome pogledu dramatično promijenila. Godine 601., papa Grgur I zaključio je:

...da hramovi idola tih naroda (Engleske) nikako ne smiju biti uništeni. Dakako, idole treba uništiti, ali sami hramovi, kao i oltari i relikvije pohranjene u njima, imaju se pošćropiti svetom vodom. Jer, ako su ti hramovi dobro građeni, moraju se pročistiti od obožavanja demona i posvetiti ih službi pravome Bogu. Nadamo se da će na taj način, ovi ljudi, vidjevši da im hramovi nisu uništeni, možda ispraviti svoju grešku i, okupljajući se u svojim uobičajenim središtima, možda početi spoznavati i obožavati pravoga Boga. A kako su oni naviknuli žrtvovati mnoge bikove demonima, neka ih od sada žrtvuju u nekoj drugoj svečanosti, poput Dana Prinosa ili blagdana Svetih Mučenika.

Sukladno takvoj politici, kršćanske su se crkve, opatije i katedrale obično gradile na mjestima poganskih svetišta. Poganski kultovi posvećeni božanstvima i junacima pretvoreni su, putem relikvija, u kršćanske kultove posvećene svecima i mučenicima. Poganska božica-majka, kojoj su bila posvećena brojna svetišta, jednostavno je

kristijanizirana, takoreći, krštena, i podvrgnuta prisilnom obraćenju. Većina crkava posvećenih Našoj Gospi, koje su bile rasprostranjene širom Francuske, isprva su bile posvećene potpuno drukčijim gospama - poput, primjerice Isis, Djevice od Le Puya, Rosmerte, zaštitnice rijeke Meuse, ili Arduine, vrhovne božice Ardena. . Crkva je njihovim ponovnim posvećenjem, »pročistila« i »sanktificirala« hramove podignute u njihovu čast, prilagodivši ih svojoj božici-majci, Djevici Mariji - koja se vrlo često izjednačavala i miješala s Magdalenom.

Međutim, za seljaštvo koje se klanjalo na tim mjestima, promjena naziva nije igrala veliku ulogu; jedna božica-majka bila je jednako dobra kao i bilo koja druga. Seljaštvo je i dalje obožavalo isto božanstvo, bez obzira na to kako ju je kršćanska crkvena hijerarhija odlučila nazivati. Slična je situacija nastavljena i drugdje u Europi. U Irskoj je, na primjer, poganska božica-majka Brigita, zaštitnica vatre, jednostavno zamijenjena navodnom kćeri druida, ženom za koju se tvrdilo da se preobratala u kršćanstvo i utemeljila vjersku zajednicu. Kanonizirajući ga poput sv. Brigite, pogansko se božanstvo, tako, duhovno pročistilo i njegovo je obožavanje postalo legitimno.

Ako je poganska magija opstala preko nominalne kristijanizacije njegovih božanstava i svetišta, ona je preživjela i u drugim oblicima. Postojale su, primjerice, romanse o takozvanom Svetom Gralu, koje neki i smatraju izrazito kršćanskim. Konačno, Sveti Gral je isprva označavan kao specifično kršćanska relikvija. Do dvanaestog je stoljeća on to doista i postao. Međutim, gralske romanse iz dvanaestog stoljeća rezultat su križarskih ratova i odražavaju proces hibridizacije - čudnog križanja judeo-kršćanske predaje s mnogo starijim pričama poganskog keltskog podrijetla. Te starije pripovijesti nemaju nikakvih kršćanskih obilježja. Ponekad se one nazivaju »poganskim gralskim« pričama, a Gral, koji se u njima pojavljuje, nema nikakve veze s Isusom. Upravo suprotno, on predstavlja magični kotao u kojemu ranjenik biva iscijeljen, a mrtvac vraćen u život. Isto tako, glavni junak »poganskih gralskih« priča nije Percival ili Parsifal, niti kasniji Lancelot ili Galahad, već Gawain, čija potraga završava obnavljanjem plodnosti zemlje.

Isti je junak protagonist jednog drugog djela, koje potječe iz vremena »poganskih gralskih« priča, a nosi naslov *Gawain i Zeleni vitez*. To djelo, izniklo iz samoga srca navodno kršćanske Europe,

neskriven je portret pretkršćanske poganske magije. Govoreći srednjovjekovnom viteškom terminologijom, Zeleni vitez predstavlja opis drevnog keltskog božanstva biljnoga svijeta - sjevernog ekvivalenta Panu, koji je upravljao sezonskim ritmovima, sjetvom i žetvom, rođenjem, smrću i ponovnim rođenjem godine. Ova poema odražava donkihotovsku uzaludnost čovjekova pokušaja da ovlada tim prirodnim procesima i slabost njegovih, doduše pobožnih, nastojanja da se umiješa u prirodni tijek.

Božanstvo vegetacije iz djela *Gawain i Zeleni vitez* pojavljuje se i kasnije, prurušen u mnoge druge likove. Tako se, na primjer, on učestalo javlja kao takozvani Zeleni Čovjek, čiji je lik nenametljivo pronašao svoje mjesto među likovima uobičajenije i ortodoksnije kršćanske ikonografije. Zeleni je Čovjek često zamjenjivan s Herneom-Lovcem, Kernunosom i drugim sličnim rogatim božanstvima. Ukoliko postoji ikakva razlika među njima, ona se sastoji u tome što je Zeleni Čovjek upravljao biljnim kraljevstvom, a Herne i njegovi srodnici životinjskim. Međutim, svi su oni manifestacija prirodnog poretka, iz kojega je čovjek isključen - prema kršćanima, na njegovu sreću, a prema paganima, na njegovu žalost.

Možda je najrasprostranjenija i najpopularnija manifestacija Zelenog Čovjeka ona u srednjovjekovnom liku Robina od Greenwooda - Robina Goodfellowa, ili Pucka, iz »*Sna ivanjske noći*«. S nastupanjem elizabetinskog doba, nekadašnje božanstvo vegetacije i plodnosti postalo je sićušnim vilenjakom, ali njegove su moći ostale netaknutima. Čak i u Shakespearovoj drami on djeluje kao vrhovni genij u procesu spolnog združivanja. Nadalje, on se vezuje - poput istoimene ptice (engl. *robin*; crvendać, op. prev.) - uz dolazak proljeća, obnavljanje prirode i plodnost zemlje.

U pismu upućenom *The Times-u* jedan se ugledni političar žalio na navodne planove o ukidanju prvosvibanjskog praznika. Prvi svibanj je, obrazložio je autor pisma, odavna ukorijenjen u tradiciji radničkog pokreta kao i u popularnoj svijesti, te je predstavljao dan od osobitog značenja za sve »radne ljude«. Ovakvim je izjavama autor pisma pokazao koliko slabo poznaje povijest, kao što je danas slučaj među mnogim političarima. S obzirom na općepoznatu učenost uvaženoga gospodina, izgleda da je on izrazio još jedno zajedničko obilježje političara - njihovu sklonost ka iznošenju redigirane, iskrivljene i jednostrane verzije povijesti.

Davno prije negoli je postao svetim za radničku klasu i postao značajnim dijelom tradicije međunarodnog socijalizma, Prvi svibanj je imao posebno i potpuno drukčije značenje u europskoj popularnoj kulturi. U srednjovjekovnoj Engleskoj, kao i bilo gdje drugdje, Prvi svibanj je bio festival plodnosti koji je slavio povratak proljeća, obnavljanje godine i rodnost zemlje. Sjetva se shvaćala kao seksualni čin, odnosno, kao oblik poganske seksualne magije. Za seljake toga doba je, prema tome, Prvi svibanj bio dan seksualne slobode i razuzdanih orgija. Tradicionalni prvosvibanjski stup bio je izrazito falički simbol. Izabrana »Svibanjska kraljica« predstavljala je tek prerušenog avatara poganskih božica-majki, koje su imale istaknuto mjesto u Wicca-i i drugim pretkršćanskim vjerovanjima. Ona je, zajedno s drugim seoskim djevicama, odlazila u obližnju šumu, gdje bi ih dočekali »Robin od Greenwooda« i njegovi »veseli muškarci« - ili, točnije, jedan lokalni mladić, ili možda vlastelin, odjeven u nošnju koja je evocirala glasnika proljeća. U veselju koje je uslijedilo, »Robin« bi povjerio djevojkama kako je došlo vrijeme za njihovu seksualnu inicijaciju. U nekim je slučajevima, pak, Robin davao svoj blagoslov za spolno združivanje već zaručenih parova. Devet mjeseci nakon toga, zemlja bi rodila ljetinom nezakonite djece, koja su se nazivala »Robinovim sinovima«. Podrijetlo prezimena »Robinson« moguće je u mnogim slučajevima pronaći upravo u ovakvim ritualima.

Prema jednom, pomalo uvrijeđenom kroničaru iz elizabetinsko-ga doba: »svi bi mladići i djevojke, starci i starice, noću tumarali šumama, dubravama, brdima i planinama, gdje bi provodili čitavu noć u ugodnoj razonodi«. Isti kroničar, uz notu odvratnosti, zaključuje: »Čuo sam iz pouzdanih izvora ... da se od četrdeset... ili stotinu djevice, koje su noću odlazile u šumu, jedva trećina vratila kući neokaljana.« .

»Robina od Greenwooda«, odnosno drevno pogansko božanstvo plodnosti ili Zelenog Čovjeka, brkali su također s Robinom Hoodom - te je možda čak i činio samu srž legende o Robinu Hoodu. Tako je, primjerice, 1555. godine mračni prezbiterijanski parlament Škotske zabranio predstavu koju su redovito, svakog svibnja, u zamku Rosslyn izvodili putujući pantomimičari. Predstava se zvala *Robin Hood i Little John* i bila je toliko popularna da su dva tornja zamka nazvana »Robin Hood« i »Little John«. »Nitko«, objavio je Parlament »ne smije tumačiti likove Robina Hooda, Little Johna, opata od Un-

reasona (engl.unreason: nerazboritost, op. prev.) ili Svibanjske kraljice.«. Frazeologija ovoga edikta mnogo toga otkriva. »Opat od Unreasona« je, naravno, fratar Tuck - koji je, u svom izvornom, poganskom obliku, upravljao snagama »nepreporođene prirode« i anarhije, i koji je svoju blasfemičnu parodiju na kršćanski blagoslov utjelovio u prvosvibanjskim svečanostima plodnosti. »Svibanjska kraljica« je lik očuvan u legendi o djevi Marian, s kojom se poistovjećivala svaka seoska djevojka prilikom svoje seksualne inicijacije koju je predvodio »Robin«.

U ovim se ostacima drevnog poganskog vjerovanja jasno isticao magijski element - kao što je to bio slučaj u prividno nevinom Morrisovu plesu, pantomimičarskim predstavama, pa čak i uspavankama. Pa opet, bila je to sasvim lokalizirana magija, često i specifično seksualna, zaodjevena u tajne prokreacije i reprodukcije. Ona bi se analogijom mogla protegnuti i na aspekte prirodnoga svijeta, na takve aktivnosti kao što je, primjerice, stvaranje kiše. Međutim, ona je, u čovjekovu odnosu prema svemu što se nalazi iznad njegovih moći, pretpostavljala pasivnost. Drugim riječima, čovjek je mogao moliti, prizivati, pokušavati umiriti nepoznate sile oko sebe, ali ih nije mogao kontrolirati niti im zapovijedati. Myrddin je možda doista i bio vrstan čarobnjak. Međutim, on se još uvijek nije pretvorio u Merlina, a još manje u Fausta.

Unatoč tome, Crkva ga se plašila, kao i sila koje je predstavljao. Još je početkom četvrtog stoljeća, crkveni koncil u Elviri objavio izopćenje svakoga tko je izazvao smrt putem magije - priznajući, u stvari, da je smrt putem magije doista bila moguća, pa čak i prijeteća. Godine 667. koncil u Toledu »bio je zgrožen običajem služenja misa kojima se molilo za smrt neprijatelja«. U isto vrijeme, velško je svećenstvo vjerovalo da se deset puta uzastopno izgovorenim misama za mrtve, nad voštanim likom određenog čovjeka, može izazvati njegova smrt u roku od deset dana. Bogovi i boginje »Stare Religije« zasigurno nisu napušteni kao puko praznovjerje. Štoviše, oni su postali demonima, predstavljajući stalnu prijetnju, pa čak i za istinske vjernike. A njihovi glasnogovornici, njihovi poslanici i zastupnici, bili su opasni pojedinci, koje se nije moglo zanemariti, već ih se moralo svladati i onesposobiti.

Tako se, primjerice, u irskoj legendi sv. Patrick često povezuje s druidima i njihovim čudotvorstvima. Tako je, primjerice, druid, koji

je bio smješten u kolibi načinjenoj od zelenog drveta živ izgorio, dok Patricku, smještenome u kolibi od suhog drveta, vatra uopće nije naškodila. Drugom je, pak, zgodom, Patrick nadvisio nekog druida u levitiranju, nakon čega je dopustio da njegov suparnik padne i razbije se o litice. Sličnost s Petrovim podvizima opisanim u Djelima apostolskim i više je nego očigledna. Ako druidski likovi poput Myrddina nisu postali punokrvnim Faustima ipak su se mogli usporediti sa Simonom Magom.

Kao odgovor na prijetnju, koju su predstavljali takvi likovi, Crkva je počela razvijati vlastitu magiju - ili, u određenim slučajevima, neku vrstu protumagije. Ona se očitovala, između ostalog, u obožavanju relikvija. Kao zaštitnici od poganske magije, prizivali su se sveci, a njihovo se obožavanje »uskoro pretvorilo u otkapanja, premještanja i otkidanja dijelova njihovih tijela - upravo suprotno požudnom dodirivanju i ljubljenju - kostiju mrtvih ...« . Kako bi se odredilo mjesto obožavanja sveca, najprije je bilo potrebno posjedovati makar i mali dio njegova ili njezina tijela - primjerice, prst, uvojak kose, pa čak i prepucij. Koliko god bio malen, taj je dio tijela predstavljao dokaz svečeve prisutnosti na tome mjestu, i mogućnost da mu se u molitvi osobno obraća. Kasnije je postalo dostatnim koristiti predmete koji su bili u dodiru sa svečevim tijelom, ili ih je, pak, ovaj blagoslovio. Putem određenog procesa duhovne osmoze, uvriježilo se mišljenje da ti predmeti sadrže nešto od svečeve unutarne snage. Trgovina relikvijama - a često i njihova krađa - igrala je značajnu ulogu u širenju Crkve Europom. Postojale su, također, i pokretne relikvije za osobnu uporabu, koje je pojedinac mogao nositi od mjesta do mjesta, poput, primjerice, iverja sa stvarnoga Križa. Takvi su predmeti djelovali poput magičnih amuleta i talismana, koji su neutralizirali ili »pročišćavali« pretkršćansku pogansku magiju.

Nešto profinjeniji oblik kršćanske magije - za koji bi se čak moglo reći da sadrži osnovne elemente hermetizma - uključivao je zvuk. Zvuk je, naravno, oduvijek imao magijsko značenje, od pjevanja i udaranja u bubnjeve u primitivnom šamanizmu do složenijih korespondenata u hermetičkoj misli - koja je uspostavila veze između *pneume* (u grčkom jeziku riječ koja označava i »duh« i »dah«), Logosa, ili Riječi, kao stvaralačkog principa, te pitagorejskih melodija, ili »glazbe sfera«. Kao što smo ranije spomenuli, kršćanstvo je usvojilo kvazi-hermetičko shvaćanje Logosa kao stvaralačkog posrednika i povezalo ga, u liku Duha Svetoga, s *pneumom*.

Kršćanska je magija europskog mračnog Srednjeg vijeka vrlo često počivala na pojednostavljenom tumačenju takvih postavki. Ljudski je glas, primjerice, prilikom obavljanja vjerskih obreda, postajao pokretačem duha. Time je i molitva postajala vrstom magijskog čina - božanski nadahnuta invokacija ili evokacija. Tako su se razvili i gregorijanski koralni, odnosno, jednoglasno pjevanje, bez pratnje, a uz sveti tekst kao predložak. Ono je zahtijevalo naporne vježbe, osobito vježbe disanja, kako bi se moglo što učinkovitije usredotočiti na *pneumu*, odnosno duh. Suvremena su istraživanja pokazala kako gregorijanski koral može uzrokovati osjetne promjene na psihološkom i fiziološkom planu. Ono često može imati i iscjeliteljsko djelovanje i pojačati izdržljivost, omogućujući transfuziju okrepljujuće energije. Za time su osobito žudjeli srednjovjekovni redovnici, koji su morali svakodnevno, danju i noću, obavljati osam obveznih obrednih službi. U nedavno provedenim istraživanjima, redovnici, kojima je bila uskraćena prilika za pjevanje, ubrzo bi zapadali u klonulost i zamor.

Drugi je oblik kršćanske magije, orijentirane na zvuk, uključivao uporabu zvona. Postoje izvjesni temelji za pretpostavku da je uporaba zvona u kršćanstvu također proizašla iz pitagorejskih izvora putem hermetizma. U pitagorejskoj i hermetičkoj misli postoje međudodnosi zvuka i oblika, zvuka i konfiguracije. Zvuk može stvoriti oblik i otvoriti put ka energiji. Tako se, primjerice, zvuk roga ili trube može zamisliti kao »udar«, nalet ili pritisak sile, koji izbija iz svijenog oblika instrumenta. Po svojoj prirodi i osobinama, on je suštinski agresivan, nasilan i ratnički. Kao takav, on se može koristiti u određivanju smjera vojnog napada. Jednako tako, on se može slikovito prikazati kao eksplozivni impuls kojim trublje Jošuline uspijevaju srušiti zidove Jerihona.

S druge strane, zvuk zvona mogao bi se opisati potpuno drukčije - kao koncentrični krugovi, koji se šire iz središnje točke, poput krugova izazvanih kamenom bačenim u vodu. To bi svojstvo postalo još izraženijim, ukoliko bi zvono zvonilo odozgo, te bi se dijametar njegova odjeka stalno širio. Zvono je, doduše, za razliku od instrumenta poput ovnova roga ili trščane svirale, bilo proizvod čovjeka, a ne usputni proizvod ili otpadak prirode. Ono je namjerno izrađeno u religijske svrhe. Zbog toga je predstavljalo trijumf čovjeka, stvorenog na sliku Božju, nad »neprepođenom prirodom«. Kada bi se rabilo u

religijskom kontekstu, ono bi, poput ljudskog glasa, postajalo pokretačem duha.

Jedan od najranijih zapisa o uporabi zvona u kršćanskim crkvama, jest onaj Grgura iz Toursa, koji je pisao u kasnom šestom stoljeću. Zvona koja on opisuje su, doduše, mala ručna zvona, koja se koriste kao poziv na molitvu. Izgleda da u to vrijeme zvona nisu bila toliko uobičajena. Kako izgleda, u to vrijeme nisu bila niti službeno uključena u vjerske obrede i običaje. Kada su to postala, ne može se sa sigurnošću reći, ali, već u desetom stoljeću, velika zvona, koja su visjela na visokim zvonnicima, bila su uvelike rasprostranjena i uključena u kršćanske obrede kao njihov sastavni dio. Takva su zvona bila lijevana u bronci, istom vještinom kojom su se kasnije proizvodili topovi. Izrada zvona zahtjevala je izniman napor, pažnju i gotovo religioznu predanost. Nakon njihove izrade, uslijedila bi složena ceremonija njihova obrednog »posvećenja«, koja je predstavljala neku vrstu krštenja. Svako se zvono škropilo svetom vodom, pročišćavalo, posvećivalo, blagoslivljalo i više puta uranjano u ulje - »kako bi đavao pobjegao pri njegovu zvuku« . Kao što je to bio slučaj s mačevima, primjerice, s Arturovim Excaliburom, nije bilo neuobičajeno i zvonima davati imena.

Suvremenom je čovjeku možda teško razumjeti kakvo su psihološko i duhovno značenje imala zvona u razdoblju mračnog Srednjeg vijeka. Najprije bismo trebali shvatiti u kakvom su kroničnom i sveobuhvatnom strahu živjeli pobožni kršćani toga doba. Ljudskih je naselja - bilo gradova i sela, ili jednostavno, opatija i samostana - bilo malo, a i te su zajednice bile izolirane i udaljene jedna od druge. Između njih su se, većim dijelom krajobraza, prostirale beskrajne, nenaseljene i zlokobne šume. U tim mračnim dubinama »neprepođene prirode« vrebalo je bezbroj opasnosti po tijelo i duh - zli duhovi, vukodlaci, demoni prerušeni u poganske bogove i božice, mnoštvo drugih »nečistih« i »bezbožnih« sila, kao i, naravno, divlje zvijeri i mnogi ljudski otpadnici, pljačkaši i »neznabožački« neprijatelji Crkve. Svako je kršćansko naselje predstavljalo usamljenu i ranjivu enklavu u divljini, sa svih strana okruženu brojnim prijetećim opasnostima, bilo stvarnim ili zamišljenim. Tim se opasnostima suprotstavljala gromka zvonjava zvona, koja je tvorila zaštitni magični krug, takoreći zvučni zid, kao duhovni ekvivalent obrambene granice. Takav je krug predstavljao bedem i štit od prijetnji izvana. Unutar svete sigurnosti kruga, vladao je božanski red i mir.

Zvonjava zvona bila je manifestacija takvog poretka. Između ostalog, ona je označavala sate, dijeleći dan na metodički određene jedinice, od kojih je svaka bila posvećena određenim službama i molitvama. Tako je Božji dar oblika i strukture bio nametnut i amorfnom tijeku vremena. Dijeljenje vremena na mjerljive jedinice s pomoću zvona bilo je samo jedan od mnogih načina udaljavanja i odbijanja sila kaosa, mraka i zla, »nevidljivo okupljenih u zraku«. Prema pokrajinskom crkvenom koncilu u Njemačkoj »na zvuk zvona, koje poziva kršćane na molitvu, demoni se uplaše i razbježe, a duhovi oluje i sile zraka se umire«. Knjiga svete službe »poznaje snagu crkvenog zvona, ma gdje se čuo njegov zvuk, koja rastjeruje sile zla, mrljanje i cerekanje duhova mrtvih, i sve duhove oluje«.

Prilikom poganskih festivala, poput Ivanjske noći ili *Walpurgisnacht-a*, zvona bi zvonila čitavu noć, kako bi se onemogućio utjecaj zle magije. Vjerovalo se da zvona mogu odagnati i kugu, koja se često pripisivala djelovanju mračnih sila. Cistercitski je statut zabranjivao izgradnju opatije na području na kojemu se može čuti zvuk zvona druge opatije. Ovo je, nesumnjivo, djelomice služilo čisto praktičnoj svrsi - kako bi se izbjegla zabuna i onemogućilo da redovnici koji su radili u poljima, na zvuk zvona hrpimice odu u pogrešnu opatiju. Ali, zasigurno se takvim pravilom namjeravalo spriječiti i to da harmonična magija zvona bude ometena disonancom, osiguravajući, tako, još učinkovitije širenje vjere.

Uz magiju koju je razvilo u borbi protiv poganstva, kršćanstvo je usvojilo i određene oblike poganske magije za vlastitu uporabu. Egzorcizam se, primjerice, prakticirao još od najranijih šamanskih vremena. Čovječanstvo je oduvijek bilo preplavljeno »đavlima« svih vrsta, koje je trebalo istjerati. Prema Svetom pismu i sam je Isus obavljao egzorcizam; upravo je taj slavni prethodnik ovlastio Crkvu da usvoji ovaj postupak. U kršćanskom egzorcističkom ritualu ponovno se pojavljuje zvono. Osim po zvonu, kršćanski se egzorcizam, kao i, doduše, mnogi drugi oblici kršćanske magije, gotovo uopće nije razlikovao od svojih poganskih ekvivalenata. Razlika je bila samo u izvoru iz kojeg je, navodno, proistekla njegova snaga.

Do kraja prvog tisućljeća nove ere, kršćanstvo je razvilo vlastiti osebujni magijski sustav. Kršćanska je magija, poput poganske kojoj je željela parirati, bila, zapravo, primitivna. Nedostajao joj je onaj sveobuhvatni okvir hermetičke misli, kao i hermetičke mogućnosti

za praktičnu primjenu. Za razliku od hermetizma, ona nije dopuštala čovjeku da preuzme odgovornost za vlastitu sudbinu i da, bilo za dobro ili za zlo, oblikuje stvarnost svojom zapovijedi. Osim ograničenih fenomena poput, primjerice, liječenja, vraćanja plodnosti ili zaštite od »urokljivog oka«, ono nije obdarilo čovječanstvo sposobnošću da »pokreće stvari« u svijetu u cjelini.

Konačno, krajem desetog stoljeća, hermetizam je, zajedno s islamskim i židovskim učenjem, polagano počeo pronalaziti svoj put ka Zapadnoj Europi. Pokušaji da ga se zaustavi pokazali su se bezuspješnima, te je on uskoro preplavio čitavu Europu. Poplava je krenula iz tri izvora. Prvi je bila Španjolska, drugi Sicilija, treći je, s početkom križarskih ratova, bio Srednji istok i Sveta zemlja. Magija koja je potekla iz ova tri izvora bila je ona koja će Myrddina preobraziti u mnogo imponantniji lik Merlina. Njega i Fausta tada će razdvajati samo jedna inkarnacija.

4

TRI PUTA K EUROPI

Pod nominalnom zaštitom Crkve, zapadna je Europa tijekom mračnog doba pala u nepokretnost i stagnaciju, te se teško moglo govoriti o bilo kakvom razvoju. Na jugu su se, međutim, stvari odvijale ubrzanim korakom, i za ono doba nevjerojatnom brzinom i dinamikom. Pokretač takvoga razvoja i dinamičnosti bio je islam. Suvremena se europska kultura ponosi svojim klasičnim pret-hodnicima, svojim grčkim i rimskim naslijeđem. To se naslijeđe, naravno, ne smije potcjenjivati. Međutim, u isto vrijeme zaboravljamo da veći dio toga naslijeđa nama nije bio neposredno prenesen. On je proizašao prvenstveno iz islama; i to, isprva, preko Španjolske.

Potkraj četvrtog stoljeća poslije Krista, nekoć nepobjedivo Rimsko carstvo počelo je posrtati. Početkom petog stoljeća, godine 410. posl.Kr., ono je potpuno srušeno a »Vječni« su grad poharale napredujuće horde Vizigota. Iznimna brzina njihova napredovanja vodila ih je još zapadnije - preko južne Francuske, zatim preko Španjolske, Portugala i Gibraltarskih vrata, u sjevernu Afriku. Sljedeća će se tri stoljeća njihovo kraljevstvo protezati od Pireneja, preko čitavog Iber-skog poluotoka i Sredozemnog mora, sve do današnjeg Tunisa i Al-žira. Početkom osmog stoljeća, oni će se, tako, naći na putu arapskoj vojsci, koja je napredovala pod islamskim stijegom.

Godine 711., nakon što su pregazili vizigotska područja u sjevernoj Africi, islamske su vojske prostrujale kroz Gibraltarska vrata, dospjevši tako u Španjolsku. Samo tri godine kasnije, 714., osvojen je čitav Iberski poluotok, osim enklave kristijaniziranih Vizigota i romaniziranih Španjolaca u Galiciji, na samom sjeverozapadu. Godine 732., arapska je vojska prešla Pireneje i ušla u Francusku sve do Bordeauxa. Konačno ih je, nakon šest dana zadržavanja, porazio Karlo Martel, u bici kod Poitiersa. Tijekom sljedećih dvadesetak godina,

Arapi su otjerani preko planina natrag u Španjolsku. Kao što smo spomenuli u ranijem poglavlju, njima je vladao odbjegli princ Omejidske dinastije, koji je bio svrgnut 750. godine na Srednjem istoku. Ne htijući izazivati novi kalifat, koji će uskoro osnovati svoju prijestolnicu u Bagdadu, omejidski je princ uzeo naslov emira. S prijestolnicom u Cordobi, arapska je Španjolska tako bila privremeno rastavljena od ostatka islamskog svijeta.

Ova je izolacija bila jedan od nekoliko čimbenika koji su ohrabрили kršćane da poduzmu protunapad. Godine 778., kršćanska je vojska, pod vodstvom Karla Velikog, unuka Karla Martela, i budućeg Svetog Rimskog cara, prešla Pireneje i opsjela Saragossu. Opsada nije uspjela i kršćanska je vojska bila prisiljena povući se preko planina. Uništenje njezinih prorijeđenih redova u uskom prolazu Roncavallesa nadahnula je jedan od najranijih epova kršćanske europske kulture, slavni *Chanson de Roland* (*Pjesma o Rolandu*). Međutim, četvrt stoljeća kasnije, Luj, sin Karla Velikog, uspio je osvojiti Barcelonu. Taj je grad postao prijestolnicom samostalnog principata, židovsko-kršćanske enklave usađene na sjevernoj obali muslimanske Španjolske, kojom su gotovo tri stoljeća vladali grofovi Barcelone.¹

Početak dvanaestog stoljeća muslimanska je Španjolska postala politički izrazito nestabilna. Uslijedila su razdoblja čestih i žestokih neprijateljstava. Povremeno je Iberski poluotok bio podijeljen na šezdeset ili više neovisnih kraljevstava, od kojih je svakim upravljao neki manji vladar. Neka bi se od njih, ili čak sva, zatim, ponovno ujedinila, ali ubrzo i ponovno razdvojila. Između 1090. i 1147. godine, kada je kršćanski svijet bio usredotočen na Prvi i Drugi križarski rat, berberska je vojska iz sjeverne Afrike, koja je na poziv muslimanske vojske došla u Španjolsku, zgrabila priliku da preuzme kontrolu nad čitavom zemljom, te je uspostavljena nova islamska vlast, sa sjedištem u Marakešu. Međutim, i ovu su vlast uskoro srušile pobune, koje su potaknuli sufiji, i Španjolska je, tako, ponovno pala u razjedinjenost.

Unatoč ovakvim političkim promjenama, islamska je kultura u Španjolskoj bujala i cvjetala. Na sjeveru, kršćanska je enklava u Galiciji ostala izolirana, nazadna i siromašna. Na drugim područjima, koja su se nalazila pod muslimanskom upravom, zemlja je napredovala. Uvedene su nove tehnike navodnjavanja, kao i druge inovacije, te je zemljoradnja cvjetala. Mnoge su kulture, koje se danas vezu-

ju uz Španjolsku, poput naranči, riže i pamuka, tamo donijeli Arapi. Područja koja su danas mahom nenaseljena i neplodna tada su se intenzivno kultivirala, često donoseći i po dvije žetve godišnje. Pustinjska područja današnje Andaluzije bila su nekad prekrivena voćnjacima i vinogradima.

Uz razvoj poljoprivrede razvijali su se i novi oblici trgovine u gradovima. Nicala su gradska središta iz kojih se nadzirala trgovina s istočnim Sredozemljem. Početkom devetog stoljeća obnovljene su narušene veze između Španjolske i ostatka islamskog svijeta, i u zemlji je započeo dinamičan kulturni preporod. Mnoštvo je španjolskih učenjaka u potrazi za znanjem odlazilo u Bagdad. Uvozile su se knjige iz Bagdada, osnivane škole, novčano se potpomagalo i ohrabrivalo pisce. Osobita se pažnja poklanjala pjesništvu, a pjesnici su uživali ugled keltskih barda ili ollave-a. Njihov se utjecaj potom proširio preko Pireneja i nadahnuo kasnije trubadure i trouveres srednjovjekovne Francuske. Tijekom druge polovice desetog stoljeća, u Cordobi je izgrađena knjižnica u kojoj je smješteno gotovo 400.000 rukopisa, te je grad uskoro »postao najvećim središtem učenosti na čitavom, kako islamskom, tako i kršćanskom zapadu« .

Cordoba je bila drevni grad, kojeg su osnovali fenički trgovci. Pod vlašću imperijalnog Rima, ona je bila rodnim gradom dvaju budućih careva, Trajana i Hadrijana. Kao prijestolnica islamske Španjolske, ona je vrlo brzo postala najvećim gradom Europe, s gotovo milijun stanovnika. Na vrhuncu svoga razvoja u njoj je, kako tvrde arapski kroničari, bilo više od 400 džamija, 900 kupališta, 60.000 stambenih zgrada, 80.000 dućana i 200.000 kuća, i to samo u svome, zidinama opasanom, središtu. To je središte bilo čuveno po svojoj čistoći, popločenim ulicama i noćnoj rasvjeti. Zid koji ga je okruživao sastojao se od 132 tornja i trinaest vrata. Izvan njega ležalo je pet utvrđenih predgrađa, te još dvadeset i jedno predgrađe, koje nije bilo opasano zidinama.

No, iznad svega, Cordoba je bila kulturno i intelektualno središte. Knjižnica s 400.000 u njoj pohranjenih rukopisa smatrala se, zajedno s knjižnicama u Kairu i Bagdadu, jednom od tri najveće knjižnice islamskog svijeta. Međutim, postojalo je, također, još sedamdeset javnih knjižnica, te mnoštvo privatnih zbirki.

Već u dvanaestom stoljeću, Cordoba se natjecala s Bagdadom za kulturnu nadmoć u islamskom svijetu. Prvo sveučilište srednjovje-

kovne Europe je, zapravo, bila Velika Džamija u Cordobi, koju su po-
hađale tisuće učenika. Postojale su mnoge škole za prepisivače, koji
su većinom bile žene. Osnovani su i »instituti za prevođenje«, sa svr-
hom da se tekstovi s Istoka učine pristupačnima za zapadne čitatelje.
Tako su španjolskim učenjacima postali dostupni grčki tekstovi, koji
su već bili prevedeni u Harranu ili Bagdadu. Neprestano su nastajale
nove knjige - o glazbi, zemljopisu, povijesti, astronomiji, astrologiji,
botanici, matematici, kemiji, alkemiji, filozofiji i hermetičkoj misli.

Osim onih koji su bili uključeni u vojne sukobe s islamom, pre-
ma kršćanima se odnosilo s tolerancijom. Takav je odnos uspostav-
ljen i prema židovima. Crkve, samostani, vjerske škole i sinagoge
ostale su netaknutima i stalno djelujućima. Mnogi su se kršćani
obratali na islam, smatrajući ga opuštenijom i prihvatljivijom vjerom,
za razliku od one koju je promicao Rim. Španjolska je privukla i os-
tale kršćane, s druge strane Pireneja, do kojih su dopirale vijesti o
njezinoj kulturi, učenosti i prilikama za bogaćenje. Dok su knjige u
kršćanskoj Europi bile ljubomorno skrivane u dvorcima i samostani-
ma, u Španjolskoj su one bile dostupne cjelokupnom stanovništvu.
Sredinom devetog stoljeća kršćanski se biskup iz Cordobe jadao
kako je njegovo stado obuzeto tolikom ljubavlju prema arapskim
knjigama da je »gradilo velike knjižnice .... uz nevjerojatne iznose ...
dok malo tko od njih znade napisati suvislo pismo prijatelju na latin-
skom jeziku, ali se zato mnogi znaju izraziti na arapskom, i na tom
jeziku pisati poeziju ...« .

Biskup je možda gundao, ali bilo je mnoštvo drugih, nominalno
kršćanskih moćnika, koji su islamsku Španjolsku doživljavali vrlo
bliskom. Prema jednoj kronici, koju je 1213. godine sastavio re-
dovnik iz St. Albansa, engleski je kralj Ivan ozbiljno razmatrao ideju
svoga obraćenja na islam. Općepoznato je da je Ivan bio nepopularan
kralj - jedan od najomraženijih engleskih vladara. Nije podnosio
naklonjenost, koju je među narodom uživao njegov brat, Rikard
Lavljeg srca, u čijoj je odsutnosti Ivan vladao. Njegovu je moć usko-
ro ograničila Magna Carta. Bjesnio je na papu, koji mu je uskratio
potporu, kada je od njega zatražio pomoć kako bi učvrstio svoj po-
ložaj na engleskom prijestolju. Stoga se Ivan bacio u potragu za
drugim mogućnostima.

1213. godine muslimanskom vladaru u Maroku pristiglo je tajno
poslanstvo od dva viteza i jednog svećenika iz Londona, zvanoga

gospodar Robert. Ti su poslanici bili ovlašteno izvijestiti muslimanskog moćnika o spremnosti kralja Ivana da »dobrovoljno preda sebe i svoje kraljevstvo, ako bi ovaj želio prihvatiti taj dar, i odrekne se kršćanske vjere, koju je smatrao lažnom, te iskreno pristane uz Muhamedov zakon«. Ivan je, osim toga, ponudio svoju pomoć u iskorenjivanju kršćanstva u Španjolskoj i nametanju islama na čitavom Iberskom poluotoku.

Muslimanski je vladar Maroka ovako odgovorio Ivanovim poslanicima:

Upravo sam sada proučavao knjigu mudroga Grka i kršćanina Pavla, napisanu na grčkom jeziku, a čija djela i riječi nalazim hvalevrijednima; jedna me stvar, međutim, u njega ne veseli, a ta je što nije bio čvrst u vjeri u kojoj je rođen, već ju je napustio, priklonivši se dragoj, poput izdajnika

A to govorim obraćajući se tebi, gospodaru, kralju engleski, koji napuštaš najpobožniji i najčišći kršćanski zakon u kojemu si rođen, i koji želiš, prevrtljiv i nesiguran kakav jesi, prihvatiti našu vjeru.

Na temelju toga marokanski je vladar zaključio da je kralj Ivan »čovjek potpuno beznačajan i nedostojan bilo kakva saveza s muslimanskim vladarom poput njega«. Nakon toga, otpustio je kraljeve poslanike uz impresivni viteški epilog:

Nikada nisam čitao niti sam igdje čuo da bi neki kralj, koji posjeduje tako bogato kraljevstvo, koje mu je odano i poslušno, dobrovoljno predao svoju vlast ponudivši na dar zemlju koja je slobodna, dajući strancu ono što je njegovo, pretvarajući sreću u nesreću, i tako se, bez riječi, podvrgao volji dragoga.

Međutim, čitao sam i slušao mnogo puta kako su vladari izvojevali svoju slobodu uz rijeke krvi, što je hvalevrijedan čin; no, sada čujem kako vaš bijedni gospodar, ljenčina i kukavica, koji je gori od najgore ništarije, želi da slobodan čovjek postane robom, najbijednijim od svih bića.

Nepotrebno je i reći da se Ivanovo obraćenje na islam nikada nije dogodilo. Glavni je poslanik, svećenik znan kao gospodar Robert, kasnije otputovao u Svetu zemlju, gdje je stupio u red vitezova templara. Ubrzo je napustio templare, koji su se priklonili svojim neprijateljima, i završio svoj život kao poslanik Velikoga kana, u vrijeme mongolskoga osvajanja Austrije, 1242. godine.

Dok je Ivan od Engleske tako kukavički žudio prigrliti islam, drugi su se, nešto složniji kršćanski vladari nastavljali žestoko su-

protstavljati muslimanskoj Španjolskoj. Unatoč bujanju njezine kulture, muslimanska je Španjolska bila u neprestanom ratu s kršćanskim neprijateljima na sjeveru; a upravo su razjedinjenost i politička nestabilnost najviše pridonijele njezinim porazima. Nakon gotovo pet stotina godina borbi, islam je konačno bio istisnut s Iberskog poluotoka. Taj je proces, koji je s vremenom poprimio oblik neprestanog križarskog rata, danas poznat kao rekonkvista.

Kada je Španjolsku po prvi puta, početkom osmog stoljeća, preplavio islam, kršćanska je enklava u Galiciji, na samom sjeverozapadu zemlje, ostala netaknuta i nepokorena. Taj je bedem kasnije postao kraljevstvom Asturije. Kasnije, 910. godine, jedan je njegov dio postao kraljevstvom Leona - koje se u trinaestom stoljeću ujedinilo s kraljevstvom Kastilje. Tijekom osmog stoljeća odbijena je franačka invazija Španjolske koju je predvodio Karlo Veliki; ali, početkom devetog stoljeća, osvajanjem Barcelone od strane Luja, sina Karla Velikog, osigurana je druga kršćanska enklava na Iberskom poluotoku. Upravo će iz ta dva uporišta - Leona i Kastilije na sjeveru, te Barcelone na istočnoj obali - krenuti kršćanski protunapad.

U Galiciji se kršćanski žar dugo vremena potpirivao iz svetišta Santiago de Compostela, koji je ustanovljen tijekom devetog stoljeća. To je svetište, na kojem je kasnije izgrađena jedna od najvećih kršćanskih katedrala, ubrzo postalo hodočasničkim središtem - te je, uz Rim, bilo jedno od najvažnijih takvih središta u Zapadnoj Europi. Santiago je trebao osiguravati duhovni podstrek za rekonkvistu.

Iz Leona, te kasnije i Kastilije, kršćanske su snage napredovale južno prema rijeci Duero a zatim i u samo srce islama - u Andaluziju. Iz Barcelone, koja je kasnije uključena u aragonsko kraljevstvo, ostale su snage napredovale preko zaravni Ebro, te, uz istočnu granicu, prema Valenciji i Murciji. Prvi odlučni događaj rekonkviste zbio se 1085. godine, osvajanjem Toleda. Taj je grad postao simbolično središte ponovnog kršćanskog osvajanja Španjolske.

Neposredno prije, kao i nakon osvajanja Toleda, španjolskom je narodnom sviješću dominirao epski, polulegendarni lik Roderiga Diaza. U povijesti poznat kao El Cid - što predstavlja iskrivljeni oblik arapske riječi *sayyid*, koja znači »gospodar«, »vladar« ili »vođa« - Roderigo se općenito smatra kršćanskim junakom. Međutim, on je u stvarnosti imao mnogo zanimljiviji život od onoga koji opisuju kas-

nije idealizacije. Barem u jednom razdoblju, od 1081. do 1086. godine, on je služio kao muslimanski plaćenik, sudjelujući u ratu protiv kršćanskih suverena, kojima je navodno, dugovao vjernost, ali i protiv drugih kršćanskih vladara. Do 1093. godine, doduše, njegova se pripadnost konačno usredotočila. Godinu dana kasnije osvojio je Valenciju i postao samozvani kršćanski kralj. Pet godina kasnije umire, a Valencija ponovno pada; ali rekonkvista je osjetila onaj trenutak koji će se konačno pokazati neodoljivim.

Početkom dvanaestog stoljeća, kršćanske su se snage u Španjolskoj pojačavale postrojbama vitezova i vojnika iz drugih dijelova Europe, posebno iz Francuske, koja je sudjelovala u Prvom križarskom ratu. Nije bilo teško pribaviti njihovu potporu, budući da je sukob na Iberskom poluotoku sada i službeno označen kao križarski rat, sa svim koristima koje iz njega proizlaze - povlasticama, odriješanjem ili oprostjenjem grijeha, mogućnošću stjecanja ratnoga plijena i zemlje koja se oduzimala »nevjernicima« u ime Božje. Potpomognute iskusnim ratnicima iz Svete zemlje, kršćanske su vojske pod zapovjedništvom aragonskog kralja 1118. godine osvojile Saragossu. Uskoro su, jedan za drugim, poput domina, počeli padati i ostali gradovi. Do 1148. godine zauzeta je Tortosa, smještena na ušću rijeke Ebro.

Neposredno nakon Prvog križarskog rata, u Svetoj zemlji su se pojavili vojni vjerski redovi monaha-ratnika - vitezovi templari i vitezovi hospitalci. Godine 1128., sv Bernard je svečano ustoličio templare i dodijelio im njihovo službeno pravilo. Još iste godine, templari su počeli u svoj Red uključivati španjolske vitezove i primati darove u novcu, zemlji i dvorcima španjolskih plemića - koji su, ne treba ni reći, bili i više nego zainteresirani za vrbovanje takve profesionalne i iskusne vojske za rekonkvistu. Do sredine dvanaestog stoljeća, broj templarskih i hospitalskih posjeda na Iberskom poluotoku bio je znatno uvećan. Oni su uključivali i mnoge utvrde, bastione na samoj granici između kršćanskog i islamskog svijeta, koji su služili kao obrambeni bedemi i polazišne točke napada. Međutim, dok su templari i hospitalci bili i više nego spremni primati donacije, oni su nevoljko i s otezanjem prihvaćali pozive na ratničke pohode. Oba su reda nerado pristajala primiti se mača i krenuti u drugi pohod protiv islama, »ističući da je njihova osnovna svrha obrana Jeruzalema te da se neće dati uvući u rat u Španjolskoj u većoj mjeri od one koja je bila dovoljna da umiri kraljev bijes«.

Ta je ravnodušnost dovela do stvaranja mnogih izvorno iberskih redova, po uzoru na templarske i hospitalske, ali koji su se usredotočili isključivo na vojne operacije u Španjolskoj i Portugalu. Vjerojatno je najznačajniji takav red bio Red Calatrave, osnovan 1158. godine, kojega je 1164. godine papa službeno stavio, kao i templare, pod cistercitsku upravu. Godine 1170. ustanovljen je Red Caceresa, koji je postao Redom Santiaga i 1175. godine dobio papino priznanje. Godine 1177., slično je priznanje dobio i Red Alcantere, koji se, deset godina kasnije, ujedinio s Redom Santiaga. U godinama koje su uslijedile, osnovani su i brojni drugi redovi. U vrijeme službenog potiskivanja templara, između 1307. i 1314. godine, ustanovljen je Red Montese, koji je mnogim progonjenim templarima pružio utočište.

U Svetoj su zemlji templari, hospitalci i razni drugi manji redovi, bili u neprestanim svađama. Neki su od njih - a posebice templari - vrlo često surađivali s muslimanima. Španjolski su redovi, izgleda, bili mnogo fanatičniji u svom vjerskom zanosu i manje spremni na kompromis, te su bili skloni bliskoj suradnji, ne samo među sobom već i s kraljevskom vlašću. U velikoj su mjeri bili uključeni u obranu najvažnijih invazijskih puteva između kršćanskih i muslimanskih teritorija, a svojom su mrežom utvrda i zamaka odbijali česte neprijateljske napade. Istovremeno, oni su predstavljali i neku vrstu srednjovjekovnih »jurišnih odreda« kršćanskih protunapada. Tako su s vremenom stekli ogromnu moć i bogatstvo, a potom i vlast nad širokim prostranstvima Španjolske i Portugala. Svoje će povlastice i utjecaj zadržati još dugo nakon što njihova vojna uloga izgubi svaki značaj. Međutim, upitno je bi li rekonkvista polučila takav uspjeh i bez njih.

Uz svu vatrenost, disciplinu, profesionalnost i vještinu vojno-vjerskih redova, kršćanskim je snagama u Španjolskoj bio potreban novi, snažni podstrek. Godine 1212., vodila se odlučujuća bitka u Las Navas de Tolosi, nakon koje je krenuo nezaustavljivi val islamskih poraza. Godine 1236., osvojena je Cordoba, a godinu dana kasnije Valencia i Murcia. Sevilla je pala 1248., Cadiz 1262. godine. U posljednjoj trećini trinaestog stoljeća muslimanska je Španjolska ograničena na malo područje kraljevstva Granade, koje je preživjelo samo zahvaljujući posebnom sporazumu s kraljevskom kućom Kastilije.

Godine 1340., arapska vojska iz sjeverne Afrike stigla je u Gibraltar. Uz njenu potporu, muslimanska je Granada učinila posljednji

pokušaj da povrati svoja izgubljena područja. Međutim, arapska je flota poražena u pomorskoj bitci na obali Algeciras, čime je odsječen put dodatnom pojačanju i snabdijevanju zalihama. Ubrzo nakon toga, u lipnju 1340. godine, muslimanska je vojska konačno poražena u bitci kod Salada. Granada je tako bila konačno izolirana i odsječena od ostalog islamskog svijeta. Okružena neprijateljima, u takvom je položaju ostala još sljedećih stotinu i pedeset godina. Kada je Ferdinand, koji je bio oženjen Izabelom od Kastilije, naslijedio prijestolje Aragona, ujedinio se i ostatak Španjolske. U takvom novom ujedinjenom kraljevstvu, Granada je predstavljala nepoželjnu izraslinu, koju je bilo potrebno odstraniti. 2. siječnja 1492. godine, Granada je pala, a razdoblje od 781 godine islamske prisutnosti u Španjolskoj konačno je završilo. Njegovo će naslijeđe, međutim, živjeti još stoljećima nakon toga, a u zapadnoj se civilizaciji osjeća i danas. Značajan dio toga naslijeđa predstavlja hermetička misao, koja se kanalizirala upravo preko Španjolske.

Španjolski mistici i magi

Elementi hermetičke misli, magije, alkemije i drugih takozvanih »ezoterijskih« tradicija, u Španjolskoj su bili prisutni i prije islama. Tijekom prvih stoljeća kršćanske ere, Španjolska je bila sastavni dio gospodarske i trgovačke mreže koja je povezivala čitavo Rimsko Carstvo. U Španjolske su luke svakodnevno pristajali brodovi iz čitavog Sredozemlja - primjerice, iz starih feničkih gradova na Sirojskoj granici i Aleksandrije. Međutim, tim brodovima nije putovala samo roba, već i ideje. Tako je Španjolska postala skladištem židovsko-kršćanskih učenja iz istočnog Sredozemlja te aleksandrijskog sinkretizma. U Španjolskoj su novi dom našli duhovni potomci izvornih faustovskih likova kao što su Šimun Mag i Zosima.

Jedan od njih bio je i istaknuti heretik Priscillijan, biskup iz Avile, koji je tamo živio od 381. godine, sve do svoje smrti pet godina kasnije. Priscillijanovo je učenje bilo prožeto elementima gnostičkog dualizma, ali i elementima židovske mesijanske predaje koja karakterizira svitke s Mrtvog mora, kao i pitagorejske i hermetičke misli. Za Priscilliana se tvrdilo da je bio učenik neuhvatljivog maga iz Memfisa, poznatog samo kao Marko, za kojega se govorilo da je »najučeniji stručnjak za magijsku umjetnost«. Je li Marko doista

postojao ili nije, ostaje i dalje zagonetkom, no, sam je Priscillijan, svojom karizmom, heterodoksnim propovjedima i brojnim sljedbenicima predstavljao prijetnju Crkvi, koja je tada još uvijek nastojala utvrditi svoj položaj službene religije Rimskoga carstva, te je prisilijanstvo i službeno označeno herezom. Priscillijan je optužen za bavljenje magijom. Među optužbama koje su mu stavljene na teret spominjalo se i njegovo posjedovanje magičnog talismana na kojemu je bilo urezano ime Boga na latinskom, grčkom i hebrejskom. Nakon suđenja, godine 386., Priscillian je bio pogubljen. Međutim, njegova je sljedba nastavila s djelovanjem, a njegov grob u Galiciji postao je svetištem i mjestom hodočašća. Jedan je uvaženi stručnjak za to područje, profesor Henry Chadwick iz Oxforda, podastro dokaze koji upućuju na to da je Santiago de Compostela izgrađen na Priscillijanovu grobu. Iskapanjima koja su poduzeta ispod crkve, doista su otkriveni grobovi iz Priscillijanova vremena.

Osim u nekim izoliranim područjima, o kojima nam je poznato vrlo malo, prisilijanstvo je - a s njime i oni aspekti hermetizma koje je uključivalo - u Španjolskoj iščeznulo, kako se čini, otprilike u sedmom stoljeću. Međutim, početkom osmog stoljeća započelo je muslimansko osvajanje Iberskog poluotoka. S islamom je došao i sufizam i njegovo snažno promoviranje hermetičke misli. A kada su se početkom devetog stoljeća ponovno uspostavile veze između islamske Španjolske i Bagdada, uvezeni su i svi plodovi islamske učenosti - sufijski tekstovi i učenja, arapski prijevodi grčkih i sirijskih djela, radovi škola iz Edesse i Harrana, odnosno, cjelokupan korpus hermetizma, magije, alkemije i astrologije. Najranije sačuvane verzije, u arapskom prijevodu, osnovnih hermetičkih dokumenata poput *Smaragdne ploče* i *Picatrixa*, potječu iz Španjolske. Isto tako, u Španjolskoj je počela cvjetati i kabala - ezoterična židovska znanost, koja je iznimno bliska hermetizmu.

U Cordobi su islamski magi, poput Ibn Masarra (*oko 883.-931. god.*), podučavali vlastita tumačenja hermetičke misli. I sam posjetivši Bagdad, Ibn Masarra je nastavio, između ostalog, naučavati disciplinu poznatu kao »Znanost o slovima«, varijantu sustava, koji je već bio ustanovljen u židovskoj i hermetičkoj tradiciji. Promicao je i hermetičku postavku o uzajamnoj vezi između mikrokozmosa i makrokozmosa. Je li Ibn Masarra i sam bio sufi, ne može se sa sigurnošću ustvrditi, iako postoji mnogo dokaza koji idu u prilog

takvoj tvrdnji. U svakom slučaju, njegova su učenja oduševljeno prihvatili kasniji sufijski učitelji, uključujući i najvećeg među njima - Ibn Arabija.

Ibn Arabi rođen je 1165. godine u Murciji. Navršivši osam godina, preselio se s obitelji u Seville, gdje je započeo školovanje. S petnaest godina doživio je mistično ili numinozno iskustvo, koje je odredilo čitav njegov daljnji život. Kasnija su ga putovanja odvela u Tunis, Fez, Kairo, Jeruzalem, Meku, Bagdad, Anatoliju i, konačno u Damask, gdje je i umro 1240. godine. U svim je tim mjestima stekao brojne sljedbenike i nova znanja. Bio je i izvanredan pisac, kojemu se pripisuje autorstvo više od stotinu djela. U tim je djelima naširoko raspravljao o hermetičkom učenju i simbolizmu. Poput Zosime prije njega, često je rabio alkemijske simbole, kojima je izražavao proces duhovnog pročišćenja i usavršavanja. Tako je, na primjer, zlato koristio kao simbol duše neokaljane iskustvom. Ibn Arabi je prihvaćao i tipično hermetičko tumačenje Logosa kao »Stvaralačkog, Oživljujućeg i Misaonog Principa Svemira«. O Isusu je pisao: »Tvrđnja da je Krist Bog istinita je u onome smislu po kojemu je sve ostalo Bog, i tvrditi da je Krist sin Marijin također je točno, ali tvrditi da je Bog Krist, Sin Marijin, nije točno, jer bi to značilo da je On Krist i ništa drugo. Bog je i ti i ja, i sve ostalo u Svemiru.« Izraz je to hermetičke postavke po kojoj »postoji samo jedno sve«, nasuprot dualizmu i kršćanstvu, koji razdjeljuju stvarnost, a zatim izdvajaju i odriču se određenih njenih aspekata.

Ibn Arabijev utjecaj s vremenom se proširio daleko izvan muslimanskog svijeta. On se ogleda u djelima takvih velikana Zapada, kao što je bio Dante. Štoviše, Ibn Arabi je istraživao, na neobično suvremen način, psihologiju i fenomenologiju numinoznih ili mističnih iskustava. U tom smislu on predstavlja prethodnika hermetičkih (ili neohermetičkih) mislilaca dvadesetog stoljeća, kao što su C. G. Jung i Robert Musil.

Ibn Masarra i Ibn Arabi bili su samo dvojica od mnogih hermetički orijentiranih muslimanskih pisaca u Španjolskoj. Zahvaljujući njihovim tumačenjima i prijevodima izvornih hermetičkih tekstova, korpus hermetičkih učenja počeo je prodirati u kršćanski svijet. Španjolska je postala istinskim rajem za kršćane koji su žudjeli za znanjem, u potrazi za izgubljenim ili tek otkrivenim blagom. Upravo se iz Španjolske počelo širiti svjetlo ka sjeveru i obasjavati mračno

doba u kojemu se nalazila Europa. Rekonkvista je kršćanskoj Europi pribavila zemlju, zlato, svilu i ostala materijalna dobra; no, donijela je sa sobom i na tisuće rukopisa.

Budući da je većina tih rukopisa bila na arapskom ili hebrejskom jeziku, razvila se prava prevoditeljska industrija. Tako su, prateći kršćansku vojsku, prevoditelji počeli nadirati preko Pireneja i ulaziti u svaki osvojeni muslimanski grad. Ondje bi započeli vatrenu suradnju sa židovskim i muslimanskim učenjacima koji su odlučili ostati na osvojenim područjima. Tijekom 1160. godine »isplaniran je i poduzet sveobuhvatni prevoditeljski program« . Do tada su već postojali brojni prijevodi hermetičkih tekstova, uključivši i *Smaragdnu ploču*. Uz djela o magiji i alkemiji, postojalo je i mnoštvo djela o astrologiji, astronomiji, matematici i geometriji, neophodnih za izračunavanje astroloških karata. Prevodio se Ptolemej i Euklid, te Aristotel, Arhimed i ostali pretsokratovski i neoplatonički grčki filozofi. Godine 1143., pojavio se i prvi latinski prijevod Kur'ana. I upravo se preko Španjolske Zapadna Europa prvi put upoznala s algebrom (od arapske riječi *al-jabr*), trigonometrijom i arapskim brojevima, koji su omogućili razvoj više matematike.

Ne začuđuje, stoga, da je Španjolska bila obavijena nekom vrstom sjajne aure tajanstvenosti. Za srednjovjekovne je Europljane ona predstavljala područje kojim je vladala magija, a u kojemu su bila pohranjena tajna, neshvatljiva i ponekad zabranjena znanja. Ako su kršćani toga doba hodočastili u Svetu zemlju iz pobožnosti, u Španjolsku ih je vodila žudnja za učenjem. U *Parsifalu*, najvažnijoj kršćanskoj gralskoj romansi, Wolfram von Eschenbach tvrdi kako je prvi put čuo svoju verziju priče o Gralu od nekoga Kyota iz Provinsa, kojemu je, pak, tu priču ispričao »poganin«, imenom Flegetanis, u Španjolskoj. Još u četrnaestom stoljeću europski su alkemičari, poput Nicolasa Flamela, putovali u Španjolsku kako bi se upoznali s okultnom mudrošću.

Kako se moglo i očekivati, mogućnost stjecanja magijskog znanja - i, što je još važnije, magijske moći - privukla je, naravno, i kršćanske prinčeve, pa čak i kršćanske klerike. Kako je Crkva držala isključivi monopol nad učenjem, tako su upravo svećenici sastavili većinu prijevoda. Mnoge su prijevode nadzirali i naručivali prelati - primjerice, lokalni biskupi željni znanja izvan okvira koje je odredio Rim. Sami prevoditelji bili su neprestano svjesni činjenice da se u

njihovim rukama nalazi zabranjeni i opasan materijal. Sredinom dvanaestog stoljeća, primjerice, dva su sjevernoeuropska učenjaka, Hermann iz Carinthije i Robert iz Kettona, proučavali rukopise s područja Ebra. Nakon što su 1143. na latinski preveli Kur'an, usredotočili su se na astrološke tekstove. Pri tome su se naširoko koristili navodima iz hermetičkih izvora, ali su prevodili samo odabrane dijelove. Iako su očigledno bili dobro upoznati s ozloglašanim *Picatrixom*, suzdržavali su se, ne samo od prevođenja toga djela, već i od izravna pozivanja na nj. U svojim djelima Hermann jasno razlikuje ezoterijska od egzoterijskih učenja, odnosno, tajne škole mudrosti od onih dostupnih javnosti. Tvrdio je da je zajedno sa svojim kolegama proučavao »skrivena blaga Arapa«. No, uvidjevši kako je otkrio previše, kasnije je izjavio da je na to bio potaknut jednim snom.

Kršćanski su vladari bili manje suzdržani u svome ulaženju na to službeno zabranjeno područje. Neki su od njih, poput primjerice, Jakova I od Aragona, toplo prigrlili nova znanja, između ostalih i hermetizam, te oko sebe okupili učene, profinjene i svjetske ljude, intelektualne pustolove. Najznačajniji od takvih vladara bio je Alfonso X Kastiljski, zvan Alfonso Mudri. Rođen u Toledu 1221. godine, kraljevao je Kastilijom - koja je tada uključivala Leon - od 1252., sve do svoje smrti, 1284. godine. Bio je u krvnom srodstvu s franačkom kraljevskom kućom iz Jeruzalema i rođak Svetog Rimskog cara Fridrika II. Nakon Fridrikove smrti, Alfonso je postao kandidatom za carsko prijestolje i tek za dlaku propustio da bude izabran.

Alfonso je bio poznat kao kralj-filozof. Bio je zaljubljenik u knjige te nadaren pjesnik i glazbenik, koji se nerijetko osobno natjecao sa čuvenim trubadurima. Bio je iznimno dobro upućen u povijest i astronomiju i tvorac slavni Alfonsovih nizova astronomskih tablica. Jedna od njegovih najvećih strasti bila je astrologija:

Kralj Alfonso oduvijek je želio istraživati nebesa, neumorno ispitujući utjecaje zvijezda na čovjekovu sudbinu, proučavajući astrološke karte i horoskope, te je poticao arapske i židovske znanstvenike na svome dvoru neka se posvete istraživanju neba i nebeskih tijela putem astronomije
...kralj je strastveno želio imati sposobnost da spozna sudbinu...

Alfonso je napisao i knjigu o šahu. Sastavio je i kodifikaciju zakona, koja je toliko razumljiva da se koristi i danas, a djelomice je saržana i u suvremenom zakonodavstvu Sjedinjenih Američkih Država. Naručio je brojne prijevode hermetičkih tekstova - i to na

kastiljskom, a ne na latinskom. Konačno je, 1256 godine, ne prežući pred smradom sumpora kojega su se toliko zgražali pobožni kršćani, naredio kastiljski prijevod *Picatrixa*.

Križari u Svetoj zemlji

U Alfonsovo vrijeme, doduše, Španjolska više nije bila jedini - niti glavni - kanal kojim se hermetizam filtrirao u Europu. Sljedeća dva i pol stoljeća, sve do 1492. godine, u toj su zemlji i dalje cvjetale različite grane tajnih znanosti - hermetičke, kabalističke, sufijske i mnoge druge. Ali, križarski su ratovi, koji su započeli krajem jedanaestog stoljeća, otkrili drugi, mnogo izravniji put za prijenos misli. Iako je započela prije, rekonkvista je potrajala još dugo nakon završetka križarskih pohoda. Isto tako, ona se dogodila na europskom tlu - mnogo bliže ostatku zapadnog kršćanskog svijeta, kojeg su razdvajali samo Pireneji, a ne i Sredozemno more. Ali, što je upravo paradoksalno, križarski će ratovi mnogo brže i dublje usaditi islamsko učenje, a s njime i hermetizam, u samo srce europske kulture - u Njemačku i zemlje Svetog Rimskog carstva, te u Francusku, Englesku, Škotsku, pa čak i Skandinaviju.

Tijekom posljednjeg desetljeća jedanaestog stoljeća, čitava je vojska vitezova, hodočasnika, vjerskih fanatika, klerika, najamnika, prognanika, pustolova, gusara, poduzetnika i svih vrsta pohlepnika, počela masovno nadirati u Svetu zemlju - uz ovlaštenje samoga pape i obećanje odriješnja od grijeha, te zajamčenim mjestom u raj. Njihov je cilj bio vratiti kršćanskom svijetu ono što su mu oduzeli islamski »nevjernici« - navodni Sveti Grob - iako nitko nije znao gdje se točno on nalazi. Sukob koji je izazvala ova ludost nastavit će se još dva stoljeća, sve do svibnja 1291. godine.

Godine 1099., neposredno nakon uspješno okončanog Prvog križarskog pohoda i osvajanja Jeruzalema, osnovano je Franačko kraljevstvo Jeruzalema, ili Outremer. Sveti će grad ponovno osvojiti Saraceni, devedeset godina kasnije, 1187., ali navodno Franačko kraljevstvo potrajat će još stoljeće nakon toga. Ono je, ustvari, predstavljalo rezultat prvog velikog imperijalističkog pothvata, koji je zajednički poduzela tada još uvijek udružena Zapadna civilizacija.

Outremer je bio neka vrsta Zapadne kolonije, osnovane na Srednjem istoku, koja je dva stoljeća održavala neprekidnu i snažnu vezu

između kršćanskog svijeta i čitavog spektra stranih kultura - ne samo islamske i židovske, već i onih drevnog svijeta. Tako su kršćani bili izloženi mnoštvu novih i zapanjujućih svjetonazora i brojnim novim i zapanjujućim područjima znanja. Križarski su se ratovi u jednoj bitnoj značajki razlikovali od kolonijalizma kasnijih epoha. Kasniji kolonijalizam je, moglo bi se reći, predstavljao - barem u materijalističkom smislu - ulazak tehnološki naprednijih civilizacija u one mnogo primitivnije. Sve ono što je Zapad kasnije naučio od, primjerice, Indije ili Dalekog istoka, možda je utjecalo na njegovu filozofiju, stavove, običaje, društveni i trgovački život, ali nije revolucioniziralo njegovu znanost i tehnologiju. U pogledu znanosti i tehnologije, Indija i Daleki istok učili su od Zapada. U vrijeme križarskih ratova, međutim, osvajači nisu raspolagali ničim »nadmoćnim« osim svoje vojne snage. Unatoč kršćanskom pozivanju na svoju moralnu i duhovnu nadmoć i monopol nad religijskom istinom, zapadni su osvajači bili zaprepašujuće zaostali u usporedbi sa svojim navodno »neprosvjećenim« žrtvama - i besramno manje tolerantni, jednom riječju, necivilizirani. Zapadno je društvo još uvijek bilo sirovo, mahom nepismeno, neobrazovano i tehnološki nezrelo, dok je islamski svijet posjedovao mnogo »napredniju«, savršeniju, profinjenu i humaniju kulturu.

Nema potrebe ovdje izlagati povijest križarskih ratova. Za ovu će svrhu biti dovoljno uočiti kako se ono, što je započelo kao nasilni i traumatičan kulturni sraz, pretvorilo u dva stoljeća postupnog međusobnog prožimanja. Iako se na križarske pohode gleda kao na povijesno poglavlje neprekidnog, nemilosrdnog i beskompromisnog ratovanja, oni su, u stvarnosti, bili nešto sasvim drugo. Plamen borbi obično je bio kratkoga vijeka. U zatišjima između grčevitih sukoba, odvijali su se neugodni pregovori i sklapala primirja, razmjenjivali taoci i uspostavljale nove veze među zaraćenim stranama. Kao posljedica toga, među kršćanima i muslimanima odvijala se neprestana razmjena misli, vrijednosti, običaja, vještina i tehnologija. I dok su muslimani iz takve razmjene mogli naučiti vrlo malo, osim određenih vojnih tehnika, Zapadno je kršćanstvo moglo naučiti doista mnogo toga, ne samo od islama ili judaizma, već i od drugih oblika kršćanstva.

Mnogi su križari, umjesto plovidbe Sredozemnim morem, odabrali kontinentalni put ka Svetoj zemlji, prelazeći preko Konstantino-

pola i drugih područja oslabljenog Bizantskog Carstva, te dalje, preko Male Azije. Godine 1098., Prvi križarski rat, u kojemu je jedan od vrhovnih zapovjednika bio Godefroy de Bouillon, završio je osvajanjem Jeruzalema. Godefroyev mlađi brat, Baudouin, postao je vladarem i grofom od Edesse. Edessa je, nominalno, bila kršćanski principat, međutim, njeno je kršćanstvo bilo bliže bizantskom negoli rimskom. Sam grad Edessa bio je tek nekoliko kilometara udaljen od Harana.

U Četvrtom križarskom ratu, 1024. godine, zapadna je vojska prošla kroz Konstantinopol, zauzela grad, opljačkala ga i nametnula franačku dinastiju, koja je vladala Bizantskim Carstvom sljedećih pedeset i sedam godina. U gradovima poput Konstantinopola i Edesse, rimokatolički vitezovi, učitelji i zapadni moćnici došli su u dodir s Grčkom Pravoslavnom crkvom, kao i s nominalno kristijaniziranim pristicama gnostičkog dualizma, poput bogumila, koji su u mnogim pogledima bili prethodnici katarskih heretika u Francuskoj. Oni su, također, došli u dodir sa sektama heretičkih ili šizmatičkih kršćana poput nestorijanaca; mnogi su od njih, nedirnuti pavlinskom teologijom Rima, prigrlili »čišći« oblik kršćanstva, bliži onome kojega bi sam Isus propovijedao. Konačno, križari su tada upoznali i čitav korpus grčkog učenja, od klasičnih vremena do razdoblja aleksandrijskog sinkretizma - uključujući, naravno, i hermetičku misao.

U Jeruzalemu su križari natjerali židove neka se okupe u jednoj sinagogi, i tamo ih, zajedno sa zgradom, žive spalili. U slučaju da ih ovo nije uspjelo zadržati, ostalim je židovima iz Svete zemlje bio zabranjen ulazak u grad. Međutim, u drugim dijelovima Palestine, kao i na područjima današnjeg Libanona i Sirije, židovske su zajednice preživjele. S njima su, pak, križari uspostavili mnogo srdačnije odnose. Zarobljeni ili odbjegli zapadnjački vitezovi uspostavili su odnos i sa židovskim zajednicama u Egiptu. Je li, i u kojoj mjeri, na taj način došlo do prijenosa kabalističke misli, ne može se sa sigurnošću reći. Sigurno je, međutim, da se takav prijenos dogodio, te da je jedan njegov dio uključivao aspekte hermetičke misli koji su proizašli iz drugih izvora.

Najvažniji takav izvor bio je, naravno, islam, koji je davno u sebe ugradio veliki dio hermetičkog korpusa. Iako su, službeno, bili neprijatelji, kršćani i muslimani, kada nisu ratovali, naveliko su trgovali, kako robom tako i idejama. Odnosi među navodnim neprijateljima

bili su vrlo često srdačni, pa čak i bliski. Te su odnose brižno njegovali vladari poput Rikarda Lavljeg srca, plemići i vojnici, koji su se ponekad obraćali na islam, i, posebice, vitezovi templari. Tako je, na primjer, bilo uobičajeno upošljavanje arapskih tajnika od strane templarskih dužnosnika i dostojanstvenika. Ti su tajnici služili kao tumači, prevoditelji, poslanici, a često i kao prijatelji. Priroda takve službe zahtijevala je inteligentne ljude, čija je profinjenost i širina znanja morala utjecati na njihove poslodavce.

Unatoč nedostatku detaljnije dokumentacije, postoji mnogo dokaza koji upućuju na vezu templara sa sufizmom i njihovo asimiliranje sufijske misli. Mnogo je opširnija dokumentacija koja se odnosi na vezu templara s hermetički orijentiranim ismailitskim ratnicima, u povijesti poznatima kao hašišimi, odnosno asasini. Iz još uvijek neobjašnjivih razloga, hasišimi su većim dijelom dvanaestog stoljeća plaćali templarima redoviti porez. Isto tako, bili su angažirani u templarskim službama kao prevoditelji, tumači, špijuni, poslanici i neka vrsta srednjovjekovnih plaćenih ubojica.

Poznato je da su templari bili iznimno toplo prihvaćeni kod, možda, najtajanstvenije od svih sekta Srednjega istoka, neuhvatljivih Druza, koji u Libanonu postoje još i danas. Vjera Druza suštinski je ukorijenjena u Kur'anu; međutim, ona obuhvaća toliko mnogo više, da neki muslimani spore o tome bi li je trebalo smatrati dijelom islama. Među tekstovima koje Druzi smatraju svetima nalaze se, osim Kur'ana, Stari i Novi zavjet, djela Pitagore, Platona i Plotina, te korpus učenja koja se pripisuju Hermesu Trismegistusu.

Tijekom križarskih ratova, Sveta je zemlja postala nekom vrstom alkemijskog alambika. (alambik - sprava za kemijsku destilaciju.) U tom su se alambiku nasilno izmješali elementi korijenito različitih kultura. Posljedica toga može se usporediti s kemijskom reakcijom nakon koje nastaje potpuno nova tvar. Za trajanja križarskih ratova, islam i kršćanstvo su doživjeli dramatičnu preobrazbu i promjenu - kršćanstvo, doduše, mnogo veću jer je ono moralo i mnogo više naučiti. Kako bilo, prožeta znanošću i tehnologijom, zapadnjačka se predodžba o magiji značajno izmijenila. U tako različita područja znanja, kao što su medicina, kartografija, matematika, pomorstvo, ljekarništvo, arhitektura, graditeljstvo i psihologija, uvedeni su novi elementi koji će zamagliti dotadašnja razlikovanja. Umjesto primitivnog čarobnjaštva i šamanizma mračnog doba, magija je dobila jed-

nu dinamičniju i profinjenu dimenziju. Povezana sa znanošću i tehnologijom, ona je uskoro izrasla u »umjetnost pokretanja stvari« - a zapadni se čovjek, iako još uvijek pod plaštem kršćanstva, konačno našao na putu ka Faustu.

Kraljevstvo Sicilije

Rekonkvista i križarski ratovi bili su dva osnovna kanala kroz koje je hermetizam našao svoj put ka Zapadnoj Europi. Međutim, postojao je i treći kanal, koji bi se mogao smatrati njihovom pritokom, a koji je tekao usporedno s njima, te se s vremena na vrijeme u njih slijevao, ne gubeći pri tome svoju osobnost. Iako je, na svome početku, bio manjeg opsega, u njemu se usredotočila snaga koja je omogućila daleko dublji i dalekosežniji utjecaj. Taj treći kanal bila je Sicilija.

Početak devetog stoljeća, Siciliju, koja je nekoć bila dijelom Bizantskog Carstva, pregazio je islam, te je ona postala muslimanskim posjedom. Muslimanski su osvajači na otoku pronašli grčke tekstove kojima su upotpunili vlastitu zbirku, a koji će se tek kasnije pojaviti i drugdje. Tako je Sicilija postala novim središtem učenja, spajajući grčki materijal kojim su raspolagali islam i Bizant. U jedanaestom stoljeću, Sirakuza je bila dom Abufalaha, jednog od najslavnijih muslimanskih stručnjaka za alkemiju, astrologiju i hermetičku magiju.

U međuvremenu, na sjeveru Europe odvijala su se značajna zbivanja. Tijekom devetog stoljeća u Francusku su, kao i u saksonsku Englesku, iz Skandinavije prodirala plemena Vikinga. Godine 911., sporazumom u Saint-Clair-sur-Epte, ustupljen im je sjeverozapadni poluotok, kasnije nazvan Normandija. Iako su se time Normani smjestili u Francuskoj, njihova želja za daljnjim osvajanjem nije se utajila. Godine 1066., oni će svoju pažnju usredotočiti na Englesku. Prije toga, međutim, oko 1017. godine, oni su se već nalazili u Italiji.

Normanska je vojska u Italiji većinom bila sastavljena od mladića i pustolova, koji su imali malo prilika za napredovanje u svojoj domovini. Južna Italija, koja je još uvijek bila pod vlašću bizantske Grčke, nudila je primamljive mogućnosti za stjecanje zemlje, bogatstva, plemstva i moći. Do 1038. godine, normanski su vitezovi tamo osigurali čvrsto uporište i započeli jačati svoj položaj dodijeljenom im zemljom i pratećim naslovima. Do sredine jedanaestog stoljeća, čitava je južna Italija bila pod njihovom upravom.

Godine 1038., brojni su normanski vitezovi sklopili privremeni savez s bizantskim neprijateljem i poduzeli zajedničko osvajanje muslimanske Sicilije. Međutim, to je osvajanje završilo neuspjehom. Dvadeset i tri godine kasnije, normanska je vojska sama pošla u drugo osvajanje, nakon koje je uspostavljena obalna utvrda u Messini. Do 1063. godine, osvojen je i ostatak sjeveroistočne Sicilije.

Osvajanje otoka ubrzo je i službeno proglašeno križarskim ratom, te je papa normanskim vitezovima poslao stijeg pod kojim će odlaziti u ratne pohode. Međutim, sljedećih će osam godina stanje ostati nepromijenjeno. Tijekom toga razdoblja normanska se pažnja, naravno, usredotočila na druga područja. Godine 1066., William, vojvoda od Normandije, nastavio je s osvajanjem Engleske, te su njegove redove popunili vojnici koji su, inače, mogli poslužiti kao pojačanje kraljevoj vojsci u borbama na Siciliji. Međutim, 1071. godine to je osvajanje nastavljeno napadom na sicilijansku prijestolnicu Palermo. Godinu dana kasnije grad je pao. Do 1079. godine čitava je sjeverna Sicilija bila u rukama Normana, dok je jug ostao pod muslimanskom kontrolom. Međutim, ne zadugo. Sirakuza je pala 1085., iste godine kada je pao i Toledo u Španjolskoj. Godine 1091., osvojeno je i posljednje muslimansko uporište i uspostavljena Normanska Kraljevina Sicilije.

U Siciliji, kao, uostalom, i drugdje, Normani su prakticirali vjersku toleranciju, ali i, za ono doba, priličnu slobodoumnost. Normanski su vladari u Siciliji uživali u suštinski muslimanskom načinu života, boraveći, poput arapskih moćnika, u palačama s vrtovima, plantažama naranača i umjetnim jezerima. Držali su i hareme, koje su čuvali eunusi. Noću su se zabavljali glazbom, poezijom i plesačicama. Plemkinje koje bi se usudile izaći na ulice izvan dvora, prekrivale bi svoje lice velom, poput muslimanskih žena. Pod normanskom vlašću Palermo je postao konkurent španjolskim gradovima kao intelektualno i kulturno središte, u kojemu su se spajali plodovi kršćanske, muslimanske i židovske učenosti. Kršćanski, muslimanski i židovski učitelji radili su zajedno, prevodeći tekstove na latinski, pišući komentare ali i vlastita djela. U Siciliji je, kao i u Španjolskoj, cvjetao hermetizam, koji će uskoro, preko Messinskog tjesnaca, prijeći na talijansko kopno.

Njegov će napredak tijekom trinaestog stoljeća ubrzati jedan od najslavnijih i najimpozantnijih likova toga vremena, Hohenstaufovac

i Sveti Rimski car Fridrik II. Normanska je vladavina okončana 1194. godine, a za kralja Sicilije okrunjen je car Henrik VI. On je umro 1198. godine, kada je njegov sin Fridrik, imao četiri godine. Godine 1215., Fridrik je postao kraljem Njemačke, a 1220. godine Svetim Rimskim carem. Kako prema kršćanstvu nije osjećao pretjerano poštovanje, mladi je suveren zauzeo stav nadmoćnoga prijezira spram pape, koji ga je, zato, 1227. godine izopćio. To ga nije spriječilo da pod krinkom križarskog pohoda prijeđe Sredozemlje i uđe u Svetu zemlju, manipulirajući kako kršćanskim tako i muslimanskim moćnicima, i sklapajući složene sporazume s Arapima. Četrdeset i jednu godinu nakon arapskog osvajanja Svetoga grada, 1229., Fridrik je uspio u namjeri da postane kraljem Jeruzalema, a da pri tome nije bila prolivena nijedna kap krvi. Suparnički su europski vladari bili zaprepašteni činjenicom da je svoj cilj postigao na tako nekršćanski način - diplomacijom, a ne mačem.

Fridrikovo je neortodoksno ponašanje odbijalo ne samo ostale europske vladare, već i Crkvu i glavne vjersko-vojne redove u Svetoj zemlji, a posebno templare. Glavnu su mu podršku pružali teutonski vitezovi, relativno mladi red osnovan 1190. godine kao templarska podružnica. Veliki meštar toga Reda, Hermann von Balke, postao je jedan od Fridrikovih najbližih prijatelja i povjerenika. Fridrik mu je dodijelio mandat zapovjednika ratnih pohoda u šumovitim divljinama sjeveroistočne Europe i duž Baltika. Izvan toga područja, teutonski će vitezovi uspostaviti svoj principat, takozvani Ordensland ili Ordenstaadt, koji se svojevremeno protezao od Brandenburga i Finskog zaljeva sve do Pskova u Rusiji. Upravo je ovdje ležala buduća Kraljevina Prusija.

Sam Fridrik nije bio naklonjen tako negostoljubivoj sredini. Ostavivši teutonske vitezove da čine što ih je volja, on je nastavio uspostavljati svoj dvor u Siciliji, koji će postati jednim od najprosvjetljenijih, najciviliziranijih, najučenijih i najprofinjenijih dvorova toga stoljeća, a možda i čitavog europskog Srednjeg vijeka. Fridrik je, poput svojih normanskih prethodnika, nastavio održavati islamski način života. Njegov su harem muslimanskih plesačica čuvali eunusi, a one su, zastrte koprenom, putovale u nosilima na devama. Fridrikova se vojska sastojala i od redova muslimanske lake konjice i strijelaca. Kada je putovao, sa sobom bi uvijek nosio i svoju knjižnicu. Isto tako, u njegovoj je pratnji bio i čitav zvjerinjak, sastavljen od

risova, lavova, egzotičnih ptica, leoparda, te prve žirafe koja je ikada viđena u Europi. Konačno, u drvenom tornju kojeg je nosio slon, bili su smješteni muslimanski samostrijelci.

Iako je vodio raskošan život, Fridrik je bio izvanredno učen čovjek. On sam napisao je nadaleko priznatu i još uvijek slavnu knjigu o sokolarstvu. Bio je duboko zainteresiran i upućen u znanost, matematiku, medicinu, teologiju i onaj dio islamskog učenja koji je uključivao hermetičku misao. Inzistirao je na uporabi arapskih, a ne rimskih brojeva. Poseban je položaj uživalo pjesništvo, te su se održavala česta natjecanja, čak i među teutonskim vitezovima, u njihovim, tisućama kilometara udaljenim baltičkim utverdama. Stihovi su na Fridrikovu dvoru često bili praćeni glazbom i sastavljeni, ne na latinskom, već na talijanskom jeziku - što je navelo Dantea da cara nazove »ocem talijanske poezije«. Upravo je na Fridrikovu dvoru nastao sonetni oblik pjesme.

Fridrik je predstavljao utjelovljenje darežljivog vladara-pokrovitelja. Financirao je ogromnu vojsku učitelja, pisaca i prevoditelja sa svih područja umjetnosti i znanosti, uključujući i takve svijetle figure, kakav je bio Michael Scot. Scot je isprva djelovao u Toledu, gdje je stekao ugled astrologa i prevoditelja Aristotelovih komentatora i djela samoga Aristotela. Oko 1220. godine postao je Fridrikov dvorski astrolog, podučavajući »snagu riječi i brojeva«, i savjetujući cara o njegovim vojnim pohodima, političkim spletkama i izgradnji gradova.

Godine 1224., Fridrik je osnovao Sveučilište u Napulju, jedno od prvih u Europi, koje je prethodilo onome u Salamanci, osnovanom devetnaest godina kasnije, Oxfordu, osnovanom dvadeset i pet godina kasnije, Sorbonni, osnovanom trideset i tri godine kasnije, te Cambridgeu, šezdeset godina kasnije. Njegova je medicinska škola u Salernu bila najuglednija, te nijedan liječnik nije smio djelovati na svom području ukoliko nije posjedovao diplomu te škole. Program učenja bio je doista sveobuhvatan, a sastojao se od studija logike, kojemu je slijedio petogodišnji studij medicine, pri čemu je na posljednja godina bila posvećena praktičnoj kirurgiji. Između ostalog, u Salernu je prvi put u Europu uvedena anestezija, uporabom spužve natopljene narkotikom, koji je bio mješavina hašiša, opijuma, belladone i nekih drugih sastojaka. Ovo je znanje s vremenom zaboravljeno, a ponovno je otkriveno tek mnogo stoljeća kasnije.

Fridrik se i osobno uvelike zanimao za prevodjenje, sastavljanje i kolanje medicinskih tekstova. Njegove su intelektualne preokupacije, međutim, bile uglavnom religijske prirode, te su ga zaokupljala pitanja o duši i njezinoj navodnoj besmrtnosti. Napisao je i vlastitu studiju o judaizmu, i došao do zaključka da se u njemu odražava utjecaj indijske filozofije. Isto tako, uživao je sučeljavajući učenjake s religijskim i filozofskim zagonetkama. Upravo je u tom duhu, 1240. godine sastavio »Sicilijanska pitanja« - pet pitanja koja je poslao učenim glavama Egipta, Sirije, Perzije, Maroka i drugih zemalja islamskoga svijeta. Pitanja su se odnosila na vječno postojanje svijeta, granice teologije, kategorije znanosti, besmrtnost duše i objašnjenje Muhamedove tvrdnje da se »Srce vjernika nalazi između dva prsta Božja«. Nijedan od odgovora nije zadovoljio Fridrika. Njegov je osobni stav izgleda bio mješavina skeptičnog racionalizma i duhovnosti - ali duhovnosti u onom najširem hermetičkom smislu, odvojene od teološke dogme bilo koje službeno ustanovljene religije. Što se ustanovljene religije tiče, Fridrik »nije bio sklon doslovnom shvaćanju bilo koje legende ili teorije«. Godine 1239., papa Grgur IX službeno ga je optužio za poricanje Bezgrešnog začeca, kao i za tvrdnju da su svijet obmanula trojica prevaranata - Mojsije, Isus i Muhamed.

U Europi trinaestog stoljeća, sva su učenja izvan okvira koje je postavila Crkva, bila označena sumnjivima, te su se redovito povezivala s nekom vrstom magije. Djelomice zbog njegove učenosti, a djelom zbog njegova poznavanja hermetizma, Fridrika se često smatralo magom. Njegovi su ga neprijatelji optuživali za bavljenje zabranjenom magijom, a neki su, nesumnjivo, i vjerovali u te optužbe. Činjenica jest, međutim, da njihova uvjerenja nisu uvijek bila bez temelja. U svakom slučaju, hermetizam se pod Fridrikovim pokroviteljstvom proširio Europom, uz pečat carskog odobrenja i ovlaštenja. Hermetizam je, svojevremeno, stigao i na Baltik, gdje su Teutonski vitezovi, kao i templari, trpjeli neprestane optužbe za jednaka here tička i magijska nedjela, no, za razliku od templara, Teutonski su vitezovi ostali na sigurnom, izvan domašaja crkvenog i svjetovnog progona. Toliki je bio doseg Fridrikova utjecaja. Da je lik Fausta, koji se pojavio tri stoljeća kasnije, ikada težio za svjetovnom moći, on bi se najvjerojatnije pojavio u osobi sličnoj hohenstaufovskom vladaru.

SREDNJOVJEKOVNI MAGOVI

Treba naglasiti da naša predodžba o kasnom Srednjem vijeku, praćena slikama raskošno odjevenih dvorjanki, oklopljenih vitezova lutalica u potrazi za pustolovinama, turnira, udvaranja i trubadura, pjesnika, putujućih glazbenika i svih drugih profinjanih običaja, potječe iz razdoblja rekonkviste i križarskih ratova. Prije tih zbivanja, Zapadna je Europa, prema islamskim ili bizantskim standardima, bila zaostala, kao što su se zaostalima smatrali »neprosvijećeni pogani« Azije i Afrike u očima istraživača kasnijih stoljeća, ili, pak, američki Indijanci u očima konkvistadora i kolonizatora, koji su prvi s njima došli u dodir. Čak su i diplomati, poslanici, dvorjani i vladari obično bili nepismeni grubijani, koji nisu poznavali filozofiju, povijest, kulturu, pa čak ni zemljopis. Tiskarski stroj tada još nije bio izumljen, stoga su knjige bile malobrojne. Crkva je većinu djela zabranila, zaplijenila i uspostavila tako monopol nad učenjem. Tek kada su, kao posljedica rekonkviste i križarskih ratova, uspostavljene veze s islamskom, židovskom i bizantskom misli, Europa se počela »civilizirati«, u uobičajenom smislu te riječi.

Početkom trinaestog stoljeća, europsko se društvo i njegova svijest-o-sebi - shvaćanje Europljana o njima samima i svome mjestu u svijetu - preobrazilo gotovo do neprepoznatljivosti. Ta je preobrazba bila na svoj način dramatična, a odvijala se ubrzano, poput one koju doživljavamo u našem stoljeću. Suvremeni mediji neprekidno ukazuju na to kakve je korijenite promjene doživio pojedinac rođen 1890-ih, a koji danas slavi svoj stoti rođendan. Za Europljanina rođenog 1090. godine, promjene, koje su se zbivale 1190-ih zasigurno su bile od jednakog značaja. One su, ponovno, bile rezultatom prvotno nasilnog sraza, a zatim i postupnog asimiliranja islamske,

židovske i bizantske misli. Međutim, upijajući mnoštvo ključnih elemenata tih misli, Europa je upila i osnovne elemente hermetizma.

Astrologija, kao najočitiji primjer, ustvari nije predstavljala nikakvu novost za Europu. Ona je bila naširoko rasprostranjena u čitavom Rimskom carstvu, te je preživjela u svim njegovim domenama. U sedmom stoljeću, kralj Northumbrije je zaposlio jednog astrologa iz Španjolske, koji ga je savjetovao u vojnim pitanjima u njegovu ratu protiv keltskih Britanaca. Karlo Veliki nije se zadržao samo na zapošljavanju astrologa, već je i sam postao stručnjak na tom području. Ali, europska astrologija mračnog doba ostala je primitivna i nespretna djelatnost, oslanjajući se na znamenja i predskazanja koliko i na precizne matematičke proračune. Uvođenjem arapskih brojeva, islamske geometrije i islamske matematike, europska je astrologija postala mnogo preciznija, stekavši novu i obuhvatniju dimenziju.

Stav Crkve o astrologiji oduvijek je bio zbunjen i dvosmislen. Rani su je crkveni oci napadali, pozivajući se na Stari zavjet i njegovu osudu svih oblika proricanja i smještajući astrologiju u same korijene poganstva. Kao takva, ona je zadržala opasne elemente poganske misli. Štoviše, kršćanski su teolozi isticali da astrologija prihvaća fatalistički determinizam, koji poriče čovjekovu slobodu volje. Ako zvijezde utječu na čovjekova djela, tada je čovječanstvo oslobođeno ikakve odgovornosti za dobro ili zlo i spasenje postaje besmisleno. Neke od najglasnijih osuda astrologije dolazile su upravo od sv. Augustina. Nijedan astrolog ne može biti precizan, držao je Augustin, ukoliko ga ne pomažu i ne vode zli duhovi.

Unatoč takvim izjavama, astrologiju su s oduševljenjem prihvatili i proučavali upravo sami predstavnici Crkve - svećenici i redovnici, opati, biskupi i kardinali, pa čak i pape. Doista, upravo je, i prvenstveno, Crkva bila ta, koja je svojim monopolom nad učenjem, očuvala astrološku metodologiju. Astrologija je, tako, živjela u krilu Crkve, sve do vremena kada je njezin prelazak u svjetovne ruke postao moguć. Tako je, primjerice, biskup od Lisieuxa, osobni kapelan Williama Osvajača, bio astrolog, a tvrdi se i da je ispod jastuka jorškoga nadbiskupa, nakon njegove smrti, 1104. godine, pronađen jedan astrološki tekst.

S uvođenjem arapskih brojeva i islamske matematike, oduševljenje, zanos i zanimanje za astrologiju poprimili su još veće razmjere.

Svojim osnutkom početkom trinaestoga stoljeća, u europskim se sveučilištima počela podučavati i astrologija. Teolozi su s mukom pokušavali pomiriti astrologiju s kršćanskom doktrinom. Isticali su, primjerice, kako je astrologija možda od važnosti za tijelo, ali ne i za dušu. Tjelesnim bolestima, nagonima i strastima pojedinca možda i upravljaju zvijezde, no, tvrdili su oni, njegova je duša slobodna. Astrološka su se predviđanja, stoga, mogla primijeniti na prvo, ali ne i na potonje. Prema sv. Tomi Akvinskom, »mnoga su astrološka predviđanja bila istinita, jer je malo takvih koji odolijevaju svojim tjelesnim strastima". U isto vrijeme, Toma Akvinski izražava bojazan da bi se uporaba astrologije u predviđanju budućnosti mogla nerazborito uplesti u poslove s demonskim silama.

Izgleda da je Toma Akvinski u astrologiji prepoznao nešto izrazito neprijateljsko za kršćansku doktrinu. Nije, međutim, bio svjestan ironije čitave situacije. Pobožni promicatelji kršćanskog učenja slavili su svoj uspjeh u zatiranju bogova drevnoga svijeta. U Rimu, središtu starog poganskog carstva, Merkur, Venera, Mars, Jupiter i Saturn bili su, navodno, zamijenjeni Svetim Trojstvom i Djevicom. Ti su se drevni bogovi, međutim, lukavo ušuljali u samo srce kršćanske kulture i počeli isticati svoje pravo na oduzete im naslove. Srednjovjekovni su prelati službeno štovali Boga-Oca, Boga-Sina i Boga-Duha Svetoga, ali svoje su živote, obveze i odluke organizirali, planirali i donosili u skladu s konjukcijama ili opozicijama između Venere i Merkura, ili Marsa i Jupitera. Ista su pravila slijedili i trgovci u svome poslu, državnici u političkim spletkama i vojni zapovjednici u planiranju ratne strategije. Tako su bogovi, u obliku planeta, ispoljavali još veći utjecaj negoli je to bio slučaj u prošlosti. Pridavala im se gotovo opipljiva moć, na koju se, s pomoću hermetičkog principa analogije, odnosno, suštinske povezanosti mikrokozmosa i makrokozmosa, moglo utjecati, kanalizirati je i i njome upravljati.

Ako je Toma Akvinski bio tek maglovito svjestan ovoga fenomena, drugi su u njemu vrlo jasno prepoznali opasnost. Godine 1277., biskup Pariza ponovno je osudio astrologiju, ukazujući na poganske - odnosno, islamske i hermetičke - izvore u kojima se ova disciplina bila ukorijenjena. Tada je, međutim, već bilo prekasno, a proces kojega se biskup toliko pribojavao više se nije mogao zaustaviti. Hermetički orijentirana astrologija bila je suviše prisutna da bi se mogla zatrti. Unatoč prigovorima ranih kršćanskih otaca, ona više nije

lišavala čovjeka njegove slobodne volje. Naprotiv, omogućila mu je slobodu, i to veću nego mu je kršćanstvo bilo spremno priznati, u upravljanju svojim životom, oblikovanju svoje sudbine i organiziranju svojih poslova. Ukoliko bi netko znao protumačiti zvijezde, a zatim usmjeriti svoje djelovanje u skladu s takvim tumačenjem, tada bi Crkva i njezina hijerarhija postale suvišnim i nepotrebnim.

Međutim, profinjenija astrologija koja je u Europu pristizala s rekonkvistom i križarskim ratovima, još uvijek je bila nepotpuna. Kako nisu imali pristup čitavom hermetičkom materijalu, srednjovjekovni su astrolozi morali raditi s fragmentima i toga su bili svjesni. Ukratko, bili su svjesni onoga što su mnogi samozvani astrolozi danas, a posebice oni koji pišu horoskopske kolumne, općenito skloni zaboravljati - a to je nužnost postojanja astrologije u širem kontekstu. Za srednjovjekovne astrologe ona nije bila izolirana, samostalna i odvojena disciplina, koja postoji u nekoj vrsti vakuuma. Naprotiv, i u skladu s postavkom koja leži u korijenu hermetičke misli, o međusobnoj povezanosti svih stvari, astrologija je bila najuže povezana s drugim područjima znanja. Postojala je samo jedna komponenta sveobuhvatnog totaliteta; a njezina je vrijednost u velikom dijelu proizlazila iz neraskidive sveze s drugim komponentama.

Najvažnija od njih bila je, naravno, alkemija, koja se ponekad nazivala »zemaljskom astrologijom« ili, češće, »Kraljevskom vještinom« - ili samo »Vještinom«, implicirajući tako njezinu nadmoć nad svim ostalim vještinama. Alkemija je, kao i astrologija, počivala na istoj složenoj mreži hermetičkih analogija, ponekad i sa samom astrologijom, ali i s brojnim drugim disciplinama. Tako su, primjerice, astrološki simboli za sedam »planeta« - Sunce, Mjesec, Merkur, Venera, Mars, Jupiter i Saturn - korišteni, također, za označavanje metala od kojih je svaki odgovarao jednom od planeta. Za srednjovjekovni su um ovi simboli odražavali tajanstvenu međupovezanost i potvrđivali hermetičku postavku o mikrokozmosu i makrokozmosu. U astrologiji se, na primjer, držalo, da Mars, koji je dobio ime prema klasično-rimskom bogu rata, upravlja krvlju i njezinom cirkulacijom. Mars je opisivao kao »crveni planet«, stoga se u njegovom astrološkom označavanju koristila crvena boja. U alkemiji, Mars se izjednačavao sa željezom. Željezo se u alkemijskim laboratorijima upotrebljavalo u obliku željeznoga oksida - rđe - koja je crvenkaste boje. Naravno, upravo je prisutnost željeza u krvi razlogom njezine crvene boje.

Alkemija se danas smatra prethodnicom moderne kemije. U mnogim pogledima ona to zacijelo i jest. No, srednjovjekovni alkemičar, kao niti njegov renesansni nasljednik, zasigurno se nisu smatrali kemičarima u uobičajenom smislu te riječi. Da je u to vrijeme postojao koncept psihologije dvadesetog stoljeća, alkemičar bi - kao što je pokazao C. G. Jung - vidio sebe kao duhovno orijentiranog psihologa, koji je samome sebi bio klijentom ili pacijentom. Drugim riječima, vidio bi sebe uključenog u program samousavršavanja i preobrazbe, u kojemu je vanjski alkemijski eksperiment bio tek »objektivni odraz«, zrcalna slika u vanjskome svijetu onoga stanja ili procesa koji se zbiva unutra. Kao što kipar govori o »oslobađanju« latentnoga oblika iz materijala u kojemu je skriven, tako su mnogi alkemičari vidjeli sebe kako »oslobađaju« latentne mogućnosti u svijetu elemenata i minerala koji ih okružuje. Ali, disciplina koju su srednjovjekovni i renesansni alkemičari najčešće vezivali uz vlastitu, bila je botanika.

Botanika je alkemičaru otkrivala istinski smisao njegova djela - djela suštinski nježnog, prirodnog i organskog, u mnogo većoj mjeri nego mehaničkog ili umjetnog. Alkemijski laboratorij bio je konstruiran sa svrhom repliciranja procesa koji se odvijaju u samoj prirodi, njihova potpomaganja i poticanja - a ne njihova poboljšanja, iskrivljenja ili nasilnog uplitanja u njihov prirodni tijek. Zlato se nije izrađivalo ili proizvodilo. Naprotiv, trebao se poticati njegov »rast«. Stoga je alkemičar neprestano opisivao sebe kao botaničara metala ili minerala, koji ih hrani, njeguje i ugađa im sve do njihove organske zrelosti. Poput botanike, alkemijski je proces zahtijevao mnogo strpljenja; i poput botanike, taj je proces bio rađajući i vrlo nježan. Mo--- je biti, jer, kako će ova knjiga pokazati, predmet i sadržaj alkemijskog eksperimenta bio je sam alkemičar.

No, bez obzira na njezin širi psihološki i duhovni aspekt, alkemija je doista uspostavila metodologiju i prikupila podatke koji su omogućili stvaranje temelja za modernu kemiju. Njezino naslijeđe postoji i na drugim područjima koja su se prilično udaljila od svojih izvora. Tako su, primjerice, složeni alkemijski procesi destilacije doveli, možda, i do samoga otkrića destiliranog alkohola - čiji naziv dolazi od arapske riječi *al-kohl*. Doista, imena kojima se takav alkohol nazivao ukazuju na njegovo alkemijsko podrijetlo - primjerice *aqua vi---*, *eau de vie* ili, pak, »duhovne tekućine« ili »duhovi« (»spiritus«,

lat.; »duh«; »špirit«, jedan od naziva za čisti alkohol). Destilirani alkohol bio je poznat kao »duh vina«. Postoji jedna čuvena priča - po svoj prilici nevjerodostojna - o otkriću likera poznatoga kao benedik-tinac. Kako se pripovijeda, jedan srednjovjekovni redovnik, prkoseći svojim nadređenima, zabavljao se u svojoj ćeliji s alkemičarskim pri-borom za početnike. Tijekom eksperimenta, u njegovoj se epruveti pojavila gusta i sjajna tekućina boje jantara ili topaza. Kušao je malo, i našao okus iznimno ugodnim, koji ga je prožimao toplinom i zado-voljstvom. To ga je, naravno, navelo da popije još, te nije prošlo du-go, a on se osjećao izrazito dobro raspoloženim, vedrim i poletnim. Ushićeni otkrićem, on i njegova braća uskoro su proširili vijest u samostanu, slavodobitno tvrdeći kako su pronašli alkemijski eliksir. Zbog glavobolje s kojom su se probudili sljedećega jutra, sva su se crkvena prokletstva protiv onih koji se upliću u zabranjene djelatnos-ti činila u potpunosti opravdanima.

Alkemija i astrologija bile su osnovne manifestacije prisutnosti hermetičke misli u Zapadnoj Europi. Međutim, njezinu je prisutnost u isto vrijeme bilo moguće prepoznati i u drugim djelatnostima. Arapska je ljubavna poezija vrlo često bila prožeta hermetičkim sim-bolizmom, koji je, tako, pronašao svoj put u djela europskih trubadu-
ra. Stihovi koji su slavili krijepost i ljubav bili su zavijeni u alkemij-ske slike. Naravno, bile su tu i gralske romanse u obliku u kojemu ih poznajemo danas. U djelima Chretiena de Troyesa, Wolframa von Eschenbacha, Roberta de Borona, a posebice sir Thomasa Maloryja, »primitivna« magija takozvanih priča o »poganskom Gralu« stopila se s elementima judeo-kršćanskog naslijeđa, a sve je skupa bilo pro-žeto hermetičkim temama i simbolima. Takve su teme i simboli po-sebno očigledni u djelu naslovljenom *Perlesvaus (Parsifal)*, nedavno objavljenom pod naslovom *The High History of the Holy Grail*. U ovome se djelu - čije anonimno autorstvo podržava unutarjni dokaz koji upućuje na to da ga je napisao templarski vitez - spominje kočija koju vuku tri jelena. U kočiji se nalaze glave stotinu i pedeset vitezova, od kojih su »neke izliveno u zlatu, neke u srebru a neke u olovu«. Tu je, također, i glava Kraljice »izlivena u olovu i okrunjena bakrom«. U tekstu se kasnije spominje i zamak s trideset i trojicom »Gospodara«, odjevenih u bijele haljine s crvenim križem na prsima. Jedan od ovih »Gospodara« obraća se glavnom liku ovim riječima: »Postoje glave izliveno u srebru i glave izliveno u olovu kao i tijela

kojima su ove glave pripadale; kažem ti da moraš pronaći glave Kralja i Kraljice.«

Takav simbolizam, koji se često povezuje s hermetičkom magijom, provlači se cijelim *Perlesvausom*. On je prisutan i u *Parzivalu* Wolframa von Eschenbacha. Sam Gral u Wolframovoj je poemi opisan kao:

...kamen najčišće vrste. Ako ga ne poznaješ, njegovo će ti ime biti otkriveno. On se zove »lapsit exillis«. Zbog njegove moći feniks izgara do pepela, ali mu pepeo ponovno daje život. Tako feniks gubi i mijenja svoje perje, koje nakon toga postaje jednako svijetlo i sjajno, i jednako lijepo kao i prije. Bolestan čovjek koji vidi kamen, sigurno neće umrijeti u tjednu koji uslijedi. Žena ili muškarac, ako vide ovaj kamen, izgledom se neće promijeniti, već će ostati isti kakvi su bili na dan kada su ga ugledali, isti kakvi su bili u najboljim godinama svoga života. I nakon dvije stotine godina njihov će izgled biti isti, samo će im kosa, možda, biti sijeda. Takvu moć kamen daje čovjeku, pomlađujući njegovo tijelo i kosti. Ovaj se kamen još naziva i Gralom.

Izraz »*lapsit exillis*« tumačio se na različite načine, a sva su tumačenja jednako prihvatljiva. Ponekad se objašnjavao kao iskrivljeni oblik izraza *lapis ex caelis*, što znači »kamen s nebesa«, ili izraza *lapsit ex caelis*, odnosno, »pao s nebesa«. Mogao je, isto tako, predstavljati skraćeni oblik od *lapis lapsus ex caelus*, odnosno, »kamen koji je pao s nebesa«. Konačno, to je mogao biti i *lapis elixir*, Kamen Filozofa i alkemijski eliksir. Citirani je odlomak svakako prepun alkemijskoga simbolizma. Feniks je, primjerice, vrlo čest simbol u alkemijskim djelima, a Wolfram ga spominje u uobičajenom alkemijskom kontekstu.

Upravo se kroz hermetičke gralske romanse i pseudo-povijest toga vremena - u djelu Geoffreya od Monmoutha naslovljenom *History of the kings of Britain (Povijest britanskih kraljeva)* - iznjedrila figura Merina kakvog danas poznajemo. Merlin, koji je toliko prisutan u svijesti i književnosti kasnog Srednjeg vijeka, više nema ničega zajedničkog s primitivnim šamanističkim Myrddinom Wyltom iz ranijih keltskih pripovijesti. Naprotiv, Merlin je sada punokrvni mag, poznavatelj tajnih domena u koje su nastojali proniknuti svi hermetičan. Za srednjovjekovne čitatelje, koji su ga upoznali u djelu Geoffreya od Monmoutha, Merlin nije bio značajan samo za njihovu sadašnjost, već, jednako tako, i za njihovu budućnost. Geoffreya

mitologizirana povijest uključivala je i zbirku proročanstava koja je, navodno, objavio Merlin. Ova su proročanstva često puta bila u optjecaju u obliku samostalnog teksta. Govori se da je svoje nadahnuće za Velški ustanak 1402. godine, Owen Glendower pronašao upravo u Merlinovim proročanstvima. Ona su, navodno, otvorila put i Ivani Orleanskoj. Prema službenoj verziji legende o Ivani Orleanskoj iz devetnaestog stoljeća: »Stari Merlin, drevni vidovnjak, predskazao je dolazak Ivane Orleanske, a ona se pojavila u predviđeno vrijeme«. Merlin je, navodno, navijestio da će »Francusko kraljevstvo, od žene izgubljeno, od druge žene biti spašeno; djevica iz Lorraine izbavit će Orleans...«

Tako je Merlin, iz primitivnog plemenskog šamana, u kasnom Srednjem vijeku evoluirao u neku vrstu hermetičkog maga. Uživao je pristup stvarima koje su u ono vrijeme još uvijek bile nedostupne stvarnim povijesnim osobama - aspektima hermetičke misli koja je u Europi postojala samo u fragmentima, te se o njima moglo više nagađati negoli ih poznavati ili razumjeti. Merlin je, faktički, postao vezom između Šimuna Maga i čovjeka koji će se u svijest petnaestoga stoljeća utisnuti kao Faust.

U isto vrijeme, na europskoj su pozornici živjeli i stvarni »Merlini«, koji su se bavili dostupnim fragmentima hermetičkog materijala. Možda i nisu bili tako impozantni kao romansirani mag iz arturijske legende, no, neki su od njih duboko utjecali na razvoj znanja i znanstvenih otkrića, ostavivši dubok trag u povijesti zapadne misli.

Možda i najčuveniji od njih bio je franjevac Roger Bacon (1214-1294). Rođen u Somersetu, Bacon je studirao matematiku i medicinu u Oxfordu i Parizu. U Francuskoj je, što ne treba čuditi, pao u nemilost crkvene hijerarhije, te mu je bilo zabranjeno pisati. Privremeno rehabilitiran, vratio se u Englesku gdje je, nekoliko godina kasnije, ponovno upao u nevolje, te je bačen u tamnicu, a njegove su knjige spaljene. Uz latinski, Bacon je izvrsno govorio i hebrejski, arapski i grčki, u vremenu u kojemu je samo nekolicina učenih ljudi poznavala tek jedan od ovih jezika. Bio je, također, jedan od velikih srednjovjekovnih prvaka eksperimentalne znanosti. Njegova su istraživanja obuhvaćala alkemiju, kemiju, matematiku, astronomiju, magnetizam i optiku - široki spektar znanja koje je u to vrijeme tek postalo dostupno ljudima obuzetima glađu poput njegove. Otvorio je put razvoju optike i uporabi leća. Izgleda da su upravo njegovi

eksperimenti s dušikom doveli do pojave baruta u Europi. U svojim je brojnim djelima pisao o brodovima koji će jednoga dana ploviti bez jedara ili vesala, o vozilima koja će se pokretati bez konja i strojevima koji će letjeti zrakom.

Naravno, Baconovo se ime povezivalo s brojnim fantastičnim legendama. Pričalo se, tako, da je vrhunac njegovih alkemijskih studija bila u bakru izlivena glava, koja je mogla predskazati budućnost. Govorilo se, nadalje, da je posjedovao magičnu kristalnu kuglu, koja je obavljala istu proročansku funkciju. Naravno, ovakve priče nemaju temelja u stvarnosti; ali, one odražavaju stav srednjovjekovnih ljudi spram čarobnjaka-znanstvenika njihovog doba. U određenom smislu, takve predodžbe i nisu sasvim netočne. Odvojeno od fantastičnih sposobnosti koje su mu se pripisivale, u Baconu je moguće uočiti faustovsku žeđ za znanjem i moći - odlučnost da spozna unutarnje djelovanje stvarnosti i podvrgne ga svojoj volji u nastojanju da »pokrene stvari«.

Uz Bacona, treba spomenuti i Michaela Scota (1175-oko 1234), koji je, kao što smo ranije istaknuli, studirao u Španjolskoj, a zatim postao dvorski astrolog i mag cara Fridrika II na Siciliji. Šest stoljeća kasnije, Coleridge se bavio mišlju da napiše dramu na temelju Scottova života, nalazeći u njemu veće nadahnuće nego u osobi Fausta. Scot je (iako u pogrešnoj anakronizaciji) figurirao i u pjesmi u prozi sira Waltera Scotta, *Počivalište posljednjega minstrela* (*The Lay of the Last Minstrel*). Nadalje, ne smijemo izostaviti ni Arnauda de Villanovu (1235-1311), rođenog u blizini Valencie, čija se karijera u alkemijskim i znanstvenim eksperimentima može usporediti s Baconovom. Bio je tu i Ramon Lull iz Mallorce (1229-1315), kojeg prati ugled jednoga od najvećih hermetičkih maga svoga vremena. Prema najnovijim podacima, Lull se u stvarnosti nikada nije bavio alkemijom, te nikada nije napisao nijednu alkemijsku raspravu. No, njegovi su brojni suvremenici kao i kasniji pisci iznjedrili mnoge takve rasprave kojima su pripisali Lullovo autorstvo, zbog čega je on prisutan na gotovo svakom popisu najuglednijih srednjovjekovnih alkemičara. Ali, Lull je, i unatoč tome što se sam nije bavio alkemijom, bio iznimno dobro upoznat sa sufijskom, kabalističkom i hermetičkom mišlju, izvršivši značajan utjecaj na kasnije hermetičke pisce.

Od svih srednjovjekovnih alkemičara i hermetičkih filozofa, najznačajniji je bio dominikanac poznat kao Albertus Magnus (oko

1193-1280), koji je postao biskupom od Ratisbona prije nego se povukao u osamu u blizini Kolna. Više od bilo kojeg alkemičara svoga doba, Albertus je bio naveliko hvaljeni učitelj i uzor za generacije koje su ga naslijedile. No, on je bio i iznimno utjecajan teolog i filozof, koji je otvorio nove poglede na Aristotelovo djelo, kao i na židovsku i islamsku misao i prirodne znanosti. Njegova se djela ipak pokoravaju svim kanonima crkvene literature trinaestoga stoljeća. Djelujući u Parizu kao predavač, njegov je učenik i štitićenik bio nitko drugi do li sam Toma Akvinski. Upravo je Albertusu Toma Akvinski dugovao svoje pristajanje uz Aristotelovu misao.

Na području latinske učenosti i prirodnih znanosti, Albertus se općenito smatra najznačajnijom osobom trinaestoga stoljeća. Njegova djela obuhvaćaju fiziku, zoologiju, astronomiju, botaniku, mineralogiju, zemljopis i astrologiju, kao i magiju, alkemiju i hermetičku misao. Posebno je nastojao iznaći način izmirenja magije s kršćanskom teologijom. S tim je ciljem ustanovio razlikovanje između pojedinih vrsta magije. Tako je zla, ili crna magija, poslovala s demonskim silama, služeći se pri tome inkantacijama i bacanjem uroka. U ovu je kategoriju Albertus uključio čarobnjaštvo i vraćanje, djelatnosti koje su se nastavljale na mračne običaje starih poganskih religija. Nasuprot crnoj, stajala je takozvana »prirodna magija«, koja se oslanjala na prirodne principe i utjecaj zvijezda, zabranjujući svako uplitanje ili utjecanje od strane čovjeka. Takva je, prema Albertusu, bila magija trojice »mudraca«, ili »maga«, koji su pohodili Isusa nakon njegovog rođenja. Takva je, također, bila i alkemija, koja »od svih vještina ... najbolje imitira prirodu«.

Ovakvo se razlikovanje doimlje dovoljno jasnim, iako u sebi sadrži izvjesnu dozu sofisterije. (Sofisterija - primjena lažnih, obmanjujućih dokaza, sofizama.). No, prema jednom komentatoru, u svojim je djelima »pod utjecajem arapske astrologije, pseudo-Aristotelovih rasprava i hermetičkih tekstova«, Albertus ocrtao nešto što bi se moglo nazvati trećom vrstom magije. Nastavljajući se, vrlo jasno, na hermetičku misao, on prihvaća hermetičku postavku o međupovezanosti mikrokozmosa i makrokozmosa, videći »skrivena svojstva« u biljkama, kamenju, krvi određenih životinja, amuletima i talismanima. Alkemija je, naravno, mogla predstavljati tu treću vrstu magije, jednako kao što se mogla klasificirati kao »prirodna magija«. Ali, hermetička magija uključuje i elemente onoga što Albertus osuđuje kao zlo. Ukratko, Albertus je u svojim teološkim raspravama

osudio ono što je u svojim znanstvenim radovima bio sklon zanemariti. Treba imati na umu, međutim, da je on, kao dominikanac koji je djelovao unutar Crkve, morao biti na oprezu. U uvodu u jedan od svojih alkemijskih tekstova on nabraja greške koje su alkemičari najčešće bili skloni činiti, navodeći, zatim, pravila kojih se moraju pridržavati. Najvažnije od njih bila je tajnost.

Među imenima koja se najčešće vezuju uz srednjovjekovnu magiju i alkemiju bilo je, konačno, i ono Nicolasa Flamela. Flamel je rođen oko 1330., a umro je 1418. godine. S početka je djelovao u Parizu kao prepisivač, te je, zbog prirode svoga posla došao u dodir s mnogim rijetkim knjigama i dokumentima. Tako se upoznao i sa slikarstvom, pjesništvom, kemijom, matematikom i arhitekturom, korpusom znanja prilično nedostupnog za laike, njegova doba. Uskoro su predmetom njegovog zanimanja postale i alkemija, te kabalistička i hermetička misao.

Prema vlastitim riječima, Flamel je oko, 1360. godine naišao na jedan alkemijski tekst, koji je promijenio njegov život. Pripisao ga je židovskim izvorima, iz kojih je možda bio i ukraden. Naslov teksta, izvještava Flamel, glasio je ovako: »Abraham Židov Vladar, Svećenik, Levit, Astrolog i Filozof, obraća se narodu židovskome kojega Gnijev Božji razasu među Galima.« Svaka sedma stranica sadržavala je ilustraciju. Tekst je, osim ovih, bio prepun drugih ilustracija, specifično alkemijske i hermetičke tematike. Izvornik ove knjige bio je, navodno, pohranjen u Vojnoj knjižnici u Parizu. Njezine su prijepise, koliko je poznato, s religioznom zanosom proučavale i kasnije generacije takozvanih adeptata.

Flamel nadalje izvješćuje kako sam nije mogao pročitati knjigu koja nije bila napisana ni na latinskom niti na francuskom, već na hebrejskom. Bio je uvjeren kako je nemoguće razumjeti je bez poznavanja kabale. Proveo je više od dvadeset frustrirajućih godina pokušavajući proniknuti u ovaj neodgonetljivi i tajanstveni tekst. Konačno, tvrdi on, na svome putu u Santiago de Compostela u Španjolskoj, upoznao je obraćenoga židova imena Leon, koji mu je protumačio tekst. Vrativši se u Pariz, nastavio je primijenjivati ono što je naučio, te je, navodno, u podne 17. siječnja, 1382. godine, izveo prvu u nizu alkemijskih transmutacija.

Je li Flamelova priča istinita ili ne, ostaje naravno, otvoreno pitanje. Činjenica jest, međutim, da je ubrzo nakon toga postao

štićenikom žene koja je i sama postala poznata kao »stručnjak u kemijskim znanostima«. Bila je to Blanche d'Evreux, također poznata kao Blanche od Navarre, kćerka kralja od Navarre, a kasnije supruga kralja Filipa VI Francuskog. Navodno je, kao rezultat njegovih alkemijskih transmutacija, Flamel postao iznimno bogat. Pred kraj svojega života Flamel je samo u Parizu posjedovao više od dvadeset kuća i parcela. Pa ipak, čini se da je bio skroman čovjek, koji se nije zanosio moći, te je veći dio svoga bogatstva utrošio čineći dobra djela. Do 1413. godine osnovao je četrnaest bolnica, sedam crkvi i tri kapele u Parizu, kao i brojne kapele u Boulognei. Njegova su ga dobročinstva, u većoj mjeri negoli njegov zapanjujući uspjeh, pretvorila u legendu zaduživši sljedeće naraštaje. Sve do devetnaestog stoljeća, bio je štovan od strane ljudi poput sir Isaaca Newtona, koji se obilno pozivao na Flamelova djela, ispravljao ih, pa čak i prepisivao, nastojeći tako ispuniti svoju namjeru da »Hermesove vještine usavrši u slavu Božju...«

Značajno je to da su, osim Flamela, svi čuveni sljedbenici srednjovjekovne magije i hermetizma bili klerici ili su, pak, uživali njihovu zaštitu. Drugim riječima, monopol Crkve nad učenjem ostao je nedirnut i neprekinut, osim u slučaju štíćenika jednog ili drugog dvora poput, primjerice, pisaca nekih od gralskih romansi, koji su djelovali u krilu svjetovnih moćnika. Međutim, s Flamelom, posljednjim od srednjovjekovnih maga, situacija se počela mijenjati. Ta će promjena uskoro biti još dramatičnija. Nova generacija maga bila je spremna stupiti na povijesnu pozornicu. Oni će imati malo veze s Crkvom, kojoj će vrlo često predstavljati opoziciju. Faust se pripremao za svoj debut, a Crkva će morati iznjedrili vlastitog heterodoksnog maga samo da bi s njime mogla držati korak.

RENEZANSNA

Na početku petnaestog stoljeća svjetovna je kultura u Zapadnoj Europi već bila ukorijenjena. Započeta još 1307. godine, Danteova je *Božanstvena komedija* možda i bila »religijska« u svojoj osnovnoj orijentaciji, no, ona nije proizašla iz krila Crkve. Napisana je na talijanskom, a ne na latinskom jeziku, a njezino se kršćanstvo u mnogim pogledima opasno približavalo heterodoksiji, ako ne i herezi. Osim Dantea tu je bio i Francesco Petrarca (1304-1374), čija je poezija, učenost i strastvena odanost klasičnoj Grčkoj izazvala ponovno zanimanje za drevni helenski svijet i priskrbila mu naslov »oca talijanskog humanizma«. Usporedo s Petrarčinim djelima, čitale su se i pripovijetke Giovannija Boccaccia (oko 1313-1375). Štoviše, utjecaj ovih ljudi proširio se i izvan granica Italije. Samo nekoliko godina poslije njegove smrti, Boccacciova su djela stigla i do tmurne i kišom natopljene Engleske, gdje će Chaucer, svojim *Pričama iz Canterburyja*, inaugurirati tradiciju britanske svjetovne književnosti. Poput Dantea, Petrarka, Boccaccio i Chaucer nisu pisali na latinskom, već na dijalektima svojih materinjih jezika.

U većini slučajeva, međutim, Crkveni monopol nad učenjem ostao je više-manje netaknut. Pa ipak, počeo je osjetno popuštati i pokazivati znakove nove prilagodljivosti, pa čak i drskosti. U Italiji i Francuskoj učio se grčki, a u onoj mjeri u kojoj je učenjacima bila pristupačna, sa zanosom se proučavala i grčka filozofija. Za Tomu Akvinskog i ostale istaknute teologe, Aristotel - čija se misao mogla lako uskladiti i izmiriti s katoličkom doktrinom - ostao je vrhovnim klasičnim autoritetom. No, sve veću popularnost stjecao je Platon. Tisuću godina ranije, svoj je pečat odobravanja na proučavanje Platonovih djela udario sam sv. Augustin, koji ga je, više nego ijednog drugog poganskog mislioca, smatrao bliskim kršćanstvu. Odobravali

su ga i drugi crkveni pisci, te su se u crkvenim knjižnicama mogli naći latinski prijevodi njegovih djela. Zahvaljujući učenju grčkog, njegovi su dijalozi, sada dostupni i na izvornom jeziku, započeli vršiti svoj izvanredno značajan utjecaj.

Platonizam je, naravno, imao mnogo sličnosti s hermetizmom. Promicanje platoničke misli otvorilo je put širenju hermetizma u Zapadnoj Europi. Međutim, glavnu ulogu u infiltraciji hermetizma u kršćanstvo imala je upravo Crkva. Pokušavajući svoj utjecaj i vlast proširiti i na grčko pravoslavlje, Rimski će Crkva uskoro i sama nesvjesno prihvatiti način mišljenja, koji će dovesti do podjela unutar njenih vlastitih redova.

U jedanaestom stoljeću - pedeset godina prije Prvog križarskog rata - Pravoslavna se crkva u Bizantu uspjela prilagoditi hermetizmu. Vjeruje se da »Službena« *Hermetica* - zbirka hermetičkih djela, koja je i danas poznata pod tim imenom - potječe iz 1050. godine, kada ju je u Konstantinopolu sastavio Mihael Psellus, ugledni bizantski učejak, profesor filozofije, povjesničar, teolog i državni službenik. S Psellusom je ponovno oživio interes za neoplatoničku misao, a on je sam stekao takvu slavu da su čak i Arapi i Kelti dolazili kako bi učili pod njegovim mentorstvom. Svoje je verzije hermetičkih tekstova najvjerojatnije pribavio iz Harana, neposredno nakon uništenja tamšnjeg hrama. Mnoge je njihove magijske i alkemijske elemente prilagodio doktrini grčkog pravoslavnog kršćanstva, osiguravši kako sebe, tako i svoje djelo od smrti i uništenja. Međutim, filozofska i mistična dimenzija hermetizma ostavljena je nedirnutom, te je zahvaljujući Psellusu, pronašla svoj put u glavnu struju bizantskog intelektualnog života.

U međuvremenu se dugotrajni sukob između Pravoslavne i Katoličke crkve sve više izoštravao, a Božja je volja - barem u smislu u kojemu se manifestirala kroz svoje svjetovne institucije - postajala krajnje rastrganom. Godine 1054., kada je Mihael Psellus bio na vrhuncu svoje slave, nestala je svaka nada u pomirenje dviju Crkvi. Jaz među njima proglašen je službenim, jedna je izopćila drugu, a njihova je uzajamna netrpeljivost trajala sve do 1965. godine. Sljedeća tri stoljeća, katolički su križari dobivali prešutno, a katkad i izravno dopuštenje za napade na istočnog suparnika Rima. Tako je, 1204. godine, zapadna vojska koja se, navodno, nalazila na putu ka Jeruzalemu, u pohodu za osvajanjem Svetoga Groba, pronašla vre-

mena za pljačku i pustošenje bizantske prijestolnice, zbog čega više nije mogla nastaviti svoj put u Svetu Zemlju.

U petnaestom je stoljeću, međutim, Bizantsko carstvo trpjelo pojačane pritiske od strane Turaka, te je bilo prisiljeno zatražiti pomoć od zapadnih moćnika. Cijena takve pomoći bila je, naravno, neka vrsta nagodbe s Rimom. Stoga je bizantski car, u pratnji konstantinopolskog patrijarha, stigao u Italiju gdje se imao održati koncil čiji je zadatak bio istražiti mogućnosti ponovnog ujedinjenja kršćanskoga svijeta. Koncil se u početku održavao u Ferrari, ali je zbog nagle pojave kuge premješten u Firencu, sjedište papina bankara. Cosima de Medicija.

Koncil je započeo s radom 8. listopada 1438. godine, a okončao je odlaskom bizantskoga cara, 26. kolovoza 1439., polučivši vrlo malo uspjeha. Dvije su Crkve sklopile prilično nejasan sporazum, čije je postizanje možda olakšala prigodna smrt konstantinopolskoga patrijarha tijekom pregovora. No, vrativši se u svoju zemlju, car nije želio svome narodu razotkriti ništa o navodnom sporazumu, koji je držan u tajnosti sve do 1452. godine. Godinu dana kasnije, Konstantinopol je pao u turske ruke, a čitava je stvar poprimila tek akademsko značenje.

No, iako je koncil u Firenci učinio malo na planu kršćanskoga jedinstva, on je izvršio golemi utjecaj na druga područja. Naime, u pratnji bizantskoga cara nalazilo se i više od 650 učenjaka i klerika, koji su imali argumentirati stavove Pravoslavne crkve. Očekujući kako će se pri tome morati pozivati na izvjesne tekstove, bili su opremljeni čitavim mnoštvom grčkih rukopisa. Međutim, nisu svi rukopisi bili specifično kršćanski ili biblijski. Bilo je i drugih vrsta tekstova od kojih su mnogi Zapadu bili nepoznati. Možda je i najveće zanimanje izazvao Platon, kojega su zapadni učenjaci poznavali uglavnom preko njegova *Timeja*.

Jedan od najuglednijih učenjaka u pratnji bizantskoga cara bio je Georgios Gemistos, koji je tijekom koncila dobio nadimak »Pleton«. Bio je čuveni učitelj filozofije u Mistri, trećem po veličini gradu u Bizantskom carstvu, smještenom na Peloponezu, u blizini ruševina nekadašnje Sparte. U svemu osim u svome imenu, Pleton je bio »poganski« filozof, koji je prigrlio aleksandrijski sinkretizam, a posebice neoplatonizam, iz vremena samoga svitanja kršćanske ere. Bio je neprijateljski raspoložen prema kršćanstvu. Odbacivao je Aristotela, koji je tolikim teolozima predstavljao filozofski uzor. Konačno, sa-

njao je o obnavljanju i ponovnom oživljavanju poganske tradicije i stare atenske Akademije.

U Bizantskom je carstvu vladajući zakon predviđao smrt za svakog kršćanina koji bi se okrenuo poganskoj misli ili djelovanju. Stoga je Pleton svoja istinska uvjerenja morao držati u tajnosti. Njih je, očigledno, otkrivao samo odabranoj skupini svojih štićenika. Preko njih, Pleton je promicao svoje ideje. Inzistirao je na usmenom poučavanju, naglašavajući kako su i Pitagora i Platon izgovorenoj riječi davali prednost nad pisanom. Koncil u Firenci priskrbio mu je jedinstveni forum. Njegov je boravak u gradu pokrenuo neku vrstu kemijske reakcije koja je utjecala kako na ljude tako i na njihovu okolinu.

Generaciju ili dvije prije koncila, Firenca je postala središte različitih studija. Svjetovni su studiji stvorili ozračje u kojemu je misao mogla djelovati neometana crkvenim ograničenjima. U takvom su ozračju, sve se više oslobađajući od osjećaja krivnje koju im je namekala doktrina Crkve, dostojanstvo i značaj čovjeka dobili novu dimenziju. Stvoren je i novi izraz - *studia humanitatis*. Ukratko, Firenca je postala kolijevkom humanizma, humanističke misli i tradicije.

Usporedo s novim humanizmom, javila se i reakcija protiv Aristotela. Sjeme te reakcije posijano je još stoljeće ranije, kada je Petrarca, koji je govorio grčki, promovirao Platona. Iako je malo Platonovih djela bilo dostupno svjetovnoj publici, njih su sa zanosom prigrlili Petrarcini štićenici i sljedbenici. Do koncila u Firenci, Platon je - i unatoč malom broju njegovih djela - postao jednako dobro prihvaćen kao i humanizam. Firenca je u to doba bila neovisna republika i po veličini peto gradsko središte u Europi, s između 50 000-70 000 stanovnika. Osvajanjem Pise 1406. godine, Firenca je dobila i vlastitu luku. Ona je bila i dom najveće europske banke, one, obitelji Medici. Mnoge javne ličnosti iz obitelji Medici nisu bile samo pokrovitelji humanizma, već i aktivni humanisti.

Možemo zamisliti s kakvim je oduševljenjem Pleton, koji je isprva bio prisiljen tajiti svoje interese, uronio u tu osvježavajuću, necenzuriranu i ničime ograničenu sredinu. Uživao je u njezinoj intelektualnoj slobodi. Budući da njegova nazočnost nije bila obvezna na svakoj sjednici koncila, imao je na raspolaganju mnogo slobodnog vremena te se nesmetano mogao družiti s firentinskim humanistima.

Do kraja svoga boravka u Firenci, Pleton je odbacio sva lažna kršćanska uvjerenja. Konačno je, u diskretnim krugovima, počeo

Renesansna Italija kasnog petnaestog stoljeća

promulgirati zastrašujuće heretička uvjerenja. Poričući kršćansku doktrinu, jasno je prigrlio i zastupao nešto nalik klasičnim školama misterija. Za nekoliko će se godina, proricao je Pleton, to učenje proširiti čitavim svijetom i istisnuti sve druge vjere (uključujući kršćanstvo i islam), te povezati čovječanstvo u novom jedinstvu. »Muhammed i Krist će«, izjavio je on, »neizbježno pasti u zaborav, a prava će istina zasjati u svim krajevima svijeta.« Žestina ovih tvrdnji upravo je zapanjujuća. Pleton nije govorio o kršćanstvu i islamu kao varijacijama apsolutne istine, već, naprotiv, kao o iskrivljenjima te istine, koja treba iskorijeniti kako bi ona ponovno zaživjela.

Za vrijeme boravka u Firenci, Pleton je održao i niz javnih predavanja na skupovima humanističkih učenjaka. Uspoređujući Platona i Aristotela, u svojim je govorima oduševljeno zastupao prvoga, prijezirno odbacujući potonjega. Pletonovim je riječima još veću težinu davala činjenica da je njegova publika mogla slušati navode iz grčkih izvornika, oslobođene svih iskrivljenja u tumačenju koja su obilježavala latinske i arapske prijevode. U svojim je predavanjima Pleton zastupao univerzalnu religiju, utemeljenu na neoplatonizmu, koja je pretpostavljala »jedan um, jednu dušu i jednu propovijed«. Takva je bila njegova erudicija, njegov zanos i karizma, koji su firentinsku publiku nadahnuli željom da još dublje pronikne u njegovu viziju i proširi svoje znanje o izvorima iz kojih je potekla. Među onima koji su takvu glad najviše osjetili bio je sam Cosimo de' Medici, čovjek čija je jedinstvena uloga bila utažiti je.

Cosimo je »stalno slušao o grčkom filozofu imena Gemistos, koji raspravlja poput drugoga Platona o platoničkim misterijama ... Cosimo je bio ... tako nadahnut, toliko obuzet time, da se od tada nadalje duboko u svome umu bavio mišlju o osnivanju Akademije, koja je imala zaživjeti čim se za to stvori prilika«.

Tako je, godinama kasnije, pisao Marsilio Ficino, mladić koji je postao Cosimov štićenik, odigravši vrlo značajnu ulogu u kasnijim zbivanjima. Pletonova su predavanja doista nadahnula Cosima, čovjeka iz svijeta koji je žudio za višom, duhovnijom istinom - istinom koju Crkva, prema njegovom mišljenju, više nije odražavala, ali Platon jest. Stoga je pribavio čitavu zbirku Platonovih djela, koja je, kako dokazi upućuju, kupio izravno od Pletona, i dao se na ostvarenje svoga ambicioznog cilja. Želio je u Firencu dovesti platoničku misao i učiniti, tako, grad središtem platoničkih studija. Vodila ga je ideja

osnivanja Akademije po uzoru na Platonovu, koja bi se nastavljala na tradiciju onih iz prošlosti. Ovaj je pothvat ponešto usporen Pletovim povratkom u Bizant, u ljeto 1439., no, Cosimo je i unatoč tome nastavio s potragom za predavačima i prikupljanjem tekstova. S energijom koju može posjedovati samo čovjek s vizijom, odaslao je svoje ljude na istok, u potrazi za drevnim rukopisima koji su imali popuniti njegovu biblioteku San Marco. U toj je biblioteci svojevremeno bilo pohranjeno gotovo deset tisuća tekstova.

Usprkos njegovu žaru, Cosimovi su se planovi u početku ostvarivali s djelomičnim uspjehom. Godine 1453., nakon duge agonije, Konstantinopol je konačno pao u turske ruke. Jedna od posljedica ovoga pada bio je i masovni egzodus učenjaka i klerika, od kojih su mnogi sa sobom donijeli i rukopise od neprocjenjive vrijednosti. Većina je ovih izbjeglica preko Jadranskog mora stigla u Italiju, koja je, s njihovim dolaskom, dobila novi i dinamični podstrek za ostvarenje Cosimova sna o platoničkoj Akademiji. Godine 1459., Cosimo je pozvao Marsilija Ficina (Marsilio Ficino), studenta sa Sveučilišta u Bologni, koji je imao predsjedati Akademijom.

Ficino, sin liječnika, rođen je 1433. godine kraj Firenze. U vrijeme održavanja koncila u Firenci imao je tek pet godina. Stekavši osobujno obrazovanje u humanističkim znanostima, bio je, osim toga, iznimno verziran u glazbi, grčkom jeziku i grčkoj filozofiji. Njegovo ga je uranjanje u grčku misao gotovo stajalo života: predavanja bizantskih izbjeglica toliko su na nj utjecala da mu je firentinski nadbiskup zabranio pohađati ih. Unatoč tome, Ficino je nastavio studirati sa žarom zbog kojega je uskoro bio optužen za herezu. U bilo kojem drugom gradu osim Firence, takva je optužba za sobom povlačila smrtnu kaznu. Ficino je, međutim, ostao nekažnjen, i nastavio s radom u Bologni sve dok ga Cosimo nije pozvao natrag.

U dvadeset i šestoj godini, mladi je učenjak stigao u Medicijevu vilu u Careggiju. Ovdje će biti smještena Cosimova dugo sanjana akademija, čijim će posjetiteljima postati ne samo učenjaci, već i umjetnici, bankari, pravnici, trgovci, političari i klerici. Budući da sam Cosimo nije govorio grčki, dao je Ficinu u zadatak da prevede njegovu dragocjenu zbirku Platonovih djela. Strast s kojom se dao u ovaj pothvat očigledna je iz pisma koje je Cosimo uputio svome štićeniku.

Otišao sam jučer na svoj posjed u Careggiu, ali zato da bih kultivirao svoj um a ne imanje. Dođi k nama, Marsilio, što je prije moguće. Sa sobom ponesi i Platonovu knjigu o »Najvećem Dobru«, koju si, pretpostavljam, preveo s grčkog na latinski, kao što si i obećao. Ništa ne želim toliko žarko kao znati koji je pravi put do sreće. Doviđenja. Dođi, i ponesi svoju Orfejevu liru.

Godinu je dana Ficino bio usredotočen na prevođenje Platonovih djela. Iznenada, godine 1460., Cosimo mu je naredio neka prekine s radom i posveti svu svoju energiju i znanje drugom pothvatu. Novi se projekt sastojao u prevođenju nečega još uzbudljivijeg. U Cosimove je ruke dospio prijepis *Hermeticae*, iz pera samoga Mihaela Psellusa, koji datira iz jedanaestog stoljeća, a Cosimo je žudio da prije svoje smrti pročita hermetičke dijaloge. Svoj je novi zadatak Ficino završio 1463. godine, a za nagradu je dobio vilu u Careggiu. Cosimo je umro godinu dana kasnije, 1464.

Nikakvi podaci ne govore o tome da je Pleton, tijekom svoga boravka u Firenci, spominjao hermetičke tekstove, iako je, naravno, moguće da je o njima raspravljao u tajnosti, s onima koje je smatrao dostojnima da budu njegovi »inicirani«. Svakako je nezamislivo da za njih nije znao. U svakom slučaju, hermetički su tekstovi za Cosima imali galvanizirajući učinak - a jednako tako i za Ficina, koji ih je smatrao istinskim temeljem na kojemu je počivala platonička misao. Između 1467. i 1469. godine, Ficino je napisao komentar Platonu, naslovljen *Platonička teologija*. Platonizam i hermetizam za njega su postali upravo to - istinska teologija, kao živući i osebujan komplement, ako ne i alternativa židovsko-kršćanskoj tradiciji.

Ficino je sve vrijeme aktivno pokušavao oživjeti oblik drevnog učenja poganskih misterija, stoga je uronio u proučavanje njihovih obreda i ceremonija. Zagovarao je redovito pjevanje orfičkih himni - kultne invokacije povezane s drevnim školama misterija. Vilu u Careggiu ukrasio je astrološkim prikazima namijenjenima kontemplaciji u svrhu podizanja razine duhovnosti koja vodi prosvjetljenju. Zidove je ispisao riječima koje je usvojio kao svoju maksimu: »Sve stvari proizlaze iz dobrote i vode ka dobroti. Radujte se u sadašnjosti; ne pridavajte važnost imovini, ne tražite časti. Izbjegavajte pretjeranost, izbjegavajte aktivnost. Radujte se u sadašnjosti.«

Organizirana po uzoru na svoje klasične prethodnike, Akademija nije bila formalna škola, već prije zajednica pojedinaca koji su u

opuštenom okružju mogli zadovoljiti svoje zanimanje za proučavanje platoničke i hermetičke misli. Održavana su predavanja i organizirali se simpoziji i proslave. Sam Ficino bio je neformalni vodič, koji je svoje učenike i gostujuće učenjake upoznao s programima studija. Među onima koji su pohađali Akademiju bio je i Lorenzo de' Medici, zvani Lorenzo Veličanstveni, koji je 1469. godine preuzeo vlast u Firenci. Bio je tamo i arhitekt Leon Battista Alberti, značajan za uskrnuće klasičnih Vitruvijevih principa. Valja spomenuti i Angela Poliziana, tutora Lorenzove djece, prevoditelja Homera i mentora Engleza Wiliama Latimera i Thomasa Linacrea. Nadalje, tamo je boravio i pjesnik i učitelj Cristoforo Landino, koji je 1481. godine objavio Danteovu *Božanstvenu komediju*, upotpunjenu vlastitim komentarima i Botticellijevim ilustracijama. Botticelli je bio jedan od brojnih velikih umjetnika koji su odražavali utjecaj Ficinove Akademije. Osim njega, bili su to i Leonardo, Michelangelo, Rafael, Tizian i Durer. U međuvremenu, Ficino je održavao živahnu prijepisku s osobama poput Johna Coleta u Engleskoj, Johannesu Reuchlina u Njemačkoj i mađarskoga kralja, koji ga je pozvao na dvor.

Izravno se pozivajući na hermetičke tekstove, Ficino je obrazlagao principe magije koji su Zapadu bili nepoznati. Putem ove magije, objašnjavao je Ficino, čovjek može iskoristiti odnos između mikrokozmosa i makrokozmosa i vršiti aktivni utjecaj na aspekte oba svijeta. Svoja je promišljanja Ficino temeljio na učenju Hermesa Trismegistusa, navodnoga autora hermetičkih tekstova. Kao i u doba aleksandrijskog sinkretizma, »Hermes, Tri Puta Najveći« bio je smatran povijesnom osobom. Ficino, Medici i njihovi učenici, vjerovali su da je Hermes bio drevni egipatski mag i mudrac, stariji i mudriji od Platona ili Pitagore, čija se misao očigledno nastavljala na Hermesova učenja. Ponekad su Hermesa smatrali Zaratustrinim ili Mojsijevim suvremenikom, a katkada uzdizali kao vrelo njihova nadahnuća. Drevni je Egipat ponovno izronio kao vrhunski i jedinstveni izvor mudrosti, a tekstovi koji se pripisuju Hermesu Trismegistusu odražavali su »božansko prosvijetljenje«. Hermetički su tekstovi štovani kao »otkrivenja božanske istine, a ne kao proizvodi ljudskoga razuma«.

Kao i u doba aleksandrijskog sinkretizma, Hermes Trismegistus se izjednačavao s lunarnim bogom Thotom, izumiteljem pisma, zaštitnikom magije, sucem mrtvih i čuvarem vrata podzemnog svijeta,

čiji je sveti broj bio tri, a sveti metal srebro. Simbolički prikazivan kao bijeli majmun ili babun, ibis ili, pak, čovjek s glavom ibisa, Hermes, Tri Puta Najveći, sljedeće je stoljeće i pol suvereno vladao panteonom drevnih mudraca, vidovnjaka i vjerskih proroka. Iako nikada nije bio izričito ustanovljen kao takav, njegov je autoritet faktički nadilazio onaj samoga Isusa. Isusu se i dalje mogla polagati nominalna vjernost u pitanjima vjere, ali Hermes je bio taj kojemu su se magovi toga vremena, kao i vladari, svjetovni moćnici, vojni zapovjednici, pa čak i klerici, sve češće obraćali za pomoć u praktičnim pitanjima - od organiziranja njihovih osobnih života do planiranja političkih aktivnosti i vojnih pohoda. Hermes je tako postao aktivni posrednik preko kojega je bilo moguće pokrenuti određena djelovanja. Drugim riječima, on je, putem svojih navodnih učenja, postao vodič za primjenu magije u praksi.

Magija koju su zagovarali i uzdizali Ficino i njegovi sljedbenici općenito je poznata kao »talismanska magija«. Ona se umnogome razlikovala od sitnoga čarobnjaštva iz prošlosti, nadilazeći suštinski ograničeno područje srednjovjekovne magije koja se zadržavala na mračnim osvetama nad osobnim neprijateljima, lijekovima protiv neplodnosti, spolne nemoći ili ćelavosti. Takva je magija, naravno, nastavila živjeti, ali sada u kontekstu koji je po svojem dosegu i suštini bio kozmički - u okviru koji je obuhvaćao interese i žudnje daleko iznad onih osobnih, lokalnih ili parohijalnih. Ficinova se magija temeljila na kozmičkim principima, kozmičkoj moći i energiji. Kako bi netko, primjerice, na se privukao sunčevu moć, tada bi se morao odjenuti u zlatni ogrtač, budući da je zlatna boja sunca, i izvesti ritual pred oltarem ukrašenim prikazom sunca. U isto vrijeme trebao je okaditi prostoriju mirisom bilja koje je sadržavalo sunčevu energiju i, pomazan sunčevim uljima, izvoru svjetlosti uputiti orfičku himnu:

Čuj me, o blagoslovljeni, čije vječno oko vidi sve ... Tvoja je zlatna lira i harmonija kozmičkog kretanja, ti zapovijedaš plemenitim djelima i hraniš godišnja doba. Raspjevani gospodaru svijeta, vatre ni krug svjetlosti tvoj je tijek ... tvoja svjetlost daje svjetlost i plod ... oko pravde i svjetlosti života... čuj moje riječi i pokaži iniciranima slatkoću života.

U smislu u kojemu ju je shvaćao Ficino, ovo nije bila tek »himna hvale« ili vježba iz estetike. Naprotiv, bila je to magijska invokacija, koja je trebala prizvati sunce da aktivno i doslovno nastani i »obuz-

me« svoj talismanski prikaz, i tim putem nastani i »obuzme« molite-
lja, prožimajući njegovu osobnost transcendentnom moći. Kao što će
se pokazati, talismanski će prikaz, takoreći, magnet, koji je privlačio
na se snagu sunca, često puta biti umjetnički oblikovan. Pjesme,
glazba, maske, slike i skulpture, sve je to imalo talismansku funkciju,
ili je, pak, služilo kao vodič za talismansku magiju. Istu su svrhu, u
skladu s hermetičkim načelima u arhitekturi, imale zgrade i vrtovi.

Ficino je naširoko pisao o tehnikama i principima hermetičke
analogije s pomoću kojih je bilo moguće privući planetarne sile i
koncentrirati ih za vlastitu uporabu. »Ako želite da vaše tijelo i duh
prime moć ... Sunca, saznajte koji su metali i kamenje solarni, koje je
bilje solarno, i, najvažnije od svega, koje su to solarne životinje ...«
Kako biste prizvali moć sunca, »odjenite sunčanu odjeću ... živite na
sunčanim mjestima, izgledajte sunčano, slušajte sunčano, mirišite
sunčano, zamišljajte sunčano, mislite sunčano, pa čak i žudite sun-
čano«.

Kroz amulete i talismane, a još više kroz ulja i eliksire, Ficino je
nastojao razviti nešto poput duhovnoga povećala - nešto što bi u sebi
koncentriralo sunčevu energiju većega intenziteta negoli je to uobi-
čajeno u prirodi. Takva bi se energija, teoretski, mogla upotrijebiti u
svrhu naglašavanja osobina, prosvijetljenja, izlječenja, zagrijavanja -
ili, u određenim okolnostima, spaljivanja. Ali, ako je sunčev utjecaj
bio najopipljiviji, on ni u kojemu slučaju nije bio jedini koji se tim
putem mogao manifestirati. Amuleti, talismani, ulja i eliksiri, mogli
su jednako tako privlačiti druge »planetarne« ili zvjezdane utjecaje.
Tako se, primjerice, pretpostavljalo, da osjećaj melankolije treba pri-
pisati utjecaju Saturna. Smatralo se da je melankoliji osobito sklon
filozof, koji provodi duge sate u učenju čiji je zaštitnik Saturn. Kako
bi neutralizirao ovaj utjecaj, filozof je mogao prizvati snagu Jupitera.
Takvim je tehnikama, izjavio je Ficino, »čovjek mogao izbjeći zloj
sudbini«. Drugim riječima, čovjek nije trebao biti tek pasivna i bes-
pomoćna žrtva okolnosti - ili, što se toga tiče, zvjezdane konstelacije
u trenutku njegova rođenja. On je mogao uzeti sudbinu u svoje ruke i
oblikovati je prema svojim željama. Sukladno tradiciji škola misterija,
pojedinač se podvrgavao simboličnoj smrti i ponovnom rođenju,
da bi, nakon toga, izronio s novim identitetom, a vrlo često i s novim
imenom. Ukoliko bi se takav ritual izvodio u astrološki povoljnim
okolnostima, čovjek je, teoretski, mogao čak i ispraviti izvjesne ne-
dostatke u svome horoskopu.

ŠIRENJE HERMETIČKE MUDROSTI

S Ficinovim prijevodom *Hermeticae*, 1463. godine, do tada prilično neodređen fenomen, o kojemu danas govorimo kao o renesansi, počeo se kristalizirati, poprimati jasnije oblike i prepoznatljivi smjer. Podstrek za njegov daljnji razvoj dala su, naravno, i tehnološka dostignuća, od kojih je možda i najznačajnije bilo izum tiskarskoga stroja. Godine 1455., pojavila se Guttenbergova Biblija, prva knjiga otisnuta metodom pomičnih olovnih slova. Godine 1476., William Caxton uveo je prvi tiskarski stroj u Englesku. Ovaj je, u početku nezgrapnan proces, do tada već bio unaprijeđen i usavršen.

Dva tiskarska središta Europe petnaestoga stoljeća bila su Venecija, gdje je prvi tiskarski stroj uveden 1469. godine, i Pariz, gdje je tiskanje započelo ubrzo nakon toga. Do kraja petnaestoga stoljeća u Veneciji je bilo više od 150 djelatnih tiskara, koje su objavljivale više od 4000 naslova, dok je Pariz objavljivao oko 2000 knjiga. Drugi su gradovi tiskali znatno manje, no njihova je zajednička proizvodnja bila ogromna. Procjenjuje se da je do 1503. godine u Europi bilo otisnuto oko osam milijuna knjiga. Tiskari su sloveli kao vrlo bogati ljudi, predstavljajući na neki način prethodnike današnjih tiskarskih moćnika, stvarajući, tako, novu imućnu klasu na europskom kontinentu. Godine 1483., tiskanje Ficinova prijevoda Platona stajalo je tri puta više od njegova prepisivanja. No, prijepis je ujedno predstavljao i jedini postojeći primjerak, dok je otisnuto izdanje značilo stavljanje u promet više od 1000 primjeraka.

Dostupnost knjiga omogućila je širenje misli i ideja u mjeri u kojoj je to bilo nezamislivo samo nekoliko godina ranije. Kolanje knjiga potaknulo je i opismenjavanje. Plemići moćnici koji su do tada ostavljali učenost unutar crkvenih zidina, počeli su je sada zahtijevati i

za se. Ista je htijenja izražavala i cvjetajuća srednja klasa građana, trgovaca i poduzetnika. Prema riječima preminule dame Frances Yates, tisak je bio »izum koji je neposredno utjecao na zapanjujuće brzi razvoj europske kulture«. Tu evoluciju nije mogla zaustaviti niti novoutemeljena uloga Crkve kao cenzora. »Talijanska renesansa osigurala je svoju trajnost oslanjajući se na kulturu tiska.«

S pojavom tiska, Ficinova je Akademija u Firenci mogla djelovati obogaćena novom energijom, pod oduševljenim pokroviteljstvom Medicijevaca, najprije Cosima, a zatim, možda i više, Lorenza Veličanstvenog. Akademija nije privlačila samo učenjake, filozofe i teologe, već jednako tako i klerike, diplomate, liječnike, pravnike, bogate bankare, pjesnike i slikare. Za ove je pojedince doista počinjalo novo doba, u kojemu je svijet imao doživjeti korjenitu promjenu. U okružju novoga optimizma, očekivalo se kako će sljedeći naraštaj otkriti lijekove za gotovo svaku bolest, te da će biti ustanovljena nova, univerzalna religija, koja će pomiriti kršćanstvo s platonizmom i hermetizmom i napokon okončati razdor među ljudima.

Iz Akademije u Firenci, novi se duh vremena postupno proširio Italijom. Krajem šezdesetih godina petnaestoga stoljeća, ustanovljena je i druga akademija u Napulju. Treća, čak i radikalnija, poganska i ritualistička u svojoj orijentaciji, osnovana je u Rimu. Ne treba čuditi da je papa zabranio njeno djelovanje i dao uhititi njezine članove. Međutim, 1471. godine, na prijestolje sv. Petra sjeo je novi papa, Siksto IV, a rimska je Akademija ponovno započela s radom.

Godine 1502., osnovana je i akademija u Veneciji, koja će biti od iznimnog značaja za kasnija zbivanja. Sljedećih dvadeset i pet godina, za trajanja sukoba u Italiji, daljnje osnivanje sličnih institucija bilo je zaustavljeno. Nakon 1525. godine, međutim, one su ponovno počele nicati, a njihov se broj neprestano povećavao. Mnoge su od njih imale obilježja koja se povezuju s kasnijim slobodnim zidarstvom; vrlo su često nosile evokativna i mistična imena, poput onih kasnijih masonskih loža, i posjedovale simbolične predmete, ukrase, znakove i grbove. Ustanovile su i složena pravila za izvođenje rituala i ceremonija. Njihovi su izabrani čelnici nosili tajanstvena imena poput, primjerice, »Uzdignuti« ili »Skriveni«.

Početkom osamnaestog stoljeća, u Italiji je djelovalo više od pet stotina akademija. Neke od njih, kao na primjer Arkadijska Akademija u Rimu, koja je osnovana 1690. godine, postale su nadaleko

čuvane, privlačeci ugledne osobe iz svih krajeva Europe. Jedan od članova Arkadijske Akademije bio je i Goethe, koji je u sjećanje na svoje talijansko putovanje usvojio moto »Et in Arcadia Ego«.

Tako je, međutim, bilo tri stoljeća kasnije. U Firenci kasnog petnaestoga stoljeća, Ficinova je energija sve više slabila. Njegovu je ulogu vodećeg duha izvorne Akademije postupno preuzeo još smjeliji, učinkovitiji i karizmatičniji Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494). Ako je Ficino bio suštinski blag učenjak i pedagog, Picova je osobnost bila potpuno drukčija. Sa smjelošću koju bi Ficino smatrao neumjerenom, pa čak i opasno nerazboritom, Pico se dao na najambiciozniji pothvat renesanse. Želio je cjelokupno ljudsko znanje i nastojanja integrirati u potpuno novu i sveobuhvatnu sintezu. Dok je Ficino prvenstveno bio akademik, Pico je, iako ne manje akademski vješt, bio također i djelatni čarobnjak. U osobi Pica della Mirandole konačno je, iako ne i u svojoj punoj veličini, sazrio lik Fausta.

Pico je bio potomak obitelji sjevernotalijanskih sitnih plemića. Odbacivši s prijezirom sve povlastice koje mu je donosio takav položaj, ovaj je nadareni mladić odlučio posvetiti se učenju. Studirao je na sveučilištima u Bologni, Ferrari, Padovi, Paviji i Parizu. Stekao je obrazovanje u kanonskom pravu, književnosti, srednjovjekovnoj skolastici i teologiji, grčkom jeziku i grčkoj filozofiji. Kasnije je naučio i hebrejski, arapski i aramejski. U međuvremenu je kao prevoditelje uposlio i druge učenjake koji su poznavali ove jezike. Prilikom svoje posjete Firenci sprijateljio se s Ficinom, postavši uglednim članom Ficinove Akademije.

Godine 1486., započeo je svoj najsmjeliji pothvat. Sastavio je zbirku koja je sadržavala devet stotina hermetičkih teza ili postavki, koju je objavio u Rimu, navještajući time svoju spremnost da stane u njihovu obranu protiv svih koji misle drukčije. Drugim riječima, Pico je bacio rukavicu čitavom kršćanskom svijetu, izazivajući ga na filozofski dvoboj. Svojim je protivnicima ponudio čak i plaćanje troškova putovanja u Rim. Međutim, njegova smjela gesta nije polučila nikakve rezultate. Nagovještavanu je debatu zabranio papa, a trinaest je Picovih teza proglašeno heretičkim. Hineći ispriku, Pico je javno odbacio svoje teze, no, to ga je samo odvelo u još veće nevolje. Od fatalne ga je sudbine spasila smrt vladajućeg pape i intervencija Lorenza de' Medicija. Ponešto umiren, smjestio se u Firenci, gdje je nastavio s pisanjem i proučavanjem, uzdržavajući se od miješanja u

kasnije političke sukobe. Umro je 1494., u trideset i prvoj godini života.

Picova orijentacija bila je karakteristično hermetička. Poput Ficina, prigrlio je i promicao *Hermetizam* kao istinsku Bibliju. U isto je vrijeme, međutim, pridodao i nešto svoje. Uočivši sličnosti između hermetizma i židovske Kabale, Pico ih je nastojao ujediniti. Kroz Picovo djelo, Kabala se prilagodila kršćanskome svijetu i stopila s hermetizmom. U oživljavanju ovoga snažnog i utjecajnog spoja, Pico se pozivao na učenja dvojice svojih mentora.

Jedan od njih bio je Sicilijanac Flavije Mitridat, židovski obraćenik na kršćanstvo. Mitridat je bio Picov prevoditelj, koji mu je učinio dostupnim korpus kabalističkih tekstova. Mitridatov je prilog bio iznimno velik. Između svibnja i studenog 1486. godine, preveo je gotovo četrdeset knjiga, što je iznosilo više od 3000 stranica rukopisa. On je, također, poučavao Pica »kaldejskom«, odnosno, aramejskom jeziku.

Za Pica je još značajniji od Mitridata bio hermetički kabalist Johanan Alemanno. Alemanno se pozivao na tradiciju židovskoga hermetizma, za koju se vjerovalo da svoje podrijetlo vuče iz Španjolske dvanaestog stoljeća, a prema kojoj je Hermes Trismegistus, u jednoj od svojih inkarnacija, bio izjednačen s biblijskim Enakom. Ista je predaja isticala ideju talismanske magije slične onoj koju je kasnije promicao Ficino. U tom smislu, starozavjetno zlatno tele nije smatrala predmetom idolatrije, već magijskim talismanom. Neki su učenjaci smatrali da je određene aspekte ove predaje prihvatio i Wolfram von Eschenbach, što objašnjava neke hermetičke motive u njegovu *Parzivalu*.

Bila je to tradicija na koju se pozivao Alemanno. Pisao je kako su drevni Izraelci »vjerovali u mogućnost silaska duhovnih snaga i emanacija, uz prethodne pripreme kao što su izrada talismana, odjeće i određenih predmeta čija je svrha bila privlačenje izvjesne duhovne moći...« Alemanno je, također, držao da je jeruzalemski Hram u stvari bio »golemi talisman, izgrađen kako bi ga ispunila Božja prisutnost« Ukoliko bi se Hermes Trismegistus mogao izjednačiti s Enakom, pisao je dalje Alemanno, tada bi se Mojsija i Solomona moglo smatrati hermetičkim adeptima i magovima.

Pico je sa žarom pristao uz Alemannova učenja. Na Sinajskoj gori, izjavio je on, Mojsije nije primio samo Zakon, već i njegovo ezo-

terijsko mistično tumačenje, koje se prenosilo u tajnosti i usmenom predajom. Ovo »istinsko i okultno tumačenje«, govorio je Pico, bila je Kabala - koju je sam nastojao povezati s ustanovljenim korpusom *Hermeticae* u obliku Ficinova prijevoda. Rezultat je bila obuhvatna i uvjerljiva nova sinteza koja je pomirila mistične i magijske aspekte kršćanske, judaističke, islamske i hermetičke misli. Kako bi ovu sintezu učinio još potpunijom, Pico joj je dodao kaldejska proročanstva i orfičke himne. Tako je izronila vrsta nove svjetske religije, čiji je sastavni dio bila magija.

Planirajući veliku debatu, u kojoj je imao obraniti svojih devet stotina teza, Pico je pripremao i govor. Namjeravao je otvoriti raspravu riječima o čovjekovu dostojanstvu. Budući da se rasprava nije zbila, njegov govor nikada nije bio javno održan, a objavljen je tek nakon Picove smrti. Danas se smatra da taj govor najjasnije i najrječitije objašnjava Picove stavove. Nastavljajući se na hermetičku tradiciju tisuću i petsto godina prije njega, govorio je o čovjeku koji više nije pasivna žrtva okolnosti ili usuda, već o čovjeku koji je dobio moć oblikovanja svoje stvarnosti i slobodnog i odgovornog određivanja tijeka vlastite sudbine. Čovjek je, prema Picovim riječima, stvoren da bi stajao u središtu svijeta, između neba i zemlje. S toga položaja i svojom slobodnom voljom, on može učiniti sebe onakvim kakvim želi biti. »Svako sjeme koje čovjek uzgoji, u njemu će sazrijeti i donijeti ploda«. Za Pica, ovo je moguće ostvariti »ispravnom uporabom prirodnih tvari u skladu s principima odgovarajuće magije«. Tako, kaže Pico, »mag vjenčava zemlju s nebom, odnosno, niže stvari združuje s punoćom i moćima viših stvari«.

Osvrnuvši se na Picovo djelo, Frances Yates zamjećuje:

Ovdje počinjemo primjećivati neobičnu promjenu u položaju čarobnjaka. Nekromant, koji miješa svoje odvratne napitke i vještac sa svojim zastrašujućim invokacijama bili su otpadnici od društva, koje ih je smatralo opasnim po religiju i prisililo ih da se svojim zanatima bave u tajnosti. Ove staromodne likove nemoguće je prepoznati u pobožnim filozofima kakvi su bili Magovi renesanse.

Nasuprot srednjovjekovnom vješcu, Pico inzistira na »dostojanstvu Čovjeka kao Maga ... koji unutar sebe posjeduje božansku stvaralačku moć i magijsku moć vjenčavanja zemlje s nebom ...« Upravo je Pico bio taj koji je, prema riječima Frances Yates, »prvi smjelo odredio novi položaj europskoga čovjeka, čovjeka kao Maga, koji se

koristi magijom i Kabalom kako bi utjecao na svijet i upravljao svojom sudbinom putem znanosti«.

Veze sa Sjevernom Europom

Optimizam koji je generirala firentinska Akademija, najprije kroz Ficina, a zatim kroz djelovanje Pica della Mirandole. nije se mogao održavati unedogled. Zbog izjalovljenih je očekivanja njegova energija splasnula. Godine 1429. umro je Lorenzo Veličanstveni. Njegov se sin pokazao nesposobnim za bankarsko i novčarsko poslovanje što je potkopalo ugled i moć obitelji Medici. Kao posljedica, bogatstvo Medicijevaca počelo se topiti, a firentinska je politika pala u kaos. Iste godine kada je Pico pokopao svoga visokog pokrovitelja, francuska je vojska pod zapovjedništvom Karla VIII napala Italiju, a obitelj Medici bila je proglašena iz Florence.

Do tada je, međutim, pokret koji je proistekao iz firentinske Akademije, ustanovio svoje čvrste korijene i na drugim područjima. U Italiji je novo središte hermetičkih studija postala Venecija, koja je zadržala svoju neovisnost i ostala netaknutom od previranja koja su razdirala ostatak zemlje. U Veneciji je već postojala velika grčka knjižnica i značajna zajednica grčkih i bizantskih izbjeglica. Postojala je i brojna židovska zajednica, što je olakšavalo učenje hebrejskog jezika i potaknulo Pica da nastavi s radom na ujedinjenju kabalističke i hermetičke misli. Venecija je, kao što smo ranije istakli, bila i središte europskoga tiska, glavni grad izdavačke industrije na kontinentu.

Najznačajniji od venecijanskih tiskara bio je Aldus Manutius, bliski Picov prijatelj i bivši tutor dvojice Picovih nećaka. Oko 1489. godine, Manutius se nastanio u Veneciji gdje je u svojoj tiskari izradio čuvene *aldine* (knjige i tip slova, op. prev.). Do 1500. godine zadržao je u izdavanju grčkih, a posebno hermetičkih i platoničkih tekstova. Objavio je djela devedeset i četvorice klasičnih i postklasičnih grčkih pisaca. Izumio je i oktav-format knjige, kao i italik (kurziv) tip slova.

Manutius se posvetio širenju učenosti, te je odigrao ključnu ulogu u prenošenju hermetičke misli. Njegovi su dom i knjižara postali uobičajenim sastajalištem pisaca i mislioca, ne samo iz Venecije, već i iz inozemstva. Godine 1502., Manutius je osnovao vlastitu Akademiju u Veneciji. Oko 1505., pomišljao je na to da se preseli u Nje-

mačku i osnuje akademiju na dvoru Svetoga Rimskoga cara Maksimilijana I. Iako se taj plan izjalovio, Manutius je preko Fuggera, bogate bankarske obitelji iz Augsburga, stvorio brojne veze u Njemačkoj i sjevernoj Europi. Ovo mu je omogućilo da djeluje kao vitalna »kulturna arterija«, povezujući renesansnu Italiju s ostatkom kontinenta.

Tako se, 1496. godine, Manutius sprijateljio s Englezom Thomasom Linacreom, koji će kasnije postati tutorom Erazma i sir Thomasa Morea u grčkom jeziku, služiti kao dvorski liječnik Henrika VIII i 1518. godine osnovati Kraljevski koledž liječnika. Manutius je upoznao i čuvenog Albrechta Durera, koji je 1503. godine posjetio Veneciju. Pet godina kasnije, bio je domaćinom jednog od najvećih umova renesansnoga humanizma, nizozemskog učenjaka i pisca, Desideriusa Erasmusa (misli se na Erazma Roterdamskog, op. prev.). Manutius je time izgradio most između dviju najvažnijih komponenti i, ujedno, dva najvažnija oblika renesansne misli - hermetizma Ficina i Pica s jedne strane, a s druge, humanizma kakvog su zastupali Linacre, Erazmo, sir Thomas More i Martin Luther.

Među najutjecajnijim Manutiusovim prijateljima bio je njemački hermetičar i kabalist, Johannes Reuchlin (1455-1522), s kojim se sprijateljio 1498. godine, kada je i objavio njegovo djelo. Reuchlin je prigrlio Picovu kabalističku magiju i razvio vlastitu sintezu kabalizma, hermetizma, te judaističke i grčke misli. Vjeruje se da je njegova prva knjiga, objavljena 1494. godine, nadahnula Durerove bakroreze. Njegovo drugo i mnogo ambicioznije djelo naslovljeno *De arte cabalastica*, objavljeno 1517. godine, opisivala se kao »prva iscrpna rasprava o Kabali od strane jednoga ne-Židova« i »biblija kršćanskih kabalista«. Reuchlin je u Heidelbergu osnovao studijsku grupu koja se razvila u neformalnu akademiju, nazvanu Academia Platonica. Ona je, prema riječima suvremenika, ustanovila »kult tri drevna jezika i mističnog učenja koje je Reuchlin primio od Pica u Firenci«. Akademiju su pohađali Manutiusovi prijatelji Conrad Celtis i ugledni predstavnik hermetičke alkemije poznat kao Tritemius. Tritemius je, pak, bio mentor vrhunskog renesansnog utjelovljenja faustovske figure, Heinricha Corneliusa Agrippe.

Izum tiskarskoga stroja i pojava humanističkih učenjaka kao što je bio Erazmo, učinkovito su razbili crkveni monopol nad učenjem. Većina ljudi najzaslužnijih za promicanje hermetizma bili su svje-

tozni pisci i učitelji. No, u taj su proces bili uključeni i brojni klerici, iako se ovakvo djelovanje jasno suprotstavljalo crkvenom pravovjerju. Među najutjecajnijim promicateljima hermetičke misli u Veneciji bio je franjevački redovnik, Francesco Giorgi (1466-1540). Za svoje je nadahnuće Giorgi mogao uvelike zahvaliti Picu. Poput Pica, uočio je mnoge veze između hermetičke misli i Kabale, što ga je potaknulo da skupi poveliku knjižnicu hebrejskih knjiga koja je izazvala zanimanje drugih hermetičara. U svoj je sustav »kršćanske Kabale« uklopio i numerologiju i svetu geometriju, kao i platoničke i pitagorejske koncepte o harmoniji. Njegov je utjecaj bio posebno vidljiv u arhitekturi, koja je u šesnaestom stoljeću odražavala sve jači upliv hermetičkih principa. S Giorgijem je ponovno oživjelo zanimanje za Vitruvija, graditelja iz razdoblja klasičnoga Rima, koji je u vrijeme Julija Cezara nadzirao obnovu Rima.

Giorgi je, zapravo, vidio arhitekturu kao ključnu vezu u harmoničnom međuodnosu mikrokozmosa i makrokozmosa - gledište koje će kao jednu od svojih osnovnih postavki kasnije usvojiti slobodno zidarstvo. Vitruvijeve teorije o arhitekturi, za Giorgija su posjedovale religiozno značenje čije podrijetlo valja tražiti u Salomonovu Hramu. Njegov je kozmos, smatrao je Giorgi, bio utemeljen na broju, a konstruirao ga je arhitekt »u skladu s nepromjenjivim zakonima kozmičke geometrije«.

Giorgijeva su promišljanja o arhitekturi uživala veliko poštovanje u Veneciji. Kada je 1534. godine izbio sukob oko proporcija nove franjevačke crkve, dužd je izdao dekret kojim je franjevački redovnik imenovan arbitrom. Giorgi je uskoro izradio vlastiti nacrt, sa svrhom »praktične primjene harmonije makrokozmosa i mikrokozmosa«.

Obzirom na svoje plemićko podrijetlo, Giorgi je povremeno obnašao diplomatske dužnosti za Republiku Veneciju. Bio je, također, i aktivni posrednik u pregovorima oko razvoda braka između Henrika VIII i Katarine od Aragona. Krajem 1529., engleski je monarh u tajnosti odaslao poslanike u Veneciju, kako bi se savjetovali s tamošnjim rabinima u pogledu pravnog značaja razvoda prema Starome zavjetu. Giorgi, kao stručnjak za judaizam, i čovjek s brojnim vezama u židovskoj zajednici Venecije, odigrao je značajnu ulogu u pribavljanju informacija. Kasnije je primio pismo od engleskoga kralja u kojemu mu ovaj osobno zahvaljuje na pruženoj pomoći.

Crkva u napadu

Godine 1527., Italija je ponovno bila napadnuta. Ovoga puta bila je to vojska Svetoga Rimskog cara Karla V, koja je ušla u Rim. U Njemačkoj se do tada već ukorijenila protestantska »hereza«. U Italiji se, međutim, »zaraza« još nije proširila, a Crkva je iskoristila situaciju kako bi stegnula svoj stisak. Godine 1542., reformirana je Sveta Služba, ili inkvizicija, čija je moć sada bila jednaka onoj koju je već uživala u Španjolskoj. Ona je sada bila ovlaštena ispitivati, zatvarati, kažnjavati, plijeniti i donositi smrtne presude. Godine 1555., čelni je čovjek Svete Službe zasjeo na prijestolje sv. Petra kao papa Pavao IV i započeo žestoke progone. Gotovo svi oblici heterodoksnog mišljenja, uključujući i hermetizam, bili su prisiljeni djelovati u tajnosti.

Tada se, međutim, širenje hermetizma više nije moglo zaustaviti. Doista, ono je s mjerama poduzetim u svrhu njegova iskorijenjivanja dobilo još jači podstrek. Za nas je 1492. godina značajna po Kolumbovu prvom istraživačkom putovanju, no u Europi toga vremena ona je bila značajna iz sasvim drukčijih razloga. Godine 1469., Izabela, nasljednica kastiljskoga prijestolja, udala se za Ferdinanda, nasljednika na aragonskom prijestolju. Ona je 1474. godine zasjela na prijestolje Kastilije, a Ferdinand je, pet godina nakon toga, postao kraljem Aragona. Tako je uspostavljeno ujedinjeno kraljevstvo Španjolske. Godine 1492., kapitulirala je Granada, posljednja islamska utvrda u zemlji. Ubrzo nakon toga, Ferdinand i Izabela započeli su obuhvatni i drakonski program »pročišćavanja« - prethodnik nacističke rasne politike i nedavnog »etničkog čišćenja« na prostoru bivše Jugoslavije. Obzirom na mandat koji su joj ustanovila dva vladara, zloglasna je inkvizicija bila ovlaštena očistiti kraljevstvo od svega što se moglo smatrati neprijateljskim za kršćanstvo. Kao što je primijetio Carlos Fuentes, Španjolska je izbacivanjem Maura izopćila senzualnost, izgonom židova inteligenciju, postavši, tako, sterilnom.

Jedna od posljedica programa »pročišćavanja« bio je masovni egzodus u ostale dijelove Europe, uključujući, ne treba ni reći, kabaliste i judaistički ili islamski orijentirane hermetičare, koji su sa sobom donosili i brojne nove tekstove. Španjolski se egzodus mogao usporediti s bizantskim, koji se zbio četrdeset godina prije. Mnoge su izbjeglice dospjele u Italiju, posebice u Veneciju, gdje su umnogome pridonijeli bujanju renesanse. Mnoštvo je drugih otišlo u najudaljeni-

ji španjolski dominion u Europi, Nizozemsku, koja se pokazala plodnim tlom za širenje učenja što su ih donijeli sa sobom.

Nizozemska i Flandrija godinama su pružale utočište heterodoksnom i ikonoklastičnoj misli. Tamo su bujale mistične sekte, ezoterični kultovi i tajna društva poput, primjerice, Braće Slobodnoga Duha, koji su odbacivali svaki oblik organizacije i hijerarhije, usvojivši neku vrstu duhovne anarhije. Vjeruje se da su ovi u svoje redove uključili i Hieronymusa Boscha. Nešto ranije, Erazmo je u Nizozemskoj ustanovio humanističku tradiciju koja se tamo već duboko ukorijenila. Dotok svježega materijala iz Španjolske potaknuo je lavinu zbivanja koja će se pretvoriti u pokret usporediv sa svojim talijanskim prethodnikom - takozvana flamanska renesansa. Kao u Italiji, hermetička i judaistička misao izmiješat će se s humanističkim učenjem i pronaći zajednički jezik u otporu pokušajima njihova zaustavljanja od strane Rima.

Na događaje u Nizozemskoj utjecala su i zbivanja u Njemačkoj. Crkvena je hegemonija u Njemačkoj, a posebice na sjeveru zemlje, uvijek bila slabija, krhkija i ranjivija, te nije uspjela postaviti tako čvrste temelje kao u drugim zemljama. Tijekom prve četvrtine šesnaestoga stoljeća, bastioni crkvene vlasti, koji su u suprotnom slučaju mogli spriječiti širenje hermetizma, bili su konačno slomljeni, a monolitni autoritet Crkve nepopravljivo uništen. 31. listopada, 1517., buntovni augustinski redovnik imena Martin Luther digao je svoj glas u gotovo samoubilačkoj pobuni. U samo četiri godine, on će udariti temelje protestantskoj reformaciji.

Luther je rođen 1483. Godine 1505., ušao je u augustinski samostan gdje se uskoro počeo penjati u hijerarhiji Reda. Do 1511. godine postao je doktorom teologije i profesorom Pisma. Do 1515., bio je zadužen za jedanaest samostana. No, njegova su se učenja već tada počela jasno udaljavati od ortodoksnih. Između 1512. i 1515. godine prolazio je kroz duhovnu krizu, koju su kasniji komentatori protumačili kao slom živaca. Kako god bilo, to ga je navelo da zaključi kako je sama vjera dovoljna za spasenje, te da su dobra djela, u krajnjoj liniji, suvišna. Sama je vjera, smatrao je Luther, jedini preduvjet za spasenje, stoga je posredništvo Crkve i njezina svećenstva također nepotrebno.

Lutherovo se neprijateljstvo spram Crkve pojačavalo sa sve većim razmjerima crkvenih zloporaba. One su se očitovale u skan-

daložnoj trgovini indulgencijama, pri čemu je svatko tko je imao dovoljno novca ili dobara mogao za se osigurati otkupljenje grijeha. Godine 1517., prodaja indulgencija koju su pokrenuli dominikanci kako bi prikupili sredstva za obnovu Crkve sv. Petra u Rimu, izazvala je u Lutheru bijes i nagnala ga na djelovanje. Obuzet pravednim gnjevom, sastavio je popis koji je sadržavao devedeset i pet teza ili optužbi protiv rimokatoličke vjere, i prikucio ih na vrata crkve u Wittenbergu. Ova je pobunjenička gesta izazvala neočekivane simpatije širom Njemačke. Za samo četrnaest dana, cijela je zemlja bružala o Lutherovim tezama. Uz njega su pristali mnogi koji su se zalagali za reforme unutar Crkve, a s posebnim žarom zagovornici novoga humanizma.

Crkvene pokušaje da zatre novonastalu pobunu osujetili su Lutheru naklonjeni redovnici i svjetovni moćnici. U Wittenbergu, Luther je pronašao moćnoga zaštitnika u osobi saksonskoga elektora. Godine 1520., on je definitivno raskinuo sve veze s Rimom i objavio traktat kojim je nastojao potaknuti njemačke vladare da i sami pokrenu crkvenu reformu - odbijanjem daljnjeg financiranja papinstva, ukidanjem svećeničkoga celibata, misa za umrle, hodočašća, indulgencija, vjerskih redova i raznih drugih aktivnosti i institucija. Crkva je odgovorila upravo onako kako se moglo i očekivati - u lipnju 1520. godine, devedeset i pet Lutherovih teza službeno je proglašeno heretičkima. Luther je odgovorio spaljivanjem papine bule koja ga je osudila. 3. siječnja, 1521. godine, bio je, konačno, i izopćen.

Nešto kasnije iste godine, Luther je bio pozvan da u svoju obranu progovori pred Svetim Rimskim carem Karlom V u Dietu, odnosno, skupštini carskih elektora u Wormsu. I dalje uživajući potporu saksonskog elektora kao i drugih moćnika, Luther je odbio odstupiti od svojih teza, izrekavši svoju čuvenu rečenicu: »Ovdje stojim. Ne mogu učiniti drugačije.« Ne želeći protiv sebe okrenuti njemačke moćnike, Karlo je odustao od daljnje rasprave. Zahvaljujući tome, Lutherova je hereza uskoro dobila i neku vrstu službenoga priznanja. U Njemačkoj je, tako, ustanovljen protestantizam, a papi je nedostajalo sredstava da poduzme mjere za njegovo iskorijenjivanje. Svećenici su odbacili svoju odjeću i počeli se ženiti. Isto su učinili i redovnici i redovnice, koji su napustili svoje samostane. Godine 1524., sam je Luther odbacio svoje redovničke haljine i oženio se nekadašnjom cistercitskom redovnicom, Katarinom von Bore. U međuvremenu, nje-

gova se pobuna proširila dalje. Godine 1519., Ulrich Zwingli inaurirao je protestantsku reformaciju u Švicarskoj. Devet godina nakon Lutherove smrti, 1555., Jean Calvin utemeljio je vlastitu protestantsku sljedbu u Ženevi. Među njegovim pristalicama bio je John Knox, koji će prenijeti reformaciju u Škotsku.

Ako je Luther svojim hrabrim suprotstavljanjem zadao bolni udarac katoličkoj suverenosti, jednako je rušilački na nju djelovao svojim iskorištavanjem tehnologije tiska. Biblija je u prošlosti bila dostupna samo na latinskom jeziku, a i tada samo pripadnicima crkvene hijerarhije. Jednim udarcem, Luther je razbio ovaj monopol. 1522., godinu dana nakon svoga tvrdoglavog nastupa pred Dietom u Wormsu, objavio je njemački prijevod Novoga zavjeta - prvi prijevod svetog teksta na govornom jeziku i prethodnik verzija na drugim jezicima, kao što je Biblija kralja Jakova (King James Bible). Godine 1525., pojavila se i engleska verzija, u prijevodu Williama Tyndalea, izravno s grčkog i hebrejskog.

Tako je, po prvi put, svaki pismeni pojedinac mogao sam čitati Bibliju. Time je uloga svećenika, kao čuvara i tumača Božje riječi postala suvišnom. Kako na svjetovnom, tako i na teološkom planu, zbivale su se ogromne promjene. Započelo je opismenjavanje, čak i unutar društvenih slojeva koji u prošlosti nisu imali potrebe za time. Pismenost je u povlaštenim klasama, kao što su bili Slobodni vitezovi Carstva u Njemačkoj, izazvala želju za čitanjem. A ako su mogli čitati Bibliju, mogli su čitati i druga djela, koja su joj se često suprotstavljala. Nije bilo neobično da su pojedinci različitoga podrijetla i društvenoga položaja, kao što su u Njemačkoj bili učenjaci poput Reuchlina ili buntovni vitezovi poput Ulricha von Huttena i Franza von Sickingena, bili upućeni u široki spektar literature koja je obuhvaćala, konvencionalnu teologiju, Lutherova učenja i Erazmov humanizam, sve do hermetičke i kabalističke misli. Doista, protestantski su teolozi, podržavani od strane svjetovnih moćnika poput Slobodnih Vitezova, učinkovito skrenuli pažnju katoličkih vlasti, omogućivši, tako, pristalicama hermetizma gotovo neometano djelovanje.

Kako se protestantizam širio sjevernom Europom, tako je s njim putovao i hermetizam. Među svjetovnim moćnicima koji su prihvatili protestantizam, hermetizam je pronašao moćne zaštitnike, a ponekad čak i sljedbenike. Reuchlinova hermetička Akademija u Heidelbergu, na primjer, uskoro će svoj utjecaj proširiti i na dvorove vladara te

regije. Do kraja šesnaestoga stoljeća, mnoštvo je njemačkih moćnika prigrlilo hermetička učenja. Stvoreno je povoljno okružje za dolazak faustovskih figura.

Obzirom na okolnosti, hermetički je *Zeitgeist* uskoro prešao Kanali i stigao u Britaniju. U Škotskoj, on je našao utočište u mreži plemenitih obitelji koje su, još od Srednjega vijeka, bile sklone ezoterijskoj misli. Ta je tradicija djelomice bila keltskoga podrijetla, a jednim je dijelom bila prenesena u Škotsku u vrijeme križarskih ratova. I u Engleskoj se, kao i svugdje, ona često preklapala s humanizmom i kolala putem istih kanala. Tako je, primjerice, Thomas Linacre, kao što smo ranije spomenuli, pohađao sastanke Manutiusova hermetičkog kružoka u Veneciji, nakon čega se vratio u Englesku, postavši liječnikom Henrika VIII i osnivačem Kraljevskog Koledža liječnika. S Linacreom je u Veneciji boravio još jedan Manutiusov štićenik, William Grocyn, koji je, vrativši se u Englesku, postao profesor grčkoga jezika u Oxfordu. Obojica se obično povezuju s humanističkom tradicijom; pa ipak, obojica su bili bliski prijatelji hermetičara Johna Coleta. Godine 1493., Colet je krenuo na putovanje u inozemstvo, koje će potrajati dvanaest godina. O njegovim je kretanjima poznato vrlo malo, no općenito se pretpostavlja da je neko vrijeme proveo u Veneciji s Manutiusom. U svakom slučaju, na njega je snažan utjecaj izvršio Ficino, čije je djelo naširoko hvalio prilikom svoga povratka u Englesku, 1505. godine. Colet je tada postavljen za dekana Crkve sv. Pavla. U toj funkciji, bio je domaćin jednog od najznačajnijih renesansnih maga, Heinrichu Corneliusu Agrippi, o kojemu će kasnije biti riječi.

Poput Linacrea i Grocyna, Colet je bio blizak prijatelj sira Thomasa Morea. I More se općenito smatra humanistom, te ga se povezuje s Erazmom. Njegov se racionalizam u *Utopiji* možda suprotstavlja hermetizmu, pa ipak, More je bio vatreni obožavatelj Pica della Mirandole i upućen u hermetičku misao kojoj je bio i više nego naklonjen. Njegova »najranija biografija« imala je oblik podužega pisma koje je Erazmo uputio Ulrichu von Huttenu, buntovnom Slobodnom vitezu Carstva, pjesniku i satiričaru, čiji su interesi obuhvaćali humanizam, ali i hermetizam. Činjenica da se Erazmo dopisivao s osobama poput Huttena, samo ukazuje na visoki stupanj preklapanja između humanističkih i hermetičkih krugova.

Za širenje hermetizma u Engleskoj svakako je posredno bio zaslužan i Henrik VIII. Kao što smo ranije spomenuli, Henrik se, pri-

likom razvoda od Katarine Aragonske, oslanjao na pomoć i savjet kabalističkog redovnika iz Venecije, Francesca Giorgija. Još 1527. godine, Henrik je od pape zatražio razvod toga braka, pozivajući se na slučajevne dvojice francuskih kraljeva. Budući da se papa služio svakojakim lukavstvima kako bi ga u tome onemogućio, engleski je vladar bio prisiljen poslužiti se drugim sredstvima. Stari je zavjet dozvoljavao razvod, stoga je Henrik, preko Giorgija, želio saznati kakav je stav judaizma po tom pitanju. Zanimao ga je, također, i stav protestantizma koji je, prihvaćajući starozavjetno gledište, odbacivao kanonsko pravo Crkve u pogledu razvoda braka. U protestantizmu, posebice u Lutherovu zahtjevu za crkvenom reformom od strane svjetovnih moćnika, kralj je pronašao sredstvo koje je tražio.

Godine 1531., Henrik je nastojao ostvariti svoju namjeru i postati vrhovnim poglavarem Crkve u Engleskoj. Dvije godine kasnije, tajno se vjenčao s Anom Boleyn, koja je tada već nosila dijete, buduću Elizabetu I. Iste je godine nadbiskup Cranmer proglasio Henrikov brak s Katarinom nevažećim. U ljeto 1533., Ana je službeno okrunjena kao engleska kraljica, a u rujnu je rodila kćerku. Henrika je, međutim, papa izopćio. Godinu dana kasnije, Crkva u Engleskoj raskinula je sve veze s Crkvom u Rimu. Godine 1535., engleski su biskupi službeno odbacili papinsku vlast, čime je utemeljena Anglikanska crkva. Godine 1536., započelo je i raspuštanje samostana.

U okružju religioznog ustanka i odbacivanja rimske vlasti, otvoren je put širenju humanizma i hermetizma. Krajem šesnaestoga stoljeća, hermetički orijentirani krugovi i društva uspostavili su svoje čvrste temelje u Engleskoj. Neki od njih djelovali su u tajnosti. Neki su, pak, djelovali kao špijunske mreže. Neki su se postupno stopili s već postojećim britanskim institucijama, stvarajući amalgam koji će svojevremeno poprimiti oblik slobodnoga zidarstva. I, krajem stoljeća, kako će se uskoro i pokazati, hermetička će misao odigrati važnu ulogu u elizabetinskoj kulturi - uključujući, naravno, i Marloweovo i Shakespearovo kazalište. U *Dr Faustusu* i *Oluji*, renesansni će mag dobiti svoju konačnu literarnu manifestaciju.

Hermetički car

Iako je hermetizam bujao u krilu protestantizma, jednako je prisutan bio i u katoličkim zemljama. Krajem šesnaestog stoljeća, on se ukori-

jenio i u najmoćnijem katoličkom dvoru Europe, onom Svetog Rimskog cara Rudolfa II, Habsburgovca, kralja Austrije, Mađarske, Češke i Moravske. Rudolfova je vladavina (1576–1612) bila istovremena s Elizabetinom i vladavinom Jakova I Engleskog, i gotovo jednako kulturno dinamična. Od samoga se početka ponašao na način koji je u očima pravovjerja bio krajnje neprihvatljiv, naglašavajući tako svoj uzvišeni položaj. Napustivši Beč, tradicionalnu prijestolnicu Habsburgovaca, svoj je dvor ustanovio u Pragu, češkom glavnom gradu. U vrijeme kada se Europa sve više polarizirala između protestantizma i katolicizma, Rudolf je odbio izjasniti se o svojoj vjeri, proglašivši se, jednostavno, kršćaninom. Iako je, doduše nominalno, utjelovljivao svjetovnu vlast Crkve, uzdržavao se od progona protestanata, izražavajući sve veće neprijateljstvo spram papinstva. Čak i na svojoj smrtnoj postelji, odbio je pomiriti se s Rimom.

Rudolf je s oduševljenjem prigrlio ezoterijsku misao i sve manifestacije hermetizma, posebice magiju i alkemiju. Mnogo je vremena, kao i goleme svote novca, utrošio na izgradnju svoje knjižnice, koja je sadržavala najobuhvatniju zbirku knjiga takve vrste u Europi. Ona je uključivala ne samo standardni korpus hermetičkih tekstova, već i onaj ozloglašeni magijski priručnik, *Picatrix*, kojega je s tolikim zgražanjem osudila Crkva. Sam Rudolf bavio se alkemijskim eksperimentima i pozivao u Prag hermetičare iz svih krajeva Europe, nudeći im velikodušno pokroviteljstvo i dvorske službe. Njegove su pozive prihvaćali hermetičari iz tako udaljenih krajeva kao što su Michael Sediwoj (poznat kao Sendivogius) iz Poljske i Alexander Seton iz Škotske. Među najuglednijim posjetiteljima bio je engleski mag, John Dee, kojega neki smatraju prototipom Prospera iz Shakespearovog *Oluje*, kasnije astrolog na dvoru Elizabete I.

Još jedan čuveni Rudolfov gost bio je Giordano Bruno, možda i najambiciozniji renesansni mag, koji je želio ništa više negoli »transmutirati ljudsko stanje«. Neki su uvjereni u to da je Bruno uspostavio mrežu tajnih društava širom Europe. Prag je, u svakom slučaju, pružao plodno tlo za takav pothvat. Za vrijeme boravka u češkoj prijestolnici, Bruno je objavio knjigu posvećenu Rudolfu, u kojoj je zagovarao »filozofiju jedne istinske univerzalne religije utemeljene na okultnoj tradiciji«. Jedan od carevih uglednih štićenika bio je i njemački alkemičar i hermetički filozof, Michael Maier. Maier je služio Rudolfu kao dvorski alkemičar i osobni tajnik sve do careve

smrti, 1612. godine, nakon čega je odselio u Hesse u Nizozemskoj, a svojevremeno i Englesku, gdje je odigrao ključnu ulogu u širenju hermetičke i takozvane rozikrucijanske misli.

Djelujući kao pokrovitelj ljudi poput Deea, Bruna i Meiera, u Rudolfu su mnogi europski hermetičari pronašli svoje nadahnuće. Neki su ga čak i uzdizali kao novoga Hermesa Trismegistusa. Osim svoje zanesenosti hermetizmom, car se oduševio i kabalom. Dao se na ostvarenje ambicioznog projekta čiji je cilj bilo sastavljanje zbirke kabalističkih tekstova, »koja će u sebi ujediniti najbolje od hebrejske mudrosti, popraćena komentarima kršćanskih učenjaka«. I dok su posvuda u Europi Zidovi bili proganjani, u Češkoj su, a posebice u Pragu, živjeli pod carevom osobnom zaštitom. U takvom je krilu praška židovska zajednica cvjetala. Najbogatiji ljudi grada bili su židovi, održavajući bliske veze s dvorom. Pripisuje im se i financiranje careve goleme zbirke slika i ezoterijskih knjiga. Svakako se ovdje odvijao živahni promet, kako novca tako i ideja, između - prema riječima pisca Lea Perutza - »geta i dvora«. Jedan od beneficijara takvih transakcija bio je i glavni praški rabin, kabalist Juda Loew ben Bezalel. U godinama koje su uslijedile, rabin Juda postat će legendom, stvoriteljem »Golema«, mehaničkog i čovjekolikog automata izrađenog ljudskom rukom, koji posjeduje iskru života unesenu u nj putem kabalističke i hermetičke magije.

Godine 1614., u Njemačkoj se pojavio prvi u nizu manifesta anonimnog autora, koji su, navodno, proizlazili iz tajanstvenog, neuhvatljivog i hermetički orijentiranog rozikrucijanskog bratstva. Ovi su manifesti kolali jednako brzo kao i Lutherove teze, podijelivši mišljenja širom Europe, izazivajući vatreno odobravanje s jedne strane, a hysteriju, paniku, paranoju i neprijateljstvo s druge. Po svojoj općenito filozofskoj prirodi, rozikrucijanski su manifesti bili tipično hermetički, alkemijski i kabalistički, navješćujući uspostavu *nove* svjetske religije i novoga svjetskog poretka utemeljenog na slobodi, harmoniji i univerzalnom bratstvu. No, oni su izražavali i neskrivene simpatije prema protestantizmu i snažnu odbojnost prema Crkvi u Rimu. Paradoksalno je, međutim, da su prigrlili Svetog Rimskog cara, navodnoga branitelja katoličanstva: »U *Politia* priznajemo *Rimsko* carstvo i *Quartam Monarchiam* našega kršćanskoga čelnika.«

Prvi od ovih manifesta, koji je sadržavao i ovu rečenicu, bio je objavljen 1614., dvije godine nakon smrti Rudolfa II. Općenito se

smatra, međutim, da su oni bili u optjecaju mnogo prije njihovog javnog objavljivanja. Obzirom na kontekst u koji je smještena, navedena se rečenica mogla odnositi samo na Rudolfa, koji bi sam srdačno pozdravio program što su ga zagovarali manifesti. Njegov nasljednik, Maksimilijan II uskoro će pokušati učiniti upravo suprotno u nastojanju da ga iskorijeni.

Ako se navedena rečenica doista odnosi na Rudolfa, tada ona dokazuje koliko su ga cijenili hermetičan širom Europe, a posebice samozvani rozikrucijanci. No, ona također odražava težnju europskih hermetičara koja je bila specifično političke prirode. Prema mišljenju Frances Yates, ta je težnja bila ključni čimbenik u ubrzavanju izbijanja Tridesetogodišnjeg rata. Europa će uskoro upoznati Fausta, koji je ukrotio snage nad kojima je izgubio nadzor.

FAUST

Samu riječ renesansa odmah povezujemo s čitavim nizom svijetlih imena. Možda će nas ponajprije podsjetiti na velikane umjetnosti poput Giotta, Botticellija, Leonarda, Michelangela, Diirera, Brunelleschija, Donatella, Palladija, Rabelaisa, Ronsarda, Marlowea i Shakespearea. Ili, pak, na pokrovitelje umjetnosti kao što su bili Lorenzo de' Medici, Ludovico Sforza ili Gonzage iz Mantove. Podsjetit će nas na Borgije, čije se ime uvijek vezuje uz intrige i političku moć. Uz renesansu se vezuju i imena moreplovaca, istraživača i konkvistadora poput Vasca da Game, Henrika Moreplovca, Kolumba, Vespuccija, Magellana, Drakea, Ralegha, Cortesa i Pizzara, teologa poput Luthera, Zwinglija, Calvina i Johna Knoxa, te humanističkih pisaca poput Erazma i sir Thomasa Morea. Tu su i vladari koji su za sobom ostavili neizbrisiv trag u povijesti - Franjo I Francuski, carevi Svetog Rimskog carstva, Karlo V i Rudolf II, Filip II Španjolski, te Henrik VIII i Elizabeta I od Engleske.

Međutim, iza svih ovih pojedinaca stoji arhetipska figura Fausta, renesansnog maga, sa svojim pozitivnim i negativnim aspektima. U faustovskoj je figuri utjelovljen vladajući mentalitet renesanse - njezino glavno nadahnuće, duhovni i moralni (ili amoralni) kontekst i karakter, te obećanja, očekivanja i optimizam koji obilježavaju i opravdavaju njezino djelovanje. Umjetnici i njihovi pokrovitelji, istraživači i konkvistadori, teolozi, humanisti i svjetovni moćnici, svi su oni ustrajali u svojim naporima, nepokolebljivo vjerujući da time stvaraju bolji, duhovniji svijet, u kojemu će, kao nikada prije, znanje i moć udružiti snage u rađanju novoga čovječanstva. Upravo se u ovoj specifičnoj vezi između znanja i moći najsnažnije očituje figura Fausta ili renesansnog maga. Renesansa će iznjedrili Fausta kao vrhovnog arhetipa i paradigmu modernoga zapadnog čovjeka, kao vodeći mit u određenju zapadne kulture i civilizacije.

Na njemačkom jeziku riječ »Faust« znači »šaka«; a mnogi suvre-
meni komentatori, smatrajući to dovoljno sugestibilnim, iako ne i po-
sebno značajnim, ne pokazuju pretjeranu želju ulaziti dublje u podri-
jetlo ovoga imena. Na latinskom, međutim, »Faustus« znači »sret-
nik« ili »onaj koji uživa naklonost«. Upravo je to nadimak Simuna
Maga, koji se sa svetim Petrom upustio u dvoboj u čudima. Faust je,
dakle, kasnija inkarnacija ili avatar Simuna Maga iz šesnaestoga sto-
ljeća. Toj tvrdnji u prilog govore brojni detalji. Šimun je, navodno,
putovao u pratnji prostitutke za koju je tvrdio da je reinkarnirana
Helena Trojanska. U gotovo svim verzijama priče o Faustu, uklju-
čujući Marloweovu i Goetheovu, glavni junak koristi svoje paklene
moći kako bi se združio s Heleninim duhom. Netko bi mogao ustvr-
diti kako Faust, barem u Marloweovoj drami, time neizbježno posta-
je prokletnikom, jer njegovo sjedinjavanje s Helenom ujedno znači i
sjedinenje s bestjelesnim sukubom, demonskim entitetom. Prema
kasnijim komentatorima kao što je Joris-Karl Huysmans, spolno
združivanje s takvim entitetom - muškim inkubom ili ženskim suku-
bom - predstavlja tajanstven, neizreciv i neopisivo težak »grijež pro-
tiv Duha Svetoga«, jedini grijeh koji, navodno, nikada ne može biti
oprošten.

Iako su ga uskoro zavile legende, čini se kako je doista postojala
povijesna osoba poznata kao Faust. Najraniji zapis koji se na njega
odnosi bilo je pismo iz 1507. godine koje je napisao alkemičar i her-
metički filozof Tritemius, a koje se danas čuva u vatikanskoj
knjižnici. U poruci upućenoj Johannesu Virdungu von Hassfurtu, as-
trologu i hermetičaru na dvoru rajnskog elektora palatina u Heidel-
bergu, Tritemius izvješćuje da je:

...taj čovjek, o kojemu si mi pisao [sic], Georgius Sabellicus, koji
se usuđuje nazivati najvećim od nekromanata, najobičniji brblja-
vac i luralica ... javno govori o stvarima koje su odvratne i protivne
učenjima Svete Crkve ... Magister Georgius Sabellicus, Faustus
junior, nadahnuće nekromanata, astrolog, drugi mag, hijeromant,
koji posjeduje sposobnost divinacije koristeći se uzvišenim mjes-
tima i vatrom, a drugi je u vještini divinacije vodom ... navodno je
izjavio ... kako Kristova čuda nisu vrijedna tolikoga udivljenja, te
da on sam može činiti jednake stvari kao i Krist ... stigao je u
Kreuznach, i ... obećao još izvrsnije stvari, držeći kako je u
alkemiji nadišao sve prethodne majstore, te da može razumjeti i is-
puniti sve ljudske želje. U međuvremenu, ispraznilo se učiteljsko

mjesto ... na koje je postavljen prema preporuci Franza von Sickingena, dužnosnika tvoga vladara i čovjeka vrlo sklonog okultnom. S najgorim zločinačkim namjerama uskoro je počeo zavaditi dječake, a kada su njegova djela konačno razotkrivena, izbjegao je kazni davši se u bijeg ...

Tritemiusovi su komentari zanimljivi iz više razloga. Osim Fausta, ona svjedoče o hermetičkim interesima Franza von Sickingena. Sickingen, blizak prijatelj Ulricha von Huttena, bio je jedan od najmoćnijih Slobodnih vitezova Carstva i jedan od vođa takozvane Viteške pobune protiv carske vlasti. Poput Fausta, i on će kasnije oduševiti Goethea i odigrati središnju ulogu u Goetheovoj drami *Gotz von Berlichingen* koja opisuje Pobunu vitezova.

Što se, pak, samoga Fausta tiče, Tritemiusov nam opis pruža prilično jadnu sliku. Umjesto veličanstvenog meštra-čarobnjaka, ovdje je izronio tek sitni šarlatan i pederast. Jasno je, međutim, da je Tritemius uočio vezu između Georgiusa Sabellicusa i biblijskoga lika Šimuna Maga. Nalazimo se čak u iskušenju da postavimo pitanje nema li sam naziv »Faustus« podrijetlo u Tritemiusovu prijezrivom i ciničnom odbacivanju Sabellicusa kao »Faustusa juniora ... drugoga maga ...« - drugim riječima, kao blijedu imitaciju i travestiju biblijskog čarobnjaka.

U svakom slučaju, i bez obzira na to dolazi li od Tritemiusa ili, pak, od samoga Georgiusa Sabellicusa, ime je ostalo, a jednako tako i Tritemiusovo mišljenje o njemu. Nijedan od kasnijih zapisa, koji se odnose na povijesnoga Fausta, ne spominje ga u posebno laskavom svjetlu. U pismu iz 3. listopada, 1513. godine, neki Conrad Mutianus Rufus tvrdi kako je upoznao Fausta, »pukoga hvalisavca i budalu«, čuvši ga kako »brblja u jednoj krčmi...« 12. veljače, 1520. godine, Faust se očigledno nalazio u Bambergu, gdje je izradio astrološku kartu za gradskoga biskupa, prijatelja Ulricha von Huttena. Biskupove knjige sadrže podatak o iznosu isplaćenom »doktoru Faustu, filozofu«, za izradu horoskopa. 17. lipnja, 1528., jedan je pisar iz Ingolstadta zabilježio nazočnost »doktora Jorga Faustusa von Heidelberg«, koji je, ubrzo nakon toga bio progнан iz grada.

Izvjješća govore kako se Faust, prije nego je bio istjeran, predstavljao kao vitez Reda sv. Ivana, i zapovjednik jednog od ivanovskih samostana na granici austrijske Karintije. Navodi se kako je bio sklon astrološkim prognozama kao, primjerice, ona prema kojoj se

proroci rađaju kada se Sunce i Jupiter nađu u istoj konstelaciji. Faust se spominje kao »Georgius Faustus Helmstet (ensis)«. Helmstet, selo kraj Heidelberga, pokazalo se kao mogući trag za suvremenoga istraživača, Franka Barona. Baron je u arhivima heidelberškoga Sveučilišta tražio podatke o studentima iz Helmsteta i pronašao nekog »Georgiusa Helmstettera«, koji je na Heidelbergu studirao od 1483. do 1487. godine. Među šezdeset i sedmoricom studenata upisanih u isto vrijeme, bio je jedan od dvojice koji su odbili otkriti svoje obiteljsko ime. Diplomirao je godine 1484., a magistarsku je titulu stekao 1. ožujka, 1487. Ovo je, dakle, jedina informacija o podrijetlu povijesnoga Fausta, koja sama po sebi ne govori mnogo.

U svibnju 1532., četiri godine nakon izгона iz Ingolstadta, Faust se pojavio u Nurembergu. Gradski arhivi sadrže zapis izjave koju je potpisao zamjenik burgomeistera: »Siguran prolazak doktoru Faustu, velikom sodomiti i praktičaru crne magije ... odbija se«.

Godine 1534., rođak Ulricha von Huttena, Filip von Hutten, također poznat kao Felipe de Urre, krenuo je sa španjolskom ekspedicijom u Novi Svijet. On će kasnije nestati u divljinama Orinoca, u jalovoj potrazi za legendarnim izgubljenim gradom Manoa. U jednom od svojih posljednjih pisama, odaslanih iz današnje Venezuele početkom 1540., izvijestio je kako su se riječi »filozofa Fausta obistinile, jer nas je snašla loša godina«. Ovo bi značilo daje Filip, ili netko blizak njemu, prije polaska ekspedicije zatražio savjet od Fausta.

Posljednji zabilježeni spomen o povijesnom Faustu ujedno je i jedan od najkraćih, ali i jedan od najškakljivijih i najizazovnijih. Tijekom 1534., mesijanska je sekta nizozemskih anabaptista preuzela vlast u Munsteru. Proglasivši grad novim Jeruzalemom, a svoga vođu »kraljem Siona«, dali su se u neobuzdane seksualne orgije praćene ubojstvima, očekujući neizbježnu i skoru apokalipsu. Strahujući od anabaptističkih ustanaka na sjeveru Njemačke, te u Nizozemskoj i Flandriji, lokalni su moćnici skupili vojsku i početkom 1535. godine opkolili Munster. 25. lipnja grad je konačno pao, a istoga je dana bila zabilježena i Faustova nazočnost. Nema, međutim, spomena o tome u kojemu je svojstvu Faust sudjelovao u tamošnjim zbivanjima; je li se nalazio među braniteljima ili napadačima. Isto tako nema spomena o tome što se s njim dogodilo poslije, ili, ako se nalazio među braniteljima, kako je pobjegao. Vjeruje se da je umro prije 1539., ali je točan datum njegove smrti nepoznat.

To je, otprilike, sve što se može pouzdano reći o povijesnom Faustu. Prema Franku Baronu, njegov navodni sporazum ili ugovor s Davlom, proizlazi prvenstveno od Martina Luthera:

Utjecaj Martina Luthera najvažniji je čimbenik u nastanku legende o Faustu. Na samome početku, još za života povijesnog Fausta, Luther je prvi put proglasio čarobnjaka Fausta bliskim đavoljim suradnikom, a ta će suradnja biti osnovni element gotovo svih priča napisanih nakon Faustove smrti.

Izgleda da je Luther prihvatio razlikovanje - prvi put ustanovljeno u Srednjem vijeku, a kasnije prihvaćeno i od strane hermetičara poput Ficina, Pica i Reuchlina - između božanske i prirodne magije s jedne strane, i sitnoga čarobnjaštva, nekromantije i vradžbina s druge. Nije, međutim, zabilježeno da je Luther izražavao neprijateljstvo prema svojim uglednim suvremenicima kao što je, primjerice, bio Agrippa. No, osoba Fausta, onakva kakva izranja iz povijesnih zapisa, s te bi strane mogla biti predmetom sasvim opravdanih napada. Za Luthera je svaka magija koja proizlazi iz djelovanja takve osobe mogla biti samo sotonske prirode. Tako se četrdesetih godina šesnaestog stoljeća, Faustov primjer često puta spominjao kao opomena u luteranskim propovjedima. Jedna od njih izravno ga je usporedila sa Šimunom Magom: »Šimun Mag želio je odletjeti u nebesa, ali Petar je molio za njegov pad ... Isto je u Veneciji pokušao i Faust. No, i on se žalosno obrušio na zemlju.«

Tako se šezdesetih godina šesnaestoga stoljeća proširila legenda o Faustu kao »đavoljem šurjaku«. Međutim, njegovo je ime - Georgius ili Georg - iz razloga koji ostaju nepoznati, bilo zamijenjeno imenom Johannes. Upravo se kao John, engleskoj varijanti imena Johannes, on pojavljuje u Marloweovoj drami iz 1593. Godine 1562., navodnu je biografiju »Johannesa Faustusa« napisao i objavio Philipp Melanchthon, jedan od Lutherovih najvatrenijih štićenika. Ona je naišla na izvanredan odjek u popularnoj kulturi, doživjevši devet izdanja u sljedećih četrdeset godina. Ustvari, do kraja šesnaestog stoljeća u optjecaju je bilo više od četrnaest izdanja priče o Faustu. Određeni su elementi, koje je u ovu priču unio sam Melanchthon, uskoro postali standardima. Tako je, primjerice, Fausta redovito posjećivao demonski Mefistofeles, u liku crnoga psa. Zbog ovoga će, kako ćemo kasnije vidjeti, u popularnoj predaji Faust često puta biti izjednačavan s Agrippom.

U svim ranim verzijama priče o Faustu - onima iz šesnaestog i sedamnaestog stoljeća - samoga Fausta neizbježno sustiže zla sudbina. Čak se i Marlowe, samoproглаšeni ateist, osjetio obveznim u svojoj publici izazvati religiozne osjećaje i opisati glavnog junaka kao beznadnog prokletnika. Moralna je poruka sasvim jasna - sporazum s takozvanim »nečistim silama« neizbježno vodi u propast. Međutim, u pozadini ove moralizacije leži mnogo opasniji podtekst, koji odražava crkveno - i, uopće, kršćansko - svedobno i sveudiljno neprijateljstvo spram učenosti. Nije sporazum s Đavlom ono što vodi Fausta u prokletstvo, niti je to njegova žudnja za moći. U svim verzijama priče o Faustu, uključujući i kasniju Marloweovu i Goetheovu, glavni je junak vođen i motiviran, jednostavno, žudnjom za znanjem. Ova ga žudnja u kršćanskim očima stigmatizira kao »zlog«. Iz nje proizlazi sporazum s Đavlom, dok je moć više-manje usputna posljedica toga sporazuma. S kršćanskog je stajališta svako znanje, ukoliko nije usklađeno s ustanovljenom crkvenom dogmom, *suštinski zlo* - čije je podrijetlo u domeni paklenog »Iskušavatelja«, koji je prvi put u Rajskom vrtu naveo Evu da kuša plod Drveta. Prema judeo-kršćanskoj predaji, izgon Adama i Eve iz izvorne čistoće posljedica je kušanja ploda s Drveta Znanja. Priča o Faustu, barem u svojim kršćanskim varijantama, odražava antipatiju s kojom je crkvena ortodoksija gledala na znanje. Ništa toliko rječito ne opisuje u kojim je razmjerima kršćanstvo ne samo zahtijevalo monopol na učenost, već i jačalo svoju moć držeći svoje sljedbenike u zastrašujućem neznanju.

Kakvi god bili prijestupi povijesnog Fausta, grijeh legendarnog ili mitskog Fausta bio je sasvim drukčije prirode. U očima Crkve, on je proglašen krivim zbog svoje žeđi za znanjem i nastojanja da pronađe način na koji će je utažiti. Potraga za ovim sredstvima svakako leži izvan domene čistoga kršćanskog učenja, stoga ona neizbježno nosi predznak inferalnog.

U kasnijim oblicima priče o Faustu - a svakako u Goetheovoj verziji - ovoga tragača za znanjem ne sustiže uvijek tako zla kob. U stvari, on biva oslobođen svake moralne i teološke krivnje. Doista, Goetheov Faust na kraju biva ne samo otkupljen, već i uzdignut do statusa Prometejske figure. Sva njegova nastojanja usmjerena su ka jednome cilju, a to je, prema Goetheu, izranjanje svijesti. Čak ni u povijesnoj stvarnosti nisu svi prototipi Fausta bili prokletnici. Štoviše, oni koji su trpjeli zbog svoje potrage trpjeli su u rukama ljudskih a ne božanskih posrednika.

Tritemius

U povijesnoj je stvarnosti bilo doista mnogo pojedinaca koji su, u većoj mjeri nego šarlatan iz šesnaestoga stoljeća, bili slični mitskom ili legendarnom Faustu. Ostavljajući po strani njegovo talijansko podrijetlo i sredinu u kojoj se kretao, faustovskih je elemenata bilo i u osobi Pica della Mirandole. Još je veće sličnosti s legendarnim likom pokazivao čovjek poznat kao Tritemius (1462-1516), u čijem je pismu prvi put izronilo ime povijesnoga Fausta.

Rođen u vinogradarskoj obitelji Heidenberg. Tritemius je usvojio kao svoj *nom de plume* (francuski izraz za pseudonim književnika) latiniziranu varijantu njegova rodnoga mjesta, sela Trittenheim na rijeci Moselle. Vođen željom za stjecanjem znanja, ovaj se mladić uskoro upisao na Sveučilište u Trevesu, te je već kao dvadesetogodišnjak postao poznat po svojoj učenosti. Studirao je i u Heidelbergu, postavši članom tamošnje Reuchlinove hermetičke Akademije. Godine 1482., kao putnik, potražio je konačište u jednom samostanu kraj Sponheima, čije mu se okružje toliko svidjelo da je prihvatio redovničke zavjete i tamo ostao. Čini se da su ga na ovu odluku potaknuli manje razlozi pobožnosti nego želja za izolacijom od sve nestabilnijeg svjetovnog društva, dostupnost knjiga i ostalog materijala potrebnog za njegova alkemijska i znanstvena istraživanja, privatnost i idilična osamljenost. Godinu dana kasnije izabran je za opata i u tom svojstvu ostao u samostanu još sljedećih dvadeset godina. Mnogo vremena i energije posvetio je uređenju i obnovi samostana, izgradivši knjižnicu, prilično veliku za svoje vrijeme i mjesto, u koju je pohranio više od 2000 tekstova. Međutim, stekao je i brojne neprijatelje, te je 1506. godine bio prisiljen povući se. Nešto kasnije iste godine, izabran je za opata samostana u Wurzburgu, gdje je 1516. i umro.

Prema njegovim vlastitim riječima, Tritemius je oko 1499. godine bio optuživan kao »bezočni lažac«, a sumnjalo se i da posluje s demonima. Ovim je optužbama djelomice pridonijelo njegovo zanimanje za hermetizam, zbog čega je izazivao prijekor među klerikalnim krugovima. No, sumnje je budila i njegova knjiga koju je tada započeo pisati, a bila je objavljena 1506. godine pod naslovom *Stenographia*. Njegova je knjiga izraz uvjerenja kako istinski čist i obrazovan čovjek može preko velikih udaljenosti, putem telepatije, prenijeti svoje misli ljudima sličnih uvjerenja. Govoreći o svome

budućem djelu, Tritemius je razotkrio namjeru raspravljanja o pitanjima telepatske komunikacije, tajnoga pisma, revolucionarne metode koja će olakšati učenje jezika, te »mnogih drugih stvari koje nisu za javnost«. U stvari, njegova je knjiga svoj najveći doprinos dala kriptografiji. Izgleda da je Tritemius razvio tehniku komuniciranja koja će kasnije postati standardom u špijunaži, a sastojala se u šifriranim porukama koje se odnose na određene dijelove unutar unaprijed dogovorenoga teksta. Čak i u politici onoga vremena, Tritemiusov bi sustav naišao na priznanje i odobravanje. Nije stoga čudno da je pola stoljeća kasnije, John Dee, koji nije bio samo hermetičar, već i špijun Elizabete I, njegovu knjigu prihvatio s oduševljenjem.

Isto tako, ne treba čuditi da su neki Tritemiusovi suvremenici njegovu stenografiju i kriptografiju pogrešno shvaćali kao kabalističko ili nekromantijsko pismo, koje u sebi skriva zabranjene tajne. Sam Tritemius nije se pretjerano trudio da ih razuvjeri. Štoviše, napisao je i druga djela koja su se bavila upravo onim pitanjima zbog kojih je pobudio sumnju. Pisao je, primjerice, o magiji i alkemiji, pri čemu se koristio navodima iz najznačajnijeg hermetičkog teksta, *Smaragdne ploče*. Izražavao je karakteristično hermetičko i kabalističko zanimanje za okulturna svojstva brojeva. Konačno, nastojao je ustanoviti metodu prizivanja nepoznatih i natprirodnih sila ili moći, koje bi omogućile manipulaciju stvarnošću. Ove je snage ili sile Tritemius smatrao anđeoskim, barem u smislu stanja uma i moralnoga konteksta s kojim se povezuju. Drugim riječima, prakticirao je nešto što će se kasnije nazivati »bijelom magijom«. Drugi su je nazivali »magijom anđela« ili »anđeoskom magijom«. Frances Yates je opisuje kao »primjenjenu magiju ili magiju moći«.

U okvirima koje je smatrao anđeoskim, Tritemius je aktivno nastojao proniknuti u međuodnos mikrokozmosa i makrokozmosa. No, njegova se metodologija umnogome razlikovala od one manje dobronamjernih čarobnjaka čiji su interesi bili usmjereni na invokaciju demonskih sila. Nepristrani promatrač ili pobožni kršćanin možda i ne bi mogao odmah uočiti ovu razliku - osim ako imena iz Tritemiusovih invokacija može prepoznati kao anđeoska. Stoga je jasno zašto je Tritemius smatran čarobnjakom, te kako je kasnije došlo do njegova izjednačavanja s Faustom.

Kao što smo prije spomenuli, upravo Tritemiusovo pismo predstavlja prvi povijesni podatak o Faustu. No, dok je Tritemius svoje

retke posvetio kritikama na račun Fausta, dopustio je sebi, vlastitim ponašanjem i postupcima, da sam bude izjednačen s ciljem svojih napada. Doista, brojni su detalji, koji su se kasnije vezivali uz Fausta, izvorno bili pripisivani Tritemiusu. Tako je, primjerice, samoga sebe opisivao kao mnogo upućenijeg i sposobnijeg čarobnjaka od Fausta. Spominjao je i patnje koje je proživio prizvavši prisutnost jednog demonskog duha. A legende koje su se vezivale uz Tritemiusa uskoro su se stopile s elementima legende o Faustu. Poput Marloweova Fausta, primjerice, Tritemius je, navodno, izvodio čuda na dvoru Svetoga Rimskog cara, te je, putem nekromantije obdario habsburškog vladara vizijom njegove mrtve supruge. Kao i Faust, Tritemius je općenito bio smatran alkemijskim adeptom, a sam nije imao ništa protiv takvoga gledišta. Štoviše, održavao je ljude u uvjerenju kako je novac kojeg je utrošio na obnovu svoga samostana posljedica njegove uspjele alkemijske transmutacije Kamena Filozofa.

Agrippa i njegova okultna filozofija

Ukoliko je postojala sličnost između figure Fausta i Tritemiusa, još je više dodirnih točaka bilo između Fausta i Tritemiusovog najslavnijega štićenika - Heinricha Corneliusa Agrippe von Nettesheima (Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim). Marloweov se Faust sasvim očigledno temelji na osobi Agrippe, dok je Goethe, navodno, izjavio kako je upravo Agrippa, više negoli itko drugi, bio taj čiji su mu podrijetlo, osobnost, ponašanje, avanture i utjecaj na svoje suvremenike, poslužili kao prototip za njegovog glavnoga junaka. Agrippa je u značajnoj mjeri pridonio portretiranju Zena (Zeno), renesansnog maga iz romana Marguerite Yourcenar, objavljenog 1968. godine pod naslovom *L'Oeuvre au noir* (u engleskoj se verziji pojavio pod naslovom *The Abyss*).

Agrippa je rođen 1486. godine u obitelji nižih plemića iz Kolna. Studirao je na sveučilištu u svome rodnome gradu, gdje je diplomirao već 1502. godine. Ne dosegnuvši ni dvadesetu, započeo je vojnu karijeru u službi Svetoga Rimskog cara Maksimilijana I, stekavši viteški naslov zbog zasluga u borbi. Izgleda da je oko 1507. godine upoznao Tritemiusa i privremeno se nastanio u Parizu, gdje se bavio alkemijskim eksperimentima. Prema nekim kazivanjima, tamo je osnovao prvo od brojnih tajnih društava koja je kasnije utemeljio širom

Europe. Godine 1509., kao dvadesettrogodišnjak, držao je predavanja o Reuchlinovoj kabalistici na sveučilištu u Dole-i, nastavljajući se baviti alkemijskim istraživanjem. No, uskoro je bio optužen za herezu, stoga se morao vratiti svojoj vojnoj karijeri, koja je uključivala diplomatsku misiju u Englesku, a najvjerojatnije i špijunažu. Tijekom svoga boravka u Engleskoj, sprijateljio se s Johnom Coletom, u čijem je domu bio čest gost. Do 1510. godine okončao je prvu verziju svoga najznačajnijeg djela *De occulta philosophia*. Svoj je tekst pokazao Tritemiusu, koji ga je savjetovao neka ga ne objavljuje. Sljedeće je dvadeset i tri godine on kružio u rukopisnom obliku, stekavši velik ugled djelomice i zahvaljujući tajnovitosti kojom je bio obavljen. Tek se 1533. godine pojavio u tiskanom i znatno širem izdanju.

Između 1511. i 1517. godine, Agrippa je boravio u Italiji, ponovno u službi cara, ali i mnogih drugih plemenitih pokrovitelja. U Paviji je držao predavanja o hermetizmu, sve više uranjajući u kabalističko učenje. Godine 1518., napisao je traktat o lijekovima protiv kuge koje je otkrio putem svojih alkemijskih pokusa. Ovaj se traktat pojavio 1529. u obnovljenom i proširenom izdanju. Između 1518. i 1522., obnašao je funkciju gradskog dužnosnika u Metz, gdje je nastavio sa svojim alkemijskim istraživanjima. Tamo je, jednom prilikom, izložio opasnosti vlastiti život »hrabro se zauzevši za ženu koju su rulja i inkvizitor proganjali kao vješticu«. Nakon toga, put ga je odveo u rodni Koln, zatim u Genevu i Fribourg, gdje je, unatoč nedostatku medicinske naobrazbe, postao gradskim liječnikom, dok je privatno poučavao ugledne građane hermetičkoj misli. Godine 1525., navodno je bio u posjedu nekih djela Martina Luthera. Do tada je već stekao ugled kao liječnik, astrolog i alkemičar Louise od Savoye, majke Franje I Francuskog, na njezinu dvoru u Lyonu. Ubrzo nakon toga, sukob s njegovom pokroviteljicom ponovno ga je natjerao na lutanja - u Nizozemsku i Flandriju (gdje je radio kao liječnik), te natrag u Koln (gdje ga je tamošnji nadbiskup uzeo pod svoju zaštitu), a zatim u Bonn. Kasnije se nastanio u Francuskoj, odnosno u Grenobleu, gdje je oko 1535. godine umro u siromaštvu.

Godine 1530., otprilike pet godina prije svoje smrti, Agrippa je, što je prilično nevjerojatno, objavio djelo pod naslovom *De vanitate scientiarum*, u kojemu je naširoko raspravljao o »nesigurnosti i taštini znanosti«. Kritizirao je alkemiju, hermetizam, Kabalu, te čitav spektar disciplina kojima je posvetio svoj život - kao i vlastite tvrdnje i

stavove iz svoga ranijeg i ambicioznijeg djela, *De occulta philosophia*, koji je još uvijek kružio u rukopisnom obliku. Danas je općeprihvaćeno stajalište kako je Agrippa svoje očigledno opovrgavanje u *De vanitate scientiarum* sračunao kako bi uspavao inkvizitorsku budnost klerikalnih vlasti i od sebe odvratio njihovu pozornost. Umirivši tako svoje progonitelje knjigom koja je bila primjer pravovjerne pobožnosti, godinu dana kasnije objavio je prvo tiskano i prošireno izdanje *De occulta philosophia*, u kojemu je pobio sve argumente iz knjige *De vanitate scientiarum*. Pokazalo se kako je to bio samo jedan od svezaka mnogo ambicioznijeg projekta. Drugi se svezak pojavio 1532. godine, dok se 1533. u tisku konačno pojavio i cjelokupan tekst *De occulta philosophia*, sada u tri sveska.

Prema svim standardima, Agrippa je bio izniman čovjek - epitom (epitome - grč. - izvod iz cjeline, sažetak) i utjelovljenje onoga što danas nazivamo »renesansnim čovjekom«. Na bojištu se dokazao kao smion i hrabar vojnik. Iako samouk u medicini, bio je općenito prihvaćen kao najsposobniji liječnik svoga vremena - ali i kao jedan od najlucidnijih teologa. No, najveći je ugled stekao kao promicatelj hermetičkog učenja i astrološki, alkemijski, kabalistički i magijski adept, zbog čega je bio obavijen austom tajanstvenih i okultnih moći. Očigledno su njegovi šarm i karizma uvelike pripomogli u sklapanju poznanstava s najmoćnijim i najuglednijim osobama Europe toga doba. Pa opet, Agrippa je znao biti hladan, arogantan, ohol, grub i zatrašujući; i - budući da nije pristajao na kompromise niti podnosio budale - pokazao se jednako spretnim u stjecanju neprijatelja kao i prijatelja. Usvojivši prijeziran stav spram novca, često je zapadao u financijske poteškoće, pa je zbog duga neko vrijeme proveo u zatvoru u Bruxellesu. Zbog svoje otvorene antipatije prema Crkvi, a posebice prema monaškim redovima, budio je stalnu sumnju i trpio česte napade. Svoje je klerikalne suvremenike još više ražestio zapanjujuće modernim stavovima o braku, ženama i seksualnosti. U jednoj raspravi o braku, koja je kasnije objavljena u zbirci njegovih eseja, Agrippa je izjavio: »Stoga tebe, koji ćeš uzeti ženu, neka u tome vodi ljubav, a ne količina dobara, izaberi za se ženu a ne odijelo, oženi se svojom ženom a ne njezinim mirazom ... I neka ti ona ne bude podjarmljena, već neka bude s tobom u povjerenju i savjetu ...» U drugoj raspravi, u kojoj slavi žene, Agrippa kritizira muškarce svoga vremena, izranjajući tako (ovisno o gledištu) kao romantik ili,

pak, smjeli prethodnik feminizma: »Je li to pitanje muževnosti, ili neki znak vaše vrijednosti, kada na sve načine nastojite osramotiti žene? Zar je to zahvalnost kojom uzvraćate stvoriteljima vašega Bića?« Nadalje, Agrippa osuđuje »običaj koji se proširio poput epidemije kakve zarazne bolesti, potcijenjivanja ovoga spola i kaljanja njegova ugleda svim mogućim klevetama i uvredljivim epitetima«. Naposljetku zaključuje: »Ne odričimo više vrijednost ovome plemenitom spolu, niti zloporabljammo njegovu dobrotu ... Vratimo ih na njihovo časno i ugledno prijestolje ... i postupajmo s njima s poštovanjem i udivljenjem kakvo i pripada tim zemaljskim anđelima.« Još mu više na čast služi činjenica da ove riječi potječu od čovjeka koji je i sam bio oženjen barem tri puta.

Koliko god pronicljiv bio u ovim pitanjima, Agrippino najveće književno postignuće i dalje ostaje njegovo opsežno djelo u tri sveska, *De occulta philosophia*, koje predstavlja enciklopedijski pregled i egzegezu ezoterijske, a posebice hermetičke misli. U svome iznimnom djelu, Agrippa je nastojao obuhvatiti sve što je u ono vrijeme bilo poznato o hermetizmu i magiji. Ili, da budemo točniji, nastojao je obuhvatiti sve što je smatrao bezopasnim reći u javnosti. U pismu iz 1527. godine, on ukazuje na tajno tumačenje i razumijevanje koje se ne može razotkriti kroz samu tiskanu riječ, već se mora prenositi osobno, od učitelja na učenika. U ovome smislu, Agrippa zastupa tradiciju koja datira još iz vremena Pitagore. drevnih škola misterija i aleksandrijskog sinkretizma.

Poput Zosime i drugih sličnih hermetičkih alkemičara stare Aleksandrije, Agrippa smatra samoga alkemičara konačnim i jedinim stvarnim predmetom njegovih vlastitih eksperimenata. Za Agrippu, cjelokupna alkemija, kao i magija, nužno mora pokrenuti proces osobne transmutacije: »Tko želi spoznati sebe, morat će spoznati sve stvari koje leže u njemu; posebice, morat će spoznati Boga ... i kako sve stvari odgovaraju jedne drugima po svome vremenu, mjestu, poretku, mjeri, razmjerima i harmoniji ...« Nadalje, jednako kao i Zosima i hermetičan drevne Aleksandrije, Agrippa promatra svijet fenomena i materijalne kreacije kao živ i osjećajući entitet. Za Agrippu, »svijet je cjelovito tijelo, čije dijelove predstavljaju tijela svih živih stvorenja...«

Poput svojih hermetičkih prethodnika iz Aleksandrije, Agrippa sumnja u vjeru kao put ka spoznaji, inzistirajući na izravnoj spoznaji,

putem numinoznog ili »gnostičkog« iskustva. Stoga ne treba čuditi da je odricao kršćanstvu monopol na istinu: »Religijski se obredi i ceremonije razlikuju obzirom na raznolikost vremena i mjesta. Svaka je Religija dobra, jer je posvećena Bogu ... nema tako pogrešne Religije da u sebi ne sadrži neku mudrost.«

Tijekom svoga *operis magni*, Agrippa navodi brojne znanstvene izume ili otkrića koja smatra značajnima za praktičnog maga. Spominje, primjerice, *cameru obscuru* i tehnike čitanja, slušanja ili komuniciranja na daljinu, u kontekstu koji nam možda ukazuje na parabolički reflektor. Spominje i metode toplinske izolacije, koje bi, između ostaloga, omogućile pojedincu da nosi užareni ugljen bez nanošenja bola ili ozljeda. Konačno, spominje i eksperimente s drogama, koji su vjerojatno uključivali derivate opijuma, kokaina i kanabisa.

Na početku prvoga sveska *De occulta philosophia*, Agrippa je podastro svoju definiciju magije. »To je najsavršenija i glavna znanost, sveta i uzvišena vrsta Filozofije, i ... apsolutna i potpuna ... Filozofija.« Dalje izjavljuje kako su »sve niže stvari podvrgnute višim tijelima«, čiju moć može privući čarobnjak i primijeniti je u praksi. Čarobnjak ili mag je, prema Agrippi, »stručnjak za prirodnu filozofiju i matematiku, koji poznaje srednje znanosti sastavljene od Aritmetike, Glazbe, Geometrije, Optike i Astronomije, kao i znanosti o mjerama, utezima, razmjerima i dijelovima tijela, istovremeno poznavajući i Mehaničke Znanosti koje iz njih proizlaze...«

Prva knjiga *De occulta philosophia* odnosi se na ono što Agrippa naziva »Prirodnom Magijom«. Druga knjiga bavi se »Nebeskom Magijom«, a treća je posvećena »Obrednoj ili Božanskoj Magiji«. Iz ovih je podjela moguće zaključiti kako njegovo djelo predstavlja neku vrstu moralnog napredovanja - takoreći uspinjanja na ljestvici više-manje kršćanske hijerarhije vrijednosti. Međutim, samo površan pogled na sadržaj svakoga od tri sveska odmah će nas uvjeriti u suprotno. Govoreći o »Prirodnoj Magiji«, Agrippa raspravlja o četiri elementa (zemlja, zrak, vatra i voda), te općenito o divinaciji, posebno o astrologiji, te o planetarna i njihovim hermetičkim korespondentima. U »Nebesku« je magiju uključio »Gematriju, Brojeve, Kabalu, Pentagrame, Geomantijske oblike, Anđeosko pismo, Astrologiju (ponovno), Talismane, Magijske kvadrate i Planetarne pečate«. »Obredna ili Božanska Magija« obuhvaća »Platonizam, Kabalistiku, Zle duhove i Demone, Božanska imena i Pečate duhova«.

Napredak, dakle, nije suštinski moralan ni u kojemu uobičajenom smislu. Napredak je to od pasivnog k sve aktivnijem - od tumačenja k sudjelovanju i dinamičnoj invokaciji. To je, također, i napredak u snazi, moći i sposobnosti. U kategoriji »Pečata duhova«, Agrippa ukazuje na apokaliptične snage - koje bismo danas mogli povezati s, primjerice, cijepanjem atoma ili energijom koja se oslobađa na koncu fantastične avanture *Tragača za izgubljenim kovčegom (Raiders of the Lost Ark)*. Govoreći o Agrippi, jedan je ugledni suvremeni znanstvenik zamijetio kako je, »raspravljajući o magiji, poganskoj religiji i kršćanstvu, (Agrippa) iznimno jasno ukazao koliko je magija bila opasna ... s kršćanskog gledišta.« Prema riječima Frances Yates:

Renesansni ideal maga, »božanskoga« čovjeka obdarenog moćima djelovanja na kozmičkom planu i postizanja univerzalnoga znanja - opisanog u Picovu čuvenom Govoru o Dostojanstvu Čovjeka - pronašao je svoga teoretičara u Agrippi, koji je napisao udžbenik o tome kako se postaje magom. Njegova »De occulta philosophia« bila je najpoznatiji priručnik renesansne magije, obuhvaćajući Ficinovu ... i kabalističku magiju koju je promicao Pico, a dalje ju je razvio Reuchlin i mnogi drugi renesansni kabalisti.

Frances Yates zaključuje:

Ficinova nježna, umjetnička, subjektivna ... magija i Picova nadasve pobožna i kontemplativna kabalistička magija, posve su nevine u usporedbi sa zastrašujućim moćima na koje nam ukazuje Agrippina magija.

Iako sve to dovoljno govori o Agrippinu ugledu, spomenimo ipak i da je bio doista spretan »showman«, doprinoseći vlastitim ponašanjem slici koja je o njemu stvorena. U dobi kada je mogao samo sanjati o čarobnjačkim meštrima, poslužio se brojnim trikovima kako bi potvrdio vlastiti status kao jednoga od njih. Tako se, primjerice, dopisivao s prijateljima u inozemstvu, često i u egzotičnim krajevima, da bi zatim ono što je od njih doznao pripisivao svojoj komunikaciji s demonima i sličnim bićima. Moglo ga se vidjeti u pratnji crnoga psa, čime je nastojao održavati uvjerenje kako je on njegov osobni demon. Činjenica da je i povijesnog Fausta pratio crni pas samo je pridonijela njegovu daljnjem izjednačavanju s osobom Fausta. Pas će se, naravno, pojaviti opet, tri stoljeća kasnije, u Goetheovoj drami, kao jedan od Mefistofelesovih obličja.

Takvim se sredstvima služio Agrippa, kako bi se zavio u auru tajanstvenosti i doslovno pretvorio u »živu legendu«. O njemu su neprestano kružile fantastične priče. Tako je, prema jednoj od njih, u krčmama u kojima je odsjedao plaćao novcem, naizgled pravim, ali koji bi se, nakon njegova odlaska, pretvarao u bezvrijedne ljuske. Navodno je posjedovao magičnu kuglu, u kojoj je mogao vidjeti prostorno i vremenski udaljene događaje. U toj je kugli grof od Surreya vidio svoju ljubavnicu kako za njega šiva. Drugom je prilikom Agrippa, u nazočnosti grofa od Surreya, saksonskoga elektora, Erazma i drugih uglednika, navodno prizvao Ciceronov duh, koji ih je počastio održavši veličanstveni govor.

Jedna od legendarnih anegdota, koja potječe s kraja šesnaestoga stoljeća, još bolje govori o strahopoštovanju koje je uživao Agrippa. Jednom je prilikom, dok je Agrippa bio odsutan, njegov učenik uspio od magove supruge izmamiti ključ od laboratorija. Stupivši u meštrovno svetište, učenik je tamo pronašao knjigu vradžbina i inkantacija, te - potvrđujući postavku kako malo znanja može biti vrlo štetno - prizvao demona kojega nije mogao ukrotiti. Prema jednoj verziji, učenik je smjesta umro od straha. Prema drugoj verziji, demon je, prilično nedemoniski pribjegavši nespretnoj fizičkoj sili, zadavio nesretnoga mladića. Kada se Agrippa vratio i otkrio što se dogodilo, sasvim opravdano, nije želio riskirati da bude optužen za ubojstvo. Stoga je, navodno, sam prizvao istoga demona i naredio mu da privremeno oživi tijelo mrtvoga mladića. Kao zombi, tijelo je izašlo iz kuće i prošetalo trgom na očigled brojnih svjedoka, koji su ga mogli vidjeti živa i zdrava. Nakon toga, demon je napustio njegovo tijelo, a mladić je umro, naizgled prirodnom smrću.

Takve su se vrste izmišljenih priča neprestano vezivale uz tajanstvenog Agrippu, što je bilo sasvim uobičajeno obzirom na okružje u kojemu se kretao. Ali, iza svih trikova i šarlatanskih tehnika kojima se koristio za vlastitu promidžbu, stajao je jedan od najsmjelijih, najdomišljatijih i najmoćnijih umova toga vremena. Agrippina egzegeza magije i hermetičke misli ostaje i dalje osnovnim izvorom i najznačajnijim djelom s toga područja, koje je svoj utjecaj zadržalo do danas. Nemoguće je, primjerice, čitati Joycea, Thomasa Manna, Jorgea Luisa Borgesa ili Robertsona Daviesa, ili, pak, bilo kojeg od velikana književnosti našega stoljeća, a da pri tome ne naiđemo na navode ili aluzije na djelo Agrippe. Agrippina je osobnost bila dovoljno kariz-

matična da ostavi dubok trag, ne samo u vlastitom vremenu, već i, u Faustovu obličju, u stoljećima koja su uslijedila.

Alkemija i medicina

Ako je Agrippa predstavljao jedno od obličja renesansnoga maga, mogli bismo reći da je drugo utjelovljavao čovjek o čijem se čuvenju ne može govoriti bez augmentativa. Bio je to Aureolus Philippus Theophrastus Paracelsus Bombastus von Hohenheim, općenito poznat jednostavno kao Paracelsus. On i Agrippa dijelili su suštinski jednak pogled na svijet i vrijednosti, kao i jednaku hermetičku viziju. Pa ipak, teško je zamisliti dvije osobe tako različite jedna od druge. Dok je Agrippa bio hladan, ohol, zatvoren i zagonetan, Paracelsus je bio glasan, druželjubiv, otvoren, temperamentan, jednako sklon izljevu Homerovskoga gnijeva, kao i ponašanju koje podsjeća na Rabelaisa ili Shakespeareova Palstaffa.

Paracelsus je rođen oko 1493., otprilike sedam godina nakon Agrippe, u jednome mjestu smještenom među alpskim brežuljcima južno od Zurricha. Umro je 1541., šest godina nakon Agrippe. Njegov je otac bio nezakonito dijete osramoćenog švapskog plemića, nekadašnjeg zapovjednika teutonskih vitezova, koji je izgubio i posjede i ugled. Budući da je bio školovani liječnik, stariji je Hohenheim želio da i njegov sin pođe istim stopama, stoga je Paracelsus započeo studij medicine. Oko 1509. godine, kao šesnaestogodišnjak, upisao se na Sveučilište u Baselu, da bi oko 1513. prekinuo studij i započeo s lutanjima koja će obilježiti ostatak njegova života. U Erfurtu je upoznao nekog Rufusa Mutanusa, prijatelja Pica della Mirandole, i postao njegovim pripravnikom. Neko vrijeme prije Tritemiusove smrti 1516. godine, Paracelsus je, kao i Agrippa, studirao pod pokroviteljstvom hermetičkog opata.

Obzirom na njegovu izravnost i žestinu, Paracelsus se ubrzo našao na ratnoj nozi s medicinskom zajednicom toga doba, s kojom će do kraja života voditi ikonoklastičku borbu za promicanje svojih gledišta. »Promišljao sam u sebi, ako na svijetu ne postoji učitelj medicine, kako ću onda naučiti zanat? Nikako drukčije negoli iz velike i otvorene knjige prirode, napisane prstom samoga Boga.«

U svome pisanom djelu, Agrippa je bio odmjeren, metodičan, često i samozatajan; Paracelsus je, naprotiv, bio arogantan, nabusit,

dogmatičan i prepotentan. Bez ikakve skromnosti ili uvijanja, odbacivao je srednjovjekovnu tradiciju, koja se temeljila na učenjima Aristotela, Galena i Avicenne, ne ustežući se naglašavati vlastitu nadmoć:

Ja... Paracelzus, kažem da se milošću Božjom na sve načine pokušavalo doći do Eliksira filozofa, i da su svi ovi pokušaji okončali na jednak način. Hermes Trismegistus ... pokušao je ovaj zadatak ostvariti vlastitom metodom ... Sve metode koje su se nastavljale na ovu, vodile su do istih rezultata ... Sada je mene ... Bog obdario posebnim sposobnostima za ispunjenje ovoga zadatka, a svatko tko traga za ovim vrhunskim filozofskim djelom bit će prisiljen da me oponaša i slijedi ... posredstvom vatre, istina je rastavljena od laži. Doista, na taj način stvorena je i svjetlost Prirode, kako bi dokaz za sve stvari postao vidljivim, ali samo onima koji hodaju u toj svjetlosti.

Što se same medicine tiče, »drevna Smaragdna ploča bavi se u većoj mjeri Filozofijom, Alkemijom, Magijom, i sličnim vještinama

Ogrativši se od medicinskih autoriteta toga vremena, Paracelzus se na svoju ruku počeo baviti liječenjem, želeći tako razviti potpuno novi sustav medicine. Zaista, tek se danas njegova ideja počinje ozbiljno razmatrati. Na osnovi temeljne i suštinski hermetičke postavke o čovjeku koji nije odvojen od prirode, već njezin sastavni dio, Paracelzus je promatrao ljudski organizam u svome prirodnom kontekstu, što predstavlja pristup koji bismo danas označili »holističkim«. Ako je sve, sukladno hermetičkim načelima, međusobno povezano, čovjek je mikrokozmos kozmosa; a svaki je aspekt čovječanstva mikrokozmos cjeline. U skladu s time, čovjeka treba promatrati kao sveukupnost unutar veće sveukupnosti - kao živi organizam, a ne kao mehanizam sastavljen od odvojenih dijelova. Kako bismo razumjeli ljudski organizam i njegove bolesti, prema Paracelzusu mišljenju, trebali bismo razumjeti čitav korpus ljudskoga znanja, čitav kozmički kontekst kojim je taj organizam ovijen. Sposoban liječnik ne bi smio biti specijalist. On bi trebao biti psihoterapeut (ili njegov renesansni ekvivalent), travar, botaničar, kemičar, fizičar, astronom, astrolog, alkemičar, mineralog, metalurg, kao i gotovo sve ostalo. U svim ovim svojstvima najznačajniji je čimbenik sama priroda, odnosno, promatranje prirode, eksperimentiranje s prirodom i poštovanje prema prirodi. Za Paracelzusa, jednako kao i

(za Agrippu, prirodni je svijet bio živi organizam, kojega kao takvoga treba priznati i, sukladno tome, prema njemu izgraditi odnos. Tradicionalni medicinari nisu ovo uzimali u obzir. Zanemarujući prirodu, oslanjali su se isključivo na razum i logiku, na puku špekulaciju. Kako je Paracelzus izjavio pred svojim učenicima u Baselu: »Ono što je liječniku potrebno nije rječitost ili znanje jezika i načitanost ... već dubinsko znanje o Prirodi i njezinim djelima ... Ukoliko želim nešto dokazati, neću to činiti navodeći učene, već eksperimentiranjem, i na temelju toga stvorenim zaključcima...«

Za Paracelzusa, put ka spoznaji tajni prirode probio je Hermes Trismegistus, a najučinkovitije sredstvo njezina postizanja bila je alkemija. »Alkemičar«, pisao je on, ponovno naglašavajući paralelu između alkemičara i botaničara, »izvlači ono što je u Prirodi skriveno«. Medicina je, u krajnjoj liniji, predstavljala oblik alkemijske magije, koja se temeljila na međuodnosu mikrokozmosa i makrokozmosa: »Kao što liječnik unosi blagotvorna svojstva bilja u bolesnog čovjeka i na taj način liječi njegovu bolest, tako i mag unosi u čovjeka nebeske vrline.« A »mag može prizvati vrline s nebesa i unijeti ih u osobu ... zašto mi ne bismo mogli stvarati slike koje dovode do bolesti ili zdravlja?«

Prema suvremenom komentatoru, Allenu Debusu, Paracelzus i njegovi sljedbenici bili su motivirani

reakcijom protiv drevnih autoriteta i uvjerenjem kako nova promatranja prirode mogu ustanoviti temelje nove znanosti, oslanjajući se na hermetičku, neoplatoničku i neopitagorejsku filozofiju; i, iznad svega, na primjenu kemije ili alkemije kao ključa ... za razumijevanje širih problema svemira...

Dr. Debus zaključuje:

Ovaj zahtjev za novim istraživanjem prirode bio je usko povezan s prirodnom magijom renesanse. Djelovanje vitalnih ili magijskih snaga bilo je vidljivo posvuda u svemiru, a čovjek, kao dio prostiranja koje obuhvaća čitav lanac života, bio je sposoban sudjelovati u velikom svijetu koji ga okružuje. Izraz »magijski« dobio je značenje izučavanja koje se temeljilo na eksperimentiranju i promatranju neobjašnjivih ili okultnih sila prirode.

Kako bi učio iz velike knjige prirode, vrijeme između 1513. i 1524. godine, Paracelzus je proveo u dugom lutanju koje je obuhvaćalo čitav tada poznati europski svijet. Putovao je od Španjolske do

istočne Europe. U Rusiji je, izgleda, postao savjetnikom tatarskoga vladara, kojega je pratio u Konstantinopol. Posjetio je Palestinu, Arabiju i Aleksandriju, gdje je upoznao i družio se s magovima poput sebe. Govori se da je dospio čak i do Indije. U svojim je mnogim lutanjima radio kao vojni kirurg jedne ili druge vojske, pa je u tome svojstvu sudjelovao i u opsadi Rodosa, 1522. godine.

U godinama 1525. i 1526., radio je kao liječnik u Salzburgu. Godine 1527., nastanio se u Baselu. Ondje je, uz Erazmovu podršku, dobio namještenje kao gradski liječnik, što je uključivalo i medicinsku katedru na tamošnjem sveučilištu. Kao i uvijek, njegova je ekstravagantna i samoživa retorika, ekscentrično ponašanje, te nabusita i borbena osobnost, ubrzo polarizirala ljude oko njega, izazivajući strastvene simpatije ili, pak, ogorčeno neprijateljstvo, ali ništa između toga. Ključni je udarac zadao ikonoklastičnom gestom, zbog koje je bio prozvan »Lutherom medicine«, javno spalivši sveta djela slavljениh autoriteta u brončanoj vazi koja je sadržavala mješavinu dušika i sumpora. Time je okončan njegov boravak u Baselu. Ubrzo nakon toga, svađa sa sucem odvela ga je i iz Zurricha i ponovno natjerala na lutanje. U svojoj je novoj odiseji, obuzet gnijevom, poput kakvog starozavjetnog proroka, nastavio s žestokim napadima na svoje neprijatelje. Pokušavajući objaviti svoja mnoga djela, nailazio je na stalni otpor, umnogome zahvaljujući spletkama svojih protivnika. Njegovi mnogobrojni traktati i pamfleti tek su se šezdesetih godina šesnaestoga stoljeća počeli pojavljivati u tisku. Tada je, međutim, sam Paracelzus već bio mrtav. Njegova smrt 1541. godine, i dalje je obavijena tajnom. Svakako, postoje neki dokazi koji ukazuju na to da je bio otrovan prema nalogu medicinskih »stručnjaka« koje je tako neumorno i nemilosrdno napadao i sramotio.

Svojim inzistiranjem na promatranju i empirijskom eksperimentiranju, Paracelzus je započeo medicinsku i znanstvenu revoluciju. S pravom ga se može smatrati jednim od otaca moderne medicine, a ne samo začetnikom »holističke« metode liječenja. Istina, naglašavao je, poput suvremenih holista, nužnost liječenja cjelokupnog ljudskog bića, koje se ne ograničava samo na simptome, već i na uzroke bolesti. Pa opet, istovremeno je utirao put i konvencionalnom alotropnom liječenju. Primijetio je, primjerice, da se tjelesne funkcije mogu vrlo često, ako ne i uvijek, svesti na kemijske reakcije. Ako je tome bilo tako, zaključivao je dalje, lijekovi spravljeni kemijskim putem mogli bi ispraviti svaku neravnotežu ili nedostatak u tim funkcijama.

Eksperimentirajući s aktivnim sastojcima maka, razvio je tehnike proizvodnje laudanuma, koji je postao rutinski propisivanim palijativom u sljedeća četiri stoljeća, a u obliku morfija, postoji još i danas. Istraživao je i učinke ostalih opijumskih derivata, kao i svojstva droga i drugih ljekovitih sastojaka uvezenih iz Novoga Svijeta. Prepoznao je terapijsku vrijednost sumpora, koji je usvojen kao standardni protuotrov za infekcije, sve do pojave antibiotika. Bio je jedan od prvih europskih stručnjaka za kliničko razumijevanje sifilisa. Konačno, stoljeće prije Harveyeva »službenog« otkrića oko 1620. godine, Paracelzus je govorio o cirkulaciji krvi.

Paracelzus je također bio i prvi liječnik koji je počeo koristiti magnet, i istraživati fenomen magnetizma u odnosu na ljudski organizam. Njegovi su zaključci u tom pogledu možda i bili pogrešni, ali utrljali su put djelovanju Mesmera, a kasnije i Freuda. I u mnogim drugim pogledima Paracelzus je pridonio razvoju moderne psihologije. Uvijek inzistirajući na hermetičkom principu međusobne povezanosti svih stvari, prepoznao je vezu između psihe i fizičkog organizma. Odbacujući popularno gledište o »demonskoj opsjednutosti«, prvi se otisnuo u istraživanje hysterije i psihosomatskih poremećaja. Naglašavao je važnost i utjecaj snage volje u procesu izlječenja, i pozitivne učinke imaginacije. Jedna od najvažnijih definicija magije, za Paracelzusa je bila praktična primjena hermetičkih načela u procesu liječenja. I: »Jasna imaginacija početak je svih magijskih operacija«. Drugim riječima, čovjek je trebao čvrsto vjerovati u učinkovitost liječenja i koristiti se psihičkim sredstvima kako bi povratio svoje zdravlje.

Naravno, isti bi principi, ako ih se primijeni u neke druge svrhe, mogli izazvati sasvim drukčije učinke: »Moguće je da moj duh, bez pomoći moga tijela, samo odlučnom voljom i bez mača, nekoga probode i rani. Moguće je, također, da sam stvorim sliku duha moga protivnika, i zatim ga mučim ili osakatim, kako mi se sviđi.«

Takve tvrdnje mogu zvučati proročanskima ili pretjeranima. Međutim, svoje korijene imaju u načelima koja su danas općenito prihvaćena - međuodnos uma i tijela, sposobnost psihe da uspostavi narušenu ravnotežu, i izvanredna moć sugestije ili sugestibilnost u funkciji jačanja morala. Paracelzus se tako pokazao pionikom na području psihologije, koje će kasniji čarobnjaci, za dobro ili zlo, prisvojiti isključivo za se.

John Dee: elizabetinski mag

Pico della Mirandola bio je epitom prve generacije renesansnih magova, koji su svoj vrhunac doživjeli tijekom posljednje četvrtine petnaestog stoljeća. Tijekom prve trećine šesnaestog stoljeća, drugu su generaciju predstavljali prvenstveno Agrippa i Paracelzus. Treću generaciju, koja se iznjedrila sredinom šesnaestog stoljeća, obilježavale su najrazličitije osobe. Što se engleskoga svijeta tiče, najutjecajniji čovjek u tom smislu bio je John Dee.

Velškoga podrijetla, John Dee rođen je 1527. godine. Između 1542. i 1545., studirao je u Cambridgeu, učeći grčki i matematiku. S osobitim zanimanjem proučavao je znanosti, posebice mehaniku. Razvio je zanimanje za kartografiju i navigaciju, koje će ga voditi cijeli život i zahvaljujući kojemu će uspostaviti brojne veze s kartografima u čitavoj Europi. Godine 1546., postao je učitelj na novoosnovanom Trinity College-u, gdje je predavao grčki. Nakon posjete Nizozemskoj, gdje je studirao navigaciju, vratio se u Cambridge i tamo diplomirao 1548. godine. Sljedeće je dvije godine proveo studirajući u Louvainu. Među njegovim najbližim suradnicima bio je i Gerardus Mercator (zapravo Gerhard Kremer, dok mu je Mercator bio pseudonim, op. prev.), najveći kartograf i geograf toga doba. Mercator je, naravno, utemeljitelj čuvene »Merkatorove projekcije«, koja se i danas rabi prilikom izrade zemljovida.

Godine 1551., nakon boravka u Antwerpenu, Bruxellesu i Parizu, Dee se vratio u Englesku, gdje je upoznao sira Williama Cecila, kasnijeg lorda Burghleya, osnivača elizabetinske špijunske mreže. Između 1552. i 1555., bio je u službi grofa od Pembrokea i vojvode od Northumberlanda. Među njegovim najbližim prijateljima bili su vojvodin sin, John, grof od Warwicka, i Robert Dudley, kasnije grof od Leicestera. U ljeto 1555. godine, bio je nakratko zatvoren zbog izdaje protiv kraljice Marije. Naravno, ovim je zaslužio naklonost buduće kraljice Elizabete. Upravo je Dee bio taj koji je odredio najpovoljniji dan za krunidbu Elizabete, koja je 1558. godine sjela na prijestolje. Njezin ga je dvor dočekaao s dobrodošlicom, te je, nakon smrti Roberta Recordea, postao najutjecajniji predstavnik engleske znanosti. Godine 1561., proširio je i upotpunio Recordeovo djelo *Grounde of Artes*, čuveni matematički tekst koji rabi arapske brojeve. Deejeva je knjiga bila prva takve vrste, a u sljedećih je sto godina doživjela čak dvadeset i šest izdanja.

Do 1563., Dee je stekao brojne i glasne neprijatelje koji su o njemu pisali kao o »Velikom vješcu«. Godinu dana kasnije, sam je potvrdio takav status, objavivši svoje najambicioznije i najčuvenije djelo, koje se bavilo hermetičkom i kabalističkom magijom, naslovljeno *Monas hieroglyphica* ili, u prijevodu, *Znak Jednoga*. U ovome tekstu, posvećenom Svetom Rimskom caru, Maksimilijanu I, Dee se poziva na kabalizam venecijanskoga fratra Francesca Giorgija i Agrippinu sveobuhvatnu studiju *De occulta philosophia*. Pojednostavljeno govoreći, Deejev je *Monas* moguće protumačiti kao pokušaj da se Agrippina osebujna sinteza svede na jedinstvenu magijsko-matematičku formulu, jedinstveni simbol ili simboličku jednadžbu koja u sebi utjelovljuje potpunost univerzalne mudrosti, što predstavlja, takoreći vrstu hermetičkoga ekvivalenta Einsteinove jednadžbe $E = mc^2$. *Monas* će kasnije izvršiti dubok utjecaj na tajanstvene rozikrucijanske manifeste - u jednom od kojih je jasno vidljiv Deejev središnji simbol koji predstavlja sam »Monas«.

Godine 1566., Dee je upoznao Edwarda Dyera, koji je kasnije učinjen vitezom, postavši kancelarom Reda Gartera. Godine 1570., napisao je predgovor engleskom izdanju Euklida. Iste se godine nastanio u Mortlakeu, kraj Richmonda. Njegov je dom, za hermetičare elizabetinskoga vremena, postao neformalnom akademijom talijanskoga stila. U Mortlakeu, Dee im je nudio i smještaj; sobe je uredio kao laboratorije, a četiri ili pet soba u kući zauzimala je golema knjižnica. Uz stare tekstove, knjižnica je uključivala i djela srednjovjekovnih maga poput Ramdna Lulla i Rogera Bacona, kao i, naravno, Ficina, Mirandole, Giorgija, Agrippe i Paracelzusa. Kao što je izjavila Frances Yates, »Deejeva je knjižnica obuhvaćala čitavu renesansu, postavši tako najvećom u Engleskoj«. Dee je svoju knjižnicu obogatio i rukopisima i knjigama iz crkvenih zbirki, koje su postale dostupne nakon raspuštanja samostana od strane Henrika VIII.

Među stalnim posjetiteljima njegova doma u Mortlakeu, bio je i Deejev stari prijatelj, sir Edward Dyer. Tamo su boravili i špijunski meštar, sir Francis Walsingham, Robert Dudley, grof od Leicestera, Leicesterov nećak, sir Philip Sidney, koji je pod Deejevim pokroviteljstvom studirao hermetizam, a posebice alkemiju, Adrian Gilbert, polubrat sira Waltera Raleigha i alkemičar Sidneyeve sestre Mary, grofice od Pembrokea, kojoj je pjesnik posvetio svoje najčuvenije djelo, *Arcadiam*. Vrlo je vjerojatno da je i sama grofica - poznata kao

samozvana »kemičarka«, s vlastitim alkemičarskim laboratorijem - također učila u Deejevu okrilju. Iako ne postoji nikakav podatak o tome, Mortlake je najvjerojatnije posjećivao i Raleigh. On je, svakako, bio jedan od Deejevih najbližih prijatelja i najvatrenijih pobornika na dvoru.

Kroz Raleigha i matematičara Thomasa Hariota, Deejev je krug cvjetao usporedno s drugim, sličnih interesa. Ovaj je ustanovljen u Syon Houseu, u blizini Mortlakea, pod pokroviteljstvom Henryja Percyja, grofa od Northumberlanda. U svojoj je rezidenciji u Sussexu grof izgradio vlastitu veliku knjižnicu. Uz Raleigha i Hariota, njegovi su gosti u Syon Houseu bili i Christopher Marlowe i, kasnije, mladi John Donne. Tako su, putem mortlakeovskog i grofova kruga »neke od najčuvanijih osoba elizabetinske Engleske bile izložene Deejevoj filozofiji«.

Međutim, Dee se nije ograničio samo na ovaj krug ljudi. Udobnosti Mortlakea nisu pružale dovoljno uzbuđenja njegovu pustolovnom duhu. Njegova ga je strast prema kartografiji i moreplovstvu potaknula da uloži novac u pomorska istraživanja. Godine 1576., plovio je Atlantikom uz Martina Frobishera u potrazi za sjeverozapadnim prolazom ka istoku o kojemu se toliko pričalo. Tom je prilikom vidio vrlo malo od Novoga Svijeta, osim pokojega ledenjaka Hudson Baya, no, to ga je putovanje nadahnulo da napiše knjigu pod naslovom *Općenite i iznimne uspomene o savršenoj umjetnosti Navigacije (General and Rare Memorials pertaining to the Perfect Arte of Navigation)*, objavljenu 1577. godine. Između ostaloga, Dee je zagovarao osnivanje stalne britanske mornarice. Pokazivao je sve veće zanimanje za pomorska istraživanja, te postoje dokazi koji ukazuju na to da je upravo Dee bio jedan od pokrovitelja Drakeove plovidbe oko svijeta. U svakom slučaju, ostali pokrovitelji, poput Walsinghama, Leicestera i Dyera, bili su njegovi najbliži prijatelji i najvatreniji štićenici. A Drakeov neposredni podređeni, sir John Hawkins, bio je također redoviti posjetitelj Mortlakea.

Bio je to i još jedan istraživač, sir Humphrey Gilbert - polubrat sira Waltera Raleigha i brat Adriana Gilberta. Godine 1580., sir Humphrey je Deeju dodijelio isključiva prava na sva otkrivena područja Novoga Svijeta, koja se nalaze na trideset stupnjeva sjeverne zemljopisne širine - prostor koji je uključivao veći dio današnje Kanade. Gilbertima i ostalim suradnicima, Dee je podastro svoju

grandioznu viziju novoga, »Britanskoga carstva«, s Elizabetom I kao prvim vladarem. Pozivao se na brojne, sumnjive dokaze o Engleskoj kao polagateljici mističnog, ako ne svjetovno-političkog prava na najveći dio Novoga Svijeta, izloživši sveobuhvatni program njegove kolonizacije. Godine 1583., Gilberti su se otisnuli preko Atlantika, s namjerom da ostvare Deejeve planove i u Newfoundlandu osnovali prvu britansku koloniju u Sjevernoj Americi. Na povratku kući, međutim, njihov je brod potonuo, a braća nestala u dubinama. No, iako je ovaj projekt propao, on je u svakom slučaju otvorio put drugim istraživačima. Prema riječima Frances Yates, Dee se može opravdano smatrati »začetnikom ideje o Britanskom carstvu«:

Godine 1582., godinu dana prije tragičnoga putovanja braće Gilbert, Dee je upoznao čovjeka općenito poznatoga kao Edward Kelley. Kelley je bio lukav i beskrupulozan šarlatan, kao i kriminalac, kojemu su, kao kazna za prijevare, bila odrezana oba uha. skrivajući svoju nakaznost pod crnom kapom, nastojao je stvoriti sliku o sebi kao alkemičaru, nekromantu i mediju. Dee, toliko pronicljiv i mudar u drugim stvarima, dopustio je sebi da ga ovaj nasamari na upravo zapanjujuće lak način. Možda je Dee jednostavno bio žrtvom vlastite sklonosti da u nešto povjeruje. U svakom slučaju, bio je uvjeren kako je Kelley doista bio okultni adept, sa sposobnošću kanaliziranja anđeoskih moći, koje je Agrippa povezivao s »anđeoskom magijom«. Tome je uslijedilo Deejevo šestogodišnje prijateljstvo s Kelleyem, koje mu nimalo ne služi na čast. Zbog svoje je naklonosti u više prilika od sebe napravio budalu, dopuštajući da svoje žudnje stavi u službu Kelleyeve pohlepe i zlobe. U jednoj takvoj žalosnoj epizodi, Kelley je, navodno prema anđeoskim zapovijedima, nagovorio Deea da međusobno zamijene supruge. Prijateljstvo s Kelleyem trajalo je samo do 1589., ali ipak dovoljno da ga obilježi za čitava vremena. U očima sljedećih naraštaja, njegov je položaj kao mogućeg nasljednika Agrippe i Paracelzusa, bio nepopravljivo kompromitiran. Sve do nedavno, o Deeu se u manjoj mjeri govorilo kao o istinskom renesansnom magu, negoli kao bespomoćnom i lakovjernom pijunu u rukama podrugljivoga varalice. Doista, često je smještan u istu kategoriju kao i Kelley i odbacivan kao šarlatan, dok su se zanemarivala njegova istinska postignuća i ostvarenja.

Prijateljstvo s Kelleyem je, ustvari, obuhvaćalo samo mali dio Deejeva života. Čak i za njegova trajanja, Dee je ustrajao u nasto-

janjima za postizanjem vlastitih, mnogo većih ciljeva. Godine 1583., primjerice, dobio je u zadatak da za Englesku reformira julijanski kalendar. Dovršivši posao, otputovao je (s Kelleyem) na kontinent, gdje je proveo sljedećih šest godina. Do 1584. godine boravio je u Pragu, gdje je primljen u okrilje Rudolfa II, Svetoga Rimskog cara naklonjenog hermetizmu. Godinu dana kasnije, posjetio je Krakow, gdje je poljskom kralju obrazlagao hermetičku magiju. Godine 1586. vratio se u Prag i uživao u raskoši carskoga patronata. Sve do danas ostaje nejasno tko je na koga više utjecao. Nema sumnje da je Rudolf bio zadivljen Deejem, čije je društvo nalazio poticajnim i prosvjetljujućim. U isto vrijeme, Dee je dobio priliku da uroni u carevu golemu zbirku ezoterijskih djela. Kao što smo ranije spomenuli, kasniji rozikrucijanski manifesti, trideset godina nakon toga, odražavati će aspekte Deejeve misli i njegovog simbolizma, istovremeno veličajući Rudolfa. Svakako je opravdano pretpostaviti da je sjeme ovih manifesta prvi put zasijano tijekom Deejeva boravka na carskom dvoru u Pragu.

Ne iznenađuje, stoga, da je druženje navodno katoličkog cara s magom iz protestantske Engleske zazvonilo na uzbunu u crkvenim krugovima, zbog čega su crkvene vlasti hitro poduzele čitav niz istraga. U svibnju 1586. godine, papinski je nuncij Rudolfu podastro žalbu, koja je optuživala Deeja za vradžbine. Ubrzo nakon toga, papa je zahtijevao od cara da smjesta uhititi Deeja i Kelleya i pošalje ih u Rim gdje ih je imala ispitivati inkvizicija. Ovaj je edikt car zaobišao protjeravši optužene iz njegovih domena. Vjerojatno uz tajni sporazum s carem, Dee i Kelley stavljeni su pod zaštitu češkoga plemića, grofa Rosenberga, koji je uspio pridobiti cara da opozove svoj nalog za izgon. Sljedeće dvije godine, Dee i Kelley provest će boraveći u jednom od Rosenbergovih zamaka.

Zasigurno je još od 1570-tih godina Dee bio umiješan u špijunažu. Ne samo da je sam bio obavještajac i obavljao poslove na terenu, već je, prema svjedočanstvima iz njegova dnevnika, upošljavao i vlastite agente. Njegovo zanimanje za matematiku preklapalo se sa zanimanjem za šifre i kriptografiju. Poznavao je mnoge kriptografe širom Europe, a bilo je poznato da je svoje nadahnuće crpio iz Tritemiusove knjige *Stenographia*. Neki su kasniji komentatori smatrali da su određeni Deejevi ezoterijski tekstovi predstavljali, zapravo, složene kodove. Isto tako treba imati na umu da je jedan od

Deeevih najbližih suradnika bio sir Francis Walsingham, Elizabetin špijunski meštar i državni tajnik, koji je tu funkciju obnašao od 1573. do 1590. Walsinghamova je kćerka bila udana za sira Philipa Sidneya, koji je studirao pod Deejevim okriljem i za svoga tasta obavljao brojne tajne zadatke.

Godine 1587., Filip II Španjolski pripremao je svoju vojsku i navodno »nepobjedivu Armadu« za invaziju na Englesku - invaziju kojoj je, između ostaloga, cilj bilo konačno iskorjenjivanje protestantske »hereze«. U ovom se pothvatu španjolski monarh opravdano nadao pomoći svoga habsburškoga rođaka, Svetoga Rimskog cara. Sa svoje strane, Rudolf nije volio Crkvu i vjerojatno bi ionako odbio sudjelovati u Filipovu planu. No, svakako je moguće da je Deeja poslao Walsingham, kako bi ojačao carevo protivljenje svome španjolskom rođaku, a prijateljstvo između cara i engleskoga maga možda je bilo sklopljeno upravo s ovom namjerom. U svakom slučaju, Walsingham je sastavio popis mjera potrebnih za pribavljanje informacija o predstojećoj invaziji. Četvrta točka toga popisa bila je »uspostava obavještajne službe u Krakowu, za primanje izvješća iz Vatikana o španjolskom planu«. Dee, koji je tamo bio prije dvije godine, opet se pojavio u Krakowu. Obzirom na njegovo dugotrajno prijateljstvo s Elizabetinim špijunskim meštrom, više je nego vjerojatno da je zadatak uspostavljanja obavještajne službe bio povjeren njemu.

Godinu dana kasnije, 1588., španjolska je Armada poražena, a invazija na Englesku zaustavljena. Godine 1589., Dee je konačno raskinuo svoje prijateljstvo s Kelleyem i vratio se u Englesku. Ostatak svoga života proveo je prilično mirno. Godine 1595., postao je upravitelj Christ's Collegea u Manchesteru. Nakon Elizabetine smrti, 1603. godine, na englesko je prijestolje, kao Jakov I od Engleske, sjeo Jakov VI Škotski. Novi je monarh prema magiji imao prilično plašljiv i više negoli neprijateljski stav. Do tada je većina Deejevih prijatelja i pobornika bila mrtva ili u nemilosti novoga vladara. Kao posljedica, njegov je ugled na dvoru sve više slabio. Umro je u bijedi, u svome domu u Mortlakeu, 1608. godine.

Dee je umnogome zadužio britansku povijest. Spomenuli smo već njegovo zalaganje za stvaranje stalne britanske mornarice i promicanje ideje o Britanskom carstvu. U usporedbi s osobama poput Agrippe i Paracelzusa, bio je svjetovno orijentiran mag, čiji su se in-

teresi protezali i izvan područja ezoterije, obuhvaćajući trgovinu, ekonomiju, politiku i nacionalističku ekspanziju. Želio je da cvjetajuća građanska i trgovačka klasa elizabetinske Engleske uživa dobra hermetičke magije. S tim je ciljem njegovao »odnose s poznatim obrtnicima i srednjom klasom«. Kako bi »proširio znanje među onima koji nisu poznavali stare jezike«, a »posebice u korist uspinjuće srednje klase tehnologa i obrtnika«, svoje je znanstvene radove pisao, ne na latinskom, već na engleskom jeziku. Time je nastojao usaditi svoju »mističnu viziju Britanije kao predvodnika ujedinjenja kršćanske Europe i ponovne uspostave novoga zlatnog doba civilizacije«.

Deejevo je nasljeđe moguće prepoznati i u njegovu stavu spram arhitekture. U predgovoru prvoga engleskog izdanja Euklida iz 1570. godine, uzdigao je arhitekta na položaj vrhunskog hermetičkog meštra: »Mislim da se nitko doista ne može nazvati Arhitektom ... Samo oni koji od djetinjstva hodaju putem toga znanja, osnaženi poznavanjem mnogih jezika i umjetnosti, dostojni su da ih se smjesti u veličanstveni Tabernakul Arhitekture«. I dalje, »ime Arhitektura proizlazi iz prvenstva koje ima ova Znanost, nadređena svim ostalim Umjetnostima. I Platon potvrđuje Arhitekta kao Gospodara svega ...«

Arhitektura je, za Deeja, bila »umjetnost čiju suštinu treba tražiti u apstraktnim principima matematičke proporcije i kozmičke harmonije«. Ukratko, arhitektura je bila dubinski hermetička, »posjedujući magijsku dimenziju, jer se idealne građevine povode za moćnim nebeskim harmonijama«. Takve će postavke uskoro prigriti i ljudi poput Inigo Jonesa i Christophera Wrena. Otprilike pola stoljeća nakon Deejeve smrti, ista će ideja zauzimati iznimno značajno mjesto u instituciji slobodnoga zidarstva.

S kršćanskoga, ili, preciznije, katoličkoga stajališta, Dee je, kao renesansni mag, bio tek drugim Faustom. No, treba imati na umu da je Faust, prema kršćanskim standardima, bio proklet prvenstveno zbog svoje potrage za znanjem koje leži izvan granica koje je postavila Crkva. U manje dogmatičnim uvjetima, takva bi potraga za znanjem bila hvalevrijedna, posebno ako je vođena u svrhu javne dobrobiti i s ciljem integracije različitih dijelova stvarnosti. Dee je, u svojoj potrazi, nesumnjivo udovoljavao takvim kriterijima. Izronio je, tako, ne samo kao Faust, već i kao njegova suprotnost, kao druga

strana novčića. Ukratko, bio je poput Prospera iz Shakespeareove *Oluje*, dobrohotni mag koji se posvetio služanju i zaštiti onih koji su mu bili povjereni na skrb. Svakako, lik Prospera barem ponešto duguje Deeju. Prema riječima Frances Yates, »Dee je savršeni elizabetinac«, u kojemu se »susreću i sjedinjuju Prospero i sir Francis Drake«.

Hermetička misija Giordana Bruna

Blagonaklonost, kako se općenito pokazuje, rađa prijezirom; a Dee je u Engleskoj bio dovoljno dugo aktivan da, barem u javnom mnijenju, svojom blagonaklonošću izazove određeni prijezir. Dok je imao svoje vjerne pristalice, njegova je ranjivost, skromnost, dobronamjernost i suštinska nježnost izazivala u njima ne toliko poštovanje i strah, koliko privrženost i brigu. Prospero ulijeva povjerenje a ne strah. Ni u kojemu slučaju se Dee ne pokazuje kao čovjek koji galvanizira i nadahnjuje svoje suvremenike na način na koji su to činili Agrippa i Paracelzus u svome vremenu. No, dok Engleska nije poklanjala Deeju pretjeranu pažnju, jedan je stranac izvršio potpuno drukčiju vrstu utjecaja. Ovaj burni, buntovni i neustrašivi mag bio je Talijan, Giordano Bruno.

Dvadeset i jednu godinu mlađi od Deeja, Bruno je rođen 1548., u malom gradu kraj Napulja. Kao petnaestogodišnjak, ušao je u dominikanski samostan, gdje se zbog svoje druželjubive, borbene, buntovne i po mnogočemu megalomanske prirode, uskoro sukobio s nadređenima. Godine 1576., skinuo je svoj redovnički habit, skrivajući se od vlasti koje su ga proganjale kao heretika. Nepopustljiv, uporan, kontroverzan, provokativan i neprestano proganjan, cijeli se svoj život sukobljavao s Crkvom.

Tijekom svoga boravka u Ženevi našao se u nemilosti tamošnjeg vladajućeg kalvinističkog režima koji ga je gledao s jednako žestokim antipatijama kao i katoličke vlasti. Bio je prisiljen pobjeći u Pariz, gdje je držao javna predavanja i, 1582. godine, objavio svoje prve knjige. U jednoj od njih naširoko se poziva na djela Agrippe i Paracelzusa, predstavljajući se kao mag jednake veličine i sposobnosti. Možda ih je u psihološkoj metodi svoje magije i nadišao, a možda je tek javno razotkrio ono što su Agrippa i Paracelzus željeli zadržati u tajnosti ili, pak, osobno prenijeti odabranim pojedincima.

U svakom slučaju, prilagodio je klasične tehnike vježbanja pamćenja, - koje su, primjerice, prakticirali rimski govornici - specifično hermetičkim ciljevima. Bruno je, zapravo, zagovarao program praktičnih vježbi s pomoću kojih je čarobnjak mogao pretvoriti svoj um u kanal kozmičke moći i učiniti svoju psihu nekom vrstom polja snage, koje će privlačiti nebeske energije i projicirati ih prema van u usmjerenom i koncentriranom obliku.

Izgledi za dobivanjem takvih sposobnosti stavili su Bruna pod zaštitu i pokroviteljstvo francuskoga kralja Henrika III, koji je, poput svoje majke, Katarine de' Medici, bio oduševljen magijom. No, Bruno je, iz razloga koji ostaju nejasni, želio pod svaku cijenu dospjeti u Englesku. Udovoljavajući njegovoj želji, Henrik ga je otpravio u London, s pismima upućenima tamošnjem francuskom veleposlaniku. Bruno je stigao u London 1583., i proveo sljedeće tri godine kao gost u veleposlanikovoj rezidenciji.

Godine 1585., u Londonu, Bruno je objavio svoja dva najčuvenija i najznačajnija djela *Cena de le ceneri* (Večera na pepelnicu) i *Spaccio della bestia trionfante* (Izgon pobjedničke zvijeri). Upravo je u Engleskoj Bruno bio dočekan s najsrdačnijom dobrodošlicom i najvećim oduševljenjem. Boravio je u Oxfordu i predavanjima pridobio sljedbenike. Oko njega su se okupljali i brojni pisci, npr., F.Greville i P.Sidney. Nezna se dali je Bruno upoznao Deeja. No, znase da je nakon jedne od Brunovih javnih debata, Sidney otišao ravno k Deeju u Mortlake kako bi ga o tome izvjestio. U ovoj je debati Bruno tu-mačio i branio Kopernikov heliocentrični sustav.

Teško je reći kakav je odnos nastao između Deeja i Bruna.

Bruno je svakako bio radikalniji i izravniji. Prema Frances Yates:

Bruno se služio Ficinovim talismanima kao osvetnik i bez Ficinovitih kršćanskih inhibicija, jer je vjerovao da je Egipatski hermetizam bolji od kršćanstva ... Svojim odbacivanjem kršćanstva i zanosom kojim je prigrljio egipatski hermetizam, Bruno se vratio mračnijoj nekromantiji Srednjeg vijeka.

Više od bilo kojeg renesansnog maga, Bruno se ponašao kao čovjek s posebnom misijom. F.Yates opisuje je specifično "hermetičkom religioznom misijom ... u kojoj Ficinova magija biva

proširena poprimajući razmjere magijske religije..." Pogledamo li pažljivije u Brunovo djelo, postaje nam jasno kako je on imao dva sasvim određena, krajnje revolucionarna cilja. Kao prvo, želio je ponuditi konkretnu i praktičnu metodologiju, koja bi čarobnjacima omogućila da svoje umove pretvore u receptore i izvore kozmičke moći. Kao drugo, posvetio se ni manje ni više negoli utemeljenju nove svjetske religije - ili, da budemo precizniji, ponovnoj uspostavi drevne religije, hermetičkog sinkretizma Aleksandrije, u obnovljenom obliku.

Kao što piše Frances Yates, Bruno je »vratio renesansnu magiju njezinom poganskom izvoru«. Odbacivao je pokušaje Ficina i Pica da kristijaniziraju hermetizam ili pronađu neku zajedničku točku između kršćanske i hermetičke misli. Naprotiv, osuđivao je kršćanstvo i njegovo iskorijenjivanje klasičnih bogova i magije drevnoga Egipta. Pozivajući se na hermetički korpus, Bruno je veličao božanstvenost u svim stvarima. U tradicionalno hermetičkom stilu, naglašavao je sveobuhvatno jedinstvo u kojemu se sve stvari isprepliću i međusobno povezuju. »Jedno jednostavno božanstvo koje se nalazi u svemu...«, govorio je, »svojom svjetlošću obasjava različite stvari, uzimajući različita imena...« Najavljivao je dolazak novoga doba promjene, koje će nastupiti »manipulacijom nebeskim slikama o kojima ovisi sve što postoji na zemlji...« Brunova se vizija, ukratko, sastoji u stvaranju dramatičnog, novog svjetskog poretka, putem magijskog djelovanja u skladu s hermetičkom postavkom o odnosu između mikrokozmosa i makrokozmosa. Nastupanjem ovakve nove stvarnosti, čovjek - čovjek-mag - postat će, ustvari, bogom. U Brunu je, tako, Faust dosegnuo svoju apoteozu.

Vjeruje se da je i Bruno, poput Agrippe, *mного vremena* posvetio stvaranju mreže tajnih društava. Obzirom na njegovu udivljenost Agrippom, ta su društva možda bila dijelom ili produžetkom iste mreže. Kasnije ga je inkvizicija optužila za pokušaj osnivanja nove sekte.

Frances Yates vidi Brunov utjecaj, kao i utjecaj Johna Deeja, u pozadini rozikrucijanskih manifesta, jednako kao i u slobodnom zidarstvu. Krajem šesnaestog stoljeća, zamjećuje ona:

...ljudi su u religioznom hermetizmu tražili neku vrstu tolerancije ili jedinstva među različitim sljedbama ... postojale su različite vrste kršćanskoga hermetizma, katoličkog i protestantskog, od ko-

jih se većina klonila magije. A zatim je došao Giordano Bruno, uzimajući cjelokupni magijski hermetizam Egipta kao temelj svoga učenja, propovijedajući neku vrstu egipatske protureformacije, prorokujući novo rješenje koje će izbrisati sve religijske različitosti, ali propovijedajući i o moralnoj reformi, naglašavajući dobrotvorni rad i etiku društvene korisnosti ... Što ovdje spaja religioznu toleranciju, emocionalnu vezu sa srednjovjekovnom prošlošću, nesebično djelovanje u korist drugih i imaginativnu privrženost religiji i simbolizmu Egipćana? Jedini odgovor koji mi se nameće jest - slobodno zidarstvo ... ono se u Engleskoj pojavljuje tek početkom sedamnaestoga stoljeća, no svakako je imalo svoje prethodnike, utemeljitelje i tradiciju koja seže i dublje u prošlost... Ovdje i dalje tapkamo u mraku, okruženi mnogim zagonetkama, no ne možemo ne zapitati se je li u Engleskoj, među duhovno neispunjenima, koji su u Brunovoj »egipatskoj« poruci naslutili neko olakšanje, prvi puta zaszvirala Čarobna frula.

U isto vrijeme, mesijanska priroda Brunove hermetičke misije nije ga spriječila da se uplete, poput Deeja, u mnogo svjetovnije poslove. Poznato je da je između 1583. i 1586. godine, sir Frances Walsingham, Deejev prijatelj i Elizabetin špijunski meštar, dobivao iscrpna izvješća od tajnoga agenta iz francuskog veleposlanstva. Izvješća su se odnosila na sukobe između engleskih i škotskih katolika - onih povezanih s Marijom, kraljicom Škotska i njezinim sinom Jakovom VI - i njihovih veza s prokatoličkom obitelji Guise, u Francuskoj. Agent koji je sastavljao izvješća bio je, izgleda, Talijan, klerik ili nekadašnji klerik, krajnje neprijateljski orijentiran prema Španjolskoj i Crkvi. Još uvijek postoje njegova brojna pisma, koja svjedoče o njegovu osobnom kontaktu s Elizabetom i odanosti engleskom prijestolju. U knjizi objavljenoj 1991. godine, profesor John Bossy sa Sveučilišta u New Yorku, prilično je uvjeren kako je taj špijun iz francuskog veleposlanstva bio upravo Giordano Bruno.

Čitav život Bruno je bio nagao, smion i opasno hrabar. Ponekad se čini da ga je osjećaj mesijanske važnosti ojačao u uvjerenju o vlastitoj neranjivosti, što se, na kraju, pokazalo fatalnim. Godine 1586., - kada su prestala pristizati izvješća iz francuskog veleposlanstva - Bruno se vratio u Pariz. Nakon toga započeo je putovanja po različitim njemačkim gradovima. Godine 1588., šest je mjeseci boravio u Pragu. Nema podataka da se tamo susreo s Deejem, koji se u isto vrijeme nalazio u Češkoj, ali upoznao je Svetoga Rimskog cara,

Rudolfa II. Konačno, 1591. godine, Bruno se vratio u Italiju. Godinu dana kasnije, u Veneciji ga je uhitila inkvizicija. Bio je odveden u Rim, čemu je uslijedilo osmogodišnje razdoblje neprestanog mučenja i ispitivanja. Godine 1600., odbivši odreći se, odbaciti ili opovrgnuti svoja učenja, spaljen je na lomači kao heretik.

Za razliku od drugih renesansnih maga, Bruno uživa i skroman status kao književnik, pjesnik i dramatičar. Njegovo književno djelo, kako latinsko tako i talijansko, barem u nekoj mjeri figurira u umjetničkim krugovima. Ma kakva bila kvaliteta ili status njegovih djela, u razmjeru i značaju ih daleko premašuju njegove vizionarske ezoterijske rasprave. Međutim, zbog njihove krajnje osobne, idiosinkratske i često kaotične prirode, one nikada nisu dostigle vrijednost Agrippine *De occulta philosophia*, ili nekih od Paracelzovih tekstova. Bruno je preživio više kao osoba i simbol, i u tome ga smislu prizivaju velikani književnosti poput Joycea. Njegova burna buntovna priroda, njegova faustovska potraga, njegov otpor i nepopustljivost prema Rimu učinile su ga utjelovljenjem renesansnih vrijednosti - slobode misli i imaginacije, intelektualne smjelosti, mistične umnosti i Prometejskih težnji. Svojom je smrću za sljedeće naraštaje postao mučenikom i simbolom otpora klerikalnoj tiraniji zbog koje je Crkva osramočena do današnjih dana.

Teatar svijeta

Tritemius, Agrippa, Paracelzus, Dee i Bruno, bili su najčuveniji i najutjecajnije magovi renesanse i ljudi koji su sljedećim naraštajima ostavili najznačajnije naslijeđe. Bilo je, naravno, i manje važnih hermetičara, od kojih su neki dali vlastite izvorne i trajne doprinose. Giulio Camillo, primjerice, svojim je magijskim kazalištem talismanskih mentalnih slika utjecao na Brunovu prilagodbu vježbi pamćenja hermetičkim ciljevima. Bio je tu i Tommaso Campanella, koji je velik dio svoga života proveo u zatvorima, progonjen od inkvizicije, a smaknuću je izbjegao praveći se ludim. U svome najznačajnijem djelu, *Citta del sole (Grad sunca)*, Campanella je preveo humanističku viziju *Utopije*, Thomasa Morea na hermetički jezik. Za svrhu ove knjige, međutim, bit će dovoljno duže se zadržati samo na jednom pojedincu, koji bi se mogao smatrati posljednjim od istinskih renesansnih maga, i kojim završava njihov niz. To je, naime, bio još jedan Englez, Robert Fludd.

Fludd (1574. - 1637.) je bio sin viteza koji je uživao patronat Elizabete I, služeći kao vojni blagajnik u Flandriji. Ne želeći slijediti vojnu karijeru svoga oca, studirao je medicinu u Oxfordu, gdje je završio studij usprkos odbacivanju konvencionalne doktrine i pristajanju uz Paracelzusa. Između 1598. i 1604., putovao je Europom, posjetivši Francusku, Španjolsku i Italiju. Na neko se vrijeme smirio u Njemačkoj, radeći kao tutor u različitim plemićkim obiteljima, uključujući i vojvode od Guisea. Godine 1605., vratio se u Englesku, gdje je zbog hermetičke orijentacije i odbacivanja ortodoksije, odgođeno njegovo primanje na Kraljevsko društvo liječnika, na koje će trebati čekati još četiri godine. Godine 1606., međutim, dobio je dozvolu za obavljanje liječničke prakse.

Posao mu je išao prilično dobro. Posjedovao je kuću s vlastitim laboratorijem, u kojemu je proizvodio svoje lijekove i izvodio alchemijske eksperimente. Bio je i plodan pisac, čija su djela odražavala očigledan utjecaj Agrippe i Paracelzusa, ali ponajviše Johna Deeja. Nema dokaza da je Fludd poznavao Deeja osobno, doista, nikada ga poimence nije spominjao - što se možda može objasniti činjenicom da je u to vrijeme Dee bio u nemilosti. Pa ipak, Fluddovo djelo posvuda nosi vidljivi Deejev pečat. Fludd je, nesumnjivo, bio u vezi s nekima od Deejevih bivših štíćenika i učenika. Možda je čak imao i pristup dijelu Deejeva neobjavljenoga materijala - o temama kao što su artiljerija, izrada zemljovida i perspektiva u slikarstvu - koje je objavio pod svojim imenom.

Godine 1614., učenjak imena Isaac Casaubon izradio je analizu hermetičkih tekstova. Tom je prilikom zaključio kako hermetički korpus datira iz prvih stoljeća kršćanske ere, odbacujući starost koja mu se do tada pripisivala. Iako se materijal toga korpusa danas smatra mnogo starijim, Casaubonovo datiranje samih tekstova općenito je prihvaćeno kao ispravno, kao i njegova tvrdnja da Hermes Trismegistus nije bio povijesna osoba, ni čovjek niti bog, već izmišljeni lik. Fludd je, međutim, prijezrivo odbacio Casaubonove zaključke, ne udostojivši se ni obrazložiti svoj stav. Vjerovao je u Hermesa Trismegistusa kao povijesnu osobu, a hermetičke je tekstove smatrao autoritetom jednake drevnosti kao i Biblija. Kako je primijetila Frances Yates, gotovo svaka stranica svake knjige koju je napisao sadrži barem jedan navod iz hermetičkih tekstova.

Iste godine kada je Casaubon objavio svoj ikonoklastički expose, u Njemačkoj se pojavio prvi od čuvenih anonimnih manifesta, koji su

objavljivali postojanje i skoro razotkrivanje neuhvatljivih rozikrucijanaca, ili Bratstva Ružina križa. Drugi je traktat uslijedio godinu dana kasnije. U tim je manifestima hermetizam dobio specifičnu religiozno-političku dimenziju, najavljujući zbacivanje crkvene tiranije i uspostavu novoga svjetskog poretka. Val histerične paranoje proširio se Europom, a posebice njezinim katoličkim područjima.

Putujući kontinentom, a posebice Njemačkom, Fludd je upoznao mnoge ljude koji će se kasnije povezivati s takozvanim rozikrucijanskim pokretom. Možda je upoznao čak i samoga autora ili autore anonimnih traktata. Ako je tome bilo tako, svoja je saznanja zadržao za se. No, požurio se da objavi svoje djelo. Na sajmu knjige u Frankfurtu, 1616. godine, pojavila se njegova obrana rozikrucijanizma, *Apologia compendiaria*, opisana kao »kratka apologija koja skida i ispire sjenu sumnje i ozloglašnosti koja prati Bratstvo Ružina križa, vodom istine« (ovdje je u pitanju igra riječi. U tekstu stoji »Fludd of truth«, gdje »flood«, koja se izgovara jednako kao i Fludd, znači »poplava«, op. prev.). U ovoj apologiji, i njezinoj proširenoj verziji, objavljenoj godinu dana kasnije, Fludd je veličao drevnu mudrost Hermesa Trismegistusa i hvalio rozikrucijance zbog njihova »divljenja vrijednog znanja o božanskim i prirodnim tajnama«. Tome je pridodao i osobno pismo »Braći Ružina križa«, izražavajući svoju želju i spremnost da postane članom njihova Reda, i pozivajući ih da s njim uspostave kontakt. Nije poznato je li ikada dobio odgovor, međutim, ne iznenađuje da su ga uskoro počeli smatrati rozikrucijancem, a takvo mišljenje vlada i danas. Takvo će mišljenje samo potvrditi njegovo druženje s drugim rozikrucijanski orijentiranim ljudima, poput alkemičara i hermetičara Michaela Maiera, liječnika Svetoga Rimskog cara, Rudolfa II, a kasnije i Friedricha, rajnskog elektora palatina, moćnika koji je prigrlio rozikrucijanizam. Fludd i Maier imali su istoga izdavača, De Bryja od Oppenheima, koji je 1611. poslao Jakovu I čestitku s jasnim rozikrucijanskim simbolizmom.

Fluddovo najznačajnije djelo bila je knjiga u nekoliko svezaka naslovljena *Ultriusque cosmi historia (Povijest makrokozmosa i mikrokozmosa)*. Prvi svezak, objavljen 1617. godine, bio je posvećen kralju Jakovu I i smjesta se našao na inkvizicijskom Indexu. U ovoj enciklopedijskom tekstu, kao i u svim ostalim Fluddovim djelima, očigledan je utjecaj Johna Deeja. Poput rozikrucijanaca, nastojao

je cjelokupan spektar hermetičke misli i ezoterije povezati u jednu cjelinu, ujedinjujući alkemiju, astrologiju, Kabalu, numerologiju, svetu geometriju, kao i mnoga druga područja u sveobuhvatnu potpunost. Eksperimentirao je i s magnetizmom, te je time, poput Paracelzusa prije njega, otvorio put Mesmeru i uspostavio temelje moderne psihologije.

Poput Deeja i ostalih renesansnih maga, Fludd je bio posebno zainteresiran za primjenu hermetizma u arhitekturi. No, za Fludda je vrhunska manifestacija hermetičkog talismana u obliku arhitekture bila kazalište. Drugim riječima, za Fludda je kazalište bila zamjena za hram i druge slične građevine, kao magičnih struktura čija je svrha bila privlačenje sideralnih energija kozmosa. Mikrokozmos kazališta utjelovljavao je i odražavao makrokozmos, dok je drama koja se tamo odvijala predstavljala mikrokozmos makrokozmosa ljudskoga života i djelovanja. Kazalište je za Fludda postalo »teatrom svijeta«, čiji je najprikladniji oblik bio planet.

Ukoliko je interpretacija Frances Yates točna, Fluddovo djelo predstavlja uzor za arhitekturu Globe Theatre-a, u kojemu su se izvodile mnoge Shakespeareove drame. Djelo poput *Oluje*, predstavljalo bi, tako, magični talismanski mikrokozmos, koji se odvijao u strukturi koja je također predstavljala magični talismanski mikrokozmos. U svome promišljanju o makrokozmosu i mikrokozmosu, Fludd je opisivao metode postizanja kazališnih efekata, koji, primjerice, oponašaju zvuk groma ili topa, dočaravaju »spaljivanje Troje« ili »izgaranje Rima«, te kako se »skrivenim svjetlosnim aranžmanima« može opisati polaganje žrtava paljenica«. Takve će tehnike, kao i um koji stoji iza njih, izvršiti dubok utjecaj na Iniga Jonesa.

Osim po svom pisanom djelu, Fludd je značajan i zato što u svome promišljanju odražava važan prijelaz u evoluciji hermetizma i orijentaciji filozofske svijesti Zapada. Ovaj će prijelaz odigrati vitalnu ulogu u razvoju zapadne kulture i povezivanju svijeta kakvog poznajemo danas.

Od maga do tajnoga društva

Do sredine šesnaestoga stoljeća, renesansni mag, poput, primjerice, Agrippe ili Paracelzusa, bio je prilično usamljen u svojoj potrazi za

usavršavanjem i nadilaženjem vlastite prirode, kao i u svome iskustvu svetog ili numinoznog. Istina, tragao je za obraćenicima, za sebi sličnima, ali samo da bi razumjeli smisao njegovog pothvata i nastavili dalje vlastitim naporima. Ako je Agrippa doista putovao Europom osnivajući tajna društva, nije to činio zbog želje za reformom europskoga društva u cjelini, već da bi prenio i očuvao vlastita velika otkrića, od kojih se najvažnije, prema njegovim riječima, može prenositi samo osobno, usmenom predajom od učitelja na učenika. Naglasak je, ukratko, na pojedincu, koji je u sebi utjelovljavao tajne i svete odnose između mikrokozmosa i makrokozmosa. Numinozno se, prema Agrippi i Paracelzusu, može manifestirati samo duboko u čovjekoj unutrašnjosti. Društvo je moralo iznaći vlastite načine.

Dee i Bruno dijelili su ovo mišljenje. U isto vrijeme, međutim, bili su okrenuti i prema van, prema društvu i svijetu u cjelini. S Fluddom je ova nova orijentacija, koju su započeli Dee i Bruno, gotovo dosegla svoj konačni oblik. Hermetički su se studiji, u Fluddovo vrijeme, već počeli odmicati od usamljeničke prakse pojedinca koji se usavršava vlastitim naporima. Započelo je osnivanje tajnih društava, kabala, orijentiranih ka usavršavanju društva kao cjeline. Drugim riječima, hermetizam Fludda, rozikrucijanaca i ranog slobodnog zidarstva, više nije bio izoliran, povezujući se sve više sa svijetom i, kao neizbježna posljedica, s politikom.

Mnogi komentatori gledaju na ovo kao na jednostavan i linearni razvoj. Za njih je tajno društvo, čijim su primjerima rozikrucijanci i slobodno zidarstvo, bili prirodnim nastavkom usamljenih figura poput Agrippe i Paracelzusa. Kako će se kasnije pokazati, međutim, tajna su društva jednako tako mogla predstavljati neku vrstu aberacije ili iskrivljenja, a istinske je nasljednike Agrippe i Paracelzusa moguće pronaći negdje drugdje.

HERMETIČKA MISAO I UMJETNOST: TALISMAN

U korijenu kulture, kaže Thomas Mann, leži kult. Još od najranijih dana ljudske povijesti, kada je čovjek prvi put oblikovao svoju prethermetičku magiju u smisleni sustav vjerovanja, umjetnost je bila neraskidivo vezana uz religiju. Možda je i bilo nekoliko iznimaka, poput, primjerice, ukrašavanja glinenog posuđa. Najvećim su dijelom, međutim, najranija glazba, slike, crteži, skulpture, ples i književnost, bili podvrgnuti religioznim principima, kao produžetak religioznih učenja i rituala. Tek se mnogo kasnije u razvoju civilizacija počela pojavljivati svjetovna umjetnost koja će imati veće značenje. Čak se i tada ona uvelike koristila tehnikama i motivima religiozne umjetnosti.

U zapadnom su kršćanstvu izolirani primjeri svjetovne umjetnosti počeli izranjati u osvit Srednjeg vijeka. Mogli bismo navesti, primjerice, *Pjesmu o Rolandu*, ili pjesme o El Cidu, no, i one su sadržavale snažnu, ako ne i isključivo religijsku dimenziju, veličajući borbu kršćanstva protiv islamskih »nevjernika«. Mogli bismo spomenuti i nešto kasnije nastale romanse o Svetom Gralu, iako su i one bile prožete duhovnošću, pa čak i religioznom ortodoksijom. Krajem Srednjeg vijeka pojavile su se i čiste, potpuno zemaljske, svjetovne pripovijetke poput Boccacciova *Dekameron* ili Chaucerovih *Priča iz Canterburryja*. Međutim, takva su djela još uvijek bila samo izuzeci od pravila. Sve do Lutherove reformacije, gotovo svi oblici umjetnosti u svojoj su suštini služili religioznim ciljevima katoličanstva, bilo potvrđujući ustanovljenu doktrinu ili, pak, navodeći svoju publiku na prihvaćanje svetoga u obliku u kojemu ga je podastirala Crkva.

Kakav god bio njegov svjetovni značaj ili primjena, hermetizam je u svojoj suštini bio duhovno orijentiran. Doista, kao što nam je već poznato, neki pristalice hermetizma u njemu su vidjeli nužni i neizostavni pripadak kršćanstva. Za neke je, pak, poput Agrippe i Bruna, hermetizam predstavljao alternativu, temelj potpuno nove, sveobuhvatne svjetske religije. Stoga se hermetička misao neizbježno počela manifestirati i kroz umjetnost postavši, tijekom renesanse, primarnim i dinamičnim pokretačem umjetničkog stvaralaštva. Krajem šesnaestoga stoljeća, svi mediji umjetnosti, od glazbe, slikarstva i književnosti, do arhitekture i vrtlarstva, usvojiti će hermetička načela i uspostaviti temelje nove estetike, sada s novom vizijom kao svojim vodičem. U određenim slučajevima, umjetničko će djelo jednostavno izražavati ili ilustrirati ključna načela hermetičke misli i njezinu postavku o analogiji ili međuodnosu mikrokozmosa i makrokozmosa. U drugim slučajevima, čin umjetničkog stvaralaštva smatrat će se istinskom magijskom operacijom, a samo djelo postat će magijskim predmetom, vrstom talismana, sposobnog da prizove i u sebi koncentrira okultne ili kozmičke energije.

Magijska moć glazbe

Prema nedavno provedenim znanstvenim istraživanjima, glazba može izvršiti izravan utjecaj na moždane centre koji upravljaju emocijama. Ovo »otkriće« potaknulo je brojne špekulacije u medijima. Može li stimulacija relevantnih centara na određene načine transformirati nečiju osobnost? Može li se djetetov temperament oblikovati ili ublažiti glazbom? Hoće li djeca koja su od svoje najranije dobi slušala Mozarta kasnije biti inteligentnija od djece koja su slušala Bacha? Ili Beethovena? Ili Wagnera? Ili Beatlese? Ili jinglove koji reklamiraju Coca-Colu?

Takva nas pitanja doista mogu natjerati na razmišljanje. No, nije nam potrebno znanstveno istraživanje kako bismo saznali može li glazba utjecati na naše raspoloženje. Znamo da nas glazba može smekšati ili učiniti nemirnima, pospanima ili iznimno budnima, smirenima ili agresivnima. Glazba nas može uljuljati ili stimulirati, uzbuditi, anestezirati ili nadahnuti. Na način koji nadilazi i neutralizira svako racionalno prosuđivanje i kritičku sposobnost, glazba može u nama pobuditi najskriveniju duhovnost ili bestijalnost, onog

najsuptilnijeg ili, pak, divljeg i brutalnog. Religiozna glazba može nas ispuniti osjećajem svetog ili numinoznog. U svom pulsirajućem djelovanju na srce i krvotok, određene vrste rock glazbe mogu stimulirati nešto izvorno, nešto elementarno, pa čak i seksualno. Zvuk gajdi na paradama Highlandske regimente ponekad je upravo jeziv i duboko uzbuđujući. Njihov je tajanstveni zvuk na bojnopolju izazivao u neprijatelja stravu, dok se probijao kroz vihor borbe poput podivljalih Valkira što se obrušavaju s nebesa kako bi skupile mrtve. Tijekom američkog Građanskog rata, neke su konfederacijske regimente isti učinak postizale zvucima bendža - instrumenta čija je sposobnost izazivanja osjećaja jeze poznata svakome tko je imao prilike vidjeti filmsku verziju romana *Deliverance (Oslobođenje)*, Jamesa Dickeya. Glazba, naravno, može i opčarati. Zvuci frule mogu hipnotički djelovati na ljudsko biće, jednako uspješno kao i na zmiju. U klasičnim vremenima, Panovima se frulama pridavala moć dovođenja pojedinca do ludila. Već je odavno poznato da će otkucaji ljudskoga srca, usklađeni s udarcima bubnja, početi ubrzavati s postupnim ubrzavanjem udaraca bubnja.

Magijsku su moć glazbe prepoznali i šamani, još u vrijeme najranijih plemenskih rituala iz samih početaka čovječanstva. Na Zapadu, ovu je moć prvi put istražila i formulirala pitagorejska misao, a zatim i aleksandrijski hermetizam. Pitagorejska i hermetička doktrina počivala je na određenim očiglednim postavkama. Ako se dvije žice usklade na istoj frekvenciji, a jedna od njih se trzne, druga će vibrirati prema istoj rezonanciji, u nekoj vrsti »simpatije«. Znanstvenim rječnikom govoreći, trznuta žica izaziva vibraciju zraka oko nje. Vibrirajući zrak tada će potaknuti vibracije na drugoj žici, uz uvjet, naravno, da su obje žice prethodno »harmonično usklađene«.

Za pitagorejce, kao i za aleksandrijske hermetičare, koji su se na njih nastavljali, »harmonična usklađenost« predstavljala je vodeće načelo, koje svoju primjenu nije nalazilo samo u glazbi, već i u cjelokupnom stvaranju. Stvaranje je smatrano jedinstvenim, sveobuhvatnim i sveukupnim totalitetom, cjelinom u kojoj su sve stvari bile isprepletene i međusobno povezane. Harmonija je, tako, bila povezujući posrednik, adhezivom koji je spajao sve stvoreno i uspostavljao odnose među stvorenim stvarima. Kozmos je, ukratko, predstavljao golemi i jedinstveni glazbeni instrument usklađen sa samim sobom, proizvođači vlastitu glazbu s kojom je neprestano vibrirao u rezonan-

čiji. Čovječanstvo i bogovi, zemlja i nebo, mikrokozmos i makrokozmos bili su povezani harmonijom i odražavali iste harmonične odnose. Ovi su se odnosi mogli opisati i definirati matematičkim izrazima. No, brojevi su odgovarali utvrđenim glazbenim tonovima, stoga su se odnosi, koje je matematika definirala i opisala, mogli replicirati i aktivirati glazbom. Prema pitagorejskom učenju, »svemir i čovjek, makrokozmos i mikrokozmos, temelje se na istim harmonijskim odnosima«. Kozmičke se sile, dakle, nisu mogle aktivirati njihovim prizivanjem, kao što je to uobičajeno u molitvi, već »usklađivanjem« čovjeka s tim snagama, odnosno, postizanjem iste frekvencije. »Sve što ima iste numeričke odnose kao i određeno nebesko tijelo, oblikovat će tvoj duh u skladu s tim odnosima i učinit ga spremnim da se u nj ulije nebeski duh, baš kao što će vibrirajuća žica utjecati na drugu, koja je s njom usklađena, da vibrira u harmoniji«. Pitagora je, navodno, upravo zahvaljujući takvim usklađenim odnosima, mogao čuti harmoniju svemira, »glazbu sfera« - tonova koje su zapravo »emitirali planeti tijekom svojih savršeno skladnih putanja«.

Za pitagorejce, kao i za hermetičare koji su ih slijedili, bilo je prirodno glazbi pripisivati terapeutsku ulogu. Ona se mogla rabiti kao lijek za različite »ozljede duše«, kao što su strasti, depresija ili bijes. Ovu je ideju kasnije prihvatio Ficino i ostali renesansni magovi, a na nju se pozivao čak i Shakespeare (*Mletački trgovac* v, i):

„...jer ništa nije toliko tvrdo, beščutno il puno gnjeva
da glazba ne bi ćud mu mijenjala, dok traje“.

Prema Platonu, proces obrazovanja uključivao je gimnastiku za postizanje zdravlja tijela i glazbu za zdravlje duše. Glazba, držao je on, jačala je »određenu harmoniju duha«, koje bi svako dijete trebalo naučiti doživljavati. U klasičnim školama misterija, glazba, spojena s plesom, imala je za cilj uvesti čovjeka u izmijenjeno stanje svijesti. U tom ju je smislu prihvatio i sufizam a prakticirali su je takozvani »vrteći derviši« (*mevlevi derviši*, koji svojim plesom [*sama*] oponašaju okretanje planeta oko Sunca. Red je u 13. stoljeću osnovao veliki mistički pjesnik i učenjak, Rumi'alal ad-Din, op. prev.) Pjevanje ili molitva spojena sa strogim metodama kontrole disanja pronaći će kasnije svoj put do kršćanstva kroz disciplinu unutar monaških redova.

Hermetički tekstovi bili su sasvim jasni u naglašavanju nužnosti usklađivanja mikrokozmosa s makrokozmosom svemira i njihove re-

zonancije. Hermetičar je, primjerice, »svoju unutrašnju liriku morao uskladiti i prilagoditi je božanskom glazbeniku«. Glazba je za hermetičare predstavljala ključ numinoznog: »A biti upućen u glazbu znači spoznati poredak stvari i božanski plan koji ih je tako rasporedio. Jer ovaj će poredak koji, s pomoću stvaralačkog uma sve pojedine stvari spaja u jedinstvu, proizvesti najslađu i istinsku harmoniju i božansku melodiju.« Glazba je također bila kanalom koji povezuje sve kozmičke snage s njihovim zemaljskim predstavnicima kao antropomorfnim bogovima, jer »tim se bogovima ugađa stalnim žrtvama, himnama, hvalospjevima i slatkim zvucima usklađenima s nebeskom harmonijom, da bi idol, bivajući ispunjen božanskim sastojkom uz neprestanu komunikaciju s nebesima, rado podnosio svoj dugotrajni boravak među ljudima. Tako čovjek ugađa svojim bogovima.« Prema sadržaju jednoga rimskog teksta, koji datira iz vremena Carstva, »u Egiptu su svećenici, pjevajući himne u slavu bogova, rabili sedam vokala u pravilnom redosljedu čiji je zvuk bio toliko eufoničan da ga je čovjek mogao slušati umjesto frule ili lire.«

Ovaj fragment ukazuje na značaj koji će glazba kasnije imati u praksi hermetičkih maga renesanse. Oni su, naravno, slijedili načela harmonije njihovih hermetičkih, platoničkih i pitagorejskih prethodnika. Naglašavali su, međutim, važnost harmoničnog braka između glazbenih nota ili akorda i riječi. Poezija je stvarana kako bi se potom uglazbila, a riječi ili tekst takvih pjesama bile su jednako značajne kao i glazba sama. Doista, ponekad se »glazbeni ritam potpuno podvrgavao metru stiha«, Stihovi i melodija bili su tako spojeni u jedinstvenu, nerazdvojnu cjelinu. Ova je praksa koju su, primjerice, prigrlili hermetički pjesnici Plejade u Francuskoj šesnaestog stoljeća, iznjedrila žanr glazbene drame s religioznom tematikom, iz koje se razvila opera.

Praktična je primjena hermetičke magije tijekom renesanse uključivala istu sintezu. *Zvuci* pojedinih riječi, koje je intonirao ljudski glas u određenoj visini i kadenci ili ritmu, bili su spojeni s određenim notama i akordima u određenoj melodiji. Harmonična integracija svih komponenata morala je biti savršena, proračunata matematičkom preciznošću. Kada se takvo savršenstvo postigne, invokacija biva aktivirana - napunjena potrebnom moći, odnosno, vrlinom. Ona tada može razbiti granice između dimenzija stvarnosti, jednako kao što udarac po glazbenoj vilici može zatresti staklenu čašu ili prozorsko staklo.

Tako se nevidljive i elementarne snage kozmosa, nebeske ili paklene sile, mogu slobodno kretati i ispreplitati se s ljudskim svijetom.

Kroz svoju primjenu u magiji i ritualima, glazba je, tijekom renesanse, dobila nove dimenzije, poprimajući nove oblike. U Italiji je, primjerice, postojao oblik svjetovnog madrigala - složene višeglasne pjesme, u kojoj je svaki glas pjevao svoju posebnu dionicu, ne pridružujući se, kao u zboru, drugim glasovima. Madrigal je također pridonio razvoju opere, a kako je dobivao na popularnosti, zajedno s njim sve su se šire upotrebljavali i instrumenti - lutnja, lira, viola i klavikord - koji su služili kao njegova najčešća pratnja. Kako se hermetizam proširio Italijom, a kasnije i cijelom Europom, mnogi su se plemići latili skladanja madrigala, kao i uglazbljivanja drugih pjesama. Mnogi od njih postali su i vješti svirači.

Nastavljajući se na hermetičko učenje, Ficino je govorio o »kozmičkom duhu« - *pneumi* ili božanskom dahu - koji struji poput vjetera i prožima sve stvoreno. Ovaj harmonizirajući duh predstavljao je »kanal utjecaja« između onoga što je gore i onoga što je dolje, neba i zemlje, makrokozmosa i mikrokozmosa. Osobni duh pojedinca, držao je Ficino, hranio se. oblikovao i pročišćavao »privlačenjem i apsorpcijom« kozmičkog duha; a glazba je bila vrhunski medij u tom procesu privlačenja i apsorpcije. Kroz glazbu kao kanal, kozmička je energija mogla prožeti pojedinca. Glazba je, ukratko, bila slična molitvi, ali molitvi obogaćenoj dinamičnom i aktivnom snagom: »David i Hermes Trismegistus zapovijedaju nam da pjevamo o Bogu, jer nas je sam Bog nadahnuo na pjevanje«.

Govoreći o zvijezdama, prema jednom suvremenom komentatoru, Ficino »ne govori o obožavanju zvijezda, već prije o oponašanju zvijezda, i upijanju njihovih prirodnih emanacija koje proizlaze iz takvoga oponašanja«. On se »ne zadovoljava samo isticanjem mogućih analogija između makrokozmosa i mikrokozmosa, između glazbenih i nebeskih harmonija, već daje i praktične upute za stvaranje glazbe koja može učinkovito iskoristiti ove analogije«. Tako je i sam Ficino skladao i izvodio »pjesme magijske snage«. Pjevao bi, primjerice, orfičke pjesme uz pratnju lire, kao čin magijskoga rituala.

Kasniji su magovi, na temeljima koje je uspostavio Ficino, izgradili vlastite inovacije i varijacije. Francesco Giorgi, kabalistički redivnik, koristio je glazbu kao bazu za svoje arhitektonske projekte.

Crkva u Veneciji, izgrađena prema njegovom planu, trebala je odražavati glazbene odnose. Giorgi bi često govorio o Bogu kao »vrhunskom glazbeniku«. Svijet je, za Giorgija, bio Božja pjesma ili Božji instrument.

Agrippa se nastavljao na Ficina izjavivši kako se »vrlina svake zvijezde ili Božanstva« može privući glazbom »poštujući harmoniju« i zagovarajući pjevanje orfičkih himni. Ali, dok je Ficino želio izazvati samo određene utjecaje, Agrippa je, na svoj faustovski način, nastojao podvrgnuti planetarne i ostale »inteligencije« svojoj volji. Orfičke himne, držao je Agrippa, obdaruju čarobnjaka »doista velikom moći«, omogućavajući mu da »podjarmi i usmjeri« predmet svoje »čarolije«. Dok je Ficino bio vrlo pažljiv, ne želeći se ogriješiti o načela kršćanskoga pravovjerja, Agrippa nije imao takvih obzira. Prema jednom komentatoru, »Ficino je neprestano naglašavao kako njegove astrološke pjesme nisu inkantacije sa svrhom prizivanja demona koji su imali vršiti magijske radnje«. No, »umjesto da bude uvjetovan glazbom, kao u Ficinovoju teoriji, postajući receptorom planetarnih utjecaja, duh Agrippe postao je i sam aktivni instrument koji se projicira u začarani predmet, kako bi ga ukrotio ili usmjerio njegovo djelovanje«. Pa iako je uveo element magijske prisile, Agrippa je i dalje inzistirao na blagotvornom djelovanju glazbe. Kako je i sam izjavio: »Drevni mudraci ... nisu uzalud upotrebljavali glazbene zvukove i pjevanje kako bi održali ili povratili tjelesno zdravlje ... dok čovjeka ne bi uskladili s Nebeskom Harmonijom, i učinili ga potpuno Nebeskim. Štoviše, ništa nije učinkovitije u istjerivanju zlih duhova od Glazbene Harmonije«.

U islamskom svijetu, muslimanski su hermetičan ustanovili međudodnos između glazbe i alkemije. Ovaj su međudodnos priznali i renesansni magovi na Zapadu. U djelu *Ordinall of Alchimy*, objavljenom 1477. godine, engleski je alkemičar Thomas Norton napisao:

Udružite svoje elemente u Glazbi
Iz dva razloga, jedan je Melodija:
Čiji će akordi, kada je pronađete,
Na vaš um imati istinski učinak.

Ostali akordi koji postoje u Glazbi,
U harmoničnim su odnosima,
Kao i odnosi koji postoje u Alkemiji...

Traganje za vezom između glazbe i alkemije nastavilo se i u sedamnaestom stoljeću. Ilustracija u jednom od rozikrucijanski orijentiranoga djela iz 1609. godine, na primjer, opisuje alkemičara koji se u svome laboratoriju moli pred prikazom pentagrama. Naprijed, na stolu, nalazi se zbirka glazbenih instrumenata, s latinskim natpisom koji glasi: »sveta glazba raspršuje tugu i istjeruje zle duhove«.

Godine 1618., rozikrucijanski hermetičar Michael Maier objavio je knjigu naslovljenu *Atalanta fugiens*. Ona sadrži pedeset simboličnih ilustracija koje su predstavljale pojedine faze alkemijskoga procesa. Svaka ilustracija bila je popraćena latinskim epigramom, a svaki je epigram uključivao sekvencu koja se imala uglazbiti u obliku fuge za tri glasa. Čini se kao da su te fuge bile skladane sa specifičnom namjerom da se pjevaju u laboratorijima, svaku u određenom stupnju procesa transmutacije.

Otprilike u isto vrijeme, Robert Fludd, Maierov suvremenik i prijatelj, uspostavljao je sličnu hermetičku asocijaciju između glazbe, magije i alkemije. Fludd, prema jednom komentatoru, »promatra glazbu u istom svjetlu kao i alkemiju«. Fludd je osuđivao glazbu svoga vremena, nazivajući je »samo sjenom istinske i duboke glazbe«, drevne hermetičke glazbe, koja se »mora ponovno otkriti, jer kroz nju čovjek može spoznati sebe samoga i konačno primiti mistično znanje o Bogu«. Za Fludda, »tajni i suštinski cilj glazbe« opisan je kao »uzdizanje iz nesavršenosti u savršenstvo, iz nečistoće u čistoću ... iz mraka u svjetlost, iz zemlje u nebo ...«. Fludd je vjerovao da se božanske emanacije koje povezuju mikrokozmos s makrokozmosom trebaju vizualizirati posredstvom glazbene analogije. Instrument s jednom žicom, »monokord« s dvije oktave, odražavao je odnos između neba i zemlje, a na tom je »monokordu« svirao Bog.

Možda je bilo neizbježno da aspekti hermetičke i kabalističke matematičke magije pronađu svoj put do Crkve, gdje su se prilagodili kršćanskoj glazbi. Svoju su primjenu najčešće pronalazili u kultu Djevice. Broj sedam, primjerice, pripisivao se Mariji kao njezin sveti broj, koji je, prema crkvenoj predaji, simbolizirao sedam njenih radosti i sedam tuga. Tako je, 1498. godine, nizozemski skladatelj Matthaeus Pipelare napisao pjesmu u sedam dijelova za svečanost Sedam tuga. Drugi skladatelj, Pierre de la Rue, napisao je dvije mise za istu svečanost, pri čemu se dominantni motiv svake od njih sasto-

jao od stiha od sedam nota. Marijanske mise u sedam dijelova postale su vrlo uobičajene. Tijekom šesnaestoga stoljeća, engleski je skladatelj Thomas Tallis (*oko 1510-1585*), napisao brojna djela posvećena Djevici, koja su sadržala stihove od sedam stanci.

Sve je ovo, naravno, bilo dovoljno bezopasno, te se moglo lako pomiriti sa službenom kršćanskom dokrinom. Međutim, crkvena je hijerarhija, a ponekad i sam papa, prihvaćala i druge, heterodoksnije oblike hermetičke glazbe i magije. Početkom sedamnaestoga stoljeća, primjerice, papa Urban VIII, koji je bio ljubitelj astrologije, zabavljao se izrađivanjem horoskopa za svoje kardinale i predviđanjem njihove smrti. Situacija je postala zabrinjavajuća kada su drugi astrolozi počeli predviđati njegovu smrt. Stoga je 1628. - godine kada se pomrčina mjeseca dogodila u siječnju a pomrčina sunca u prosincu - papa, koji je bio duboko uznemiren, zatražio magijsku pomoć od hermetičara Tommasa Campanelle.

Tijekom 1628. godine, papa i Campanella redovito su se sastajali nasamo, i izvodili rituale, boreći se protiv astroloških utjecaja. Prostorija je bila zaštićena »od vanjskoga zraka« i »poškropljena ... aromatičnim tvarima«. Palio se lovor, mirta, ružmarin i čempres. Zidovi su bili prekriveni bijelom svilenom tkaninom ukrašenom grančicama. Gorjele su dvije svijeće i pet baklji, koje su predstavljale sedam planeta. Kamenje, biljke, boje i mirisi trebali su prizivati blagotvorne utjecaje Venere i Jupitera. Čarobnjak i papa pili su »astrološki destilirane napitke« i svirali glazbu koja je prizivala energije Venere i Jupitera.

Što se pape tiče, ovi su rituali sasvim sigurno dokazali svoju učinkovitost. Unatoč zlosretnim predviđanjima, papa je poživio još šesnaest godina, sve do svoje smrti 1644. Ovo, međutim, nije spriječilo Campanellu - koji je već proveo pet godina u zatvoru - da iza zove bijes inkvizicije zbog pristajanja uz Galileja. Godine 1634., bježeći pred nezahvalnom Crkvom, potražio je utočište u Parizu.

Slike kao magični talismani

Hermetizam je iznio postavku o međupovezanosti, međuodnosu i korespondencijama između svih stvari. Očigledno je, stoga, da su se načela harmoničnih odnosa, koja su vezivala magiju, matematiku i glazbu, trebala primijeniti i na slikarstvo i kiparstvo. Svi hermetički

slikari renesanse bili su također i dobri poznavatelji matematike, a neki od njih bili su i glazbenici. U svojoj knjizi *Životi umjetnika*, Giorgio Vasari opisuje Leonarda kao više nego vještog svirača na liri. Njegovu je glazbu, koju je izvodio pred milanskim vojvodom, Ludovicom Sforzom, Vasari opisivao »boljom od izvedbi drugih glazbenika koji su dolazili na Ludovicov dvor«. Leonardo je imao liru, koju je izradio u srebru, u obliku konjske glave. »Glazba je«, rekao je on, »sestra slikarstva«.

Paralela između harmoničnih odnosa u glazbi i harmoničnih odnosa u prostornom mjerenju bila je jedna od ustanovljenih postavki renesansne hermetičke umjetnosti. Prema riječima arhitekta Palladija, »odnosi glasova harmonični su za uši, odnosi u mjerenju harmonični su za oči«. Za ljude poput Palladija, »glazba i slikarstvo sadrže harmonije, glazba ih odražava u akordima a slikarstvo u svojim proporcijama«. Hermetički slikari renesanse vodili su se načelima harmoničnih proporcija, i to na različite načine. Jedan od njih sastojao se u dočaravanju perspektive - »predmeti istih veličina postavljenih tako da se, obzirom na njihovu udaljenost u prostoru, smanjuju »harmoničnom« progresijom«.

Harmonične proporcije u hermetičkom slikarstvu renesanse posebno su vidljive u čestoj uporabi takozvanog »zlatnog reza«, »zlatnog omjera« ili »zlatne sredine«. Kao broj s beskonačnim nizom decimala, zlatni rez se obično označava grčkim slovom ϕ . Ono označava specifičan i konstantan omjer izveden iz geometrijskoga odnosa. Zamislimo pravilni peterokut, lik s pet jednakih stranica. Zamislimo zatim pentagram, petokraku zvijezdu, unutar peterokuta. Dužina svake linije pentagrama uvijek će biti u istom odnosu s dužinom svake stranice peterokuta. Ovaj omjer je zlatni rez, ili ϕ . On predstavlja jedinstvenu harmoničnu proporciju i sredstvo podjele dane linije, tako da se svaki njezin dio nalazi u specifičnom i određenom odnosu sa svakom drugom podjelom, kao i u odnosu na cjelinu.

Budući da je izveden iz nepromjenjivih matematičkih načela - nepromjenjivih zakona koji se odnose na broj, kut i oblik - zlatni rez smatrao posebno sretnim rješenjem i potvrdom harmoničnog odnosa između mikrokozmosa i makrokozmosa. Njegov je značaj samo povećala činjenica da se mogao pronaći, poput božanskoga potpisa, u prirodi - u strukturi školjke ili puža, čije se spirale šire geometrijski, u skladu sa zlatnim rezom. Važnost zlatnoga reza potvrdili su i drevni

autoriteti. Njime su se vodili arhitekti i kipari klasičnoga svijeta. Partenon je, primjerice, bio izgrađen prema omjeru zlatnoga reza. Štoviše, za drevni Egipat i Grčku, zlatni je rez bio prisutan u dimenzijama ljudskoga tijela, podijeljenoga pupkom u omjeru Φ . Zgrada konstruirana prema istome omjeru smatrala se, stoga, harmoničnijom za one koji žive i rade unutar nje.

Hermetički slikari renesanse svoja su djela redovito komponirali na temelju geometrije harmoničnih odnosa. Zlatni je rez često predstavljao vodeće načelo takve geometrije. On je vidljiv u djelima Leonarda ili u *Krštenju Krista* Piera della Francesce, koji je bio poznatiji kao matematičar negoli kao slikar. Pentagonalna geometrija utemeljena na zlatnom rezu vidljiva je i u Durerovoj čuvenoj *Melanholiji*. Stoljeće i pol kasnije, istom se geometrijom vodio i Poussin.

Zajedno s drugim matematičkim i geometrijskim formulama, zlatni je rez, smatralo se, u sebi sadržavao i metafizičku dimenziju. Budući da se temeljio na broju, postojao je »vječno«, prožimajući sve stvari. Moglo ga se promatrati kao manifestaciju, pa čak i atribut božanstva. Bog Stvoritelj očigledno je djelovao u skladu s nepromjenjivim zakonima broja i proporcije. Bilo je, stoga, prirodno potražiti te zakone u mikrokozmosu ljudskoga tijela. Klasični rimski arhitekt Vitruvije - čija su učenja vratili u život renesansni hermetičan - zagovarao je izgradnju hramova u skladu s proporcijama izvedenima prema ljudskom tijelu. Ove proporcije nisu uključivale samo zlatni rez, već i ekstrapolaciju krugova i kvadrata koji proizlaze iz uspravne ljudske figure, koja stoji raširenih nogu i ruku. Čuveni crtež ove figure - nazvan »Čovjek Mikrokozmos« - pojavljuje se u Leonardovim bilježnicama. Kasnije su ga usvojili i prilagodili Agrippa i Fludd, koji su je opisivali u kozmičkom kontekstu - u krugu koji odgovara zodijaku, s astrološkom znakovima upisanim na odgovarajućim mjestima. Postojanje vječnih harmoničnih proporcija otkriveno je tako u zagonetci ljudskoga tijela, koje je predstavljalo inkarnaciju mikrokozmosa božanskoga savršenstva makrokozmosa.

No, umjetničko djelo, slika ili skulptura, bili su i više od pukog svjedočanstva i manifestacije hermetičkog načela harmoničnih odnosa. Poput glazbe, i one su mogle djelovati kao talisman, kao neka vrsta invocacije. Drugim riječima, one su mogle djelovati kao aktivni posrednici, dinamični elementi magijske operacije, pa čak i sam magijski čin. Kroz harmonične odnose, umjetničko je djelo moglo po-

stati magnetom, receptorom i kanalizirajućim medijem transcendentnih ili numinoznih energija. Ove su energije, emanacije makrokozmosa, koncentrirane i usredotočene posredstvom umjetničkog djela, mogle izvršiti okultni utjecaj na čovjekov mikrokozmos. Taj je utjecaj mogao biti samo subliminalan, ali zato i ne manje moćan. U terminima psihologije dvadesetog stoljeća, umjetničko djelo sadržavalo je određene univerzalno rezonantne simbole koji su mogli naići na odaziv skrivenih područja psihe - a posebice nesvjesnog - nedostupnih racionalnom diskursu ili logici.

U klasičnoj mitologiji, Venera (Afrodita), božica ljubavi, »ukrotila« je svoga ljubavnika Marsa (Aresa), boga rata. Kasniji su astrolozi ovo uzimali kao alegoriju za proces u kojem blagotvorni i nježni utjecaji planete Venere neutraliziraju i ublažavaju agresivnost i impulzivne energije Marsa. Da Venera može »ukrotiti« Marsa i dokazati nadmoć ljubavi nad razdorom, postala je prihvaćena astrološka postavka renesansnih hermetičara. Ficino, kao i Pico, neprestano su naglašavali ovu činjenicu. U skladu s ovom postavkom, brojni su renesansni umjetnici, uključujući Botticellija, slikali svoja djela na tu temu - opisujući Marsa, na primjer, kako mirno spava kraj Venere. Takve slike nisu bile samo tehničke vježbe, ili očaravajući podsjetnici na mitsko zavođenje i sujetu, a još manje djela s erotskim nabojem. Naprotiv, one su trebale predstavljati talismane magijske moći koji su, prizivajući kozmičke energije specifično »venerijanske« prirode, mogli povratiti mir u Italiji koju su razdirali sukobi.

Da bismo bolje razumjeli kako je talismanska slika mogla magijski djelovati, pogledat ćemo pažljivije jedno od najčuvenijih takvih djela, slavno *Proljeće*, koje je Botticelli naslikao za rođaka Lorenza de' Medicija i Ficinova učenika. Prije toga, međutim, moramo imati na umu da je Botticelli pristajao uz ideju »kozmičkog duha« koju je prvi iznio Ficino, a promicao ju je Pico della Mirandola. Ovaj »kozmički duh« mogao se smatrati analognim svjetlosti, koja, promatrana kroz prizmu, stvara boje. Kanaliziran putem polja sile određenog planeta, »kozmički duh«, smatralo se, sadrži i odražava planetarne energije. U svome *Proljeću*, Botticelli je nastojao prizvati bujajuće energije Venere, kako bi ih raspršio po zemaljskom svijetu i stvorio ozračje neprestanog proljeća - ozračje ponovnog rađanja i obnavljanja, buđenja seksualnosti i ljubavi.

U geometrijskom središtu slike stoji gospodarica čitavoga procesa, sama Venera, okružena proljetnim zelenilom i probujalom ve-

getacijom. Njoj s desna, nalaze se njezini zemaljski avatari, Tri Gracije, Ljepota, Krijepost i Strast. Prema Picu, »Venerino jedinstvo otkriva se u trojstvu Gracija«, kroz koje se njezin utjecaj prenosi na domenu čovječanstva.

»Kozmički duh« otkriva nam se na desnoj strani slike. U scenu ga izdiše bog vjetra Zefir, čiji je dah također i hermetička *pneuma*, koja je dah ali ujedno i duh. Zefirovo izdisanje *pneume* zamišljeno je kao aktivna *cirkulacija* koja prožima cijelu sliku, dinamično se krećući s desna na lijevo, poput kabalističkog teksta na hebrejskom jeziku. On najprije dodiruje polugolu zemaljsku nimfu Kloris, koja odražava ogoljeni zimski svijet. Dodirnuta Zefirom, Kloris se odmiče kako bi načinila put za Floru, proljetnu nimfu, čija raskošna pojavnost odražava probujalu zemlju, bogato odjevenu u haljine koje predstavljaju oživljenu vegetaciju. Nastavljajući svoj put, kao kroz pažljivo konstruiranu cijev, *pneuma* će zatim animirati ples triju Gracija. Jednu će od njih, Krijepost, čija je kosa, umjesto da slobodno leprša, skromno podignuta na zatiljku, u ljubav inicirati strijela, koju odozgo na nju odapinje Kupido. Njezina ljubav i njezin pogled upereni su ka Merkuru, ili Hermesu, koji smireno stoji na lijevoj strani slike, u simetričnoj ravnoteži sa Zefirom. On će ga, svojom podignutom rukom i očima koje gledaju nebo, ponovno usmjeriti, natrag u kozmos.

Slika, dakle, opisuje, ali istovremeno i pokreće, dinamičan proces. U tom procesu, »kozmički duh« silazi na zemlju u specifično »venerijanskom« obliku. On se u zemaljski svijet kanalizira prema točno određenoj putanji. Ostvarivši svoj zadatak, ponovno biva odveden u nebesa. Njegovom cirkulacijom ono što je dolje biva spojeno s onim što je gore, zemlja se povezuje s nebom, mikrokozmos s makrokozmosom. Taj će se proces ponavljati vječno, u beskrajnim ciklusima. »Kozmički duh« vječno će ulaziti u svijet putem Zefirova snažnog proljetnog daha. Obnovivši i oživjevši uspavanu prirodu, on će se vratiti u veličanstveni mir numinoznog, a pojavit će se opet, sljedećeg proljeća.

Magijska arhitektura

U svijetu renesansnog hermetizma, arhitektura je posjedovala obilježje svetosti, koje je sezalo u daleko dublju prošlost negoli slikars-

tvo ili kiparstvo. Poput glazbe, ovu je njezinu ulogu ustanovila pitagorejska misao, ako ne i tradicija mnogo prije nje. U tom je smislu arhitektura bila od iznimnog značaja za drevni judaizam, a kasnije i za islam, u stoljećima kada je hermetizam cvjetao u njegovu krilu.

Judaizam je tradicionalno zabranjivao izradu slika, a taj je tabu naslijedio i usvojio islam. U judaizmu i islamu razvilo se kulturno naslijeđe koje je s neprijateljstvom gledalo na izvedbenu umjetnost - na svaki opis organskih oblika, uključujući, naravno, i samoga čovjeka. Vrste ukrasa koji se obično povezuju s katedralama nije moguće pronaći u sinagogi ili džamiji.

Zabrana je djelomice proizlazila iz činjenice da je svaki pokušaj opisivanja prirodnoga svijeta, uključujući i ljudski oblik, bio obilježen kao svetogrđe - čovjekov pokušaj da se nadmeće s Bogom kao stvoriteljem, pa čak i uzurpira i zbaci Boga kao stvoritelja. Samo je Bog posjedovao prerogativu stvaranja oblika iz ništavila, stvaranja života od gline. Za čovjeka je pokušaj stvaranja replika takvih oblika, ili imitacija života, iz drveta, kamena, pigmenta ili kakve druge tvari, predstavljalo kršenje božanskih prerogativa - i, samim time, njihovu parodiju ili travestiju.

No, postojalo je i dublje teološko opravdanje ove, očigledno, suviše doslovne dogme - opravdanje koje se poklapalo s pitagorejskom misli koja je, možda, na nju i utjecala. Poput pitagorejskog kozmosa, Bog je, za judaizam i islam, bio Jedan. Bog je bio jedinstvo. Bog je bio sve. Oblici fenomenalnoga svijeta, s druge strane, bili su brojni, slojeviti, mnogostrani i različiti. U judaizmu i islamu, takvi se oblici mogu smatrati svjedocima, ne božanskoga jedinstva, već fragmentacije zemaljskoga svijeta. Ako se Bog mogao uočiti u svemu stvorenom, tada je on postajao vidljivim, ne u brojnosti oblika, već u povezujućim načelima koja ih prožimaju i prema kojima se ti oblici povode. Drugim riječima, Bog je bio uočljiv u načelima strukture - determiniranim stupnjevima jednoga kuta - kao i u broju. Upravo se kroz strukturu i broj, a ne činjenicom postojanja različitih oblika, Božja slava mogla smatrati manifestiranom. A samo su građevine utemeljene na strukturi i broju bile dostojne božanske nazočnosti.

Sinteza strukture i broja jest, naravno, geometrija. Kroz geometriju, i pravilnim ponavljanjem geometrijskih uzoraka, sinteza strukture i broja biva ostvarenom. Proučavanjem geometrije, stoga, određeni apsolutni zakoni postaju, čini se, čitljivima - zakoni su to koji

svjedoče o izvjesnom poretku, planu i koherenciji. Ovaj veličanstveni plan bio je očigledno nepogrješiv, nepromjenjiv i sveprisutan. Zbog tih kvaliteta, njegovo je podrijetlo moglo biti samo božansko, a on sam bio je manifestacija božanske moći - božanske volje. Tako je geometrija dobila obilježje svetosti, i status transcendentne i stalno prisutne zagonetke.

Krajem 1. stoljeća prije Krista, rimski je arhitekt Vitruvije navijestio nešto što će kasniji graditelji usvojiti kao neke od svojih temeljnih postavki. Vitruvije je, naime, preporučao da se graditelji organiziraju u društva ili *collegias*, u svrhu međusobnog pomaganja i uzajamne koristi. Nadalje, ustrajao je da oltari, kao što je doista i slučaj u kršćanskim crkvama, budu okrenuti ka istoku. I, što je najvažnije, za Vitruvija je arhitekt bio mnogo više negoli puki tehničar. Arhitekt, rekao je on, »trebao bi biti... vješt crtač, matematičar, poznavatelj povijesti, marljiv filozof, poznavatelj glazbe ... astronomije ...« Za Vitruvija je, u stvari, arhitekt bio neka vrsta maga, upućenog u cjelokupno ljudsko znanje i vodeće zakone stvaranja. Luk koji je spajao te zakone bila je geometrija, kojom se arhitekt morao voditi pri konstruiranju hramova »uz pomoć proporcije i simetrije«.

U Vitruvijevim postavkama, judaizam i islam susretali su se s klasičnom i hermetičkom misli. Jer, nije li arhitektura vrhunska aktualizacija i primjena geometrije - ostvarenje i primjena koje daleko nadilaze slikarstvo, čineći geometriju trodimenzionalnom? Nije li se upravo u arhitekturi inkarnirala geometrija?

Tijekom reformacije, tabu protiv izvedbene umjetnosti usvojit će i neki kruti oblici protestantizma. Prije toga, međutim, u vrijeme hegemonije Katoličke crkve, srednjovjekovno kršćanstvo nije trpjelo takva sputavanja ili zabrane. Pa ipak, kršćanstvo će ubrzo prihvatiti načela svete geometrije, i iskoristiti ih u vlastitim pokušajima da utjelelove i odaju počast božanskom. Od vremena gotičkih katedrala nadalje, sveta geometrija u arhitekturi i arhitektonskim ukrasima išla je ruku pod ruku s izvedbenom umjetnošću kao sastavnim dijelom Božje kuće kršćanstva.

S renesansnim hermetizmom, sveta je geometrija u arhitekturi poprimila novu dimenziju koja se, u isto vrijeme, nastavljala na svoje drevne prethodnike - Kbalu, Vitruvija, platoničku i pitagorejsku misao. Vladalo je uvjerenje da su »glazba« i geometrija suštinski jedno i isto - da je glazba geometrija prenesena na zvuk te da u glazbi posto-

je iste harmonije koje tvore geometriju građevine«. Hermetički su se arhitekti pozivali na Vitruvijeva načela simetrije prema kojima »svaki pojedini detalj odgovara obliku kao cjelini«. Slijedili su Vitruvijev zakon koji zapovijeda da arhitektonske građevine »moraju odražavati omjere ljudskoga tijela« - te da kvadrat i krug moraju biti ekstrapolirani iz figure čovjeka koji stoji raširenih ruku i nogu. Zakoni »kozmičkog poretka« moraju se izraziti u »matematičkim omjerima koji određuju harmoniju u makrokozmosu i mikrokozmosu«, pri čemu »nisu važni sami brojevi, već njihovi omjeri«.

Srednjovjekovne su crkve bile građene u križnom obliku, kao simbol razapetoga Krista. Međutim, oko 1450. godine, Leon Battista Alberti (1404-1472), napisao je prvu renesansnu knjigu o arhitekturi. Povezujući glazbu i arhitekturu, Alberti je navodio Pitagoru: »brojevi putem kojih skladni zvuci miluju naše uši u ugodi, isti su kao i oni koji ugađaju našim očima i umu ... Trebali bismo, stoga, sva ova pravila harmoničnih odnosa preuzeti od glazbenika, kojima je ova vrsta brojeva iznimno dobro poznata«. Smatrao je kako savršeni oblik za crkvu nije križ, već krug. Krug, tumačio je Alberti, bio je najsavršeniji oblik koji se mogao pronaći u prirodi - oblik zvijezda, oblik zemaljskoga globusa. U *Timeju*, Platon je izjavio kako je Stvoritelj zamislio kozmos kao živo jedinstvo u obliku kugle, »koji je, od svih oblika, najsavršeniji«. Za samoga Albertija bilo je nužno uspostaviti »ujedinjenje proporcija svih dijelova građevine«, tako da jedne drugima odgovaraju u uzajamnoj i općoj harmoniji; a najpodobniji geometrijski oblik koji je udovoljavao ovom kriteriju bio je krug. Prema mišljenju jednog suvremenog komentatora, »za Albertija - kao i za druge renesansne umjetnike - ova harmonija stvorena od čovjeka bila je vidljivi odraz nebeske i univerzalne harmonije«.

Implikacije Albertijevih izjava bile su duboke, pa čak i subverzivne. »Ono što se promijenilo«, rekao je jedan pisac, »bila je predodžba o božanskoj prirodi«. Krist »koji je za čovječanstvo trpio na križu«, bio je u stvari zamijenjen »Kristom kao suštinom savršenstva i harmonije«. Naglasak je neprimjetno bio prenesen s Boga-Sina na Boga-Oca, Stvoritelja koji je, kao što je rekao Platon, stvorio kozmos, jedan, živ i u obliku kugle. Hram više nije bio mjesto žrtve i smrti, već mjesto veličanja stvorenoga svijeta i njegova arhitekta. Poput Botticellijeve slike, hram je postao djelom talismanske magije, koji je invocirao i olakšavao cirkulaciju *pneume*, ili božanskog daha,

povezujući gornje s donjim, makrokozmos s mikrokozmosom, u hermetičkom jedinstvu.

Crkva u Rimu bila je svjesna ovih implikacija, što je izazvalo nezadovoljstvo u klerikalnim krugovima. Godine 1572., milanski nadbiskup, koji je kasnije bio i kanoniziran, osudio je kružnu crkvu kao »pogansku« i založio se za povratak na oblik latinskog križa. Međutim, tada je već bilo prekasno. Italija je već bila prepuna centralno planiranih crkvi koje su se temeljile na krugu. Između ostalih, vrijedno je spomenuti crkvu Santa Maria degli Angeli u Firenci, djelo arhitekta Brunelleschija, i Santa Maria delle Carceri u Pratu, kraj Pise, arhitekta Giuliana de Sangalla. Potonja se crkva u potpunosti temelji na geometriji kruga i kvadrata, a sastoji se od visoke kružne kupole koja nadsvođuje savršenu kocku.

Godine 1534., u Veneciji je izbio spor oko proporcija nove crkve St. Francesco della Vigna, koja je u to vrijeme bila u izgradnji. Kako bi riješio spor, venecijanski je dužd kao arbitra pozvao Francesca Giorgija, kabalističkog redovnika, savjetnika u sporu oko razvoda braka engleskoga kralja Henrika VIII. Giorgi je rekonstruirao crkvu u skladu s vlastitim hermetičkim i kabalističkim načelima, rabeći harmonične omjere ili proporcije koje su se mogle izraziti glazbenim jezikom. Među stručnjacima koje je Giorgi konsultirao bio je i slikar Tizian.

Godine 1560., Andrea Palladio (1508-1580) napisao je monumentalnu knjigu o arhitekturi, najveće djelo takve vrste u renesansi. Palladio se poziva i na Vitruvija i Albertija, navodeći, također, i djelo Francesca Giorgija. Prema Palladiju, ljepota će »proizaći iz ljepote oblika i skladnih odnosa između cjeline i njezinih dijelova, između dijelova međusobno i dijelova prema cjelini«.

I ovdje vidimo da se Palladio vodio postavkom o harmoničnom odnosu između makrokozmosa i mikrokozmosa: »nema sumnje, mali hramovi koje gradimo trebali bi sličiti onom velikom koji je, njegovom beskrajnom dobrotom, savršeno izgrađen samo jednom njegovom rječju«. I Palladio je zagovarao izgradnju crkvi kružnoga oblika. Crkva u obliku kruga »ima samo jedan opseg ... nemajući ni početka niti kraja ... svaki je njezin dio jednako udaljen od središta takve građevine, što iznimno dobro opisuje jedinstvo, beskonačnu bit, jednakost i pravdu Boga«.

Sredinom sedamnaestoga stoljeća, Palladio je bio jedan od suosnivača arhitektonske akademije, Accademiae Olimpicae u Vicenzi.

Interesi ove akademije uskoro su se proširili izvan područja religiozne arhitekture, usredotočivši se posebno na kazališne predstave, pa se 1562. godine uključila u izgradnju jednog kazališta s posebnom namjenom. Pola stoljeća kasnije, Palladijevi će kazališni interesi izvršiti golem utjecaj na Iniga Jonesa koji je, tijekom svoga boravka u Italiji, 1614. i 1615. godine, kupio od talijanskih arhitekata brojne izvorne nacрте i crteže. U mnoga Jonesova postignuća valja ubrojiti, naravno, uvođenje Palladijeve arhitekture u Englesku.

U arhitekturi, kao i u mnogim drugim područjima, hermetizam je cvjetao upravo u okruženju koje mu je u najvećoj mjeri bilo nenaklonjeno. Takvo je ozračje, primjerice, vladalo tijekom druge polovice šesnaestog stoljeća u Španjolskoj, fanatično katoličkoj zemlji kojom su upravljali inkvizicija i mrzovoljni monarh, Filip II, samoproglašeni branitelj vjere. U svojoj žestokoj odanosti Crkvi, Filip se zavjetovao da će iskorijeniti protestantsku »herezu« - ne samo u vlastitim domenama, Španjolskoj i Nizozemskoj, već i u Engleskoj. U svome naumu da ponovno uspostavi rimsko vrhovništvo u Engleskoj, odaslaog je, 1588. godine, svoju čuvenu Armadu.

Pa ipak, Filip je, unatoč svome katoličanstvu, bio očaran hermetizmom. Bio je iznimno dobar poznavatelj alkemije. Tijekom svoga boravka u Londonu, za trajanja njegovog kratkog braka s Marijom Tudor, osobno se upoznao s Johnom Deejem, koji je za njega i suprugu izradio horoskope. Iako je kasnije zamrzio Englesku i sve što je s njom bilo u svezi, španjolski je kralj zadržao svoje poštovanje spram Johna Deeja i sačuvao primjerak njegove *Monas hieroglyphica*, među ostalim knjigama u svojoj knjižnici. Deejeva hermetička orijentacija spram arhitekture nesumnjivo je barem u izvjesnoj mjeri utjecala na jedan od Filipovih najvećih pothvata. Bila je to izgradnja magične građevine usporedive sa starozavjetnim Hramom, u kojoj bi on sam igrao ulogu Salomona. Ova će građevina biti nazvana Escorial - u isto vrijeme palača, samostan i crkva.

Escorial je izgrađen po nacrtu Filipova arhitekta, prijatelja i osobnoga maga, Juana de Herrere, nekom vrstom španjolskog ekvivalenta Johna Deeja. Moguće je čak da su se Herrera i Dee poznavali, budući da su obojica između 1548. i 1550. godine boravili u Flandriji. U svakom slučaju, Herrera je bio najugledniji španjolski hermetičar svoga vremena, koji je redovito »izvodio određene okultne službe za svoga gospodara« - najvjerojatnije medijske, astrološke i

alkemijske prirode. Uz cjelokupan korpus hermetičkih tekstova i drugih starih djela, njegova je golema knjižnica sadržavala i tekstove svojih neposrednih prethodnika i suvremenika - uključujući i Ficina, Pica, Tritemiusa, Agrippu, Reuchlina, Paracelzusa, Bruna i Johna Deeja. Posjedovao je, ustvari, dva primjerka *Monas hieroglyphicae*.

Prihvativši Herrerin nacrt buduće građevine, Filip se prihvatio nadzora izgradnje i ukrašavanja Escoriala u svakom njegovom detalju. Građevina je zamišljena i izgrađena u strogoj suglasnosti s načelima geometrijske harmonije i proporcija. Različiti stupnjevi izgradnje bili su proračunati i započeti u skladu s astrološki povoljnim datumima. Jedan od osnovnih oblika građevine bila je kocka, sveti simbol iz hermetičkih tekstova i djela srednjovjekovnog hermetičara iz Mallorce, Ramona Lulla; knjižnica Escoriala danas sadrži i Herrerin traktat na Lullovu interpretaciju »oblika kocke«. Na svodu iznad povišenog crkvenoga kora, nalazi se zagonetna freska, djelo slikara Luce Cambiasa, koja nosi naziv *La Gloria*, ili *Vizija Raja*. U središtu ove freske, Bog-Otac i Bog-Sin prikazani su kako sjede na dugi, okruženi blistavnom svjetlošću. Njihova stopala počivaju na kamenoj kocki, projiciranoj trodimenzionalno prema van, odnosno, prema promatraču.

Escorial je, ustvari, zamišljen kao imitacija i re-kreacija Salomonova Hrama; a Filip, čiji su naslovi uključivali i onaj jeruzalemskoga kralja, bio je i više nego spreman identificirati se s hebrejskim kraljem iz starozavjetnih vremena. Španjolsko izdanje Vitruvija iz 1582. godine bilo je posvećeno Filipu II kao »drugom Salomonu i vladaru Arhitekata«.

Sve do posljednje četvrtine dvadesetoga stoljeća, Španjolska je uživala položaj najsurevije kćeri Crkve, i najustrajnije hraniteljice europskoga katoličanstva. Pa ipak, kako je opisao Carlos Fuentes u svome čuvenom romanu *Terra Nostra*, u duhovnom središtu ove klerikalne ortodoksije stajalo je možda i najveličanstvenije arhitektonsko dostignuće poganskog renesansnog hermetizma.

Magični krajobrazi

Osim u arhitekturi, hermetička su načela našla svoju primjenu i u uređenju i oblikovanju vrtova. Doista, vrt je često puta zamišljan kao dodatak, ako ne i sastavni dio građevine. Oboje su predstavljali talis-

mansku ili magijsku cjelinu, ujedinjenu u harmoničnim omjerima. Prema Albertiju, primjerice, vrt je, jednako kao i sama zgrada, bio arhitektovom domenom. Ali, i vrt je, također, mogao biti magični talisman. Mogao se, na primjer, podijeliti na četvrtine, predstavljajući tako četiri elementa - zemlju, zrak, vatru i vodu. Mogao se podijeliti na dvanaest dijelova, odražavajući dvanaest znakova zodijaka. Na određenim mjestima u vrtu, mogle su se nalaziti špilje, oltari, cvjetnjaci, labirinti, čitav složeni sustav oblika, mirisa i boja, koji je mogao invocirati kozmičke energije.

Istovremeno s idejom vrta kao sastavnog dijela građevine, iznjedrila se ideja o botaničkom vrtu - harmonično oblikovanom prostoru kao ukupnosti svih poznatih biljnih vrsta. U tome je svojstvu vrt postao simboličnim Rajskim vrtom, mikrokozmosom koji je odražavao cjelokupni spektar makrokozmosa. Takvi su vrtovi udovoljavali Paracelzusovoj ideji prirodne medicine, budući da se u njima moglo uzgajati i ljekovito bilje širokoga polja namjene. U ovom je pogledu vrt uspostavljao tradicionalnu svezu između alkemije i botanike, postavši, ustvari, nekom vrstom proširenog alkemijskog laboratorija.

Talismanski, kao i botanički vrtovi, imali su moćno simbolično značenje. Odražavali su idealan harmonični odnos između čovjeka i prirodnog svijeta. Vrt je predstavljao rezultat suradnje čovjeka i prirode u njihovu nastojanju da stvore harmonični poredak u prostoru. Oblikovanjem vrta, čovjek je doslovno postajao zemljinim suprugom, združujući se sa zemljom u nekoj vrsti simboličnog braka.

Prvi hermetički vrtovi renesanse nastali su na poticaj Medicijevača. U sklopu njihove vile u Careggiju, kasnije dodijeljene Ficinu i pretvorene u Akademiju, nalazio se upravo takav vrt. U njemu je stvoreno okružje »pastoralne dokolice iz klasične tradicije«, i »potrage za domovinom duše«. Ficino je često pisao i govorio o svojim šetnjama ovim vrtom i mirnom kutku gdje je na svojoj liri svirao orfičke himne. Vjeruje se da je u ovome vrtu, ili nekom nalik njemu, Botticelli pronašao nadahnuće za floru svoga *Proljeća*. Magijsku ili talismansku moć takvih mjesta naglašavao je i Palladio: »Granice vrta više ga ne odjeljuju od korijenito različitog vanjskoga svijeta, već služe kako bi lokalizirali snage koje se danas smatraju univerzalnima«.

Tijekom druge polovice šesnaestoga stoljeća, u Engleskoj je stvoren kult vezan uz Elizabetu I. »Djevičanska kraljica« bila je iz-

jednačena s Astrejom, ili Virgilijevom Pravednom Djevicom »čiji će povratak s nebesa zemlji ponovno donijeti Zlatno Doba«. Doista, pretpostavljalo se čak da su metafore vezane uz Elizabetu stvorene s namjerom da je se, u protestantskoj Engleskoj, ustoliči kao zamjenu za Djevicu Mariju.

Elizabeti su se tako pripisivale »gotovo magijske moći nad fizičkim svemirom«, izjednačavajući je vrlo često s Mjesecom i klasičnom božicom Mjeseca — rimskom Dijanom ili grčkom Artemidom. U Nonsuch Palaceu u Surreyu, postojale su špilje posvećene božici Mjeseca koju je utjelovljavala Elizabeta, a njezini su simboli bili feniks i pelikan. Prema jednom komentatoru, ovi su simboli odražavali njezin status »majke-hraniteljice« Anglikanske crkve. Međutim, feniks i pelikan su, isto tako, predstavljali stare simbole procesa alkemijske transmutacije. Govoreći jezikom alkemije, Elizabeta, kao božica i vladarica, stajala je na čelu procesa u kojemu je sam svijet transmutirao iz svoga nečistog stanja u obnovljeno Zlatno Doba.

Stoga i ne treba čuditi da se »kult Djevičanske kraljice« često puta izražavao vrtlarskim simbolima. Zlatno Doba koje je, navodno, najavijestila Elizabeta, bilo je zamišljeno kao doba neprestanog proljeća, stalnog obnavljanja i ponovnog rađanja. Poput Venere iz Botticellijeva *Proljeća*, engleska se vladarica obično povezivala s proljećem, cvijećem i bujanjem prirode. U tom smislu, njezin je čest simbol bila divlja ruža s pet latica.

Sve je ovo, naravno, u Engleskoj pobudilo zanimanje za hermetičke vrtove. Jedan od najimpresivnijih takvih vrtova bio je onaj u Kenilworth Castleu, kraljičina ljubimca, Roberta Dudleya, grofa od Leicestera. Drugi je vrt posjedovao sir Robert Cecil, mlađi sin lorda Burghleya, kraljičina špijunskog meštra, Walsinghamova prethodnika. Cecilov je vrt tipičan primjer hermetičkih vrtova elizabetinske Engleske. U njemu su ruže izražavale dvanaest vrlina, tri Gracije bile su predstavljene maćuhicama, a devet različitih vrsta cvijeća bili su simbolima devet Muza.

Za kasnorenesansnu umjetnost oblikovanja vrtova najzaslužniji je francuski inženjer hidraulike, hugenot Salomon de Caus, čije je naslijeđe u Engleskoj vidljivo još i danas. Poput Johna Deeja i Roberta Fludda, de Caus se zanimao za automate i druge mehaničke naprave kao što su pokretne skulpture i figure životinja, vrata koja se mehanički otvaraju i zatvaraju, zagonetni vodoskoci i mnoštvo drugih,

naizgled magičnih fenomena, koji su, ustvari, bili proizvodi tehnologije, a danas bismo ih nazvali »specijalnim efektima«. No, dok su Dee i Fludd bili zainteresirani za prilagođavanje takve tehnologije potrebama kazališta, de Caus je svoje izume primijenio na vrtove.

Tijekom posljednjeg desetljeća šesnaestog stoljeća, de Caus je intenzivno putovao Italijom, posjećujući najčulenije vrtove toga vremena i proučavajući Vitruvija, Albertija i Palladija. Godine 1601. nalazio se u Bruxellesu, uređujući vrtove habsburških vladara tadašnje austrijske Nizozemske. Između 1607. i 1613. godine, boravio je u Engleskoj, gdje se sprijateljio i blisko surađivao s Inigom Jonesom. Radio je po nalogu Ane od Danske, supruge Jakova I i nasljednika prijestolja, Henrika, princa od Walesa. Među njegovim najuspješnijim ostvarenjima bila je konstrukcija »složenog sustava vrtova i vodoskoka na području palače Richmond, kojeg je izgradio u suradnji s Inigom Jonesom«.

Nakon iznenadne smrti princa Henrika, 1612. godine, Caus je otišao u Heidelberg, u rozikrucijanski dvor rajnskog elektora palatina, Fridrika, supruga Elizabete, kćerke Jakova I. Tamo je konstruirao čuveni sustav vrtova u sklopu heidelberškoga zamka. Ponekad je morao srušiti i pokoji brežuljak kako bi stvorio ravnu površinu za svoje složene geometrijske konstrukcije. Izgradio je i špilje, u kojima su bili smješteni automati, mehanički divovi, govoreći kipovi i orgulje koje su pod određenim zračnim ili vodenim pritiskom proizvodile odgovarajuće tonove. Ovi automati nisu stvoreni samo zato da bi zadivili gledatelje, njihova je uloga bila i talismanska. Tako su se još jednom ujedinile magija i znanost, uspostavljajući temelje suvremenog tehnološkog razvoja.

Talismanski vrt dobio je svoj puni izraz u maštovitim konstrukcijama i izumima Salomona de Causa. U međuvremenu se razvijao i botanički vrt. Novi je svijet otkrio do tada nepoznate zemlje, narode te mnoge biljne i životinjske vrste o kojima učenjaci nisu znali ništa. Europljani su s udivljenjem promatrali, prikupljali i klasificirali svoja zapanjujuća nova otkrića. Sam svijet počeo se promatrati kao »Božja knjiga«, starija i od Biblije i jednako vrijedna proučavanja. Vladalo je uvjerenje kako su se u vrijeme Izgona iz Raja sva čuda Rajskoga vrta raspršila na četiri kontinenta. S otkrićem Novoga svijeta, ova su se čuda mogla ponovno pronaći i ujediniti u svojoj izvornoj harmoniji. Tako je botanički vrt, kao imitacija edenskog, dobivao

sve izraženiju metafizičku dimenziju. Vrt u Padovi, primjerice, koji je izgrađen 1545. godine, predstavljao je mikrokozmos zemaljskoga globusa. Kružnoga oblika, u njemu je bio smješten kvadrat podijeljen na četiri dijela. Na odgovarajućim četvrtinama rastle su biljke s istoka, zapada, sjevera i juga. Za hermetičara toga doba:

...botanički je vrt pružao mogućnost izravne spoznaje Boga. Kako je svaka biljka predstavljala kreaciju, a Bog se djelomično razotkrivao u svakoj stvari koju je stvorio, potpuna zbirka svih Božjih kreacija morala je u potpunosti razotkriti Boga. Obzirom na odnos između makrokozmosa i mikrokozmosa, čovjek koji je poznavao prirodu, najbolje je poznavao sebe.

Magijski ritual i književnost

Hermetizam je pronašao svoj put u Zapadnu Europu, gdje se proširio, u najvećoj mjeri, putem književnosti - kroz hermetički korpus i druga djela iz starine, kroz islamske tekstove, djela srednjovjekovnih čarobnjaka i renesansnih maga. Hermetički su se elementi u književnosti počeli pojavljivati čak i prije renesanse, u kristijaniziranim gralskim romansama, na primjer, kao i u Danteovoj *Božanstvenoj komediji*. Tijekom šesnaestoga stoljeća, hermetička je misao zadominirala fiktivnom književnošću, jednako kao i drugim umjetnostima.

Roman, u smislu u kojemu ga poznajemo danas, u to vrijeme nije postojao kao književni oblik, iako je bilo priča u prozi. Među prvim takvim tekstovima koji su odražavali neskrivenu hermetičku orijentaciju, bilo je djelo anonimnog autora, pod naslovom *Hypnerotomachia*, poznato još i kao *Polifilov san*, koje je 1499. godine u Veneciji objavio Aldus Manutius. *Hypnerotomachia* je primjer talismanske književnosti, jednako kao što je Botticellijevo *Proljeće*, nastalo gotovo u isto vrijeme, primjer talismanskog slikarstva. Nastavljajući se djelomice na Danteovu metafizičku teoriju alegorije, ono ne teži samo za tim da opiše, već i da invocira kozmičke energije. Površno gledano, to je romana s ilustracijama u drvorezu, koja se zbog svoje eksplicitne seksualnosti može klasificirati kao djelo erotske, ako ne i pornografske književnosti. U stvarnosti, međutim, ono odražava, ali i predstavlja magijski ritual, magijski čin s astrološkom pozadinom, koji odgovara stupnjevima alkemijskog procesa.

Suštinski iste prirode bila je i pastoralna romana *Arcadia*, Jacopa Sannazara (oko 1456.-1530.), dovršena oko 1496. godine, ali

objavljena tek 1501. Poput *Hypnerotomachiae*, *Arcadia* se služi čitavim nizom simbola i metafora ispod kojih leži strogo kontrolirana struktura utemeljena na numerologiji i geometriji. Oba su djela nastojala prilagoditi književnost načelima harmoničnih omjera hermetičkoga slikarstva, glazbe i arhitekture. Oba su se mogla smatrati glazbenim ili arhitektonskim kompozicijama. I, konačno, oba su djela izvršila dubok utjecaj na kasnije pisce, kao što su bili Ariosto i Tasso, Sidney, Spenser i Cervantes. *Hypnerotomachia* se smatra prototipom najznačajnijeg rozikrucijanskog manifesta iz sedamnaestoga stoljeća, naslovljenog *Kemijsko vjenčanje Kristiana Rosenkreutz*a, koji je, pak, nadahnuo Goethea, kao ideja koja je ležala u pozadini njegova *Fausta*.

U Francuskoj su se načela hermetičke magije prilagodila poeziji kroz djela sedmorice pjesnika poznatih kao Plejada. Najznačajniji pjesnik iz ovoga kruga bio je Pierre de Ronsard (1524.-1585.). Između ostalih, valja spomenuti i Jeana Dorata, Joachima du Bellaya i Jean-Antoina de Baifa. Članovi Plejade eksperimentirali su s magijskom snagom pjesništva, posebice onog povezanog s glazbom. Nastavljajući se na Danteovu teoriju alegorije, Ronsard je, prethodeći kasnijim piscima francuskog simbolizma, o svome djelu, kao i djelu svojih kolega, govorio rabeći terminologiju koja se jednako uspješno mogla primijeniti na alkemijske tekstove. »Priča se«, govorio je on, »mora prikriti i prurušiti ... a istinu o stvarima odjenuti u veličanstveno ruho...« Pjesnik je, tako, mogao »ući u umove običnih ljudi, putem ugodnih i raznolikih priča, čije tajne ne bi mogli razumjeti ako bi im se istina otvoreno razotkrila«.

Članovi Plejade započeli su sustavnu reformu francuskoga jezika, »pročišćavajući« ga izbacivanjem iz njega starih i »vulgarnih« riječi, a »proširujući« ga uključivanjem drugih riječi iz rječnika renesansnog talijanskog jezika. Pod pokroviteljstvom kralja Karla IX, pjesnici Plejade osnovali su Akademiju po uzoru na talijansku, koja se zalagala za daljnje spajanje pjesništva i glazbe, doprinijevši tako razvoju opere. Njihovi su eksperimenti počivali na hermetičkim postavkama. Prema Frances Yates:

U kojoj je mjeri magija bila prisutna u inkantacijskim psalmima i pjesmama Baifove Akademije, teško je reći, no pokret se svakako mogao povezati s Ficinom koji je zagovarao uporabu glazbe u terapijske svrhe. David koji svojom harfom tjera Savlovu melankoliju bio je slikom glazbeno-liječničkog humanizma.

Akademija je nastojala proniknuti u suštinu »drevne glazbe« i njezinu magičnu moć, onu koja se pripisivala mitskom Orfeju.

Godine 1581., pod pokroviteljstvom Henrika III, održanje veličanstveni festival povodom vjenčanja vojvode od Joyeusea i Marije od Lorraine. Uz bogatu i raznoliku zabavu, proslava je trajala puna dva tjedna. Pjesnici Plejade i Akademija osmislili su ovaj festival koji je uključivao kazališne predstave, viteške igre, plesove i recitacije uz glazbenu pratnju, praćene raskošnim kostimima i maštovitom scenografijom. Ovdje se pružila mogućnost da se javno iskuša magijski učinak »drevne glazbe«. Prema pričanju svjedoka, publika nije ostala ravnodušnom. Pod utjecajem glazbe, jedan je gospodin, navodno, »digao ruke u zrak, a kada je glazba prestala, ponovno se smirio ...« Frances Yates primijećuje kako barem jedna od recitacija s glazbenom pratnjom »svakako zvuči kao inkantacija«.

Ova je pjesma izvedena na vrhuncu svečanosti, u trenutku kada je trebao započeti viteški dvoboj između francuskoga kralja i njegova suparnika i neprijatelja vojvode od Guisea. Henrik III i njegova majka Katarina de Medici, budući upućeni u hermetičku misao, znali su prepoznati i cijiniti magijski značaj pjesme i prateće glazbe kao zaštitni talisman. »Shvatili su je upravo onako kako je trebala biti shvaćena, kao najprofinjeniju inkantaciju, nastojanje da se na događaje utječe posredstvom najsuvremenijih magijsko-znanstvenih tehnika i pokušaj da se spriječi utjecaj mračnih zvijezda rata i izdaje koje su predstavljali Guisei...«

Hermetičke maske Stuarta

U elizabetinskoj Engleskoj, hermetička su načela Plejade s najvećim oduševljenjem prigrlili Edmund Spenser i sir Philip Sidney. Kao što smo već ranije spomenuli, Sidney (1554-1586) je bio učenik Johna Deeja i čovjek kojemu je Bruno posvetio svoje dvije knjige. Ne treba, stoga, čuditi da se on zalagao za primjenu talismanske magije u književnosti. Njegovi soneti odražavaju utjecaj dvojice najvećih pjesnika Plejade, Ronsarda i Bellaya. Slijedeći svoje svjetle uzore, u svojoj *Obrani poezije*, Sidney je pjesniku dodijelio status orfičkog ili mantičkog barda. Postoje tri verzije njegovog najvećeg djela naslovljenog *Arcadia*, od kojih nijedna nije bila objavljena za njegovog života. Knjigu, koja uvelike podsjeća na istoimeno djelo Jacopa

Sannazzara, posvetio je svojoj sestri, alkemičarki, grofici od Pembroke a.

Spenser (1552-1599) je bio jedan od Sidneyevih najbližih prijatelja. I on je, poput Sideya, sanjao o reformi engleskog jezika na način na koji su to u francuskom jeziku učinili pjesnici Plejade. Godine 1578., pridružio se grupi koja se okupljala u domu Roberta Dudleya, grofa od Leicestera, Sidneyeva strica i jednog od Deejevih sljedbenika. Sa Sidneyem, sir Edwardom Dyerom i ostalima, osnovao je krug književnika pod imenom Areopag, po uzoru na Ronsardovu Plejadu. Zasigurno bi i on postao redovitim posjetiteljem Deejeva kružoka u Mortlakeu, da 1579. godine nije bio poslan u Irsku kao tajnik tamošnjega lorda upravitelja. Sljedećih je dvadeset godina, sve do svoje smrti 1599., živio u Irskoj. Nakon Leicesterove i Sidneyeve smrti, njegov glavni pristalica u Engleskoj bio je još jedan Deejev štićenik, sir Walter Raleigh.

Spenserovi stihovi, poput Sidneyevih, odražavaju utjecaj Ronsarda i du Bellaya, kao i francuskoga pjesnika Clementa Marota, koji nije bio član Plejade. Spenserova je uporaba talismanske magije posebno vidljiva u dvije ode, *Epithalamion* i *Prothalamion*, kojima veliča brak, a predstavljaju pokušaj uklapanja hermetičke invokacije u pjesništvo, u nastojanju da se prizovu kozmički blagoslovi i zaštita braka. U svome djelu, *Sheperd's Calendar (Kalendar pastira)*, u nizu ekloga ili pastoralnih pjesama, Spenser odražava utjecaj Plejade, ali i Sannazzarove *Arcadie*. Međutim, njegovo je najveće dostignuće ipak *Faerie Queene (Vilinska kraljica)*, masivno djelo koje je trebalo sadržavati dvanaest knjiga, iako je dovršeno samo sedam. Frances Yates opisuje *Vilinsku kraljicu* kao »veličanstvenu i čarobnu renesansnu pjesmu, koja je prožeta najbijelijom od bijele magije, kako kršćansko-kabalističke, tako i neoplatoničke«. Ovo je bez sumnje najambicioznije djelo talismanske magije koje je iznjedrila elizabetska Engleska.

U svojoj slojevitoj romansi, Spenser se naširoko poziva na kabalistička učenja Francesca Giorgija, kao i na hermetizam drugih velikih renesansnih maga. Svaka od postojećih sedam knjiga orijentirana je k jednoj od planeta, čije energije, kvalitete i vrline nastoji invocirati. Kako bi objasnio međuodnos makrokozmosa i mikrokozmosa, Spenser rabi složene alegorije koje se od posve intimnog i osobnog protežu na opće i kolektivno, a konačno i na kozmičko. Na općoj i

kolektivnoj razini, Spenser se nastavlja na Deejevu viziju mističnog Britanskoga carstva kojim upravlja mistična božanska kraljica, čija vladavina navješćuje dolazak novog Zlatnog doba.

U Sidneyevo i Spenserovo vrijeme, magijski su eksperimenti pjesnika Plejade odjeknuli i u Italiji, samome izvoru njihova nadahnuća. Ovdje su se oni stopili s oblicima ritualizirane svete drame kakvu ju je promulgirao Ficino - drame u kojoj »riječi nemaju samo semantička značenja, kakvima ih zaodijevaju gramatika i sintaksa ... već također i sonorna značenja, koja im donose ritam i intonacija.« Rezultat ovoga ujedinjenja bila je opera, čije ime - koje proizlazi iz latinske riječi *opera*, *ae*, *f*. koja znači »rad«, u alkemijskom smislu proizvođenja nove i prosvjetljujuće sinteze - razotkriva njezino hermetičko podrijetlo. Prva prava opera, Perijeva postava Rinuccinijeve *Dafne*, bila je izvedena 1598. godine u Firenci.

Sinteza različitih medija umjetnosti u elizabetinskoj i jakobitskoj (misli se na doba kralja Jakova I, op. prev.) Engleskoj očitovala se u obliku maskerate. Maskerata je bila neka vrsta privatne drame, čije je postavljanje iziskivalo iznimno velike troškove, a izvodila se na kraljevskom i dvorovima aristokracije. Ta se drama u stihovima odvijala na posebno u tu svrhu konstruiranoj pozornici, a uključivala je najnapredniju tehnologiju, specijalne efekte i različite trikove kojima se dočaravala perspektiva. Glazba i ples bili su sastavni dijelovi produkcije, a uloge su često puta tumačile i mnoge ugledne osobe iz publike. Na svome završetku, maskerata se pretvarala u bal, njezini su sudionici silazili s pozornice i miješali se s okupljenim gledateljstvom. Nevidljiva granica između iluzije i stvarnosti na taj je način nestajala, a mikrokozmos drame koja se odvijala na pozornici stapao se s makrokozmosom većega svijeta koji je okružuje. Energije koje je invocirala drama kao talisman, uvedene su i puštene u optjecaj, proživajući makrokozmos stvarnosti. Kroz maskeratu, slika *Proljeća* dobivala je život u trećoj dimenziji, stapajući se sa slavljeničkim mnoštvom i uvlačeći ga u svoju magiju.

Prema riječima Frances Yates:

...renesansni je um u maskerati pronašao svezu između magije i mehanike. Maskerate su uključivale najnovija dostignuća u mehanici i stimulirale poboljšanje mehanizama koji su barem djelomice bili upotrebljavani u magijske svrhe; kako bi stvorile goleme pokretne i promjenjive talismane, prizivajući tako božanske sile koje su imale priskočiti u pomoć monarhu.

Maskerata je jednako dobro odgovarala kultu Djevičanske kraljice kao i mističnom Bizantskom carstvu. Još 1578. godine, sir Philip Sidney napisao je maskeratu *Svibanjska gospa (The Lady of May)*, posvećenu Elizabeti, koja je vladaricu izričito povezivala ne samo s Djevicom Crkve, već i s drevnom poganskom božicom-majkom iz narodne predaje. Četvrt stoljeća kasnije, maskeratu su toplo prihvatili i Stuarti. Osmislivši maskeratni kostim za Anu od Danske, suprugu Jakova I, Inigo James je izrazio svoju namjeru da bojom, ljupkošću i raskoši odore »koja blista na kraljičinom veličanstvu, potakne na razmišljanje o ljepoti duše u kojoj pronalazi svoju analogiju«.

Jakov I bio je svjestan i drugih analogija. »Kralj je«, pisao je on, »poput glumaca na pozornici, čiji i najmanji pokret i gestu ljudi zamijećuju«. Godine 1605., Inigo Jones i Ben Jonson svoju su suradnju započeli u *Crnoj maskerati (The Masque of Blackness)*, izrazito hermetičkom portretu kraljevske moći. Jonson je kasnije raskinuo s Jonesom i nastavio s nizom napada na hermetizam od kojih je najpoznatiji njegov *Alkemičar*. No, ostao je i dalje privržen hermetičkoj maskerati.

Jakov I se pozivao na hermetička načela analogije kako bi potvrdio i opravdao kraljevsku moć kao božansko pravo. Monarh, promišljao je on, bio je predstavnik Boga na zemlji i kao takav odgovoran samo Bogu. »Stoga si ti«, poučavao je svoga sina, »mali Bog koji sjedi na svome prijestolju i vlada drugim ljudima«. Za vladavine prvih Stuarta maskerata se izvodila kako bi podsjetila na ovu hermetičku korespondenciju.

Maskerate toga vremena uključivale su goleme novčane iznose. Njihova je postava uglavnom iziskivala troškove u visini oko 3 000 funta, što je predstavljalo vrijednost jednog uglednog aristokratskog imanja. Jedna od njih, koju su za kralja postavila londonska Pravna društva koštala je čak 20 000 funta. Moglo bi se to usporediti s hollywoodskim spektaklom Stevena Spielberga, koji bi se prikazao samo jednom, za mali, odabrani krug ljudi, da bi potom bio uništen.

Unatoč njezinoj skupocjenosti, maskerata je ostala popularna do izbivanja Građanskoga rata u Engleskoj. Kao jednu od posljednjih maskerata ovdje valja spomenuti *Comus*, koju je 1634. godine napisao mladi John Milton povodom inauguracije grofa od Bridgewatera kao lorda-predsjednika od Walesa. Milton je, iako se proglasio puri-

tancem, bio daleko više zaokupljen hermetizmom nego što su to mislili njegovi suvremenici. No, sama skupocjenost takvih ekstravagantnih priredbi, njihova suštinski efemerna priroda i ograničenost na mali krug ljudi, nisu odgovarale potrebama toga vremena. Kao što je primijetio John Dee, hermetička vizija mora se razotkriti ne samo obrazovanom dvoru i aristokraciji, već i trgovačkoj i obrtničkoj klasi koja je u to vrijeme cvjetala u Engleskoj. Za tu je svrhu trebalo pronaći prihvatljiviji i dostupniji umjetnički medij. Bit će to kazalište, vrhunska manifestacija engleske renesansne kulture.

Magijska moć kazališta

Više od jednog stoljeća nakon što je Henrik VIII raspustio samostane i raskinuo s Crkvom u Rimu, u Engleskoj nije bila izgrađena niti jedna crkva. Umjesto toga, u Engleskoj su se gradila kazališta. Od svih europskih gradova, samo je London imao brojna drvena kazališta koja su izazivala čuđenje u posjetitelja. Englesko je kazalište postalo, ustvari, novom vrstom crkve, novim oblikom hrama. U njegovom magičnom prostoru za nezasitnu su se publiku izvodili obredi i rituali hermetičkih misterija.

Vitruvije, graditelj iz klasičnoga Rima, kojega su tako često spominjali renesansni hermetičan, zagovarao je izgradnju drvenih kazališta. U kamenim se kazalištima, tumačio je on, akustika poboljšavala velikim brončanim tanjurima postavljenima na sceni, koji su rezonancijom pojačavali glumčev glas. Nasuprot tome, drvo je i samo bilo rezonantni medij, te nije zahtijevalo takva akustična poboljšanja. U skladu s Vitruvijevim načelima, kazališta engleske i jakobitske Engleske bila su izgrađena od drveta.

Prvo kazalište u Vitruvijevom stilu, nazvano jednostavno Kazalište, izgradio je 1567. godine u Londonu James Burbage, koji je ujedno bio glumac i drvodjelja. U to su vrijeme glumci bili organizirani u skupine ili društva pod zaštitom jednog ili drugog bogatog, plemenitog ili utjecajnog pokrovitelja. Takva je zaštita bila nužnost, jer su Englesku već preplavili puritanski fanatici - koji će, sedamdeset i pet godina kasnije, pod Cromwellovim vodstvom, zagovarati zatvaranje svih kazališta. Glumačko društvo za koje je Burbage izgradio kazalište, uživalo je zaštitu Roberta Dudleya, grofa od Leicestera. Leicester je, kao što smo već spomenuli, bio stric sira Philipa

Sidneya i pristalica Johna Deeja, kojega je redovito posjećivao u njegovu domu u Mortlakeu.

Dee je, naravno, bio vatreni pobornik vitruvijanske arhitekture kao kanalizatora talismanske magije. Oduševljavalo ga je i kazalište te, poput Fludda i Iniga Jonesa nakon njega, mehanički kazališni efekti. Za svoga boravka u Cambridgeu 1574. godine, sudjelovao je u postavljanju predstave prema Aristofanovu djelu, za koju je konstruirao mehanički »leteći stroj«. Prema Vitruviju, takva je tehnološka stručnost bila dodatak ulozi arhitekta kao maga.

Frances Yates je uvjerenjena kako se Burbage prilikom izgradnje svoga Kazališta posavjetovao s Deejem, te da je možda i sam Dee izradio nacrt građevine. U svakom slučaju, ističe ona, profinjena je elizabetinska drama zahtijevala profinjene i složenije efekte. Gdje je kazalište moglo dobiti potrebnu pomoć u stvaranju takvih efekata? Zasigurno ne u sveučilištima, koja se nisu bavila primjenjenom znanosti i praktičnim pitanjima. Preostajali su, stoga, samo hermetički filozofi... »kojima se kazališni redatelj mogao obratiti za pomoć, jer su hermetički filozofi bili tehničari u vrijeme kada je znanost izranjala iz magije«.

Burbageovom Kazalištu iz 1576. godine, ubrzo su uslijedila i mnoga druga, kako javna tako i privatna. Među najznačajnijim javnim kazalištima izgrađenima krajem šesnaestoga stoljeća bila su Curtain, Rose, Swan, Fortune i Red Bull. Zbog spora s vlasnikom zemljišta na kojemu je bilo izgrađeno, Burbageovo je izvorno Kazalište rastavljeno, da bi 1598. godine drvena građa bila prenesena na južnu obalu Temze i upotrijebljena za izgradnju nove građevine, kazališta Globe, koje je svoja vrata otvorilo 1600. godine. Vlasnik Globea bilo je kazališno društvo lorda Chamberlaina, čiji je član, najvjerojatnije još od 1592. godine bio i Shakespeare, tada već priznati pisac. Godine 1603., kazališno društvo lorda Chamberlaina uzeo je pod svoju zaštitu novookrunjeni vladar, Jakov I.

Prema Vitruviju, osnovni oblik kazališta trebao se temeljiti na zodijačkom krugu. Ovaj je krug imao biti podijeljen na četiri jednakostranična trokuta, koji bi predstavljali »trigone«, najskladnije astrološke odnose, odnosno »aspekte«. Svaki je trokut povezivao tri zodijačka znaka, i odgovarao jednom od četiti elementa - zemlji, zraku, vatri i vodi. Kružni je oblik kazališta tako predstavljao mikrokozmos kreacije kao cjeline. Takav je dojam pojačavao platnjeni krov nad

pozornicom, oslikan zvijezdama, koji je predstavljao nebeski svod. Rezultat je bio »Teatar svijeta« u kojemu je Čovjek ... igrao svoju ulogu«.

Sam izgled kazališta Globe, drži Frances Yates, koji je, kako mu i samo ime govori, utjelovljavao mikrokozmos. oživljavao je »kozmičke, a samim time i religiozne implikacije« Vitruvijeva kazališta. Kazalište je tako postalo sastavnim dijelom drame koja se odvijala unutar njega, doprinoseći harmoničnoj integraciji radnje i scenografije.

Kazalište, čiji je oblik jednostavnim geometrijskim simbolizmom odražavao odnose unutar kozmosa i čovjeka, glazbe svijeta i glazbe ljudi, zasigurno je ono koje je moglo predstavljati nadahnuće dostojno genija kakav je bio Shakespeare. Upravo je glazbenim jezikom on razmišljao o čovjekovoj sudbini na kozmičkoj pozornici.

Kao hermetički mikrokozmos, kazalište poput Globe-a postalo je »magičnim, kozmičkim, a konačno i religioznim kazalištem«. A »mag, kao stvoritelj kazališta i njegove magije«, izjednačio se s Bogom, vrhovnim Magom, stvoriteljem kazališta svijeta.

Upravo je u hermetičkom hramu kazališta, u tom mikrokozmosu talismanske magije, renesansni mag dostigao svoju književnu apoteozu. Kao takav je izronio, za svoje suvremenike, jednako kao i za kasnije naraštaje, u liku Marloweova Fausta. Iako se Marlowe otvoreno izjašnjavao kao ateist, njegov se ateizam sastojao tek u odbacivanju judeo-kršćanskih predodžbi o božanstvu. Usprkos tome, on je zadržao sveobuhvatni osjećaj za sveto, za duhovno. Kako smo ranije istaknuli, Marlowe je pripadao hermetičkom krugu grofa od Northumberlanda, koji je bio u dodiru s krugom Johna Deeja. Marlowe je, kao što nam otkriva njegov *Doctor Faustus*, bio očaran hermetičkom mišlju, a čini se da je bio osobit poklonik Agrippe. Doista, njegov Faust upravo u Agrippi vidi svoj uzor:

A sada, dragi prijatelji
pomozite mi u ovome pokušaju.
jer, ja, koji sam se složenim silogizmima
prepirao s pastorima njemačke crkve
i učinio da se sam cvijet Wittenberga
koji su obuzeli slatkoga Mesaeusa kada je sišao u pakao,
bit ću lukav poput Agripe,
zbog čijih je sjena cijela Europa drhtala.

Marlowe se divi i izjednačava sa svojim glavnim junakom, u kojega se, konačno, i projicira. Faust za Marlowea predstavlja ustvari vrstu romantiziranog i idealiziranog autoportreta - zrcalnu sliku onoga što je i sam bio ili je, pak, želio biti. Faust odražava »pretjeranu ambiciju« samoga Marlowea, njegov vlastiti antinomijski prijezir spram ograničenja koja su nametnuli judeo-kršćanska teologija i moral.

No, pozornica na kojoj je stvarao Marlowe bila je popularni medij, poput filmova koje danas proizvodi Hollywood. I, dok je protestantska Engleska bila i više negoli spremna odbaciti katoličanstvo i papu, još je uvijek u njoj bilo dovoljno pobožnosti da se uzdrži od sklapanja ugovora s »nečistim silama«. Ta je činjenica stavila Marlowea u položaj istovjetan onome filmskih scenarista i redatelja iz pedesetih godina dvadesetog stoljeća, s obvezom pridržavanja moralnih pravila i tabua koji su tada bili na snazi, kako bi na taj način publika primila poruku, kao odraz općeprihvaćene etike, prema kojoj porok biva kažnjen a vrlina se nagrađuje. *Dr Faustus* se, dakle, u tom smislu nije udaljio od standardnog engleskog prijevoda priče o Faustu objavljene 1587. godine. Sukladno načelima ustanovljenog morala, Faust je morao biti proklet. Ukoliko se renesansni mag imao pojaviti na pozornici, tada njegova pojavnost nije smjela biti kontroverzna i subverzivna, već dobronamjerna.

Mnogi komentatori, uključujući i pisce ove knjige, spremni su promatrati lik Prospera iz Shakespeareove *Oluje* kao portret Johna Deeja. Doista, danas je općenito prihvaćeno da je Dee bio Prosperova paradigma. S obzirom na njegove veze s Burbageovim kazalištem i glumačkim društvom grofa od Leicestera, gotovo je nemoguće da pisac nije barem u jednom dijelu svoga stvaralaštva došao u dodir s magom.

U svome ranijem djelu, *Kako vam drago*, Shakespeare je istaknuo hermetičku svezu između kazališta i svijeta, između umjetnika i Stvoritelja, kao svezu između mikrokozmosa i makrokozmosa:

Sav svijet je pozornica,
A ljudi, žene u njoj glumci samo,
Što dolaze i odlaze sa scene,
I mnogo život uloga mu pruža.

O istoj je korespondenciji govorio i Prospero u *Oluji*:

Jer svršena je naša svečanost
I kao što sam prije rekao,
Igrači naši svi su bili dusi
I u zrak su se svi rasplinuli,
U laki zrak. A poput zračne građe
Fantoma tih i kule će se jake,
Što strše nebu pod oblake, sjajne
Sve palače i divni hramovi
I velika zemaljska kugla sama
I sve što u njoj živi - sve će se
To raspasti - i ko što nestade
Bestjelesne i puste varke te,
Ni traga neće ostaviti. Mi smo
Tek tvar, od koje građeni su snovi,
I snovima je samo obavit
Naš kratki život.

Ova analogija - između umjetničkog djela i kreacije, između umjetnika i Stvoritelja - bit će od najvećega značaja za pisce devetnaestoga i dvadesetoga stoljeća. U njihovim rukama, poezija i roman poslužiti će možda kao osnovni kanal renesansnog hermetizma. Umjetnici i magovi sjedinit će se u jednu osobu; a kao istinski nasljednici Agrippe i Paracelzusa izronit će ljudi poput Goethea i Flauberta, Joycea i Thomasa Manna.

USPON TAJNIH DRUŠTAVA

Početkom sedamnaestoga stoljeća, hermetizam je dramatično promijenio karakter zapadne civilizacije. U tom je procesu istovremeno omogućio snaženje elemenata koji će dovesti do njegove vlastite marginalizacije. Usamljene mage, čijim su primjerima bili Agrippa i Paracelzus. zamijenila su tajna društva, poput samopozvanih rozikrucijanaca i ranih slobodnih zidara.

Pomičući naglasak s transformacije pojedinca na transformaciju društva kao cjeline, kabal je započeo s politiziranjem hermetizma. U Engleskoj Elizabete I i Johna Deeja, ispolitizirani je hermetizam bio teoretski održiv, barem za neko vrijeme. Bio je održiv čak i u raštrkanim enklavama širom kontinenta - u, primjerice, rozikrucijanski orijentiranom dvoru Fridrika, rajnskoga elektora-palatina, koji se 1618. godine oženio Elizabetom Stuart, kćerkom Jakova I. Godine 1618., međutim, ispolitizirani hermetizam na kontinentu kulminirao je u europskoj katastrofi, Tridesetogodišnjem ratu, čiji su se razmjer i posljedice mogli usporediti s onima Prvog svjetskog rata.

Pa ipak, u godinama koje su neposredno prethodile ovome debaklu, budućnost je izgledala vrlo ružičastom. Rijetko se kada u zapadnoj povijesti perspektiva doimala tako obećavajućom; rijetko se kada (ako uopće za to ima primjera u prošlosti) povratak Zlatnoga doba činio tako skorim i neizbježnim. Kroz znanje koje je pružao hermetizam, čak se činilo mogućim zaliječiti religiozne rane toga vremena.

Prije renesanse i reformacije, cjelokupno je znanje koje je posjedovala zapadna kultura radilo u službi rimokatoličanstva. Gotovo cjelokupno ljudsko stvaralaštvo - umjetnost, znanost, filozofija, čitava mašinerija društvenog i individualnog života - postojalo je pod sveobuhvatnom kapom Crkve. Vrijedilo je pravilo: želiš li učiti, moraš biti klerik. S renesansom i reformacijom, rimski je kišobran počeo propuštati. Široki spektar kreativne ljudske djelatnosti počeo je

izlaziti iz njegove sjene. Hermetizam je, tijekom šesnaestog stoljeća ponudio novu sponu, izranjajući kao novi povezujući agens. Usprkos raskolu unutar Katoličke crkve i nedavno ustanovljenim oblicima protestantizma, činilo se da se više-manje jedinstven i integrirani pristup znanju, nadahnut hermetičkom mišlju, zaista mogao uzdići iznad religioznih barijera. Osnovna postavka hermetizma - međusobna povezanost svih stvari - omogućila je stvaranje temelja potpuno nove misli koja je nadilazila sve postavljene granice.

Raniji hermetičan - Ficino, Pico, Tritemius i Francesco Giorgi - i sami su djelovali unutar Crkve; iako klerici, uspjeli su pomiriti hermetičku magiju s katoličkim učenjem. Čak je i takav arhi-katolički monarh, kakav je bio Filip II Španjolski, nastojao prilagoditi hermetizam svojoj pobožnosti; Escorial predstavlja monumentalno svjedočanstvo o njegovim nastojanjima. U Francuskoj se, tijekom druge polovice šesnaestog stoljeća, pod vodstvom hermetičkog pravnika i pisca Jeana Bodina, iznjedrio pokret koji je hermetičku misao koristio kao sredstvo uspostavljanja ravnoteže i pomirenja između protestantizma i crkve u Rimu. Istim načelom pomirenja bio je vođen i talijanski dominikanac, Tommaso Campanella, koji je, nakon mnogih godina provedenih u zatvoru, konačno dobio potporu pape Urbana VIII. Kasnije, u Francuskoj, Campanella je sličnu podršku dobio i od faktičkog državnog poglavara, kardinala Richelieua, pa čak i ako kardinalovi motivi možda i nisu bili najčistiji. Među katoličkim hermetičarima bio je čak i ugledni jezuit, Atanasius Kircher, koji je, između ostaloga, poučavao slikara Nicolasa Poussina tehnikama perspektive.

Kircher je vjerojatno bio jedan od najznačajnijih predstavnika hermetizma unutar Crkve u razdoblju nakon reformacije. Studirao je, a zatim i poučavao, filozofiju, matematiku, grčki i hebrejski. Poput ostalih hermetičara, bio je zainteresiran za mehaničke naprave, pokretne kulise i druge specijalne efekte namijenjene pozornici. Istraživao je i magnetizam. Pribavivši teleskop, počeo se baviti i astronomijom, te je 1625. godine zabilježio svoja opažanja o sunčevim pjegama. U želji da što više sazna, putovao je po čitavoj Europi, a s posebnom je znatiželjom proučavao podrijetlo glazbe, religije, jezika, kuge, vulkanskih erupcija i lave. Jednom se prilikom spustio u krater Vezuva, u fazi neposredno prije erupcije, nadajući se da će na taj način dobiti informacije iz prve ruke o onome što se dolje događa.

Kada su mu jezuitski nadređeni odbili njegovu molbu da započne svoje misionarsko djelovanje u Kini, Kircher se gorko razočarao.

Održavao je, međutim i dalje živahnu prijepisku s drugim misionarima, kao i s učenjacima cijelog poznatog svijeta. Posebno ga je zanimalo područje, koje bi se danas moglo nazvati komparativnom religijom. Egipatski je poganizam smatrao vrelom gotovo svih religija i vjerovanja - grčke, rimske, hebrejske, kaldejske, pa čak i indijske, kineske, japanske, kao i religije Azteka i Inka. Proučavajući kasnije i bolje dokumentirane sustave religiozne misli, nadao se da će saznati više o izvoru iz kojeg su, prema njegovom mišljenju, potjecali, odnosno, o drevnom Egiptu. Hermetički korpus, vjerovao je Kircher, predstavljao je samu srž drevne teologije uz koju su nekad pristajali svi narodi. Svaka religija, zaključio je, posjeduje egzoterijski i ezoterijski aspekt; a u ezoterijskom aspektu svjetskih religija on je tražio zajednički nazivnik. Doista neobično za odanoga jezuita, no, »Kircher je prihvaćao mogućnost postojanja nadahnute istine u gotovo svim religijama prošlosti i među nekršćanima svoga vremena do kojih još nije doprla kršćanska poruka...«

Među ljudima s kojima se Kircher dopisivao bio je i Škot, sir Robert Moray, jedan od njegovih najodanijih čitatelja, a ujedno i jedan od prvih slobodnih zidara. U pismu upućenom jednom prijatelju, Moray je preporučio Kircherovu knjigu o egipatskim hijeroglifima. Spomenimo još i to da se na naslovnoj stranici Kircherova teksta, *Ars magna sciendi (Velika umjetnost znanja)*, nalazi slika oka smještenoga unutar trokuta, kojega okružuju sjajne zrake Božanstva. Ovaj će prikaz kasnije pronaći svoje mjesto u simbolizmu slobodnoga zidarstva, a nakon toga i na dolarskoj novčanici Sjedinjenih Država.

Možda i iznenađuje Kircherovo nastojanje da ne izazove bijes svojih nadređenih u crkvenoj hijerarhiji. Za razliku od Campanelle, vlasti ga nisu proganjale. No, ako se Kircherovim aktivnostima na neki način gledalo kroz prste, Rim je davno prije uznemirila mogućnost da hermetizam zamijeni Crkvu kao načelo koje je moglo ujediniti zapadno kršćanstvo. Još je više uznemiravala činjenica da se protestantizam širio, da su njegove redove popunjavali obraćenici širom Europe, te da je, kao dio procesa, pružao utočište hermetičkoj misli na koju je nerijetko gledao sa simpatijama. Sučeljena s ovom krizom, Crkva je pokrenula protureformaciju - masovni i orkestrirani pokušaj da se zadobije područje koje je preotela »hereza« i ponovno uspostavi katoličko vrhovništvo.

Prve poteze protureformacije povukao je papa Pavao III, koji je na prijestolje svetoga Petra zasjeo 1534., godinu dana nakon izopće-

nja engleskoga kralja Henrika VIII. Godine 1538., papa je izdao bulu uperenu protiv Henrika, koja je za posljedicu imala samo daljnje udaljšavanje Aglikanske crkve i ojačala je u njezinom otporu. Godine 1540., Pavao je službeno sankcionirao osnivanje Društva Isusove - isusovaca. Godine 1542., proširio je ovlasti inkvizicije, koja je s jednakim autoritetom koji je uživala u Španjolskoj od sada mogla djelovati i u ostatku katoličkog svijeta. Kako bi konsolidirao doktrinarni stav Crkve spram protestantizma, papa je 1545. godine sazvaio sabor u Trentu, koji će zasjedati i za vrijeme njegovih nasljednika, sve do 1563. Između ostaloga, koncil u Trentu sastavio je i popis zabranjenih knjiga (*Index librorum prohibitorum*), koji je ukinut tek 1966. godine. Kao jedan od zaključaka sabora bio je i taj da je religiozna istina jednako izražena u Svetom pismu kao i u predaji. Ustanovljeno je i jedinstveno i isključivo pravo Crkve da tumači Pismo, te da su sakramenti, koje je protestantizam odbacivao, nužni za spasenje. U wormskom Dietu, godine 1521., papina se želja da zaustavi Luthera i njegove sljedbenike nije ostvarila jer je Sveti Rimski car nastojao iznaći kompromis. Koncil u Trentu efektivno je odbacio svaku mogućnost postizanja kompromisa, ističući papinsko vrhovništvo nad carem u svim doktrinarnim pitanjima. Ukratko, bila je to, u doslovnom ili, pak, duhovnom smislu, objava rata do istrijebljenja.

Jurišne odrede u ovome ratu predstavljali su isusovci. Iako njihovo djelovanje nije uključivalo fizičku borbu, vjeruje se da je njihova organizacija, struktura i stroga disciplina stvorena po uzoru na Red templarskih vitezova, osnovanog četiri stoljeća ranije. Poput templara, isusovci su vidjeli sebe kao vojnu instituciju, novu »*milice du Christ*«, ili Kristovu vojsku. Naoružani logikom, obrazovanjem i rigoroznim teološkim treningom, započeli su novu vrstu križarskoga pohoda - za ponovnim osvajanjem zemalja koje je Crkva izgubila, kao i nametanjem rimske vlasti u novoofkrivenim zemljama. U godinama koje su uslijedile, isusovački će misionari prodrijeti čak i u Indiju, Kinu, Japan, te Sjevernu i Južnu Ameriku, i osnovati tamo svoje ispostave. Europske zemlje poput Poljske, Češke i južne Njemačke, koje su tek nedavno postale protestantske, ponovno su vraćene u okrilje Crkve u kojemu će ostati i ubuduće. Nakon poraza španjolske Armade 1588. godine, Engleska je napuštena, barem privremeno, kao izgubljeni slučaj. No, još je uvijek postojala mogućnost njezine izolacije; a Engleska, ukoliko bude uspješno izolirana od kontinenta ujedinjenog u katoličanstvu, ne može dugo živjeti.

Dok je oružje isusovaca u njihovu križarskom pohodu bilo duh i intelekt, ostali pristalice Crkve nisu marili za tako profinjena sredstva. Tijekom šesnaestoga stoljeća, vojske katoličke Španjolske podigle su prašinu u protestantskoj Nizozemskoj i Flandriji. Katolici i protestanti u Francuskoj neprestano su se sukobljavali, stvarajući mrežu spletki, zavjera i ubojstava, u kojima je, svojevremeno, zbrisana i dinastija Valois. Potkraj drugog desetljeća sedamnaestoga stoljeća, međutim, protureformacijski pokret Crkve buknuo je u dotada neviđenom nasilju.

Godine 1612., umro je hermetički orijentirani Sveti Rimski Car, Rudolf II. Godine 1618., češki su se plemići pobunili protiv njegovih nasljednika i ponudili krunu protestantskom vladaru, rozikrucijancu Fridriku, rajnskom elektoru-palatinu, suprugu Elizabete Stuart i zetu Jakova I Engleskog. Fridrikov brzopleti pristanak pružio je Ferdinandu II - novom Svetom rimskom Caru i vatrenom pristalici Crkve - izgovor za djelovanje. Češka je bila brzo pregažena, a tako i Fridrikov principat, rajnski palatinat s dvorcem u Heidelbergu; razvlašteni, on i njegova žena pobjegli su u Haag. U cilju potpunog iskorenjivanja protestantizma, carska je vojska nastavila napredovati kroz Njemačku, razarajući sve što bi joj se našlo na putu.

Dok su protestantski principati padali jedan za drugim, u sukob se umiješala protestantska Švedska, pod zapovjedništvom dinamičnog i karizmatičnog vladara, Gustava Adolfa. Gustavova »nova vojska« - na koju će se uskoro ugledati i Cromwell - privremeno je pomaknula jezičac na vagi. No oslabljenim je carskim snagama priskočio u pomoć tajanstveni aristokratski plaćenik i pustolov, Albrecht von Wallenstein, kojega sklonost hermetizmu nije spriječila da svoje usluge ponudi za katoličku stvar. Wallenstein se bavio astrologijom, a njegovo su naizgled neiscrpno bogatstvo koje mu je omogućavalo da drži vlastitu vojsku glasine pripisivale alkemijskim izvorima.

Dvije su se suprotstavljene vojske tako sudarile u konačnom obračunu. Pet su godina Wallensteinove i Gustavove snage vodile krvave borbe, dok im je bojišnica bila čitava Njemačka. Do 1634. godine oba su zapovjednika bila mrtva; švedski je kralj pao u bitci, a Wallensteina je stigla zagonetna smrt od strane vlastitih mu podređenih, po svoj prilici na carev nalog. Pa ipak, rat je bio tek napola završen, te će potrajati još četrnaest godina. Snage habsburške Španjolske umiješale su se u sukob kao saveznice habsburške Austrije.

Njima su se pridružili i vojnici iz drugih zemalja - iz Italije, Mađarske, Balkana, Danske, Nizozemske i Škotske - u daljnjem razaranju Njemačke. Konačno je intervenirao i francuski kardinal Richelieu. Učinio je to na paradoksalan način, pretpostavljajući francuski nacionalizam vlastitim religioznim pobudama. Katolički je kardinal odaslao katoličku vojsku iz katoličke zemlje kako bi podržao protestantske snage. Kada je 1648. okončao Tridesetogodišnji rat, španjolska je marcijalna nepobjedivost bila nepopravljivo narušena, a Francuska se uzdigla kao vrhovna vojna sila na kontinentu. Njemačka je bila politički rascjepkana, a na njezino će ujedinjenje trebati pričekati još dva i pol stoljeća. Zemlja je bila opustošena i razorena, a broj njezina stanovništva smanjen za trećinu. Tridesetogodišnji rat bio je najkrvaviji sukob koji je vođen na europskom tlu prije dvadesetog stoljeća.

Protestantizam je preživio, ali većinom u mračnom, asketskom i krutom obliku. Hermetizam je stjeran dublje u tajnost. Godinu dana nakon izbijanja rata, Johann Valentin Andreae — najvjerojatniji autor trećeg rozikrucijanskog manifesta, *Alkemijskog vjenčanja Christiana Rosenkreutza* - objavio je svoje posljednje poznato djelo. U svojoj knjizi, naslovljenoj *Christianopolis*, Andreae je opisao idealno društvo, vrstu hermetičke Utopije, smješteno u magičnom gradu, izgrađenom prema načelima hermetičke geometrije. U njemu se život sastojao u učenju i poučavanju znanosti, mehanike, medicine, arhitekture, slikarstva, a posebice glazbe. Odražavajući stav Johna Deeja, Andreae je naglašavao važnost obrazovanja i inventivnosti obrtničke klase. Nakon *Christianopolisa*, međutim, Andreae više nije pisao, usmjerivši svoje energije prvenstveno na uspostavljanje mreže »Kršćanskih zajednica«. One su možda uključivale i elemente masonskih loža i tajnih društava, no njihov je osnovni cilj, kako se može zaključiti, bilo krijumčarenje hermetičkih tekstova kojima je prijetilo uništenje. Sam Andreae preživio je Tridesetogodišnji rat nakon kojega se povukao u tajnost, te je o njegovim aktivnostima nakon 1620. godine poznato vrlo malo.

Možda je jedini renesansni mag u sedamnaestom stoljeću i jedini čovjek koji je djelovao u usamljeničkom stilu Agrippe i Paracelzusa, bio Nijemac, Jakob Bohme (1575-1624). Rođen u Šleskoj, Bohme je bio gotovo potpuno samouk, te je većinu svoga života proveo kao skromni postolar. Zbog svojih je pokušaja stvaranja kontemplativnog kruga spekulativnih mislioca u rodnom gradu Gorlitzu, neprekidno trpio optužbe za herezu od strane tvrdolinijaškog luteranskog pasto-

ra. Bohme je, stoga, za svoga života objavio malo djela, te se većina njegovih najznačajnijih radova pojavila posthumno. Bio je poklonik hermetičke misli, a posebice alkemije, pa se može reći da je otišao dalje od svojih prethodnika smatrajući alkemiju manje praktičnom disciplinom koliko simboličnim sustavom - kao psiho-spiritualnu metodu kabalističkoga stila, usmjerenu ka izravnoj spoznaji, odnosno, izravnom iskustvu numinoznog. Bohme je i sam bio istinski mistik koji je nastojao ujediniti »čistu« tradiciju ekstatičnih mislioca poput Meistera Eckharta s primjenjivim aspektima hermetičke misli. No, bez obzira na to za kakvim je praktičnim metodama tragao, Bohme je u suštini ostao filozofom i kontemplatorom, te ga se i danas smatra vizionarem i misliocem. Koliko je god duboko, iluminirajuće i značajno bilo njegovo djelo, Bohme nije, strogo govoreći, bio »mag«, a vjerojatno bi i sam odbacio takvu karakterizaciju. Potkraj sedamnaestoga stoljeća uživao je izvjesnu popularnost u Engleskoj, u krugovima poput onoga Eliasa Ashmolea i braće Vaughan. Kasnije će izvršiti i značajan utjecaj na pisce poput Goethea i Novalisa, te na filozofe kao što su bili Schelling, Hegel i Schopenhauer. No, sve do razbuktavanja Tridesetogodišnjeg rata i protureformacije, bio je prepušten zaboravu.

Bohme je umro davno prije završetka Tridesetogodišnjeg rata. Andreae je preživio sukob, no glavnina njegove aktivnosti odvijala se prije izbijanja rata ili u njegovim najranijim fazama. Do kraja sedamnaestog stoljeća, hermetizam je nestao iz glavne struje religiozne, političke i kulturne misli. Tek su ponegdje bili uočljivi njegovi tragovi, koje je, kako ističe Frances Yates, bilo moguće pronaći u djelu filozofa Gottfrieda Wilhelma von Leibniza. Leibniz (1646-1716) je djelovao kao savjetnik hanoverskog elektora, koji će kasnije postati George II Engleski, te kao tutor buduće kraljice Karoline, supruge Georgea II. Leibniza su glasine neprestano povezivale s tajnim »rozikrucijanskim« društvom, čiji je izvorni osnivač možda bio Giordano Bruno. Doista, prema riječima Frances Yates, »Leibniz je bio okružen rozikrucijanskom aurom«. Njegova je filozofija svakako bila prožeta rozikrucijanski orijentiranim hermetizmom. Ali, nije to bio razlog njegova čuvenja, niti je zbog toga stekao status koji uživa danas u povijesti zapadne filozofije. Samo nekoliko godina nakon Leibnizove smrti, njegova je misao podvrgnuta racionalističkoj analizi od strane Voltairea, koji ju je u obliku nemilosrdne i zlobne satire iznio u svome djelu *Candide*. Danas je on poznatiji kao prijezi-

ra vrijedan lik kakvim ga je opisao francuski satiričar, negoli po vlastitim dostignućima. Iako je hermetizam gotovo potpuno nestao s europskoga tla, neku vrstu utočišta pronašao je u Engleskoj. Kako je Tridesetogodišnji rat proždirao čitavu Europu, mnogi su se hermetičan sklonili u sigurnost Engleske, a nekima su u tome pomogle i Andreaeine »Kršćanske zajednice«. Među uglednim njemačkim izbjeglicama bili su i rozikrucijanci poput Prusa Samuela Hartliba, Jana Amosa Komenskog iz Moravske (poznatoga kao Comenius) i Michaela Maiera, liječnika Jakova I i uskoro razvlaštenoga Fridrika, rajnskoga elektora-grofa palatina.

U Engleskoj su mnogi njemački prebjeci pronašli svoje istomišljenike i osnovali više-manje rozikrucijanski orijentirani »Nevidljivi koledž« (»Invisible College«). Neki članovi ove ustanove kasnije će postati utemeljiteljima Kraljevskoga društva. No, englesko je utočište uskoro postalo manje sigurnim negoli se to u početku činilo. Godine 1642., u zemlji je izbio građanski rat, kojega su mnogi povjesničari smatrali odrazom zbivanja na kontinentu. Građanski je rat u Engleskoj doživio vrhunac uspostavom Cromwellovog protektorata. Strogi je puritanski režim samoprozvanoga »izabranika« pozatvarao kazališta i započeo lov na vještice, stvarajući tako ozračje koje je hermetičkoj magiji bilo nesklono u jednakoj mjeri kao i na kontinentu.

No, i unatoč prevladavajućem puritanskom mentalitetu, hermetizam je uspio pronaći svoje mjesto u engleskoj kulturi. Godine 1650., pojavio se engleski prijevod izvornog hermetičkog korpusa, a drugo izdanje objavljeno je 1657. Godine 1651., objavljen je i engleski prijevod Agrippine *De occulta philosophia*, kojoj su, godinu dana kasnije, uslijedila i dva rozikrucijanska manifesta. Hermetičku su misao promicali ljudi koji se vezuju uz rano slobodno zidarstvo, kao što su sir Robert Moray i Elias Ashmole. Zastupao ju je i takozvani »platoničar iz Cambridgea«, Henry More, pod čijim će utjecajem kasnije djelovati i W. B. Yeats i C. G. Jung. Poklonik hermetizma bio je i pjesnik Henry Vaughan, kao i njegov brat blizanac, alkemičar Thomas. Hermetizmom je prožeto i djelo Johna Miltona, koji je prijateljevao s brojnim engleskim i inozemnim hermetičarima, uključujući i Samuela Hartliba. Doista, Miltonova poezija odražava vrstu talismanske magije koju su prije njega prakticirali Sidney i Spenser.

Kao što se može zaključiti prema gore navedenim imenima, hermetizam se sve više kanalizirao u umjetnost, izdvajajući se iz ostatka

društvene, religiozne, filozofske i - što je najvažnije - znanstvene struje. Obzirom na prevladavajuće struje, hermetizam je trpio kritike od strane jednog potpuno novog načina mišljenja, koje je na njega gledalo s jednakim neprijateljstvom kao i crkvena dogma nakon sabora u Trentu, ili spartanska strogost i fundamentalizam puritanskog protestantizma. Ovaj način mišljenja preuzet će oblik skeptičnog racionalizma i znanstvenog materijalizma. Njegovo podrijetlo, što je ironično, leži upravo u hermetizmu. Kratko rečeno, roditelja će ubrzo razvlastiti i odbaciti vlastito nezahvalno dijete. Znanost, tehnologija i mehanika, koje su izronile iz magije i starog hermetičkog jedinstva, sada su počele isticati vlastito pravo na neovisnost i autonomiju, oslobodivši se svoga prijašnjega konteksta, i, kao fragmenti, postale samima sebi zakonom. Posljedica je bila fragmentirana stvarnost, a takvom će ostati sve do danas. Ključna osoba u ovome procesu bio je sir Francis Bacon, barun Verulam i vikont St Albans (1561-1626). Baconov je otac bio civilni sluga u vladi Elizabete I, a majka mu je bila teta Williama Cecila, lorda Burghleya. Sam Bacon pripadao je krugu grofa od Essex. Godine 1613., za vladavine Jakova I, postao je državni odvjetnik, a 1618. lord kancelar. Godine 1621., proveo je kratko vrijeme u zatvoru zbog mita i korupcije.

Baconova je misao ukorijenjena u hermetizmu, kao što je i njegova orijentacija ostala suštinski hermetička. Bio je vatreni zagovornik učenosti, koji je sanjao o sastavljanju enciklopedijske zbirke cjelokupnoga znanja. Neki njegovi stavovi održavaju Agrippinu misao, ali i utjecaj rozikrucijanskog hermetizma. *The New Atlantis (Nova Atlantida)*, Baconova alegorijska utopijska idila objavljena posthumno, 1627. godine, očigledno je bila nadahnuta Andreaeinim *Christianopolisom*. U njoj je opisano idealno društvo na jednom pacifičkom otoku, kojim vlada skupina učenih ljudi koji sebe nazivaju »Društvom Salomonove Kuće«. Ovi inicirani nose na glavi bijele turbane s crvenim križem. Pravila koja uređuju njihov svijet istovjetna su onima što ih navode rozikrucijanski manifesti. Pečat im je također sličan rozikrucijanskom.

U drugim pogledima, međutim, Bacon se odvojio od hermetizma. Iako je korijen njegove misli ležao u hermetizmu, Bacon se jasno ogradio od onoga što je smatrao njegovim ekstremnijim i subverzivnijim manifestacijama. Namjerno se ogradio od konvencionalne predodžbe o renesansnim magovima, osuđujući općenito magiju, kao i

alkemiju. Posebno je kritizirao Paracelzusa te »čarobnjake-matematičare i njihove mistične dijagrame«, aludirajući, tako, na Johna Deeja. Umjesto hermetičkog zahtjeva za harmoničnim odnosom između čovjeka i prirode, Bacon je naglašavao potrebu čovjekove dominacije i gospodarenja nad prirodnim svijetom - označivši time prirodu suštinski zlom i »nepreporođenom«, koju je, stoga, trebalo ukrotiti. Zbog ovoga je stava uživao simpatije puritanskih snaga koje su tada jačale u Engleskoj.

Bacon je odbacivao metafizičku i kozmološku špekulaciju, držeći da »filozofska metoda mora dokazati svoju korisnost«. Ovo naglašavanje korisnosti, pomaknulo je njegov intelektualni fokus s tadašnje hermetičke sveukupnosti na njezine odvojene i različite komponente, a posebno na one koje su se mogle konkretno primijeniti na »poboljšanje čovjekova stanja«. Sveza između makrokozmosa i mikrokozmosa bila je prekinuta, a sva je pažnja usmjerena na mikrokozmos i njegove sastavne dijelove. Područje promatranja suzilo se na metodologiju koja je samoj sebi bila svrhom, i koja je, u obliku eksperimenta, nastojala ustanoviti zakone uzroka i posljedica. Upravo ovdje leži sjeme kasnijeg britanskog empirizma. Kao posljedica, fokus znanstvenog i filozofskog propitkivanja pomjerio se sa sinteze na analizu.

Metodom analize poslužio se i Isaac Casaubon, prilikom datiranja hermetičkih tekstova, objavljenih 1614. godine. Casaubon (1559-1614) je bio švicarski protestant i u svoje vrijeme jedan od najuglednijih poznavatelja grčke misli, koji je 1610. godine migrirao u Englesku, gdje je zadobio potporu i simpatije od strane Jakova I. U tijeku brojnih napada na katoličku učenost, Casaubon je proveo detaljnu tekstualnu analizu hermetičkih knjiga, uspoređujući u njima sadržane podatke, navode raznih autora, kao i rječnik i stil. Njegovo ga je istraživanje dovelo do zaključka kako hermetički korpus - barem u onome obliku u kojemu je tada postojao - datira iz, otprilike, prvoga stoljeća poslije Krista. Pri tome nije pokušavao osporiti mogućnost postojanja osobe poznate kao Hermes Trismegistus, koji je bio Mojsijev suvremenik ili, pak, njegov prethodnik. Ali, ukoliko je Casaubonovo datiranje točno, tada je Hermes Trismegistus morao živjeti mnogo kasnije, jer se u protivnom knjige koje mu se pripisuju uopće ne bi mogle smatrati njegovim djelom.

Neki hermetičan, poput Roberta Fludda, nisu pridavali značaj Casaubonovim zaključcima. Kada se 1650. godine pojavio prvi en-

gleski prijevod hermetičkoga korpusa, neki su ga krugovi prihvatili kao najstariju zbirku tekstova na svijetu, koja prethodi čak i Starom zavjetu. Općenito uzevši, međutim, mnogi znanstvenici, od Casaubonova vremena do današnjih dana, smatraju njegovo datiranje više-manje ispravnim. Priznaje se da su korijeni hermetičkog korpusa izgubljeni u »maglama vremena«. No, u obliku u kojemu je danas poznat, čini se kako sam hermetički korpus doista potječe iz prvih stoljeća kršćanske ere; a djela koja se pripisuju Hermesu Trimegistusu danas se smatraju kompilacijom brojnih autora. Kao posljedica Casaubonova istraživanja, hermetički su tekstovi »izgubili uzvišeni status koji su uživali zbog svoje navodne drevnosti«. Budući da su lišeni božanskoga autoriteta, više nisu posjedovali onu neoborivu vjerodostojnost i proročansku snagu kakvu su imali biblijski tekstovi. Naprotiv, od sada ih se moglo podvrgnuti propitkivanju i kritici, jednako kao i djela Aristotela i Platona. Ukratko, hermetički je korpus sveden na status jednog od mnogih postojećih sustava misli.

Bacon je zagovarao specifičnu metodologiju koja se suštinski suprotstavljala hermetizmu, naglašavajući važnost razdvajanja stvarnosti na njezine sastavne dijelove, a na štetu cjeline, te ističući prednost analize, empirizma i mjerljivog dokaza. Iako to nije učinio svjesno niti namjerno. Casaubon je učinkovito primijenio Baconovu metodologiju u svojoj kritici hermetičkog korpusa. No, intelektualna protustruja koja će hermetizam potpuno odstraniti iz zapadne misli, naći će svoje utjelovljenje u Reneu Descartesu (1586-1650), koji se općenito smatra »jednim od otaca moderne filozofije«. Upravo je u Descartesu, više negoli u bilo kojem drugom misliocu, ukorijenjen mentalitet koji je oblikovao naš današnji svijet. Kartezijanska će misao najaviti revoluciju u zapadnoj svijesti, jednako duboku kao ona koju je pokrenula renesansa. Ona će zapadnu civilizaciju odvesti u takozvano »Prosvjetiteljstvo«, ili »Doba razuma«.

Poput Bacona, i Descartes je bio zaokupljen empirijskom metodologijom; njegovo najznačajnije djelo nosi naslov *Rasprava o metodi*. No, i Descartesova je misao, poput Baconove, bila ukorijenjena u hermetizmu. Unatoč svome jezuitskom obrazovanju, Descartes je i sam priznao kako je, budući da ga »nije zadovoljavalo nastavno gradivo, čitao sve knjige o okultnim i malo poznatim znanostima koje bi mu došle pod ruku«. I Descartesa je snažno privlačio rozikrucijanizam, ili barem ono što je o njemu znao. Godine 1623., na pariškim su se ulicama pojavili plakati koji su navještavali skori dolazak

»Braće Ružina križa«, koji će, kako je obećano, poučavati »bez pomoći knjiga«, omogućiti ljudima da »govore svim jezicima« i »odvratiti ih od grijeha smrti«. Među pobožnim kršćanima, kao i u njihovim institucijama, zavladała je histerija, baš kao da je sam Antikrist najavio svoj dolazak. Započeo je frenetični lov na vještice, tim više što je ovoga puta neprijatelj bio »nevidljiv« U to je vrijeme Descartes sudjelovao u borbama u srednoj Europi na strani katoličkih snaga protureformacije. Stigao je u Pariz s namjerom da zatraži pristup u neuhvatljivo rozikrucijansko bratstvo. Prema vlastitom priznanju, Descartes nikada nije pronašao nijednog rozikrucijanca, iako je uskoro i sam bio optužen kao takav. Na ovakve je napade odgovarao pozivajući se na svoju »vidljivost«. Glasine o njegovu rozikrucijanstvu i dalje su ga pratile, no naslijeđe kartezijanske misli samo je po sebi dostatno za njihovo odbacivanje.

U svojoj *Raspravi o metodi*, Descartes se proglasio dovoljno učenim »da ne bude zaveden obećanjima jednog alkemičara ili predviđanjima jednog astrologa, prijevarama čarobnjaka ili varkama i smicalicama svakoga tko smatra da zna više nego što doista zna.« Poput Bacona, zagovarao je oblik empirijskog racionalizma. U filozofiji je tražio iste sigurnosti i vidljive dokaze kakve ih pruža geometrija ili matematika. Odbacujući sve manifestacije iracionalnog, vjerovao je kako racionalni intelekt treba biti vrhovni arbitar i sudac stvarnosti - nije, međutim, bio svjestan kako je vjera u supremaciju intelekta u krajnjoj liniji jednako iracionalna kao i svaki drugi oblik vjerovanja.

»*Cogito ergo sum*«, »Mislim, dakle, jesam«. Ta je čuvena, toliko često citirana rečenica, postala ugaonim kamenom kartezijanske misli. Namjerno ili ne, ona se shvaćala isuviše doslovno. U stoljećima koja su uslijedila, čovjek Zapada poistovjetit će se sa svojom sposobnošću mišljenja, sa svojom sposobnošću racionalizacije. Sve ono što se nije moglo podvrgnuti kvantifikaciji i analizi od strane racionalnog intelekta smatralo se irelevantnim, ako ne i iluzornim. Sve ono što leži s onu stranu čovjekovih moći intelektualizacije - njegove emocije, intuicija, snovi, numinozna iskustva, izmijenjena stanja svijesti, susreti s domenama koje će kasnija psihologija nazvati nesvjesnim - sve je to smatrano beznačajnim, drugorazrednim, sporednim ili nepostojećim. Neprihvatljivo je bilo svako znanje osim onoga kojega je izvor u razumu, a samo ono područje istraživanja koje je omogućavalo empirijsku mjerljivost bilo je dostojno pažnje.

Kartezijanska je misao uskoro zadominirala engleskim Kraljev-

skim društvom, čiji su najraniji članovi, poput Bacona i Descartesa prije njih, bili poklonici hermetizma kojega su se kasnije (barem u javnosti) odricali. Tijekom Građanskog rata i Cromwellova protektorata, brojni su se učeni pojedinci - rozikrucijanski orijentirani prebjezi s kontinenta, kao i Englezi poput Johna Wilkinsa, Roberta Boylea i Christophera Wrena - počeli više-manje redovito okupljati u neformalnim organizacijama. Postojao je, primjerice, »Nevidljivi koledž« i skupina koja se sastajala u Gresham Collegeu, kojega je pedeset godina ranije u Londonu osnovao sir Thomas Gresham, bogati elizabetinski trgovac, poznat još i kao osnivač Kraljevske trgovačke komore. Krug iz Gresham Collegea imao je svoje pristalice i u Oxfordu. Ove su se organizacije posvetile istraživanju tada još nejasne granice između hermetizma i znanosti. Upravo će iz njihovih redova izroniti osnivači i izvorni članovi Kraljevskog društva.

Godine 1660., završilo je razdoblje Cromwellova protektorata, te je obnovljena monarhija u osobi Karla II, koji se iz progonstva vratio u Englesku. U studenom iste godine, u Gresham Collegeu službeno je osnovano učeno društvo. U srpnju 1662., ono je dobilo kraljevu zaštitu i prozvano Kraljevskim društvom. Među njegovim osnivačima bili su i sir Robert Moray, John Wilkins, John Evelyn, John Aubrey, Robert Boyle i Christopher Wren. Društvo je brojalo 115 članova, od kojih su nekolicina, poput, primjerice, Ashmolea a kasnije najvjerojatnije i Wrena, bili i slobodni zidari.

Neke od navedenih osoba, kao što su Moray i Ashmole, bili su hermetičke orijentacije. Međutim, gledajući u cjelini, Kraljevsko je društvo bilo sklono ignoriranju, ako ne i odbacivanju hermetizma, prigrlivši empirijski racionalizam Bacona i Descartesa. Ovo je uskoro preraslo u novu i sve dogmatičniju ortodoksiju znanstvenog materijalizma, u kojemu za hermetičku misao više nije bilo mjesta. Ta je ortodoksija postala toliko kruta da su pojedinci koji su zadržali interes za hermetizam bili prisiljeni držati ga u tajnosti. Jedan od njih bio je i Robert Boyle, čije je uranjanje u alkemiju i hermetičku misao tek odnedavna izašlo na vidjelo. Svoja je istraživanja provodio u tajnosti, a njihove je rezultate bilježio služeći se zamršenim šiframa. U javnosti, kao i u svojim odnosima s Kraljevskim društvom, uzdizao je Bacona i zagovarao empirijski racionalizam, kritizirajući alkemijske tekstove i obznanjujući svoj neprijateljski stav spram »hermetičke doktrine«. Upravo ga je ovakvo javno deklariranje svojih stavova obilježilo u očima njegovih suvremenika kao i kasnijih na-

raštaja. Njegove tajne hermetičke studije i opiti bili su, kao i sam hermetizam, marginalizirani kao znanstveno nevjerodostojni. Tolika je bila moć nove ortodoksije - konformizam je bio nužnost.

Tijekom druge polovice sedamnaestog stoljeća, izbijali su sporadični sukobi na rubnim područjima Europe - protiv Turaka na istočnim granicama habsburškoga kraljevstva, u Skandinaviji, između Francuske i Španjolske na Pirenejima, između Engleske i Nizozemske, a zatim Engleske i Francuske na moru, te između snaga Jakova II i Williama Oranskog u Irskoj. Međutim, znatno oslabljen Tridesetogodišnjim ratom, veći je dio Europe uživao u razdoblju relativnog mira. Osim u Irskoj, gdje je bila vezana uz dinastičke sporove, prestala je čak i borba između katoličanstva i protestantizma, od kojih je svaki učvrstio svoj položaj na vlastitom teritoriju. Ali, nastavljena je filozofska borba, između dva suprotstavljena načina mišljenja, dvije suprotstavljene tradicije, dvije suprotstavljene orijentacije. Ova će borba, kao i njezin ishod, odlučno utjecati na svijet kakvim ga poznamo danas. Naši suvremeni stavovi o znanju i stvarnosti ukorijenjeni su, zapravo, u sukobu između suštinski hermetičke perspektive i empirijskog racionalizma novog znanstvenog materijalizma.

Osim u umjetnosti, borba je bila prilično jednostrana, te se u glavnoj struji razvoja zapadne kulture hermetizam sve više marginalizirao. No, nevelik se broj pristalica hermetizma još uvijek držao tradicije renesansnih maga. Platoničar iz Cambridgea, Henry More, na primjer, ostao je vjeran hermetičkom postulatu o međupovezanosti svih dijelova stvarnosti kao jednom, sveobuhvatnom jedinstvu, za čije je razumijevanje bilo potrebno jednako cjelovito i sveobuhvatno znanje. Sve su discipline bile međusobno povezane, jednako kao i stvarnost na koju su se odnosile; sve discipline bile su neraskidivo vezane jedna uz drugu, stapajući se i prožimajući. Kako bi se spoznale tajne ljudskoga tijela, trebalo je spoznati prirodu kozmosa u kojemu to tijelo opstoji i čijim je sastavnim dijelom; nužno je bilo razumjeti prirodu ljudskoga uma, duha i duše. Čovjek je promatran kao jedna stanica većeg organizma - ukratko, kao mikrokozmos u kojemu je bio sadržan čitav makrokozmos. A takozvano »lateralno mišljenje«, koje se danas smatra revolucionarnim i inovativnim pristupom, u hermetičkoj je tradiciji smatrano normom.

Hermetička je tradicija iznjedrila vlastito buntovno čedo, racionalizam, empirijsku metodu, odnosno, znanstveni materijalizam Bacona i Descartesa. Podjarmljeno od strane ovoga novog pristupa, her-

metičko je jedinstvo razbijeno u beskrajno mnoštvo manjih dijelova, od kojih je svaki postao odvojenom i autonomnom disciplinom, odvojenom i autonomnom sferom istraživanja. Domene znanja koje su nekada bile tek lokvama, sada su postale bunarima bez dna u koje je istraživač mogao uranjati čitav svoj životni vijek, a često se u njima i utopiti. Sveza između različitih područja znanja postajala je sve krhkija, dok se, konačno, nije potpuno prekinula. Renesansni koncept enciklopedijskog znanja ustupio je mjesto čitavom spektru specijalizacija, pri čemu se svaka sve više odvajala od drugih. Integraciju je zamijenila fragmentacija. Sintezu je zamijenila analiza - analiza toliko zatrovana vlastitom sposobnošću seciranja, da je izgubila sposobnost sastavljanja onoga što je rastavila. Organizam je zamijenjen mehanizmom. Kozmos se promatrao kao neka vrsta stroja, ogromni satni mehanizam, automat kojeg je konstruirao neki božanski arhitekt ili, možda, inženjer. Tako se i čovjek počeo promatrati u sličnom mehanicističkom kontekstu, kao skup dijelova od kojih su mnogi - poput automobilskih dijelova - bili zamjenjivi.

Potkraj sedamnaestog i početkom osamnaestog stoljeća, jedan je čovjek učinio vlastiti pokušaj pomirenja hermetičke i kartezijanske misli. Bio je to sir Isaac Newton. Danas se, naravno, na Newtona gleda kao na znanstvenika - doista, kao jednog od otaca moderne znanosti. Pa ipak, sam Newton ne bi se u potpunosti složio s takvom kvalifikacijom. Sebe je vidio ne samo kao »prirodnoga filozofa« - znanstvenika - već i kao »filozofa u širem i tradicionalnom smislu te riječi, kao 'ljubitelja mudrosti'«. Newton je bio filozof specifično hermetičke orijentacije, koji je znanost smatrao, jednostavno, »prirodnom filozofijom«. Znanstvena dostignuća koja se danas vezuju uz Newtona, predstavljaju, zapravo, samo dio - i to, po njegovu mišljenju, manje važan dio - njegova životnog djela. Broj njegovih znanstvenih radova nadmašuje količina materijala koji se odnosi na alkemijska istraživanja, proročanstva, teološka promišljanja, studije o arhitekturi i dimenzijama Salomonova hrama te genealogiji starozavjetnih izraelskih kraljeva. Prema jednom Newtonovu biografu, »zanimljivo je...da su Newtonove studije o astronomiji, optici i matematici obuhvaćale samo mali dio njegovog vremena. U stvari, velik je dio svojih umnih moći posvetio povijesti crkve, teologiji, »kronologiji drevnih kraljeva«, proročanstvima i alkemiji. Za Newtona, kao i za Agrippu i Paracelzusa, filozofija je obuhvaćala čitav spektar ljudskoga znanja i aktivnosti; a čista je znanost, kojoj je dao toliko

značajan obol, za njega ležala u mnogo širem i obuhvatnijem kontekstu. Izvući je iz toga konteksta i promatrati kao autonomnu disciplinu bila bi glupost i pogreška koja za sobom povlači moralnu odgovornost i krivnju za sakaćenje više istine za kojom je sam tragao.

Pa ipak, upravo se to i dogodilo. Ako je Newton bio hermetičar koji je naglašavao uzajamnu povezanost svih stvari, njegovi su sljedbenici bili kartezijanci, pobornici metode analize koja je sve više postajala racionalistička i ograničena, udaljavajući se od izvorne sveukupnosti što ju je zagovarao njihov mentor. Nastojali su čak zataškati određene aspekte njegovog djela koji nisu udovoljavali novim znanstvenim kriterijima. Kada je 1727. godine Newton umro, njegova su neznanstvena djela - uključujući alkemijske tekstove - označena »nepodobnima za tiskanje« i skrivena od očiju javnosti.

Svjetlo dana ugledali su tek dva stoljeća kasnije. Godine 1936., Newtonovi su potomci na aukciji u Sothebyju izložili neke od njegovih neobjavljenih tekstova. Ukupno 121 tekst odnosio se na alkemiju i hermetičku misao. Osim brojnih alkemijskih i hermetičkih tekstova, katalog aukcije sadrži i 162 stranice rukom pisanih dodataka.

Nakon aukcije 1936. godine, znanstvenicima je po prvi put omogućen potpuni pristup i pravi uvid u Newtonove hermetičke interese. Bilo je to zapanjujuće otkriće. Prvi komentator koji je objavio ovo do tada nepoznato djelo bio je John Maynard Keynes, kasniji lord Keynes, zaključivši kako su Newtonovi »najdublji osjećaji bili okultni, ezoterijski, semantički...« Prema Keynesu: »Newton nije bio prvak doba razuma, već posljednji čarobnjak...« Keynes dalje obrazlaže:

Zašto ga nazivam čarobnjakom? Zato što je čitav svemir i sve što se u njemu nalazi promatrao kao zagonetku, kao tajnu koja se može razotkriti čistom mišlju i mističnim ključevima koje je Bog rasuo po svijetu, kako bi ezoterijskom bratstvu omogućio neku vrstu filozofske potrage za blagom. Vjerovao je da je dio tih ključeva sadržan u nebesima i konstituciji elemenata... ali i u određenim tekstovima i predaji koju su prenosila braća u neprekinutom lancu još od vremena zagonetnog otkrivenja u Babilonu. Svemir je smatrao kriptogramom Svemogućega... Čistom mišlju, vjerovao je, i koncentracijom uma, iniciranom će se razotkriti zagonetka.

Prema riječima jednog kasnijeg komentatora:

Sa sigurnošću se može reći da su unatoč svemu Newtonova promišljanja o alkemiji bila čvrsto utemeljena, te da on sam nikada ni-

je posumnjao u njihovu ispravnost, a u određenom se smislu cjelokupno njegovo djelo nakon 1675. godine može smatrati dugotrajnim nastojanjem ka ujedinjenju alkemije i mehaničke filozofije.

Još jedna knjiga o Newtonu koju je napisao Michael White, a nosi prigodan naslov *Posljednji čarobnjak (The Last Sorcerer)* podastrijet će dokaz koji svjedoči ne samo o Newtonovu uranjanju u alkemiju, već i u hermetičku magiju. Takva je bila ona strana Newtonove osobe koju su njegovi neposredni sljedbenici nastojali prikriti kao nespojivu s njihovom vlastitom kartezijanskom orijentacijom. U godinama koje su uslijedile nakon njegove smrti, nastavili su sa skvrnavljenjem njegova imena i djela. Iskrivljena je slika njihovog mentora uskoro postala općeprihvaćena. Manje od jednog stoljeća kasnije, Newtonovo je ime već bilo čvrsto ustanovljeno kao jedno od onih koja su obilježila Doba razuma. Tako je njega (kao i Rousseaua) Blake neopravdano smatrao arhi-zločincem, ubojicom više istine, do sljepila zatrovanog vjerom u vlastiti nadmoćni intelekt:

Rugajte se, Voltaire, Rousseau, Rugajte se; zalud galama.
Uz vjetar pijesak bacate, Vjetar ga otpuhuje k vama.

I svako zrnce Dragulj biva, U zracima božanskim sjaje;
Otpuhnuto, slijepi rugača, Izraelu pute obasjaje.

Demokrita su svi Atomi
I Newtonova Svjetlost u svakoj časti
Pijesak na žalu Mora crvenoga
Gdje šatorje Izraela bliješti.

Naravno, Blakeova je vizija bila karakteristično hermetička, pretpostavljajući mrežu istovjetnosti koje povezuju mikrokozmos i makrokozmos:

Vidjeti Svijet u Zrncu Pijeska,
Nebo u divljem Cvatu,
Držati Beskraj na dlanu ruke
I Vječnost u jednome satu ...

U Blakeovo je vrijeme hermetizam već pronašao pribježište u umjetnosti. Kako su racionalizam, empirizam i znanstveni materijalizam uvelike vladali zapadnom civilizacijom, to je utočište postalo jednim od malobrojnih svoje vrste. Tako se između umjetnosti i znanosti otvorio jaz koji će kulminirati u onome što C. P. Snow naziva »Dvjema kulturama«.

FRAGMENTACIJA STVARNOSTI

U Newtonovo je vrijeme hermetička predodžba stvarnosti - sveobuhvatna i ujedinjujuća - još uvijek bila održiva. Od tada se, međutim, svijet uvelike promijenio. Svijet kakvog poznajemo danas jest onaj u kojemu je razum »izgradio moralne sustave određene društvenom korisnošću«. Ovaj je svijet proizvod takozvanog »Prosvjetiteljstva« ili »Doba Razuma«.

Otkako je početkom osamnaestoga stoljeća trijumfirala kartezijska misao, zapadna je civilizacija odbacila sintezu u korist analize, organizam u korist mehanizma. Kao jedna od posljedica ovakve prakse bilo je množenje specijalizacija i tome svojstvena fragmentacija. Umjesto jednog, sveobuhvatnog načela koje značenje pridaje sveukupnosti ljudske aktivnosti, postojalo je mnoštvo suprotstavljenih načela koja su međusobno ratovala boreći se za svoju premoć i sljedbenike. Svaka od suprotstavljenih sfera znanja postala je samoprozvanom »disciplinom«. Svaka disciplina predstavlja neku vrstu kulta, kojemu na čelu stoji njegovo vlastito svećenstvo, i upravlja njime prema vlastitoj »teologiji«. Umjetnost, znanost, psihologija, sociologija, povijest, ekonomija, politika i religija - kao i brojne, često suprotstavljene »denominacije« unutar svake od njih - imaju vlastito visoko svećenstvo koje zastupa neku visoko specijaliziranu dogmu. Svako svećenstvo ima vlastite misterije, zaodjevene zbunjujućom terminologijom, nedostupne za svakoga osim za inicirane; a poput svakog svećenstva, mora štiti svoje vlastite interese pri čemu svi »heretici« bivaju »ekskomunicirani«.

Za čovječanstvo koje traga za smislom, svrhom i vodstvom u svome postojanju, posljedica svega je zbunjenost. Danas smo sučeljeni sa zapanjujućim mnoštvom suprotstavljenih apsolutnosti, od kojih svaka drži da upravo ona posjeduje odgovore i inzistira na

vlastitom idiosinkratskom tumačenju stvarnosti. Kemija, biologija i fizika - kao i različite kombinacije istih - ističu svoje pravo na konačnu istinu. S druge, pak, strane, organizirana religija, a posebice njezini fundamentalistički oblici, ističe vlastiti naslov kao nositelja te istine. To čini i sociologija. To čini i psihologija. To čini politika, pa konačno i svi »izmi« koji su probujali u posljednjih stotinu i pedeset godina - marksizam, maoizam, fašizam, kapitalizam, monetarizam, kao i svi ostali.

Pred ovakvom gomilom međusobno neprijateljskih i često isključivih zahtjeva za priznanjem legitimnosti, postavlja se pitanje kako pojedinac može donijeti inteligentu odluku o tome uz koju će stranu pristati - posebice ako uzmemo u obzir da je potpuni uvid onemogućen, te se od nas očekuje da svoj izbor izvršimo na temelju povjerenja. Stoga smo skloni izabrati onu stranu koja nam se čini »najsigurnijom« i koja od nas zahtijeva minimum predanosti i najmanji rizik. Nažalost, ta će se strana pokazati i najmanje relevantnom. Većina je ljudi danas, primjerice, spremna prihvatiti, na temelju slijepe vjere, da su oni sami, kao i svemir koji ih okružuje, sastavljeni od molekula, molekule od atoma, a atomi od protona, neutrona i elektrona, koji su, pak, sastavljeni od bezbroj manjih čestica. Ne razumijevajući u potpunosti koncept »svjetlosne godine«, većina je ljudi isto tako spremna vjerovati da je, na primjer, Sirius udaljen od zemlje točno određeni broj »svjetlosnih godina«. No, kako nam taj neupitni »čin vjere« pomaže da živimo svoje živote, donosimo odluke, prepoznajemo bilo kakav smisao, svrhu ili vodstvo u našem postojanju? Kako nam takav »čin vjere« pomaže da odredimo smjer svojih aktivnosti ili uspostavimo moralni okvir, etički imperativ i hijerarhiju vrijednosti? Što se svega toga tiče, živimo životom koji je austrijski romanopisac Robert Musil opisao kao »relativnost perspektive na rubu epistemološke panike«.

Racionalna filozofija

Fragmentacija znanja koja je započela s Baconovom i kartezijskom mišlju, svoj je vrhunac doživjela u osamnaestom stoljeću. S posebnim je ushitom promicana u Francuskoj, gdje je svoj izraz pronašla u djelima filozofa kao što su bili Montesquieu, Diderot i, iznad svega, Voltaire. U Engleskoj su je zagovarali filozofi poput

Davida Humea (1711-1776), čija je *Rasprava o ljudskoj prirodi* nosila podnaslov »Pokušaj primjene eksperimentalne metode rasuđivanja na pitanja morala«. Književnici poput Popea i Swifta, Addisona i Steelea, učinili su racionalizam vodećim načelom čak i u umjetnosti, prihvaćajući razum kao »vrhovnog jamca našega znanja«. Formalizirani skepticizam proglašen je vrhunskim intelektualnim dometom; domišljatost, kao puka moždana vježba, cijenila se više od iracionalne, a time i sumnjive sposobnosti imaginacije. Potkraj stoljeća, taj je stav promicao najutjecajniji pisac svoga vremena, Samuel Johnson.

Osim što se uvukao u umjetnost, racionalizam je pronašao svoj put i u organiziranu religiju, gdje je poprimio oblik deizma. Prema deističkoj teoriji, Bog se, stvorivši kozmos, iz njega povukao, ostavivši čovjeka neka nastanjuje, tumači i istražuje domenu kojom je sada sam suvereno vladao. Međutim, ova se domena nije promatrala kao sveobuhvatni živi organizam u kojemu je, prema Agrippi i Paracelzusu sve bilo u uzajamnoj svezi. Naprotiv, bio je to kozmički mehanizam, golemi stroj koji se analizom mogao rastaviti na svoje sastavne dijelove; taj je proces rastavljanja poprimio takve razmjere da se gotovo uopće nije postavljalo pitanje na koji bi se način ovaj stroj mogao ponovno sastaviti. Za Descartesa, čak su i biljke i životinje bili puki mehanizmi. »Kao što je za sat prirodno da pokazuje vrijeme s pomoću svoga mehanizma«, izjavio je on, »tako je posve prirodno za drveće da donosi plodove«. Za njegove sljedbenike, čovjekova je dužnost bila rastavljati drvo kao da se radi o satnom mehanizmu, ne bi li razumjeli njegovu prirodu. Tako su deisti nastojali uspostaviti čovjekovo vrhovništvo nad prirodom - i, slijedom takvoga položaja, njegovo pravo da je iskorištava.

Poput pobožnih predrenesansnih kršćana, za deiste je čovjek bio odvojen i različit od prirode. Za kršćane prije renesanse, njegova je odvojenost proizlazila iz njegova duha. duše i činjenice da je priroda bila neotkupljena, odnosno, »nepreporođena«. Za deiste, čovjekova je odvojenost bila posljedica snaga njegovog racionalnoga uma koje su prirodu mogle podvrgnuti svojoj volji. Isto tako, poput predrenesansnih kršćana, deisti su se pozivali na Bibliju koja im je dala mandat za iskorištavanje prirodnih bogatstava: »Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima što puze po zemlji!«

Biblijska predodžba o prirodi oslobodila je čovjeka iz naturalističkih okvira grčke religioznosti i filozofije i time sankcionirala

tehnološki razvitak ... i čovjekovu vlast nad prirodom. Iako Bibilija ne podastire mehanicističku sliku svijeta, ona je, zbog činjenice da ta slika implicira de-deifikaciju prirode, njoj slična. Ovime su uklonjene prepreke koje je postavljala takva deifikacija i učinile čovjeka ne samo sposobnim da se natječe s prirodom, već i dužnim da to čini. Više nije bilo nikakvih zabrana niti ograničenja, a numinozna, sveta priroda, više nije postojala.

Tijekom devetnaestoga stoljeća, pukotine i rascjepi u onome što se nekada smatralo jedinstvenim pristupom znanju postali su još akutniji, još izraženiji i sada već nepopravljivi. Darwinova je misao stavila znanost u naizgled nepovratnu i nepomirljivu opoziciju organiziranoj religiji, a u mnogim pogledima i humanističkoj tradiciji. U osvit darvinizma, agnosticizam, kakvog su zagovarali Thomas Huxley i Herbert Spencer, postao je ne samo uglednim, već i modernim svjetonazorom. Pa ipak Darwin nije bio jedini nesvjesni instrument fragmentacije. Brojni su socijalni filozofi, poput Marxa i Engelsa, svojim racionalizmom sveli cjelokupnu ljudsku aktivnost na jednostavni mehanizam kojim upravljaju društveni i ekonomski zakoni. Istim se racionalizmom vodio i Freud u svojoj psihologiji, uzdižući istraživanje ljudskoga uma na razinu »znanosti«, dok je čak i ona nevidljiva dinamika psihe postala tek strojem.

Godine 1959., engleski je pisac, znanstvenik i političar C. P. Snow objavio svoje značajno djelo pod naslovom *Dvije kulture* (*The Two Cultures*). Snow je zaključio kako se zapadna civilizacija polarizirala između dva načina mišljenja, dva sustava vrijednosti, koji više nisu mogli međusobno komunicirati. S jedne strane, drži Snow, stoji »pisana« tradicija, koja uključuje umjetnost, religiju, imaginaciju i sve ono što je ukorijenjeno u iracionalnom; s druge strane nalazi se mentalitet znanosti i znanstvene metodologije. No, Snow nije bio ni veliki umjetnik, niti osobito dubok mislilac; situacija je bila mnogo složenija od tumačenja koje je mogla ponuditi njegova jednostavna dihotomija. Više nisu postojale samo dvije, već mnoštvo kultura. Svaka od njih, kao što smo već spomenuli, razvila je vlastitu terminologiju, vlastitu frazeologiju i žargon. Ono što je u početku bilo samo rječnikom, pretvorilo se u istinsku teologiju upotpunjenu pratećom dogmom.

Mjerenje je, ako ga uzmemo kao jedan očigledan primjer, u krajnjoj liniji proizvoljno. Podjele prostora i vremena - na centimetre i

kilometre, ili minute, sate i godine - suštinski su arbitrarne. One su samo izumi ljudskoga uma koji označavaju sasvim neopipljive i nevidljive stvarnosti. Kao posljedica tih izuma, suštinskom je kaosu nametnut red, čime je ljudskom društvu omogućeno učinkovitije djelovanje. Ali, svi mi znamo da, na primjer, vrijeme koje pokazuje ura ima vrlo malo veze s drugim vrstama vremena. »Nutarnje vrijeme« - vrijeme kao izravno iskustvo ljudskoga uma - nema ničeg zajedničkog s vremenskom podjelom satnoga mehanizma. Ako ga provedemo aktivno ili u zabavi, jedan sat proletjet će kao nekoliko minuta. U adolescenciji i mladosti, godina može biti beskrajno duga i dosadna. Međutim, kako čovjek stari, desetljeće može proći za tren, a kalendar postati samo maglovitom slikom.

Mjerenje - kao podjela vremena i prostora na određene jedinice - jest, dakle, samo pogodnost, ali ne i istina, a svakako ne Apsolutna Istina, iako se s njome često brka. »Svjetlosne godine« i »nano sekunde« nemaju nikakva značenja osim onoga koje im pripisuje ljudski intelekt. Naravno, takve su konvencionalnosti stare koliko i sama civilizacija i nužne za učinkovito obavljanje ljudskih djelatnosti. Tako smo izmislili novac, navodno da bismo označili nevidljivu i neopipljivu kvalitetu vrijednosti. Pa ipak, svjesni smo da novčanica od pet funti ili pet dolara ima sasvim drukčiju vrijednost u Africi ili Aziji od one koju posjeduje u Europi ili Sjevernoj Americi - a da u stranstvima Antarktika nema baš nikakve vrijednosti. Isto tako, svjesni smo da će ono što na jednom kraju svijeta predstavlja pravo bogatstvo negdje drugdje biti pukom sirotinjom.

Na kraju dolazimo i do samoga jezika. Riječi svakako ne predstavljaju Apsolutnu Istinu. Njihova značenja mogu varirati čak i unutar istoga jezika. U drugim jezicima one ne moraju značiti ništa ili je, pak, njihovo značenje potpuno različito. Tako je, primjerice, prema jednoj često prepričavanoj, pa možda i apokrifnoj priči, Rolls Royce predstavio njemačkom tržištu svoj »Silver Mist«, ne uvidjevši pri tome da *Mist* na njemačkom znači »drek«.

S razvojem specijalizacija, uvođenjem novih riječi i pojmova, izgrađeni su koncepti, koji su u početku smatrani samo prigodnim načinima izražavanja određene činjenice, da bi kasnije bili prihvaćeni kao istine, kao opipljive i mjerljive aksiomatske stvarnosti. Kao primjer mogli bismo navesti »Edipov kompleks« Freudove psihologije, ili, pak, »klasnu borbu«, »proletarijat« i marksističku »Historiju«.

Mogli bismo navesti i »demokraciju« na koju se poziva suvremena politika, iako mnoge »demokratske« vlade vrše vlast i nad njima suprotstavljenom većinom. Spomenimo, konačno, i sada vrlo popularan »feel-good faktor«, kojega toliko uzdižu navodno obrazovani političari i novinari kao da se radi o nekoj vrsti društvenoga Grala koji se može definirati s jednakom preciznošću kao i uspon ili pad cijena robe. Obzirom na područje na koje se odnose, svi se ovi izmišljeni izrazi tretiraju kao istine, pa čak i kao vidljive činjenice.

Skrovište hermetizma

Što se, tijekom procesa fragmentacije, dogodilo s hermetizmom, njegovom vizijom sveprožimajućega jedinstva - vizijom koja je u vrijeme renesanse gotovo doživjela svoju aktualizaciju u praksi? Što se dogodilo s glavnim kustosima hermetizma - magovima ili čarobnjacima koji su slijedili tradiciju Agrippe i Paracelzusa ili njihova mitologiziranog avatara, Fausta? Prema ortodoksnim povjesničarima, kao i općeprihvaćenom mišljenju, povijest Fausta i hermetizma, koja je tri i pol stoljeća obilježavala glavnu struju zapadne kulture, degenerirala je u marginalni fenomen, u povijest takozvanog »ezoterizma«. A »ezoterizam« je, kako se smatra, bio napušten od strane Prosvjetiteljstva i »znanstvene revolucije«.

Kao što smo ranije spomenuli, hermetizam je nadživio renesansu, ali se sve više marginalizirao, dok je njegovim pristalicama oduzet svaki značaj i ugled. U očima ortodoksnih povjesničara, istinski nasljednici Agrippe i Paracelzusa nisu bili pojedinci, već zajednice koje su isticale svoje pravo na to naslijeđe. Tajno društvo zamijenilo je usamljenog maga i preuzelo njegovu tradiciju. Iako se to nerado priznaje, u početku su tajna društva poput, primjerice, rozikrucijanaca iz sedamnaestoga stoljeća ili ranog slobodnog zidarstva, na neki način oblikovala glavnu struju povijesti. Kasnije su iz nje istisnuta, postavši tako perifernima, sve više se izdvajajući iz procesa evolucije zapadne kulture. Na njih se gledalo kao na »skupine čudaka«, te ih se rijetko kada spominjalo u povijesnim knjigama, osim u onima posvećenima takozvanoj »ezoterici«. Takvu su sudbinu, krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća, doživjeli Iluminati iz Bavarske, Red Zlatne Zore i Ordo Templi Orientis. Takav je bio slučaj i s bizarnim njemačkim sektama poput Reda Novih Templara,

Društva Tule (Thule Gesellschaft) i Germanordenom, koji su doprinjeli usponu Trećega Reicha. Takav je, konačno, slučaj i s današnjim kultovima i sektama koji tvrde da naučavaju i prakticiraju ritualnu magiju u skladu s eksplicitnim ili implicitnim hermetičkim načelima, kao što je, primjerice, krvavi Red Sunčeva Hrama, čiji su članovi sredinom devedesetih počinili kolektivno samoubojstvo.

Ortodoksni nam povjesničari ipak ukazuju i na pokojeg značajnog pojedinca. Još u osamnaestom stoljeću neki su od njih uživali status »velikih iniciranih«, koji su živjeli povučenim i zagonetnim usamljeničkim životom. Takav je, primjerice, bio legendarni i navodno bezvremeni grof Saint-Germain, koji zasigurno nije bio onakvim kakvim su ga mnogi željeli prikazati. Takav je status uživao i Sicilijanac Giuseppe Balsamo, poznatiji kao grof Cagliostro - koji je, po svemu sudeći, doista i bio šarlatan kakvim su ga označili njegovi kritičari.

U devetnaestom stoljeću, međutim, samoprozvani je mag bio još više marginaliziran i sveden na pukog propagandistu i ekscentrika, ako ne i potpuno poremećenog prozelitista, koji se onima koji su ga htjeli slušati predstavljao kao čuvar tajni nad tajnama, prije trgovca mistifikacijama negoli izvornim misterijima, često puta zadobivši sljedbenike kao osnivač nekoga kulta, sekte, reda ili sustava. S tim u svezi spomenimo Eliphasa Levija, najutjecajnijiu osobu francuskog ezoterizma devetnaestoga stoljeća ili dr. Gerarda Encaussea, poznatoga kao »Papus«. Prisjetimo se i ozloglašenoga Aleistera Crowleyja, kao i njegova učenika, Diona Fortunea. Konačno, bilo je i izvjesnih pojedinaca koji su nastojali stopiti hermetičku tradiciju s drugim sustavima mišljenja i na tim temeljima izgraditi nove religije, kao što su, primjerice bili H. P. Blavatsky, utemeljiteljica teozofije ili otac antropozofije, Rudolf Steiner.

Općenito se, iako nevoljko, priznaje da su takve post-prosvjetiteljske manifestacije hermetičke misli povremeno vršile utjecaj koji se širio i izvan sfere »ezoterije« kao takve. Rozikrucijanstvo i slobodno zidarstvo ostavili su svoj trag u političkom i kulturnom životu, iako se tome ne pridaje gotovo nikakav značaj. Međutim, taj je utjecaj u nekim slučajevima bio čak i značajniji od hermetizma iz kojega su vukli svoje korijene. Danas bi malo tko znao za Red Zlatne Zore da njegovim članom nije bio William Butler Yeats.

Ortodoksni povjesničari će ipak morati uzeti u obzir činjenicu da je tijekom posljednjih tri stotine godina bilo nekoliko takozvanih

»okultnih povrataka«. Priznat će da je europski romantizam s kraja osamnaestog i početka devetnaestog stoljeća bio prožet hermetičkom mišlju. Ne mogu, također, poreći ni da je sredinom devetnaestog stoljeća u Francuskoj bujao pokret koji je kulminirao u »dekadenciji« *fin de siecle-a* i da je u Rusiji, u osvit revolucije, raslo zanimanje za ezoteriju. Povjesničari će priznati i da je u Njemačkoj postojala podzemna struja koja se kasnije manifestirala kao nacional-socijalizam. Neće moći zažmiriti ni pred »plitkim misticizmom«, kao jednom od najprepoznatljivijih obilježja sramotno »liberalnih« šezdesetih godina. Takav će misticizam označavati alarmirajućim barometrom gladi i potrebe za smislom, svrhom i vodstvom, gladi i potrebe koje su danas toliko prisutne.

Takvim će se »okultnim povratcima« priznati neki utjecaj na društveni i politički život. Još uvijek je rasprostranjeno uvjerenje da su, primjerice, iskru Francuske revolucije barem djelomice zapalili slobodni zidari i druga tajna društva. Utjecaj »okultnih povrataka« ponekad će se pronalaziti u umjetnosti, no, na njih će se uvijek gledati kao na suštinski periferne fenomene obzirom na glavnu struju i razvitak onoga što nazivamo zapadnom poviješću. A kada ih se silom prilika mora uzeti u obzir, tada se o njima nerijetko govori kao o devijacijama, ako ne i upravo opasnim i perverzним fenomenima. Osobe poput Eliphasa Levija i Aleistera Crowleyja bit će odbačene (ne i bez opravdanja) kao čudaci. Na teozofiju i antropozofiju gledat će se s podsmjehom, kao posve nedostojne pažnje jednog uglednog kritičara. Zbog »ezoterijskih« interesa W. B. Yeatsa, književni će se kritičari i znanstvenici bolno posramiti, kao da je riječ o kakvoj neobičnoj aberaciji - o vrsti čudaštva kao prerogativi pjesnika iz kojeg proizlazi izvorno nadahnuće i tkivo njegove estetike.

Znanost otkriva grijeh

U posljednje tri stotine godina bilo je to prevladavajuće mišljenje o hermetizmu, sada svedenom na razinu pukoga pripatka »ezoterije«. Bio je izbačen iz kulturne povijesti, a njegov čuvar, mag, degradiran na status ekscentrične anomalije čija se prvenstvena zasluga sastojala u kvarenju umjetnika. Ukoliko se doimalo da sebe shvaća suviše ozbiljno, bio je označen kao zaluđena budala i predmet podsmjeha. Kada bi njegov stav ostao nepoljuljan, bivao bi odbačen kao cinični

šarlatan i manipulator. Samoprovani magovi modernog svijeta, često su bili i jedno i drugo. No, to je samo jedna strana priče. Iako nam se danas ponekad čini da Faust izigrava klauna, on, također, djeluje u mnogo ozbiljnijem i utjecajnijem svojstvu. To, međutim, čini inkognito.

Jedinstveni i sveprožimajući *Weltanschauung* renesanse bio je, po svojoj orijentaciji, suštinski hermetički. Kada je jedinstvo toga *Weltanschauunga* razbijeno, hermetizam je, također, doživio fragmentaciju. Hermetička je misao preživjela i ostala sačuvana, ali u difuznom obliku, preko različitih sfera, disciplina i područja istraživanja, kao i samo znanje. Svaka takva sfera, disciplina ili područje istraživanja zadobili su vlastite hermetičke adepte, čarobnjake i Fauste.

Ako bismo renesansne mage poput Agrippe i Paracelzusa mogli promatrati kao znanstvenike, modernog bismo znanstvenika mogli smatrati nekom vrstom čarobnjaka. Doista, za mnoge će ljude današnji znanstvenik predstavljati istinskoga nasljednika takvih figura kao što su bili Agrippa i Paracelzus. Trebamo samo spomenuti niz čuvenih imena koja su obilježila posljednja tri stoljeća znanosti - Henry Cavendish, Antoine Lavoisier, Andre Ampere, Michael Faraday, Pierre i Marie Curie, Ernest Rutherford, Max Planck, Wolfgang Pauli i Albert Einstein, pojedinci su koji uživaju status čarobnjaka našega vremena. Uz ove »adepte« čiste znanosti stoje i predstavnici primjenjene znanosti, izumitelji, graditelji i tehničari - George i Robert Stephenson, Isambard Brunei, George Westinghouse, Thomas Edison, Nikola Tesla i Guglielmo Marconi. Vrhunski znanstveni mag bio bi, tako, onaj pojedinac koji je, poput svojih renesansnih prethodnika kao što je bio John Dee, ujedinio čistu i primjenjenu znanost. Najočitiiji primjeri takvih znanstvenika bili su Robert Oppenheimer i njegovi kolege, uključujući Enrica Fermija, Edwarda Tellera i Nielsa Bohra - koji su, u Los Alamosu, nagovijestili nuklearno doba. Spomenimo i graditelja raketa, Wenera von Brauna - čiji su se snovi o putovanju na Mjesec prije samo pola stoljeća činili jednako nemogućim kao i pretvaranje olova u zlato. Konačno, spomenimo i današnje »genetičke inženjere«. Između ostaloga, renesansni je mag nastojao stvoriti život, i to u obliku takozvanoga »homunculusa«. Tehnikama kloniranja i *in vitro* oplodnje, moderni se znanstvenik približio ostvarenju ove ambicije.

Znanstvenik je, naravno, bio i junak mnogih izmišljenih priča. Tako postoji pozitivni stereotip - veliki svećenik koji upravlja silama

dobra, čuvar uzvišenih tajni, pobornik napretka koji revolucionalizira svijet oko nas, poboljšavajući uvjete ljudske egzistencije i otkrivajući lijekove protiv različitih bolesti. S druge strane, postoji i mnogo zloslutnija varijanta - dobro poznati ekscentrični izumitelj ili poremećeni genijalac poput dr. Frankensteina ili dr. Strangelovea ili, pak, čitavog spektra neofaustijanskih figura iz priča strave i užasa i znanstvene fantastike. Sve su te figure u svojoj suštini čarobnjaci, bilo da su njihova nastojanja stvaralačka ili rušilačka. Za mnoge ljude oni predstavljaju čarobnjake našega doba - jedno od obličja u kojima Faust nastavlja živjeti i djelovati. Svi oni pristaju uz temeljna načela hermetičke magije - iskorištavajući mrežu međuodnosa kako bi »pokrenuli zbivanja«.

Neki su znanstvenici barem u nekoj mjeri bili svjesni faustovskog karaktera svojih nastojanja. Alfred Nobel, koji je u devetnaestom stoljeću izumio dinamit, iskreno se nadao kako će zbog strahovito razorne moći eksploziva ratovi biti zabranjeni. Razočaran i ogorčen zbog iskorištavanja njegovih dostignuća u vojne svrhe, nastojao je iznaći način svoga iskupljenja. Poput Goetheova Fausta koji je pokušao »od mora otkupiti kopno«, Nobel je svoje bogatstvo iskoristio za dodjelu međunarodnih nagrada za znanstvena dostignuća u službi dobrobiti čovječanstva, kao i za promicanje književnosti i mira.

Robert Oppenheimer i njegov tim, koji su radili u Los Alamosu, u pustinji New Mexica, vjerovali su da su se približili, ako ne i dobro no zakoračili na područje religije. Neki od njih izričito su se uspo-ređivali s Faustom i Prometejem, uvjereni da je predmet njihova istraživanja misterij kozmičkih razmjera. Mnogi su se pitali neće li njihovi naponi poremetiti fino tkanje same kreacije, a možda ih dovesti i pred lice Boga - pa makar i boga u obliku čiste energije. Kada su prvi (i na svu sreću pogrešni) proračuni pokazali kako bi njihovo istraživanje za posljedicu moglo imati trenutačnu lančanu reakciju koja bi uključila sav vodik i dušik na zemlji, stravična moć s kojom su se susreli postala je zastrašujuće očiglednom - do te mjere da se činila uzurpacijom Božjih prerogativa.

Sam Oppenheimer bio je kompleksna i duboko moralna osoba, zaljubljenik u poeziju, koji je tečno govorio nekoliko jezika, uključujući i grčki i sanskrt. Osobito se zanimao za komparativnu religiju, posebice za religije Istoka. Kao svjedok prvog atomskog pokusa u proljeće 1945. godine, navodno je izjavio kako se u tom trenutku

spontano prisjetio stiha iz jedanaestoga poglavlja *Bhagavad Gita-e*: »Ako bi nebesa odjednom obasjala svjetlost tisuća sunaca, veličanstvenost toga prizora mogla bi se usporediti sa isijavanjem Vrhovnoga Duha«. Ovo poglavlje odnosi se na viziju numinoznog, Ap-soluta, čijim je avатарom bog Krišna. Duboko dirnut, »dršćući u poštovanju i čuđenju«, ljudski protagonist *Bhagavad Gita-e* obraća se veličanstvu s kojim se suočio: »Kada gledam tvoje uzvišeno obličje koje doseže nebo plamteći mnogim bojama ... moje srce dršće od straha: lišen sam svoje moći i obuzima me nemir ...«

Oppenheimer je, čini se, doživio nešto vrlo slično. Iako je nerado dao svoj pristanak na bombardiranje Hirošime, drugi ga je napad, na Nagasaki, duboko potresao. Smjesta je napustio službu direktora istraživačkog kompleksa u Los Alamosu. Sada pod vojnom upravom, istraživanja su se s atomskog preusmjerila na hidrogensko oružje, a Oppenheimera je nagrizala tjeskoba i krivnja. »U nekom okrutnom smislu«, pisao je on, »koji se ne može smatrati vulgarnošću, humorom niti pretjerivanjem, fizičari su upoznali grijeh.«

Mudrost, ili tek informacija?

Hermetička je misao uspostavila načelo međupovezanosti svih stvari - izvlačenje niti u jednom dijelu tkanja stvarnosti moglo je pokrenuti niti na drugom dijelu tkanja. Nuklearni fizičari, ako ništa drugo, potvrdili su ispravnost ove postavke, a teoriju na kojoj je bila utemeljena suviše lako proveli u praksi. U analognim strukturama atoma i sunčeva sustava, nuklearni su fizičari također pronašli neku vrstu potvrde drevne hermetičke doktrine o makrokozmosu i mikrokozmosu. Malo je studenata koji su se ozbiljno posvetili znanosti, a da se nisu barem jednom, pa makar i u dokolici, upitali sadrži li svaki atom u sebi čitav sunčev sustav - i nije li sunčev sustav kojeg nastanjujemo možda samo jedan atom neke neizmjereno veće kreacije. Takvo je razmišljanje samo po sebi hermetičkoga karaktera.

Osim takvih zanesenih špekulacija, moderna je znanost - naravno, ne nazivajući to pravim imenom i ne priznajući podrijetlo takvih promišljanja - zapravo prihvatila hermetičko načelo međupovezanosti svih stvari. Ideja o međuodnosu mikrokozmosa i makrokozmosa može, u svom doslovnom smislu, biti suviše metafizička za znanstveni empirizam; no, načelo međupovezanosti bit će izvan

svake sumnje. Svaki školarac uči o ciklusima evaporacije i precipitacije, rasta i raspadanja. Danas su gotovo svi ljudi svjesni značenja i uloge dalekih brazilskih prašuma u životu čovječanstva. Rezultati ekoloških istraživanja svakodnevno nas suočavaju s nužnošću da svoju planetu prepoznamo kao živi organizam čije je postojanje ozbiljno ugroženo, i čije će zlostavljanje, ma koliko dugoročno gledano, u krajnjoj liniji ugroziti naše vlastito postojanje. Danas prevladava svijest da bogatstva zemlje nisu neiscrpna, već, naprotiv, ograničena i da smo se opasno približili njihovom kraju, te da i najmanja nepažnja s naše strane može imati katastrofalne, pa čak i apokaliptične posljedice - što možemo predstaviti »leptirovim efektom« teorije kaosa. Aerosol s C F C-om raspršen u privatnosti nečije kupaonice imat će štetni učinak na ozonski omotač. Spaljivanje jesenjeg lišća u nečijem vrtu doprinjet će globalnom zatopljanju. Otrovi kojima zaagađujemo naš okoliš vratit će nam se u hrani koju jedemo, vodi koju pijemo i zraku kojeg udišemo. Kao što su aleksandrijski hermetičari neprestano naglašavali, između nas i prirodnog svijeta postoji odnos međuovisnosti, a sami smo nerazdvojni dio toga svijeta.

Kartezijanska metodologija, racionalistički empirizam i znanstvena analiza, u mnogim su pogledima polučili neupitne uspjehe. Transplantacija organa danas je uobičajena, a organi se, poput dijelova kakvog stroja, *mog*u zamijeniti ili, čak, proizvesti. Do te mjere, prosvjetiteljska se misao doista potvrdila i opravdala. Međutim, isuviše su često njezini pristalice skloni zaboraviti da se i alternativna orijentacija - ona hermetičke integracije i sinteze -jednako tako potvrdila i opravdala, zaboravljajući pri tome da su i sami njezini sljednici, te da u određenoj mjeri o njoj ovise.

Početak dvadesetog stoljeća, na primjer, biologija, kemija i fizika, razvile su se u tri odvojene, različite i autonomne discipline, od kojih je svaka bila specijalizirani, samodostatni svijet. Postupno su se među njima počele uspostavljati sveze i razvijati područja istraživanja kao što su astrofizika, biofizika i biokemija. Kada su izronile, ove, navodno, nove sfere znanstvenih istraživanja bile su pozdravljene kao inovativne i revolucionarne. Pa ipak, one odražavaju nešto što je, u krajnjoj liniji, čitavo vrijeme i bila stvarnost - stvarnost kakvom su je shvaćali ljudi poput Agrippe i Paracelzusa. One odražavaju jedinstvo koje je opstojalo davno prije negoli je proces analize uspostavio artifičijelno razlikovanje njihovih sastavnih dijelova. U stvar-

nosti, biologija, kemija i fizika uvijek su bile isprepletene, a kartezijska je znanost pogriješila čim je pretpostavila da ih je moguće odvojiti.

Znanost je, tako, na područjima kao što je istraživanje okoliša, ponovno otkrila - i potvrdila - hermetičku postavku o međupovezanosti. Znanost se trenutno nalazi u procesu suštinski hermetičke reintegracije i sinteze vlastitih potpodjela. No, znanost i ne pokušava sličnu reintegraciju i sintezu primijeniti i na druge sfere znanja, na druge domene ljudske kreativne djelatnosti - primjerice, na filozofiju, organiziranu religiju, psihologiju ili umjetnost. Doista, što se tih područja tiče, znanost im se, izravno ili neizravno, vrlo često suprotstavlja. I dokle god to suprotstavljanje traje, znanje će ostati fragmentirano, više puka informacija negoli istinska mudrost.

Ovakvu situaciju odražava - i podržava - suvremeni sustav obrazovanja. U idealnom smislu, kao i u teoriji, sustav obrazovanja trebao bi, navodno, omogućiti bolje razumijevanje brojnih područja znanja. Ovaj bi proces, navodno, trebao kulminirati na sveučilištima, koja, kako im samo ime govori, pružaju »univerzalnu« perspektivu koja obuhvaća cjelokupno ljudsko znanje. Suvremeno se sveučilište teško može nazvati »sve«-učilištem. Naprotiv, to je institucija koja se posvetila širenju specijalizacija. Znanje je strogo klasificirano, a svako njegovo područje ili disciplina odvojeni su od ostalih. Ova je klasifikacija naslijeđe i odraz kartezijske znanosti i racionalističkog empirizma.

Osim što se ne trudi uspostaviti sveze s drugim oblicima znanja, znanost se, jednako tako, ne trudi uspostaviti sveze s nečim još važnijim - s moralnim okvirom, s osjećajem moralne odgovornosti i hijerarhijom moralnih vrijednosti. Postoje, dakako, iznimke kao što su Albert Einstein i Robert Oppenheimer o kojemu je ranije bilo riječi. A budući da je današnja znanost već dobro zakoračila u neistraženo područje, sve više znanstvenika dolazi do spoznaje o potrebi za nekim moralnim okvirom ili imperativom. Općenito uzevši, međutim, većina bi se složila s Wernerom von Braunom koji je izjavio da sama znanost »ne posjeduje moralnu dimenziju«, te da čak i razvoj oružja za masovnu destrukciju ostaje »moralno neutralnim«. Tako je profesor Lewis Wolpert, pionir u istraživanju embrija i ugledni član Kraljevskog društva, napisao o etici »genetičkog inženjeringa« sljedeće: »Ovo su pitanja kojima se ne treba baviti samo

znanstvenik, već i šira javnost ... Čak i prilikom uvođenja gena u ljudske stanice, nije na znanstvenicima ili liječnicima da odlučuju o mudrosti ili ispravnosti takvih postupaka ...«

Profesor Wolpert doima se iznenađenim zbog sumnji u etičnost njegovih izjava. Poput doktora Frankensteinina on se pita, »Što... nije u redu sa »supermarket« pristupom, kojim bi geni postali dostupni svima uz određenu cijenu i prateće upozorenje o mogućim popratnim pojavama?« U svoju obranu profesor je ponudio modernu reformu - laciju stare kartezijske metodologije, osuđujući sintezu i uzdižući analizu: »Svaka filozofija koja je u svojoj srži holistička, mora biti anti-znanstvena, jer se ne bavi pojedinim dijelovima danog sustava - izoliranjem nekih dijelova i ispitivanjem njihova ponašanja ne uzimajući u obzir sve ostalo.« Ovo je autentičan glas suvremenog Fausta. Nije to Faust u obličju renesansnoga maga, koji se - opravdano - suprotstavio jednoulju i ograničenosti judeo-kršćanskog morala. Glas je to izvornoga Fausta dvadesetog stoljeća koji, u potrazi za znanjem prije negoli za mudročću, zaboravlja na temelje na kojima je izgrađeno čovječanstvo.

POVRATAK JEDINSTVU

V ođen hermetičkom mišlju, renesansni se mag bavio »magijom« u takozvanom »objektivnom« svijetu ili svijetu fenomena, mjerljivih veličina i konkretnih činjenica. U tom svijetu, »magija« je bila više-manje izjednačena sa znanošću. S prosvjetiteljstvom, »magiju« je postupno zamijenila znanost - ili, bolje reći znanosti, budući da je svaka predstavljala zasebno područje istraživanja. Kemija, biologija i fizika iznjedrile su vlastite čarobnjake, kao i njihove kasnije kombinacije, poput biokemije i biofizike. Zadiranje u vanjski svijet i manipulacija njime postale su, tako, ustanovljenom domenom i prerogativom znanosti. Prethodno razvitku znanstvene misli, metafizika je bila jedino područje u kojemu su se razotkrivale tajne vanjskoga svijeta.

No, hermetička postavka o međupovezanosti svih stvari nije se odnostila samo na ono »gore« i ono »dolje«, na makrokozmos i mikrokozmos. Ona je obuhvaćala i ono »vanjsko« i »unutrašnje«, odnosno ono što se nalazi izvan čovjeka, kao i njegovu nutrinu. Hermetički se mag bavio i magijom unutrašnjega svijeta, svijeta nemjerljivih veličina i neodredivih dimenzija unutar ljudskoga tijela i, još neuhvatljivijih, onih ljudskoga uma. U ovim je sferama on pokušavao manipulirati takvim entitetima kao što su duhovi, »magnetski fluidi«, inkubi, sukubi ili, pak, demoni kojima se pripisivala moć »opsjedanja«. U osvit prosvjetiteljstva, ova su područja još uvijek bila netaknuta od strane znanosti, ostavši u okvirima organizirane religije i umjetnosti. Znanost je u njih prodrila tek kasnije, postupno ih učinivši područjima svojih istraživanja.

Znanost je ponovno otkrila unutrašnji svijet istražujući magnetizam i elektricitet koji, kako je ustanovljeno, proizvode učinke ne samo u ljudskom tijelu, već imaju utjecaj i na ljudski um. Ova će is-

traživanja zatim iznjedriti hipnotizam i dubinsku psihologiju. A kroz hipnotizam i dubinsku psihologiju, znanstvenici će ponovno otkriti svoje hermetičke prethodnike. Znanost je, tako, opisala puni krug, s mukom pronalazeći svoj put natrag do hermetičkih načela koja je do sada tako oholo odbacivala.

Unutrašnji svijet danas pripada domeni psihologije. U tom unutrašnjem svijetu - neopipljivom kraljevstvu psihe ili »uma« (nasuprot nešto opipljivijem znanstvenom konceptu »mozga«) - psiholog je postao još jednom manifestacijom suvremenoga maga. Poput svoga renesansnog prethodnika - ili, pak, poput svećenika - on obnaša terapeutsku dužnost ispovjednika. Poput svoga prethodnika ili svećenika, on, dakle, pokušava istjerati »demone« našega doba - krivnju, tjeskobu, opsesiju, prisilne radnje i sve ostale poremećaje koji se službeno kvalificiraju kao neuroze ili psihoze.

Znanstvenici nesvjесnog

Tijekom većega dijela devetnaestoga stoljeća, psihologija je, u mjeri u kojoj se mogla smatrati prizatom sferom znanstvenih istraživanja, postojala tek kao periferni produžetak neurologije; psihološki poremećaji općenito su se smatrali poremećajima »živaca«. Psihologijom su se, kao što nam je danas poznato, bavile jedino religija i umjetnost. Religija je, naravno, podvrgla psihologiju vlastitoj dogmi i njezinim načelima. Zahvaljujući tome, umjetnik - a prvenstveno književnik - bio je jedini pravi psiholog. Sve do izranjanja psihologije kao autonomne discipline, umjetnik i psiholog bili su, ustvari, sinonimi. A kada je psihologija doista iznikla kao samostalna disciplina, njezini su utemeljitelji kao svoje prethodnike isticali figure poput Sofokla, Shakespearea, Goethea, Balzaca, Stendhala i Dostojevskog.

Umjetnici s početka devetnaestoga stoljeća pokušavali su ponekad promatrati psihologiju iz perspektive prosvjetiteljske znanosti i metodologije. U svome romanu *Srodne duše* (1809), primjerice, Goete je iskoristio znanstvene ideje svoga vremena kao metaforu, kako bi se pozabavio psihološkom dinamikom seksualne privlačnosti i preljuba. »Srodna duša« je, prema tadašnjem shvaćanju, predstavljala objašnjenje za proces u kojemu elementi dvaju kemijskih spojeva, kada se dovoljno približe, »zamijene partnere«, stvarajući tako dva potpuno nova spoja. No, Goethe je ovu kemijsku analogiju rabio

samo u njezinom metaforičkom ili simboličkom, a ne doslovnom smislu. Za razliku od znanstvenika njegova vremena, Goethe je razmišljao o organizmu kao cjelini, a ne kao mehanizmu. Čak i u svojim znanstvenim propitkivanjima, Goethe je značenje svakog predmeta istraživanja uvijek tražio u njegovu »odnosu prema cjelini«. Drugim riječima, njegova je perspektiva bila upravo ona renesansnih maga - perspektiva koja je umjesto na analizi počivala na sintezi, na sveukupnosti umjesto na pojedinačnosti. Uobičajilo se tako Goethea nazivati »posljednjim istinskim renesansnim čovjekom«. Iako je svojom karakteristično hermetičkom renesansnom orijentacijom obilježio kraj osamnaestoga i početak devetnaestoga stoljeća, svojim je utjecajem na utemeljitelje moderne psihologije tu orijentaciju projicirao i u naše doba.

To će se, međutim, dogoditi tek nekih sedamdeset i pet godina nakon njegove smrti, 1832. U međuvremenu, neistraženo je područje dubinske psihologije ostalo neistraženo, tek povremeno dotaknuto, na nesistematičan način, od strane dragih književnika poput, primjerice, E. T. A. Hoffmanna u Njemačkoj, Edgara Allana Poea u Sjedinjenim Državama ili Gogolja i Dostojevskog u Rusiji. Svijet prosvjetiteljskog racionalizma nije pridavao gotovo nikakav značaj čovjeku koji se danas općenito smatra ocem moderne dubinske psihologije.

Franz Anton Mesmer rođen je 1734 (petnaest godina prije Goethea) u malom švapskom gradu na njemačkoj strani jezera Konstanz. Njegov je otac bio lovočuvar u mjesnoga biskupa, Johana Franza Schenka von Stauffenberga. Nakon studija filozofije i teologije na isusovačkim sveučilištima, Mesmer je odlučio ne slijediti dalje svećenički poziv, stoga je 1759. godine započeo studij prava na Bečkom sveučilištu. Godinu dana kasnije, svoje je zanimanje prebacio na medicinu, te je 1766. doktorirao. Tema njegove disertacije, u kojoj je očit Paracelzusov utjecaj, bio je utjecaj planeta na ljudsko tijelo.

Paracelzus je držao da se izlječenje može postići uvođenjem »suptilnih fluida« - onoga što bismo danas nazvali »poljem elektromagnetskog zračenja« - u tijelo pacijenta. Mesmer je iznio teoriju po kojoj se utjecaj zvijezda manifestira upravo u takvim »suptilnim fluidima«, koje je smatrao »fizičkim načinom prenošenja snage«. Poput Newtona, Mesmer je vidio sebe kao znanstvenika koji istražuje fizičke zakone kozmosa; i poput Newtonove znanosti, Mesmerova je počivala u

okvirima hermetičke misli. Sve stvari, vjerovao je, bile su međusobno povezane zbog svoje uronjenosti u »suptilne fluide« kao u »kozmičko more«, čije plime, oseke i struje utječu na zdravlje pojedinca.

Godine 1767., nakon završene disertacije, Mesmer je otvorio liječničku praksu. Godine 1768., oženio se imućnom udovicom aristokratskog podrijetla, koja je posjedovala raskošnu kuću u Beču, što mu je otvorilo pristup u najprestižnije bečko društvo. Ubrzo je stekao bogatstvo i slavu, postavši domaćinom mnogih pomodnih okupljanja i mecenom umjetnosti, a posebice glazbe. Mesmer je bio jedan od prvih Mozartovih pokrovitelja, a jedna od Mozartovih opera izvedena je u njegovoj kući. Mesmer i njegova supruga postali su bliski prijatelji Mozartovih, zauzimajući utjecajno mjesto u samom središtu bečkog društvenog života.

Godine 1773., Mesmer je liječio ženu čija je histerija imala oblik napadaja grčeva i drugih simptoma koji su se na prvi pogled mogli dijagnosticirati kao ludilo. Mesmer je primijetio kako se napadaji ponavljaju u ciklusima, odnosno, pravilnim intervalima, što ga je navelo da zaključi kako je za njezino stanje odgovorna »plima« u »suptilnim fluidima«. U potrazi za načinom reguliranja ove »plime«, Mesmer je eksperimentirao sa snažnim magnetima. Kakvo god bilo objašnjenje, eksperiment se pokazao uspješnim, a stanje njegove pacijentice, koja možda i nije bila potpuno izliječena, dramatično se popravilo. Mesmer je, u stvari, otkrio neki neodređeni odnos između magnetizma i ljudskog metabolizma. Taj je odnos, u izvjesnoj mjeri, do danas ostao neodređen, iako se njegovo postojanje više-manje uvažava. Tako se, primjerice, mogu kupiti ili naručiti poštom, magnetske narukvice, pojasevi i samoljepljivi flasteri, koji se doista mogu pokazati učinkovitima u olakšavanju reumatskih ili artritičnih bolova, kao i bolova i napetosti mišića.

No, Mesmer je, čini se, bio i nešto što bismo danas nazvali »prirodnim iscjeliteljem«. Postoje brojni dokazi koji svjedoče o tome da je imao sposobnost ublažavanja lokaliziranih poremećaja i bolova »polaganjem« svojih ruku na ugroženo mjesto na tijelu. Ovo ga je navelo na zaključak da se magnetska sila ne nalazi samo u magnetima kao takvima, već da se može prenijeti s tijela jednog čovjeka u tijelo drugoga. Svoje je zaključke uobličio, znanstvenim jezikom svoga vremena, u teoriji »animalnog magnetizma«.

Kakvim je god imenom nazvali, Mesmerova se metoda - bilo

zbog njegovog prirodnog iscjeliteljskoga dara ili nekog drugog, još uvijek neobjašnjivog principa elektromagnetske sile - pokazala iznimno uspješnom u praksi. Za njegove racionalističke suvremenike, međutim, ta je teorija bila isuviše duboko ukorijenjena u »okultnom«, te je Mesmer ubrzo odbačen kao varalica i šarlatan. Godine 1778., bio je prisiljen sa suprugom napustiti Beč, te je novu kliniku otvorio u Parizu.

Kao ni u Beču, niti u Parizu nije uspio zadobiti simpatije znanstvene zajednice, no, njegova je klinika barem neko vrijeme uživala veliku popularnost. Mnogi njegovi pacijenti dolazili su iz aristokracije i dvora, te se za njegove metode ubrzo pročulo u visokim društvenim krugovima. No, Mesmer se nije ustezao liječiti i »obične« Parizane po znatno sniženim cijenama. Sve je više vjerovao u staro hermetičko načelo o iscjeliteljskoj moći glazbe, držeći kako se »animalni magnetizam« može prenijeti i zvukom. Njegova je terapija tako uključivala i elemente obreda - glazbu, prigušena ili treperava svjetla, posebne i često vrlo složene naprave, neku vrstu magnetnog štapa koji je neodoljivo podsjećao na čarobni štapić. Iako to onda nije znao, Mesmer je, u stvari, primjenjivao psihološko načelo koje bismo danas nazvali »moć sugestije«. Tako je otkrio i »mesmerizam«, nama poznat kao »hipnotizam«. Dovodeći svoga pacijenta u stanje hipnotičkoga transa, mogao je u njegov um usaditi sugestije koje bi izazvale dramatične promjene u njegovu ponašanju. »Modernim rječnikom rečeno, Mesmer je...prodro u područje nesvjesnog ...dubinske psihologije i dinamične psihijatrije.« Bio je »...pionir u umjetnosti liječenja uma...na stazi slojevitih studija osobnosti čiji su najblistaviji predstavnici u devetnaestom i dvadesetom stoljeću bili Charcot i Bernheim, Freud i Jung«.

Godine 1783., Mesmer je osnovao tajno društvo nazvano Societe de l'Harmonie (Društvo Harmonije). Na tajnim okupljanjima, učile su se tehnike kontrole i upravljanja mesmeričkim transom. Među članovima društva, od kojih je svaki morao potpisati ugovor s Mesmerom osobno, bili su brojni ugledni aristokrati, uključujući i markiza de Lafayettea. Godine 1784., u posjeti novoutemeljenim Sjedinjenim Američkim Državama, Lafayette je svoja saznanja prenio Georgeu Washingtonu, koji je s Mesmerom započeo srdačnu prijepisku. U međuvremenu, Mesmerovo Societe de l'Harmonie, sa sjedištem u Parizu, počelo je osnivati svoje »lože« - njih pet u Francuskoj, jednu

u Italiji i jednu u Švicarskoj. Samoga Mesmera sve je to još više približilo hermetičkim obredima slobodnog zidarstva.

Ne iznenađuje, stoga, da ga je njegova povezanost s tajnim društvima učinila omraženim u znanstvenoj zajednici toga vremena. Obredni i očigledno »okultni« aspekti njegove terapije probudili su još veće antipatije, kao i njegova sklonost ekstravagantnom ponašanju i odijevanju kojim se želio prikazati kao kakav mag. Znanstvena je zajednica pripremala svoj odgovor. Godine 1784., francuska je vlada osnovala povjerenstvo - na čelu s Benjaminom Franklinom, uglednim slobodnim zidarom, za kojega se općenito smatra da je »otkrio« elektricitet - kako bi istražilo »animalni magnetizam«. Povjerenstvo, ne treba ni reći, nije našlo nikakvih dokaza o postojanju takvoga fenomena.

Mesmerova je zvijezda, kao i njegov akademski ugled, počela blijediti. U dva je navrata bio prisiljen napustiti Pariz, ali se ponovno vraćao. Godine 1799., objavio je knjigu o nečemu što bismo danas označili »parapsihologijom«. Ovo je konačno srušilo i posljednje ostatke njegova ugleda. Godine 1802., vratio se u svoj rodni kraj na obali jezera Konstanz, gdje je živio sve do svoje smrti, 1815. Mesmer nije, kako se općenito misli, umro u siromaštvu, zaboravljen i ogorčen. Naprotiv, nastavio je živjeti udobnim životom, povremeno se baveći medicinom, uživajući u glazbi i odbijajući pozive da se vrati u Pariz ili posjeti Akademiju znanosti u Beču.

U godinama koje su uslijedile, međutim, stekao je posthumni ugled sličan onome Cagliostro ili grofa de Saint-Germaina - ugled šarlatana, sofisticiranoga nadriliječnika koji je našao poklonike među lakovjernima, da bi zatim, razotkriven, nestao bez traga. Njegovu su teoriju »animalnog magnetizma« kasnije strastveno prigrlili samoprozvani rozikrucijanci poput Edwarda Bulwera-Lyttona, kao i pokret poznat kao spiritualizam. U stvarnosti, Mesmer je imao više zajedničkog sa svojim slavnim prethodnikom, Paracelsusom. Kao i Paracelsus, bio je istinski pionir, čije je neopravdano odbacivanje bilo više posljedicom njegove beskompromisnosti negoli njegove nastranosti. Ako su Mesmerove teorije ponekad i bile pogrešne, to su u jednakoj mjeri bile i mnoge priznate znanstvene teorije toga doba. Bez obzira na nedostatke njegovih metoda, one su ipak polučile neosporne rezultate i olakšale patnje velikoga broja ljudi, označivši tako novi smjer u razumijevanju ljudi, njihove nutrine i tajanstvenih psiholoških procesa.

Mesmer je vjerojatno najraniji primjer psihologa kao maga ili čarobnjaka. Međutim, drugi nisu imali namjeru slijediti put koji je on ucrtao. Takozvani ezoterici i spiritualisti shvatili su njegove teorije kao dogmu, koju su kasnije iskoristili kako bi potkrijepili vlastita shvaćanja. Književnici poput Dostojevskog i Rimbauda ostavili su za sobom djelo koje nije moglo biti podvrgnuto znanstvenoj sistematizaciji. Konačno je, osamdesetih godina devetnaestoga stoljeća, fenomen »mesmerizma« ili hipnotizma, ozbiljno počeo proučavati čuveni francuski neurolog, Jean-Martin Charcot.

Charcot (1825-1893) je stekao liječničku titulu 1853. godine. Od 1860. sve do svoje smrti, djelovao je kao profesor na Pariškom sveučilištu. Posvetivši se posebno neurološkim istraživanjima, dijagnosticirao je i definirao čitav niz do tada neodređenih neuroloških oboljenja. Godine 1882., utemeljio je ustanovu koja će uskoro biti priznata kao najuglednija europska neurološka klinika. U potrazi za »psihološkim korijenima psihotičnog ponašanja«, Charcot se snažno zainteresirao za fenomen histerije i usvojio hipnozu kao tehniku nadzora do tada nekontroliranih postupaka njegovih pacijenata.

Charcot je privukao studente iz cijeloga svijeta. Godine 1885., među njima se našao i mladi austrijski Židov, Sigmund Freud. Freud je ubrzo postao Charcotovim omiljenim studentom i štićenikom, s kojim je započeo još pomnije istraživanje histerije uz primjenu hipnoze. Freud je, međutim, naslućivao nešto mnogo značajnije. Njegova su ga istraživanja navela na zaključak o postojanju svijeta koji leži izvan racionalne kontrole, pa čak i svjesnoga znanja pojedinca. Taj je svijet nazvao »nesvjesnim«.

Naravno, danas se nesvjesno uzima zdravo za gotovo. Sve dok se dramatično ne uplete u njihovu svakodnevicu, većina je ljudi prilično ravnodušna u tom pogledu. Teško je, stoga, zamisliti ushićenje koje je pobudila Freudova misao krajem devetnaestog i u osvit dvadesetoga stoljeća. Još od najranije zabilježene povijesti, a nesumnjivo i ranije, čovjek je neprestano bio svjestan nekog nepoznatog i neistraženog svijeta u njemu samome. U taj je svijet neočekivano i iznenada prodirao kroz svoje snove, kroz obuzetost »ludilom«, ili nošen neobjašnjivim strujama svijesti. Ali, nije poznavao riječi kojima je mogao objasniti te fenomene, niti je posjedovao konceptualni okvir kojim je mogao protumačiti njihov smisao. Jesu li snovi, primjerice, proizlazili iz nekog unutrašnjeg izvora ili ih je pojedincu slao neki

vanjski posrednik, možda kakvo božanstvo? Bi li ih se trebalo shvatiti ozbiljno, možda čak i kao proročanstva, ili smatrati tek usputnom i beznačajnom pojavom? Je li ludilo nešto što proizlazi iz nutrine pojedinca, ili posljedica opsjednutosti demonskim silama ili, pak, okolnosti koje dovode do drugih poremećaja i bolesti poput, primjerice, kuge? Na što ukazuje činjenica da očigledno »normalna« i dobro prilagođena osoba može doživjeti zastrašujuću noćnu moru u kojoj se ispoljavaju njezine sklonosti zločinu i nasilju, iznenadnom napadaju histerije ili halucinacijama?

Imenovanjem »nesvjesnog«, tumačenjem njegovih mehanizama i njegovom uspostavom kao univerzalnog atributa čovječanstva, Freud ga je učinio priznatim predmetom znanstvenih studija. Iracionalni impulsi, sklonosti i slojevitost ljudskoga uma više nisu smatrani aberacijama, već dijelom zajedničkog naslijeđa cjelokupnog čovječanstva, kao univerzalno obilježje *Hominis sapientis*. Bilo je to istovremeno uzbuđujuće i uvjerljivo tumačenje.

Za muškarce i žene Freudova vremena, otkriće nesvjesnog moglo se usporediti s Kolumbovim otkrićem Amerika, ili uzbuđenjem koje danas izazivaju istraživanja svemirskih prostranstava. Ovdje, u samom ljudskom umu, leži čitav »izgubljeni kontinent«, sama potonula Atlantida. bogata i plodna zemlja koja je čekala na svoje otkupljenje - poput zemlje čiji je povratak iz mora zahtijevao Goetheov Faust, zemlje kao simbola »izranjajuće svijesti«. Nakon dva turobna stoljeća suhoparnog racionalizma, ljudi su konačno zakoračili u novo područje, neki u potrazi za samospoznajom, drugi, pak, iz čiste znatiželje. Pokreti u umjetnosti, poput francuskog nadrealizma i njemačkog ekspresionizma, krenuli su, sa žarom španjolskih konkvistadora četiri stoljeća ranije, u njegovo osvajanje.

Freud je, tako, definitivno ustanovio psihologiju kao autonomnu disciplinu, a samoga sebe - barem za neko vrijeme - kao njezinog vrhovnog maga i velikog svećenika. S Freudom, psihologija je razvila vlastiti rječnik, a kasnije i vlastitu teologiju, koja je darvinizmu i marksizmu mogla parirati kao nova ili alternativna religija, ako ne i njihova zamjena. Psiholog, okružen austom maga, istovremeno je obnašao i funkciju ispovjednika.

No, iako je Freud bio samoprozvani mag, njegova orijentacija ni u kojemu slučaju nije bila hermetička. Naprotiv, njegov je pristup bio u potpunosti usklađen s kartezijanskim racionalizmom. Freudova je

psihologija, ustvari, predstavljala još jednu manifestaciju fragmentacije znanja - i, shodno tome, fragmentacije stvarnosti. Ovoj fragmentaciji samo je doprinosilo njegovo inzistiranje na uspostavljanju psihologije kao punokrvne znanosti, koristeći se pri tome znanstvenom metodologijom koja je neopipljive fenomene smatrala ništa manje konkretnim i mjerljivim od podataka kemijskih, bioloških ili fizikalnih istraživanja. Freudova je misao, u krajnjoj liniji, počivala na nerješivom paradoksu. Pristajala je uz navodnu »znanstvenu objektivnost«. No, jedino sredstvo čovjekove spoznaje bio je njegov um, a um ni u kojemu slučaju nije mogao biti »znanstveno objektivan« u pogledu sebe samoga. Još je manje mogao jedan dio uma - onaj koji obuhvaća racionalnu svijest - objektivno sagledati svoju sveukupnost, uključujući i one aspekte koji su, prema definiciji, nesvjesni. Freud je, naravno, bio dovoljno inteligentan da uoči ovaj paradoks. Odlučio je, međutim, praviti se da on jednostavno ne postoji. Umjesto toga, ustanovio je postupke s pomoću kojih je psiholog postao nekom vrstom psihičkog kirurga - analizirajući, secirajući i fragmentirajući znanje i stvarnost u sve manje jedinice, od kojih se svaka sve više izdvajala iz širega konteksta u kojemu su nekada ležale. Pokušavajući legitimizirati psihologiju kao znanost, Freud je ponavljao greške same znanosti - i postao, poput njezinih čarobnjaka, samo još jednim šamanom u domeni strogo ograničenoj vlastitom dogmom.

Najznačajniji korektiv Freudove psihologije bio je njegov nekadašnji prijatelj, kolega i učenik, švicarski psiholog Carl Gustav Jung (1875-1961). Poput Mesmera, i Jung je rođen na obalama jezera Konstanz, ali se kasnije s obitelji preselio u Basel. Njegov je otac bio pastor čiju su vjeru sve više nagrizali beznađe i sumnja. Još kao dječaka, Junga su do opsjednutosti zaokupljala religiozna pitanja. Međutim, unutrašnja borba njegova oca, kojoj je neprestano bio svjedokom, kristalizirala je u njemu antipatiju spram Katoličke crkve kao institucije i slijepe vjere koju je zahtijevala od svoje pastve. Kako je odrastao, tako je sve više naginjao gnozi drevnog hermetizma, izravnim znanju ili iskustvu, prema kojemu su sva pitanja a priori vjere postajala beznačajnima. »Vjera«, zaključio je on, »ne predstavlja adekvatnu zamjenu za unutrašnje iskustvo«. I: »Čini mi se da je najveći grijeh vjere u tome što je unaprijed stvorila iskustvo«. Što se tiče dogmatizma kršćanskih propagandista: »Svi oni žele silom i logičkim trikovima pribaviti nešto što im ne pripada i o čemu zapravo

ne znaju ništa. Žele sebi dokazati da vjeruju, ne znajući da je vjera stvar iskustva«.

Kao mladić, Jung je razvio zapanjujuće širok spektar zanimanja - za znanost, filozofiju, arheologiju, književnost i druge umjetnosti. Tijekom svojih studentskih godina čitao je Schopenhauera, Kanta i Nietzschea. Međutim, najdublji i najznačajniji utjecaj na nj će ostaviti Goethe. Iako je u javnosti tvrdio suprotno, laskala mu je činjenica da je i sam potjecao od jednog Goetheova nezakonitog potomka. Čitav njegov život, *Faust* će za nj ostati svetom knjigom. Smatrao ju je djelom hermetičke magije, alkemijskom transmutacijom, pri čemu je Goethe predstavljao alkemijskog maga:

Svoje alkemijske radove promatram kao znak svoga unutrašnjeg odnosa prema Goetheu. Goetheova tajna bila je u njegovu razumijevanju procesa arhetipske transformacije koji traje već stoljećima. »Fausta« je smatrao svojim najznačajnijim, božanskim djelom. Nazivao ga je svojom »glavnom preokupacijom«, a čitav njegov život bio je predstavljen u okvirima ove drame. Tako je sve ono što je u njemu bilo aktivno i živuće predstavljalo živu supstancu, nad-personalni proces, veliki san »mundi archetypi« (arhetipskog svijeta).

Za Junga, Goethe je slijedio misao hermetičkih maga iz dublje prošlosti, od Paracelzusa i Agrippe, do Zosima i drugih predstavnika aleksandrijskoga hermetizma, prema kojima je sam alkemičar morao biti subjektom i objektom vlastitih opita, kroz koje doživljava vlastitu transmutaciju. Isto je načelo Jung primijenio u svojoj psihoterapeutskoj praksi:

Dužnost je psihoterapeuta razumjeti ne samo pacijenta, već, što je jednako važno, razumjeti i samoga sebe. Iz toga je razloga »conditio sine qua non« analiza analitičara, odnosno, ono što se naziva vježbanjem analize. Pacijentov tretman započinje, takoreći, s liječnikom. Samo ako liječnik znade kako se nositi sa samim sobom i svojim problemima, bit će sposoban naučiti pacijenta da učini isto. Samo tada. Vježbanjem analize, liječnik mora spoznati vlastitu psihu i shvatiti je ozbiljno. Ukoliko to ne može učiniti, ni pacijent neće naučiti ništa. Izgubit će jedan dio svoje psihe, jednako kao što ga je izgubio i liječnik koji nije bio sposoban razumjeti. Nije, stoga, dovoljno svesti vježbanje analize na izgradnju sustava predodžbi. Analitičar mora shvatiti da se ona tiče njega osobno, te da predstavlja dio stvarnoga života, a ne metodu koja se može naučiti napamet.

Međutim, metoda, a posebice ona naučena napamet, bila je upravo ono s čime se Jung u početku morao zadovoljiti. Započevši studij medicine, ubrzo je svoje zanimanje prebacio na psihijatriju, disciplinu koja je tada bila tek u povojima. Godine 1900., kao dvadesetpetogodišnjak, stekao je doktorat i zaposlio se u umobolnici u Zurrihu. U to se vrijeme činilo da Freud nudi nove poglede na područje koje se do tada ograničavalo na statističke proračune, rutinske dijagnoze i pojednostavljene klasifikacije psiholoških poremećaja. Jung je s ushićenjem prigrlio Freudov koncept nesvjesnog, promatrajući, poput Freuda, snove kao osnovni put koji vodi u to neistraženo područje. Tijekom desetljeća koje je uslijedilo, on i Freud postali su bliskim prijateljima i kolegama. Doista, Freud je u mladom švicarskom liječniku vidio svoga najdarovitijeg učenika, štice i očiglednog nasljednika. Održavali su neprekidni kontakt, te su zajedno otputovali u posjet Sjedinjenim Državama.

Međutim, oko 1909. godine, snažna sveza između dvojice ljudi počela je slabiti. Jung se sve više udaljavao od onoga što je smatrao Freudovim isuviše mehanicističkim i materijalističkim pristupom. Osuđivao je Freudove očajničke pokušaje oslanjanja na racionalizam u ime znanstvenog kredibiliteta i njegovo inzistiranje na svođenju svih, pa čak i duhovnih težnji čovjeka za smislom i redom, na potisnutu seksualnost. Najviše od svega, osuđivao je Freudovu dogmatičnost. Kada je Freud kompromitirao vlastiti integritet odbijajući prihvatiti empirijske podatke koji su mogli poljuljati temeljna načela njegove »teologije«, Jung se pobunio. Nastao je jaz između učitelja i učenika, nakon čega je Jung nastavio svojim putem.

Nije nam ovdje moguće, pa ni poželjno, opširnije izložiti Jungovu misao. Bit će dovoljno reći da je Jung, poput Freuda, žarko želio uspostaviti psihologiju kao uglednu znanost. Ako se takav ugled mogao postići samo putem znanstvenog legitimiteta, nastojao je svoje radu dati takvu potvrdu. Međutim, Jung je sve više gubio zanimanje za takav znanstveni legitimitet. Zaokupljala ga je mnogo ambicioznija težnja, koja će svoj sažetak doživjeti u njemu najmilijem i najčešće spominjanom pojmu - integraciji. U svojoj je liječničkoj praksi neprestano inzistirao na nužnosti psihičke integracije - harmoničnoj ravnoteži, ekvilibriju različitih umnih funkcija i procesa, utemeljenom na drevnom hermetičkom načelu sinteze nasuprot analizi, organizma nasuprot mehanizmu, jedinstva nasuprot fragmen-

taciji. Ako je um jedini instrument koji čovjeku stoji na raspolaganju kako bi se suočio sa stvarnošću, stupio u nju i definirao je, tada fragmentirani um nužno mora sagledavati jednako fragmentiranu stvarnost. Prije negoli se stvarnost uobliči kao jedinstvena i smisljena cjelina, sam um mora uspostaviti vlastitu cjelovitost.

S pomoću reintegracije procesa psihičke interakcije sa stvarnošću, Jung je nastojao reintegrirati i samu stvarnost - ponovno je učiniti jedinstvenom, koherentnom cjelinom, kakva je bila tijekom renesanse, kao suprotnost brojnim proturječnim i nepovezanim principima koje su zagovarale pojedinačne discipline. Kao posljedica toga nastojanja, njegovo ga je djelo odvelo daleko izvan uskih granica kliničke psihijatrije. Njegovo se istraživanje protegnulo i na umjetnost, komparativnu religiju, komparativnu mitologiju i ono što zapadni racionalizam naziva »ezoterijom« - astrologiju, alkemiju i čitav korpus hermetičke misli. U hermetičkom i alkemijskom simbolizmu Jung je otkrio slike, motive i teme koji su se neprestano ponavljali u snovima, mitovima, bajkama, velikim umjetničkim ostvarenjima i religijama širom svijeta, kao i u mašti onih, klinički označenih »ludima«. Takva zajednička obilježja otvorila su duboko prosvjetljujući uvid u temeljne i univerzalne obrasce psihološkog iskustva ljudi, u skladu s kojima je um oduvijek djelovao. Za Junga, jednako kao i za hermetičke mage iz prošlosti, alkemijski je proces simbolizirao unutrašnji dinamizam promjene, rasta, razvitka i zrelosti. U hermetizmu, kako je kasnije pisao, »našao sam povijesnog korespondenta moje psihologije nesvjesnog«. Tako se Jung, dok se Freud pozivao na Darwina, ne zanemarujući ni ovoga, pozivao na djelo Agrippe i Paracelzusa.

Na zaprepaštenje i užas Freuda i ostalih njegovih suvremenika, Jung im se svojim djelom oštro suprotstavio, ozbiljno propitkujući one aspekte hermetičke misli koje je zapadni racionalizam davno prepustio kraljevstvu naivnog i arhaičnog praznovjerja. Bilo kako bilo, Jung je tijekom svoga života (a nerijetko čak i danas) bio odbacivan i vrijeđan kao »mistik«, implicirajući time da je i sam misticizam bio u potpunosti vrijedan prijezira. Kroz pojmove poput »introverzije«, »ekstroverzije« i »arhetipa«, Jung je pronašao svoje mjesto u našem svakidašnjem rječniku, proširivši granice našega razumijevanja. Izvršio je dramatičan utjecaj na velikane književnosti, kao što su bili njegovi suvremenici Joyce, Rilke, Thomas Mann, Hermann Broch, Hermann Hesse i Eugene O' Neill. Među kasnijim umjetnicima, nje-

gov je utjecaj posebno uočljiv u djelima Patricka Whitea, Doris Lessing, Robertsona Daviesa, Johna Fowlesa i Lindsay Clarke. Međutim, što se ortodoksije još uvijek labavog psihološkog establishmenta tiče, Jung predstavlja nešto čega se treba stidjeti. Za mnoge koji u psihologiji traže znanstvenu legitimnost, Jung je, u najboljem slučaju, bio heretik, a u najgorem, zastranjenje.

U svojoj težnji ka integraciji, Jung je čitav život pokušavao izgraditi mostove između psihologije i znanosti, psihologije i organizirane religije, psihologije i umjetnosti, psihologije i filozofije, kao i između psihologije i mitologije. Ukazao je, također, na duboki značaj hermetizma u, kako osobnom, tako i kolektivnom životu današnjeg čovjeka. U našem vremenu, Jung nesumnjivo predstavlja najsvjetliji primjer psihologa kao autentičnog renesansnog maga. Sama širina i osebnost njegova djela, stavlja ga rame uz rame s ljudima poput Agrippe i Paracelzusa - kao i njegova težnja ka integraciji, organizmu, sintezi, ravnoteži i harmoniji.

No, njegov svijet više nije njihov. Njegov je svijet, za razliku od njihovog, već pretrpio fragmentaciju, a njegov glas progovara tek iz jednog u mnoštvu raštrkanih djelića stvarnosti. Umjesto da zauzme središnje mjesto u jedinstvenom kraljevstvu znanja, on je tek beznačajni vladar jedne od mnogih malih domena koje predstavljaju rezultat raspada toga kraljevstva. Zato mu uvijek prijete opasnost od drugih samoprozvanih moćnika i vladara. Pa čak i unutar njegove vlastite, navodno zatvorene discipline, postoji veliki broj onih koji pošto-poto žele steći znanstveni ugled, kompromitirajući tako Jungovo djelo.

Moderna je psihologija, a posebice na sveučilištima, degenerirala u površnost, i svela se na statističke studije uvjetovanih refleksa i obrazaca ponašanja, pretvorivši se, tako, u djetinjastu znanost o očiglednom. Studenti se godinama osposobljavaju kako bi postali ništa drugo doli sadistički krotitelji nesretnih glodavaca. Troše se goleme količine novca kako bi se dokazalo da je pas skloniji ispružiti se na zemlji negoli zalajati, ako ga se kazni kada zalaje, a nahrani kada se ispruži. Naša stvarnost, tako, predstavlja odraz fragmentirane prirode naše psihe.

PONOVNO OTKRIĆE HERMETIČKE MISLI

Jungovo neočekivano i »heretičko« vjenčanje s hermetizmom donijelo je hermetičkoj misli novu dimenziju i vjerodostojnost. To se, međutim, dogodilo tek u dvadesetom stoljeću. I dok je, tijekom posljednjih tridesetak godina, Jungova misao pokušavala pronaći svoje mjesto u zapadnoj kulturi, ona još i danas ostaje na njezinoj margini. U međuvremenu, hermetizam, kojega je odbacio znanstveni racionalizam, pronašao je svoje utočište prvenstveno u umjetnosti, a posebice književnosti. Bilo je, naravno, poklonika hermetizma i u drugim medijima, kao što su bili Wagner, Debussy i Marcel Duchamp. No, uglavnom je književnost bila onaj medij koji je, tijekom devetnaestoga i dvadesetog stoljeća, čuvao hermetičku tradiciju živom, kao i sjećanje na figuru Fausta u obličju renesansnih maga.

Krajem osamnaestoga stoljeća, brojni su književnici, najprije u Njemačkoj, a kasnije i u Engleskoj, počeli izražavati sve veće razočaranje krutošću i suhoparnošću intelektualizma i duhovne i emocionalne sterilnosti kartezijanske misli. Do 1800. godine, to se nezadovoljstvo materijaliziralo u obliku posvemašnje pobune. U Njemačkoj, njezin su plamen zapalili mladi Goethe, njegov prijatelj, pjesnik i pisac, Friedrich von Schiller i kolega im Johann Gottfried Herder. Kulturni pokret koji su začeli dobio je ime *Sturm und Drang*, »Oluja i proboj«, a odbacivao je znanstveni racionalizam u korist duboke, unutarnje »istinitosti« emocija. Goethe, Sciller i Herder izvršili su dramatičan utjecaj na Wordswortha i Coleridgea u Engleskoj, kao i na Byrona i Shelleya. U samo jednoj generaciji, *Sturm und Drang* razvio se u još širi pokret koji je, nazvan »romantizmom«, ubrzo

obuhvatio cjelokupnu europsku kulturu. S romantizmom, Zapad je ponovno otkrio unutrašnji svijet emocija i duhovnosti kojeg je odbacio znanstveni racionalizam. A ponovnom otkriću ovoga unutrašnjeg svijeta, uslijedilo je i ponovno otkrivanje hermetizma.

U svojoj *Biographiae Literariae*, primjerice, Coleridge je uzdizao »životnu filozofiju kabalista i hermetičara, koji su zagovarali univerzalnost osjećaja«, i stao u zdušnu obranu Jakoba Bohmea. Nema dokaza da je Wordsworth (koji baš i nije bio strastveni čitatelj) ikada samostalno proučavao hermetičke tekstove, no zasigurno se preko Coleridgea upoznao s hermetičkom mišlju; pjesme poput »Tintern Abbey« (»Opatija Tintern«) i »Ode: Intimations of Immortality« (»Oda: Nagovještaji besmrtnosti«) predstavljaju jednako dobar izraz hermetičke misli, kao bilo koje drugo djelo engleske književnosti. Ovo posebno vrijedi za neke Shelleyeve pjesme, kao što su »Mont Blanc« i »Hymn to Intellectual Beauty«. Shelley je bio poklonik hermetizma, pod osobitim utjecajem platoničara iz Cambridgea, Henryja Morea, koji je djelovao u sedamnaestom stoljeću. Kao gotovo svaki pisac iz toga razdoblja, nadahnut Goetheovim *Faustom*, čiji je prvi dio upravo bio objavljen, započeo je pisati i vlastitu verziju priče o Faustu. Učinio je to i Byron u svom *Manfredu*, kao i Maturin u *Melmothu*.

U Njemačkoj, hermetizam je našao svoga poklonika u osobi E.T.A. Hoffmanna, kao i mističnog pjesnika i filozofa Friedricha von Hardenburga, poznatijeg pod njegovim pseudonimom Novalis. No, najznačajniji predstavnik hermetizma bio je, naravno, Goethe. O Goetheu se često govori kao »posljednjem renesansnom čovjeku«, što, nesumnjivo, odgovara istini. Bolno svjestan fragmentacije znanja, uložio je goleme napore u pokušaju reintegracije rascjepkanog svijeta koji ga je okruživao. U tom je cilju uzdigao sebe ne samo kao pjesnik, dramatičar i romanopisac, već i kao slikar, skladatelj, filozof, estetičar i kulturni kritičar, znanstvenik, ekonomist, sociolog, dvorski službenik i ministar. Bio je istinski Napoleon u domeni uma i duha. Iza golemog spektra njegovih interesa i aktivnosti, nalazila se ona ista težnja koja je motivirala djelovanje Agrippe i Paracelzusa - potraga za usavršavanjem, produbljivanjem i nadilaženjem samoga sebe. Goethe je, u većoj mjeri negoli tajna društva, bio nasljednik hermetičkih maga renesanse, kao usamljeni istraživač koji je sebe postavljao za predmet i cilj svojih alkemijskih opita. Goethe nije

samo pripovijedao o Faustu. Kao što su shvatili i njegovi suvremenici, on sam bio je Faust, a izmišljeni lik maga, bio je simbol njegove vlastite hermetičke potrage. Dok se Shakespeare volio izjednačavati s likom Prospera, Goethe se izjednačavao s Faustom.

Od Goetheova vremena naovamo, lik Fausta nalazit će svoj put u umjetnička djela svih medija, ponekad pod pravim imenom, a katkada u nekom drugom obličju. Već smo spomenuli Byronova *Manfreda* i Maturinova *Melmotha*. Osim toga, mogli bismo navesti i opere Bizeta i Gounoda, te kasnija djela poput *Braće Karamazovih*, s faustovskom figurom Ivana, ili nešto novija djela, poput *Vossa*, Patricia Whitea. No, od Goetheova vremena nadalje, faustovski će se mag sve više povezivati i izjednačavati sa samim kreativnim umjetnikom. U takvom će obličju, u dvadesetom stoljeću, izroniti umjetnik u *Doktoru Faustu*, Thomasa Manna, i *Vivisektoru (The Vivisector)*, Patricia Whitea.

Međutim, umjetnik i mag nisu se ispreplitali samo u fiktivnom kontekstu. Kao što smo vidjeli na Goetheovu primjeru, umjetnik se i u »stvarnom životu« počeo identificirati kao mag, a svoje djelo promatrati kao djelo hermetičke magije. Kreativni proces i alkemijski proces - između kojih, u krajnjoj liniji, i nije bilo razlike - bili su prepoznati kao jedno i isto. U takvom je svjetlu Wagner vidio svoje djelo. Tako je mislio i Flaubert.

Flaubert se općenito smatra utemeljiteljem modernog romana. No, u povučenosti svoga doma u Rouenu, on je, poput Goethea, bio sljednik Agrippe i Paracelzusa - neumorno slijedeći uzvišeni ideal savršenstva, igrajući se sinonimima kao alkemijskim tinkturama, u potrazi za *le mot juste* (»prava riječ«), kombinirajući i premještajući riječi i slike u nekoj vrsti alkemijske operacije, da bi, konačno, i sam ušao u vlastiti eksperiment. »Ja sam Madame Bovary«, čuvena je njegova izjava. Pri tome nije mislio da je Emma Bovary njegov izraz ili autoportret, već da je, kako bi je stvorio i što vjernije oslikao, morao postati njome - sam prestati postojati, izbrisati se iz postojanja i u lik kojega je oblikovao udahnuti dah, duh, *pneumu* vlastite imaginativne energije.

No, u Flaubertovu je hermetizmu bilo i više od toga. Iz »kule od slonovače« njegove umjetničke izolacije, Flaubert je s ogorčenjem promatrao rascjepkani, materijalistički svijet sredine devetnaestoga stoljeća. Organizirana religija, zaključio je (i izjavio u svojim pismi-

ma), odrekla se svoje odgovornosti kao čuvara svetog, numinoznog, duhovnog. Organizirana se religija razotkrila kao licemjerna baštini-ca »svetosti« i pokazala se onakvom kakva je, zapravo, oduvijek bila - kao društvena i politička ustanova s više-manje arbitrarnim moralnim kodeksom, stvorenim, u prvome redu, u svrhu javnoga reda i nadzora svjetovnog života.

Ovo, naravno, nije bio ni posebno originalan niti revolucionaran stav. No, ono što je iz njega proizašlo bilo je doista novo - barem u smislu da nikada prije nije bilo jasno izrečeno. Dužnost je umjetnosti, izjavio je Flaubert u svojim pismima, ispuniti prazninu koja je nastala nakon derelikcije organizirane religije. Umjetnost mora preuzeti odgovornost koje se organizirana religija odrekla i postati ono što je organizirana religija, teoretski, trebala biti - vodič u sveto. Umjetnost će ponovno postati ono što je bila na svome početku - svjedočanstvo o numinoznom - a kultura se okititi prerogativima kulta. U tom smislu, umjetničko djelo mora poprimiti magijska svojstva, utemeljena na hermetičkim suglasjima, koja su obilježavala talismansku umjetnost renesanse:

U djelu čiji pojedini dijelovi jedan drugome savršeno odgovaraju, koje je sastavljeno od rijetkih elemenata, čija je površina glatka, i koje predstavlja harmoničnu cjelinu, nema li u njemu neke skrivene vrline, neke božanske snage, nečega vječnog, poput principa? (Govorim poput platoničara). Ako tome nije tako, zašto bi prava riječ nužno morala biti glazbena riječ? Ili, zašto bi mnoštvo nakupljenih misli uvijek moralo rezultirati stihovima? Osjećaji i slike vođeni su, tako, zakonom brojeva, a ono što se doimlje vanjskom formom zapravo je suština.

Za Flauberta, umjetnost je, kao i tijekom renesanse, pretpostavljala magijski proces, alkemijsku operaciju koja počiva na suštinski hermetičkim principima. A umjetnik je, istovremeno, morao biti veliki svećenik i mag. Kako bi pojasnio svoje gledište, Flaubert se pozvao na drevno hermetičko načelo analogije, koje je uspostavljalo odnos korespondencije između stvoritelja mikrokozmosa i Stvoritelja makrokozmosa: »U svome djelovanju, umjetnik mora biti poput Boga koji stvara, nevidljiv i svemoguć; njegova se prisutnost mora osjećati svugdje, dok on sam mora ostati nevidljivim.«

Dok se Flaubert svojim hermetičkim analogijama bavio privatno, u svojim pismima, njegov suvremenik, pjesnik Charles Baude-

laire, činio je to javno. Baudelaireova čuvena pjesma »Suglasja«, evocirajući temeljno hermetičko učenje - »šumu simbola«, ostaje jednim od najelokventnijih hermetičkih tekstova moderne kulture, koji je izvršio snažan utjecaj na sve umjetnosti, od tada do danas.

Sva Priroda hram je gdje stupovi živi
Izrjecima mutnim ponekad se glase:
Kroz šume simbola čovjek probija se
I pod njihovim prisnim pogledima živi.

Ko odjeci kad se iz daleka spoje
U jedinstvo mračno, duboko bez kraja,
Silno poput noći i sunčeva sjaja,
Doživlju se zvuci, mirisi i boje.

Jedni mirisi su ko put dječja svježi,
Slatki ko oboa, ko polja zeleni,
Drugi od sveg jači, bujni, iskvareni.

Kao stvar se šire što u beskraj bježi:
Mošus, ambra, tamjan, te izmirna plave
Ćutila i dušu, ushite im slave.

I sam istinski faustovska figura, Baudelaire je svoju hermetičku viziju slijedio ne samo u svojoj umjetnosti, već i u životu; pio je apsint, pušio hašiš i služio se raznim drugim opijatima kako bi postigao nešto poput psiho-spiritualnog »proboja« i pronašao tračak numinoznog u samome srcu ljudske bijede. U tom je pogledu pristajao uz dictum renesansnih maga poput Agrippe i Paracelzusa, koji su postavljali samoga alkemičara kao »sirovinu« njegovih vlastitih opita. Kao što su to činili Agrippa i Paracelzus, tako je i Baudelaire govorio o Hermesu Trismegistusu:

O Hermo, nemiru što drob mi para,
Neznanče što bol mi vida,
Ti me činiš te sam isti Mida,
Najtužniji od alkemičara.

Baudelaire će kasnije u djelu transmucije nadmašiti to čudo od djeteta, Arthur Rimbaud. I Rimbaud je od umjetnika zahtijevao odvažnost da zakorači u područje koje je svećenik napustio, i hrabro se suoči sa svetim. Pjesnik, držao je on, mora biti istinski vidjelac i,

Za razliku od ovakvih ludorija, Baudelaireova »šuma simbola« i Rimbaudova »alkemija riječi« nadahnule su novu estetiku i školu književnosti, slikarstva i glazbe, danas poznatu kao francuski simbolizam, ili *le symbolisme*. Njezin veliki svećenik i arhi-čarobnjak - o kojemu se često govorilo kao o »Meštru« ili »Magu« - bio je tajanstveni pjesnik Stephane Mallarme. Svako od Mallarmeovih malobrojnih, pomno skladanih i zagonetnih djela u stihu predstavlja magijsku formulu po sebi, alkemijski spoj koji, zaobilazeći racionalnu spoznaju, stavlja čitateljev um u izravan dodir s »Beskrajnim«, »Idealnim«, numinoznim. U Mallarmeovoj poeziji, umjetničko djelo, kao djelo talismanske magije, poprima novu psihološku dimenziju.

Hermetički principi na kojima je počivao francuski simbolizam proširili su se ubrzo i na druge umjetnosti. Prigrllilo ih je kazalište, kroz drame Mauricea Maeterlincka, glazba, kroz djela Claudea Debussyja (koji je skladao instrumentacije za Mallarmeova i Maeterlinckova djela), te Odilon Redon i James Whistler u svome slikarskom opusu. Hermetizmom su bila prožeta djela Yeatsa, Joycea, Eliota i Virginije Woolf. U Njemačkoj i Austriji, prigrllili su ga pjesnici poput Hugoa von Hofmannsthala, Stefana Georgea i Rainera Marie Rilkea, kao i romanopisci Franz Kafka, Thomas Mann, Robert Musil i Hermann Broch. U Italiji su načela francuskoga simbolizma iznjedrila »hermetičku« školu pjesnika, *ermetizmo*, kojoj su na čelu stajali Giuseppe Ungaretti, Salvatore Quasimodo i Eugenio Montale. Ruski su simbolizam na osobiti način obilježili pjesnik Aleksandar Blok i romanopisac Andrej Beli. Kroz kulturnu diseminaciju simbolizma, hermetička je misao postala možda i najznačajnijim čimbenikom u razvitku književnosti s početka dvadesetog stoljeća.

Umjetničko djelo, kao djelo talismanske magije, prikazano je u jednoj od Yeatsovih najpoznatijih pjesama, »Sailing to Byzantium« (»Ploveći ka Bizantu«). Uvodna strofa evocira »sirovinu« ili »temeljnu« tvar fizičkog svijeta, plodnu domenu u kojoj vladaju ciklusi bujanja i raspadanja:

Nije to zemlja za starce
Mladići u zagrljaju mladića, ptice s grana - te
Umiruće loze - svoju pjesmu sriču,
Vri more od skuša, pljušti losos; sve:
Riba, plot i pernad cijelog ljeta kliču
Onom što se začinje, rađa se, i mre.

Bića, sva u čulnoj glazbi, su gluha
Za zavještanja bezvremenog duha

Dalje, u trećoj strofi, pjesma se pretvara u inkantaciju, invokaciju. Zreli pjesnik priželjkuje svoju transmutaciju, svoj izlazak iz prirode u trajanje, stalnost i besmrtnost umjetnosti:

O mudraci u svetom plamenu Boga
Kao u zlatnom mozaiku crkava,
Izvijte se, lučno, iz svetačkog ognja,
Vaš primjer da dušu pjesmi poučava.
Sažgite mi srce, bolno od želje, što ga
Svoje životinja i zvijer što crkava,
Jer ono ne zna što je; kosti ove
Skupite u tom čudu što se vječnost zove.

U posljednjoj strofi, transmutacija je privedena kraju:

Kad odem iz prirode, oblik tvarni
Nikad više neću pripozvati,
Već onaj što ga grčki kovači
Tvore u pokostu, liju u pozlati,
Da im ne zaspi sanjivi car, il
Na zlatnoj grani ću zapjevati
Za bizantsku gospodu i gospođe
O onome što bi, biva, il će doći.

»Sailing to Byzantium« ne predstavlja samo evokaciju ili opis procesa alkemijske transmutacije. Ona je sama alkemijska transmutacija. U završnoj stanci, gdje se riječ »zlatno« pojavljuje čak četiri puta, sama pjesma postaje »zlatnom«. Svojom zvučnošću, rezonirajućom i odjekujućom sonornošću, ona postaje verbalnim ekvivalentom oblika koji nastaje u rukama grčkih zlatara, od iskovanoga zlata i pozlate. Sama pjesma, kao i njezin subjekt, bivaju hermetički transmutirani. Sličan se proces odvija i u pjesmi jednostavno naslovljenoj »Byzantium« (»Bizant«).

Sredinom devetnaestoga stoljeća, Flaubert je govorio o hermetičkom principu analogije, suglasju, mikrokozmosu i makrokozmosu, i usporedio odnos umjetnika prema svome djelu s odnosom Boga prema svojoj kreaciji. Šezdeset godina kasnije, njegove će riječi odjeknuti, gotovo doslovno, u djelu pisca jednakog, ako ne i većega značaja za modernu književnost. U *Portretu umjetnika u mladosti*, Stephen Dedalus, Joyceov junak, sebe izričito predstavlja kao »svećenika imaginacije«, dodjeljujući si sve tradicionalno svećeničke

prerogative. Njegova predanost umjetnosti, poput svećenikove predanosti vjeri, nije stvar izbora, već »poziva«. Stephen, koji ovdje ima ulogu Joyceova glasnogovornika, podastire opširnu i složenu teoriju estetike. U velikoj mjeri preuzeta od Flauberta, ova teorija usvaja jezik teologije i prilagođava ga specifično estetskim ciljevima. Za Joycea, umjetnost postaje kanalom »epifanije«, svijetlim trenutkom prosvjetljenja ili otkrivenja. Riječima koje odražavaju Flaubertovu misao, Joyce invocira hermetičku analogiju između umjetnika i židovsko-kršćanske ideje o Bogu: »Misterij estetskog stvaranja, kao i onaj materijalnog stvaranja je završen. Umjetnik kao Bog Stvaranja ostaje u svom djelu ili iza njega ili postrance ili iznad njega nevidljiv, očišćen iz života, nepristran, podrezujući nokte.«

Za Joycea, kao i za Flauberta, Bog je vrhovni čarobnjak, vrač, koji s pomoću riječi - analogne Riječi - ni iz čega stvara iluziju, artefakt, »stvarniji« od stvarnosti same. Prototip umjetnika utjelovljen je u junakovu imenjaku, Dedalu iz grčkoga mita - magu, meštru zanata, arhitektu, prvome koji je čovjeka obdario krilima i izgradio labirint u Kreti, vrstu hermetičkog mikrokozmosa. Tom liku, tom »veličanstvenom izumitelju«, obraća se Stephen u čuvenoj rečenici koja okončava knjigu: »Stari oče, stari tvorče, budi mi sada i uvijek na pomoć« Ali, iza Dedala izranja još jedan, drevniji lik, u trenutku kada, kroz hermetičko učenje o analogiji, Stephen počinje prepoznavati i razumijevati svoj »poziv«. U njegovu umu izranja Tot, egipatski bog pisma i magije, alter ego Hermesa Trismegistusa. U odlomku navedenom na početku ove knjige, slika Tota pojavljuje se pred Stephenom dok ovaj stoji na stepenicama knjižnice Trinity Collegea u Dublinu, promatrajući let ptica:

Zašto je sa stepenica trijema zurio uvis, slušajući njihov reski dvostruki krik, promatrajući njihov let? Da bi po letu prorekao dobro ili zlo? Na um mu padne neka izreka Kornelija Agripe, a onda mu počnu letjeti amo-tamo bezoblične misli Swedenborgove o odnosu ptica prema duhovnim stvarima i o tome kako ti zračni stvorovi posjeduju znanje i poznaju vrijeme i godišnja doba, jer, za razliku od čovjeka, žive u poretku svoga života i taj red nisu izopačile razumom.

A čovjek je stoljećima zurio uvis kao što on zuri u ptice u letu. Kolonada iznad njega nejasno ga podsjeti na neki drevni hram, a jasenova palica, o koju se umorno podupirao, na svinuti augurski štap. Osjećaj straha pred nepoznatim pokrene se u srcu njegova

umora, strah od znakova i slutnja, od onog čovjeka slična sokolu čije je ime nosio i koji se vinuo iz svoga zarobljeništva krilima spletenim od vrbovih šiba, od Thotha, boga pisaca, koji je pisao trskom na pločici i na svojoj uskoj ibisovoj glavi nosio mjesečev srp.

I Joyceov je *Uliks*, kao i Yeatsov »Sailing to Byzantium«, djelo talismanske magije, pomno konstruirani mikrokozmos, upleten u sveprožimajuću mrežu hermetičkih suglasja, kojima Joyce također prilagođava kršćansku doktrinu konspustancijacije. Svako poglavlje odgovara jednom tjelesnom organu. Djelo kao cjelina postaje manifestacijom »Adama Kadmona«, kabalističkog prvog čovjeka. Igram riječi, i njihovim višeznačnostima, Joyce je istkao još čvršću mrežu hermetičkih međupovezanosti. Isto vrijedi i za *Finneganovo buđenje*, gdje se posljednja rečenica stapa s prvom. Po svojoj formi, *Finneganovo buđenje* predstavlja mikrokozmičku repliku alkemijskoga *Uroborosa*, zmije koja guta vlastiti rep.

Na sličan se način talismanska magija provlači i kroz djelo Thomasa Manna. Na završetku njegovog romana *Čarobna gora*, iz 1924. godine, čitatelju se daje do znanja da upravo ispričana priča nije bila »ni duga ni kratka, već hermetička«. Tada bi se čitatelj osvrnuo na prethodnih sedam stotina čudesnih stranica i u njima otkrio ustrajni *tour de force** hermetičkih suglasja i simbola, kompleksnu arhitektonsku strukturu izgrađenu na formalnim osnovama glazbe i matematike. Slična je struktura uočljiva i u Mannovu *Doktoru Faustusu*, objavljenom 1947. godine, koji nadugačko i naširoko istražuje skrivene hermetičke sveze između magije, matematike, glazbe i umjetnosti općenito. *Doktor Faustus* ne predstavlja samo najznačajniji osvrt na priču o Faustu nakon Goethea, već ukazuje i na njezinu definitivnu primjenjivost u stoljeću u kojemu živimo. Pedesetih godina, pred kraj svoga života, Mann se vratio svojoj noveli, naslovljenoj *Felix Krull*, objavljenoj još 1911. godine. Iako je uspio dovršiti i objaviti samo jedan svezak, Mannova je namjera bila proširiti novelu u roman, u kojemu bi objedinio svoje cjelokupno književno dostignuće. Nije čudo da se u knjizi često spominje Hermes, kao njezin duhovni vodič. Mann se iznova i iznova vraća hermetičkom učenju o međupovezanosti i odnosu između mikrokozmosa i makrokozmosa:

Ta uzajamna vrtnja, kruženje i preplitanje, to zgušnjavanje plinova u nebeska tijela, to izgaranje, zagrijavanje, hlađenje, rasprskavanje, pretvaranje u prah, začeto u Ništavilu i budeći Ništavilo - koje bi možda više željelo spavati i dočekati svoj ponovni san - sve je to Biće, nazvano još i Prirodom, jedinstveno svugdje i u svemu. Ne trebam sumnjati da svekoliko Biće, sama Priroda, predstavlja jedinstveni sustav, od najjednostavnijeg anorganskog elementa do najpunijega Života, do žene s lijepo oblikovanom rukom i do Hermesova lika. Naš ljudski mozak, naše meso i kosti - to su mozaici sastavljeni od istih elementarnih čestica kao i zvijezde i zvjezdana prašina i tmasti oblaci što putuju golemim hladnim prostranstvima međuzvjezdanog prostora. Život, što ga je iznjedrilo Biće, kao što je i Biće rođeno iz Ništavila - Život, taj profinjeni cvijet Bića - sastavljen je od materije istovjetne onoj nežive Prirode. U njemu nema ničega što bi pripadalo samo njemu. Ne može se čak ni reći da se sasvim jasno razlikuje od jednostavnog Bića. Granica između njega i neživoga svijeta nejasna je. Biljne stanice, potpomognute sunčevom svjetlošću, posjeduju sposobnost transformiranja sirove materije mineralnog kraljevstva, koja u njima postaje živom. Spontana, prirodna snaga zelenoga lista, pruža nam, tako, primjer izranjanja organskoga oblika iz anorganskog. Ima i suprotnih primjera, kao što su kamene formacije, nastale iz silicijeve kiseline životinjskoga podrijetla. Buduće kopnene stijene nastaju u morskim dubinama, od kostura sićušnih bića. U kristalizaciji tekućina, u prividnom životu kristala, Priroda razigrano prelazi iz jednog kraljevstva u drugo. Uvijek kada, obmanjujući nas, anorgansko prikazuje organskim - kao u sumpornim cvjetovima ili ledenoj paprati - Priroda nas pokušava poučiti kako je samo jedna i jedinstvena.

U svome literarnom opusu, Mann je neprestano imao na umu hermetičku analogiju, na koju su ukazivali Flaubert i Joyce - »riječ« je mikrokozmos koji odgovara »Riječi«, kao Logosu. Tako »riječ« postaje instrumentom kreacije, sredstvom s pomoću kojeg umjetnik, poput židovsko-kršćanskog Boga, stvara iluziju »stvarniju« od »stvarnosti« same. Ovu su analogiju prigrlili brojni drugi pisci, posebice nakon Drugog svjetskog rata. Nalazimo je u djelima Vladimira Nabokova, Patricka Whitea i Michela Tourniera. Nalazimo je i u Jorgea Luisa Borgesa i falangi velikih pisaca koji su ponikli s južnoameričkoga tla.

U čuvenom romanu Gabriela Garcie Marqueza, *Sto godina samoće*, alkemija i alkemijski proces predstavljaju simbolički motiv

koji se neprestano ponavlja. Jedan od središnjih likova, praktični alkemičar, nosi ime »Aureliano«, što ukazuje na zlato; a ime se, kao tradicija obitelji oko koje se vrti priča, prenosilo iz naraštaja u naraštaj. Na kraju pripovijesti, Aureliano Babilonia, posljednji živi predstavnik dinastije, prečitava tekst koji je upravo dešifrirao, i u njemu otkriva svoje podrijetlo i povijest svoje obitelji. Tako »knjiga« postaje hermetičkim mikrokozmosom velike »Knjige« - Knjige Povijesti, Knjige Stvarnosti (ili Nad-stvarnosti), Knjige samoga Života. A kada mala knjiga kulminira apokalipsom, isto se događa i s velikom Knjigom:

Na tome mjestu, nestrpljiv da što prije sazna svoje podrijetlo, Aureliano počne preskakati. Tada udari vjetar, blag, početan, pun glasova prošlosti, šapata drevnih geranija, uzdaha zbog razočaranja koja su prethodila teškim čežnjama. Nije ga primijetio jer u tom času upravo bijaše naišao na prve tragove svog bića u jednom pohotnom djedu koji se prepustio lakoumnosti da ga vuče kroz varljivu pustinju u potrazi za lijepom ženom koju neće usrećiti. Aureliano ga je prepoznao, pratio je mračne staze svog podrijetla i došao do trenutka svog začeca među škorpionima i žutim leptirima u sutonskom kupatilu, gdje je neki radnik zadovoljavavo svoju pohotu sa ženom koja mu se predavala zbog prkosa. Bio je toliko zadubljen da nije osjetio ni drugu najezdu vjetra, koji je svojom vihornom snagom prozore i vrata iščupao iz ležišta, raskrio krov istočnog krila i iščupao temelje. Tek tada je ustanovio da mu Amaranta Ursula nije sestra nego teta, i da je Francis Drake napao Riohachu samo zato da bi se njih dvoje mogli tražiti po najzamršenijim labirintima krvi, dok nisu začeli mitološku životinju koja će udariti kraj plemenu. Macondo je već bio pretvoren u strahotan vrtlog prašine i otpadaka što ih je kovitlao bijes biblijskog uragana, kad je Aureliano preskočio jedanaest strana, da ne bi gubio vrijeme oko poznatih činjenica i počeo odgonetavati trenutak u kom je živio, stopu po stopu kako ga je živio, proričući sebe sama kako odgonetava posljednju stranu pergamenta, kao da se vidi u ogledalu koje govori. Onda je ponovno preskočio da bi predusreo proročanstva i ustanovio datum i način svoje smrti. Međutim, prije nego je stigao do posljednjeg stiha, već mu je bilo jasno da nikad više neće izaći iz te sobe, jer bijaše predviđeno da će grad ogledala (ili utvara) vjetar sravniti sa zemljom i odagnati ga iz ljudskog pamćenja onog časa kad Aureliano Babilonia dovrši odgonetavanje pergamenta, i da je sve što je u njemu zapisano neponovljivo oduvijek i zauvijek, jer pleme osuđeno na sto godina samoće nije po drugi put imalo izgleda na zemlji.

U jednoj od svojih kratkih priča, »Blacaman Dobri, prodavač ču-
da«, Garcia Marquez podastire neku vrstu koda, ili ključa svoga cje-
lokupnog djela. Pripovjedač, glavni junak, je čudotvorac, vrač,
vještac, prevarant, šarlatan - i, metaforički, umjetnik kao čarobnjak-
Bog:

...i tko se usuđuje reći da nisam filantrop, dame i gospodo, sada,
da, gospodine, zapovjedniče dvadesete flote, naredite svojim
momcima neka sruše barikade i dopuste prolaz napaćenom čovje-
čanstvu, gubavci s lijeva, epileptici s desna, bogalji tamo gdje
neće smetati, a ondje, u pozadini, najlakši slučajevi, samo, molim
vas, nemojte se gurati oko mene, jer neću odgovarati ako se sve
bolesti izmiješaju i ljudi se izliječe od onoga od čega ne boluju, i
neka glazba svira dok ne provrije bakar, i neka se ispaljuju rakete
dok anđeli ne izgore, i neka se izlijeva tekućina sve dok ne umru
ideje, i dovedite djevice i akrobate, mesare i fotografe, sve na moj
trošak ... Jedino što ne mogu učiniti jest mrtve vratiti u život, jer,
čim otvore oči, obuzima ih ubojiti bijes spram onoga koji je naru-
šio njihov mir, a kada je sve učinjeno, oni koji ne počine samoubo-
jstvo, umru od razočaranja. Jednom me proganjala skupina mu-
draca koji su ispitivali zakonitost mojih poslova, a kada su se u nju
uvjerali, prijetili su mi paklom Šimuna Maga i preporučivali mi
pokajnički život, ne bih li postao svecem, no, odgovorio sam im
kako me u mojim počecima vodila upravo takva misao. Shvatio
sam, međutim, da nemam ništa od toga postanem li svecem nakon
svoje smrti, umjetnik, to sam ja...

Čuvari svetog

Umjetnost se oduvijek obraćala svetom, materiji koja je pripadala
domeni organizirane religije, pri čemu se, u određenom smislu, uvi-
jek koristila magijskim tehnikama. Spomenimo samo Danteovu *Bo-
žanstvenu komediju* i Miltonov *Izgubljeni raj*, Rafaelove slike i
glazbu Bacha i Handela. Čak je i u racionalizmu, sekularizmu i frag-
mentaciji Doba razuma, bilo pojedinaca poput Blakea, koji je tragao
za numinoznim izvan parametara organizirane religije; Shelley, iako
samoproглаšeni ateist, još je uvijek mogao izraziti osjećaj svetoga u
pjesmama »Mont Blanc« i »Hymn to Intellectual Beauty« (Himna
umnoj ljepoti). Međutim, od sredine devetnaestoga stoljeća, umjetni-
kovo nastojanje da se prikaže kao mag i svećenik, postalo je svjes-

nom i namjernom politikom i vodećim estetskim načelom. Umjetnik je, tako, preuzeo odgovornost koje se organizirana religija bila odrekla - odgovornost kao adresanta i čuvara svetog. Ta je odgovornost povlačila za sobom i zadatak koji je organizirana religija pokušavala ostvariti prije renesansanse - povezivanja fragmenata stvarnosti u sveprožimajuće jedinstvo. Budući da organizirana religija više nije mogla učinkovito djelovati kao takav povezujući agens, hermetička je misao - hermetičko načelo analogije i podudarnosti - predstavljala najprimjenjiviju alternativu. U osvit dvadesetog stoljeća, potreba za takvom alternativom postajala je sve izraženijom.

Početkom dvadesetog stoljeća, fragmentacija znanja poprimila je razmjere akutne krize smisla, koja je, popraćena fenomenom kojeg je Hermann Broch nazvao »dezintegracijom vrijednosti«, do opsjednutosti zaokupljala senzibilitet kulturnih ličnosti toga razdoblja. Osim Junga i određenih pojedinaca u drugim sferama znanosti, i umjetnici su počeli prepoznavati složenost dileme s kojom se sučelila zapadna civilizacija. Rasla je i svijest o nečemu mnogo opasnijem - kao posljedica fragmentacije znanja i množenja specijalizacija, četiri stupa na kojima je počivao zapadni racionalizam, počela su se rušiti.

Zapadni je racionalizam, kao, uostalom, i zapadna civilizacija, počivao na četiri temeljne postavke. Vrijeme, prostor, uzročnost i ličnost, predstavljali su fiksirane, nepromjenjive, stabilne i neprijeporne vrijednosti na kojima su se bez opasnosti mogli uspostaviti temelji »svjesne stvarnosti«. Vremenu, prostoru, uzročnosti i ličnosti dodijeljena je navodno »objektivna« vrijednost, koja se mogla suprotstaviti »subjektivnoj« i iracionalnoj promjenjivosti.

Ljudi su oduvijek mislili da su, izumom satova i kalendara, uspjeli »ukrotiti« vrijeme i učiniti ga odredivim. Prostor, odnosno udaljenost, činila se jednako mjerljivom. A odnos između vremena i prostora, više ili manje konstantan, još je više učvrstio vjerovanje u njihovu nepromjenjivost. Još od najranije povijesti, odnos između vremena i prostora, prilikom plovidbe na vesla ili na jedra, bio je na sličan način određivan prijelaskom određene vodene površine, Sredozemnog mora ili Atlantskog oceana. S izumom parnoga stroja u devetnaestom stoljeću, taj je odnos značajno modificiran, ali ne i bitno poremećen.

Dvadeseto je stoljeće, međutim, ustanovljene predodžbe o vremenu i prostoru sve više dovodilo u pitanje - teoretski, kroz različite

specijalizirane discipline, i empirijski, kroz tehnološki razvoj. Psihologija je, primjerice, vanjskoj mjerljivosti suprotstavila unutrašnje vrijeme i unutrašnji prostor. Vrijeme se više nije ograničavalo satom ili kalendarom, a prostor ravnalom i zemljovidom. I vrijeme i prostor sada su imali vlastiti unutrašnji kontinuum, kojega je vrijednost bila usporediva s vanjskim. Kao posljedica, vanjska su se mjerenja pokazala onakvima kakva su, zapravo, oduvijek bila - ne kao definitivne istine, već kao puke konvencije, arbitrarni izumi ljudskoga intelekta. Njihova je pouzdanost podvrgnuta kritičkom propitkivanju od strane znanosti i tehnologije. Kao stvar znanstvenog konsenzusa, vrijeme i prostor postali su fluidnima, nesigurnima i krajnje relativnima. Štoviše, njihova se relativnost mogla potvrditi u praksi. Udaljenost od trideset kilometara automobilom se prelazi u kraćem vremenu nego li je potrebno da se pješice prevali put od pet kilometara. Putujući Concorde-om, udaljenost od tisuću kilometara putnik prelazi brže od putnika u automobilu koji prelazi udaljenost od tri stotine kilometara. Mjerljivost je, tako, prestala biti »objektivnom činjenicom«, postavši umjesto toga dijelom nečijeg unutrašnjeg stanja, tehnologije, ili, pak, oboje.

Dvadeseto stoljeće nije poremetilo samo koncepcije vremena i prostora, već i toliko štovanog principa uzročnosti. Još od najranijih dana ljudske povijesti, »zakon« uzroka i posljedice činio se neumitnim i sveprisutnim. Sada je i ovaj, navodno nepogrješivi »zakon« počeo popuštati pred novim saznanjima. Psihologija je, na primjer, ukazala na nemogućnost kvantifikacije ili pojednostavljenja ljudske motivacije, inzistirajući na ambivalentnosti ponašanja koja se suprotstavljala logičkoj jednadžbi uzroka i posljedice. Neodređenost, nepredvidljivost, nasumični elementi i neočekivane mutacije, počeli su zauzimati sve više mjesta u znanstvenim teorijama. Štoviše, uzročnost je do tada promatrana kao proces koji se odvija u linearnoj progresiji »u« vremenu i prostoru. Budući da su vrijeme i prostor relativizirani, vremenska i prostorna osnova na kojoj je počivala uzročnost više nije postojala. Potaknut time, Jung je uspostavio potpuno novu koncepciju, »sinkronicitet«, koji je imao ulogu »ne-kauzalnog povezujućeg principa«.

Ovakvo je preispitivanje uzročnosti zahvatilo i druge, praktičnije sfere. Moral je, primjerice, u značajnoj mjeri počivao na premisi o nagradi i kazni. Kazna i nagrada temeljile su se na uzroku i posljedi-

ci. S relativiziranjem uzroka i posljedice i zakon nagrade i kazne postao je elastičnijim. Kazna više nije predstavljala neizbježnu posljedicu prijestupa, niti je nagrada slijedila iz vrline. Naprotiv, »zasluzenu« kaznu pojedinac je mogao izbjeći, ili, pak, prigrabiti nagradu koja mu ne pripada.

Dok su vrijeme, prostor i uzročnost predstavljali tri najznačajnija stupa racionalističke misli Zapada, ličnost je predstavljala četvrti. Još od Aristotelova vremena, »karakter« je promatran kao više-manje definirana kvaliteta, a pojedinac kao jedinstveni entitet. Karakter je, vjerovalo se, bio određen različitim čimbenicima - planetarnom konstelacijom u trenutku rođenja, četirima elementima - zemlja, zrak, vatra, voda, - takozvanim »duhovima« u krvi ili fluidima. Osim u slučaju bolesti, umne poremećenosti ili religioznog obraćenja, karakter je smatran stabilnom kvalitetom. Sada se, pak, karakter pojedinca sučelio s uznemirujućom sviješću o vlastitoj nestabilnosti - ako ne i vlastitom nepostojanju. Sociologija je predstavljala ličnost kao sloj uvjetovanih refleksa, kojom gotovo isključivo upravljaju okolina i nasljedna svojstva. Znanost je nudila podršku ovakvim tvrdnjama, a otišla je još i dalje, reducirajući karakter ili ličnost na neuronske impulse i DNK-kod. A psihologija je, usvojivši koncepciju nesvjesnog, učinila *coup de grace* predodžbi o ličnosti kakva je ona bila u prošlosti. Snovi - koji su se do tada pripisivali vanjskom izvoru, bez značenja za identitet pojedinca - proglašeni su izrazom jastva kao buduće svijesti. Ludilo se više nije moglo promatrati kao slučajna pojava, pa čak ni kao bolest u uobičajenom smislu, već prije kao potencijalnost koja je svojstvena svakom ljudskom biću. Čovjek je bio prisiljen priznati da u njemu leže mnoga jastva, impulsi, dimenzije i pod-ličnosti, od kojih nisu sve živjele u miru jedna s drugom. Karakter ili ličnost mogli su se mijenjati i transformirati zapanjujućom lakoćom - putem droga, trauma, senzorne deprivacije, uvjetovanja, elektrošokova ili kirurškim zahvatima na mozgu. Ukoliko je pojedinac kao takav uopće postojao, on je u isto vrijeme bio i više i manje od onoga što je do tada o sebi mislio. Kao posljedica proširivanja znanja, čovjek je samome sebi postao još većom tajnom, udaljivši se od sebe u još većoj mjeri.

Prije i jasnije od bilo koga drugoga, jedan je pisac iz dvadesetog stoljeća dijagnosticirao i identificirao krizu koja proizlazi iz fragmentacije znanja i relativizacije vremena, prostora, uzročnosti i

ličnosti. Pjesma T. S. Eliota, *Pusta zemlja*, objavljena 1922. godine, još se uvijek može prizvati kao sažetak iskustva dvadesetog stoljeća. U *Pustoj zemlji*, čitatelj uranja u poništenje vremena i prostora, negaciju uzročnosti, dezintegraciju ličnosti; čuje se još samo slabi glas u daljini, koji očajnički pokušava skupiti djeliće svojih ruševina. Kako bi izrazio dilemu modernog vremena, Eliot se izravno poziva na francuske simboliste, koristeći se njihovim hermetičkim tehnikama. Svoj izlaz iz puste zemlje on, još jednom, pronalazi s pomoću hermetičkih načela. Privučen u velikoj mjeri njegovim ritualnim elementom, Eliot se i službeno obratio na anglikanizam. No, kasnija djela, poput *Četiri kvarteta*, teško se uklapaju u kršćanske konvencije. Naprotiv, ona sadrže brojne stihove, pa i čitave strofe, koje gotovo doslovno proizlaze iz hermetičkoga korpusa. Tehnike francuskoga simbolizma korištene su kako bi se izrazila hermetička postavka o međupovezanosti mikrokozmosa i makrokozmosa:

"Taj ples u kucavicama
i cirkulacija nam limfe
u vrtnji zvijezda su iscrtani..."

Dvadeseto je stoljeće umjetnosti, a posebice književnosti, postavilo dva cilja. Prvi je bio suočiti se s relativizacijom vremena, prostora, uzročnosti i ličnosti, i učiniti je smislenom u okvirima ljudskog postojanja. Drugi se sastojao u suštinski hermetičkoj reintegraciji fragmentiranog znanja u novo i sveprožimajuće jedinstvo - jedinstvo koje bi, opet, bilo smisleno u okvirima ljudskog postojanja.

Pa opet, naponi su se pokazali jalovima, jer je i sama umjetnost stjerana na marginu zapadne civilizacije. Umjetnost je svedena na razinu jednog u moru fragmenata, a u očima većine ljudi i najbeznačajnijeg od svih. Štoviše, u sveučilišnim »kulama od slonovače«, umjetnost je doživjela fragmentaciju od strane racionalističke metodologije. Pod imenima kao što su »Novi kriticizam«, ili »dekonstrukcionizam«, studij književnosti iskrivljen je u neku vrstu pseudoznanosti. Umjetničko se djelo podvrgava seciranju i analizi, kao da je riječ o kakvoj mehaničkoj napravi - mrtvoj konstrukciji riječi i slika, koja se ima rastaviti na svoje sastavne dijelove, poput tjelesnih organa prilikom obdukcije. Ono što umjetnik stvarno pokušava priopćiti, smatrat će se uzgrednim i izlišnim.

Posljedica svega jest da se ljudi, gladni smisla, svrhe i smjera u svojoj egzistenciji, okreću istočnjačkoj misli, pristupaju sektama ili

kultovima, ili, pak, ustrajno i mazohistički gutaju na stotine stranica Gurdjiefovih, Blavatskinih ili Steinerovih djela - ne uviđajući, pri tome, da im ono za čime tragaju leži upravo pred nosom. Za takve je ljude umjetnost daleka i zatvorena domena, sfera specijaliziranih i rijetkih akademskih studija, koja u njihovim životima ne igra baš nikakvu ulogu. Takvi ljudi nikada neće umjetnost vidjeti onakvom kakvom ju je vidio Flaubert - kao čuvara i kanalizatora svetog. Nikada im neće pasti na pamet da postave ono nametljivo, pa opet jednostavno pitanje: tko je »duhovniji« - Rilke ili papa? Sasvim očigledno, »duhovniji« je Rilke - jednako kao što je Nikos Kazantzakis, autor *Posljednjeg Kristova iskušenja* »duhovniji« od samoprozvanih pobožnih kršćana, koji su osudili njegovu knjigu i film koji je po njoj režirao Martin Scorsese.

II DIO

14

MAGIČNI KRUG

Usvom najširem smislu, magija je »umjetnost pokretanja stvari«. Stoga se i magija, u svom najširem smislu, može smatrati metaforom dinamičnog odnosa između ljudske svijesti ili volje i svega što leži izvan nje - događaji, okolnosti, predmeti, ili drugi ljudi. Magija u sebi uključuje barem neki element kontrole, bilo s pomoću vodstva ili manipulacijom. Drugim riječima, ona uključuje tehniku kojom se ohrabruje, uvjerava, navodi ili prisiljava stvarnost da se prilagodi određenim specifičnim ciljevima. Magija je, ukratko, proces eksploatacije elastičnosti stvarnosti i njezinog oblikovanja - ili alkemijske transmutacije - u skladu s danim svrhama ili postavljenim ciljevima.

Psihološka i moralna orijentacija, koja karakterizira onoga koji se upušta u proces oblikovanja ili transmutacije stvarnosti, odredit će hoće li magija koju pojedinac prakticira biti, prema srednjovjekovnim i renesansnim definicijama, »bijela« ili »crna«, »čista« ili »nečista«, »duhovna« ili »profana«. Uz rizik pojednostavljenja, možemo reći čak i to da se čovječanstvo, faktički, može podjeliti na tri općenite kategorije - »duhovni« čarobnjaci, »profani« čarobnjaci i žrtve.

Čarobnjak, bio on duhovni ili profani, preuzeo je aktivnu ulogu u svijetu u kojemu živi, te ga, sukladno tome, i transformira. Žrtva, naprotiv, ostaje pasivni, bespomoćni rob okolnosti. Treba, dakako, reći, da ove uloge nisu uvijek strogo određene, nepromjenjive i dosljedne. Profani čarobnjak, primjerice, može u određenim okolnostima biti duhovni, ili, pak, postati žrtvom. Nažalost, većini ljudi pripada, zapravo, uloga žrtve. Oni nisu sposobni oblikovati, a još manje kreirati svoju stvarnost. Naprotiv, svoju stvarnost prihvaćaju posredno - i, čineći tako, postaju njezini robovi.

Ova očigledno kontroverzna izjava može se pojasniti jednostavnom analogijom, onom o alkemičaru u njegovu laboratoriju. Metaforički rečeno, alkemičar u svome laboratoriju može, jednako tako, biti znanstvenik koji eksperimentira s nuklearnom fizijom i fuzijom. On može biti svatko od nas, pojedinačno ili kolektivno, eksperimentirajući s elementima u laboratoriju naših individualnih ili kolektivnih života. On može biti slikom zapadne civilizacije kao cjeline, u laboratoriju u kojemu se provodi onaj složeni ljudski eksperiment, poznatiji kao »povijest« ili »kultura«.

Alkemičar u svome laboratoriju, eksperimentirajući s elementima i spojevima, životinjama, biljkama i mineralima, može koristiti tehnike duhovne ili profane magije. Gledano izvana, procesi će se možda doimati istovjetnima. Međutim, gledano iznutra, njihove se dinamike umnogome razlikuju.

Profani se čarobnjak, ili alkemičar, nastoji ograditi od svoga eksperimenta i njime upravljati izvana. Nastoji nad njim zadobiti potpunu kontrolu, dok sam ostaje nedirnut i nepromijenjen. Sa svoga izdvojenog položaja, pokušat će silom, pa čak i na »neprirodan« način, podvrgnuti elemente eksperimenta svojoj volji. Stvarnosti će, time, nametnuti okvire i podjarmiti je, nerijetko pribjegavajući metodama koje su protuprirodne. On će zanemariti, možda se čak i ogriješiti, o hermetičko načelo harmonične međupovezanosti. A zato što se drži podalje od vlastitog eksperimenta, gajit će iluziju da energije i moći koje je oslobodio ili se njima poslužio, neće ni na koji način utjecati na njega osobno.

Tako smo izmislili strojeve - ne toliko da bismo uštedjeli vrijeme, koliko da bismo očuvali »dostojanstvo« i čiste ruke, i ogradili se od onoga što Yeats naziva »blatom i krvlju« ljudskoga postojanja. Tehnologija nam služi kako bismo potencijalno opasnu stvarnost držali na oku, istovremeno se od nje ograđujući. Skloni smo zanemariti činjenicu da sve naprave koje služe kako bi nas zaštitile, samo održavaju našu izolaciju. Postajemo, tako, poput čarobnjaka koji stoje unutar zaštitnih granica magičnog kruga. Ostane li taj krug nedirnut, prizvane sile doista neće moći izvršiti nikakav utjecaj. No, taj je krug i naš zatvor, koji ograničava našu sposobnost interakcije sa svijetom izvan njega. U želji da izbjegnemo svaki rizik, izlažemo se najvećoj od svih opasnosti - odricanju od čovječanstva.

Za razliku od profanog, duhovni čarobnjak, ili alkemičar, nastoji postati ono što je renesansni mag smatrao svojom dužnošću - pred-

met i cilj vlastitog eksperimenta. U njega on uranja i doživljava ga iznutra, puštajući ga da postane zrcalo njegove vlastite transformacije. Umjesto da procesom upravlja izvana, on mu nudi unutrašnje vodstvo, kako bi postao sastavni dio vlastita eksperimenta i kretao se zajedno s njim. On sam podvrgava se procesu primjene, prihvaćajući svaki rizik koji iz njega proizlazi. Ali, budući da je on sam predmet i cilj svoga eksperimenta, izbjegavat će svaku prisilu, svako nasilje i sve što je protivno prirodi. Renesansni je mag, tako, svoju djelatnost uspoređivao s onom botaničara ili vrtlara, koji poštuje prirodni poredak - pomažući prirodi u njezinom djelu, laskajući joj, hraneći je i nježno dovodeći njezine vlastite skrivene potencijale do zrelosti. Prema Paracelzusuovim riječima, »Alkemičar...budi ono što je u prirodi uspavano...« Ili, kao što je izjavio Giambattista Della Porta, nekoliko godina nakon Paracelzusuove smrti: »Djela Magije nisu ništa drugo doli djela Prirode... njihova se obzirna Magija može usporediti s bračnom vezom. Priroda je ona koja rađa, ali Umjetnost je ona koja njezinim plodovima priprema put.«

Bi li se ove mefafortčke paralele mogle izraziti nešto jasnijim psihološkim rječnikom? Odgovor na ovo pitanje može se, barem djelomice, ilustrirati koncepcijom osobnog »rasta« ili »zrelosti«. No, što točno podrazumijevamo pod »rastom« i »zrelošću«? Ustvari, čovjek »raste« i razvija se na dva osnovna načina.

Sukladno definiciji profane magije, čovjek može rasti akumulacijom. Drugim riječima, nečiji ego ostaje, takoreći, suštinski nepromjenjen, zadržavajući istu konfiguraciju. On jednostavno apsorbira iskustva - što više seksualnih osvajanja, što više putovanja, što više dobara. Zahvaljujući takvoj akumulaciji, ego se metaforički govoreći, progresivno širi i ispunjava; ali pri tome zadržava svoju prvobitnu konfiguraciju kojoj se iskustvo samo prilagodilo. S druge se strane nalazi pojedinac kojega je apsorbiralo iskustvo. Umjesto da iskustva »skuplja«, on dopušta da ga svako od njih modificira ili transformira. Svako novo iskustvo ili avantura za njega je internalizirano, tako da temeljna konfiguracija njegova ega neprestano mutira, mijenja oblik i adaptira se okolnostima ili kontekstu u kojima je smještena. Veličina i kvantiteta gube važnost u odnosu na transformaciju. Drugim riječima, turist postaje hodočasnikom.

Imajući na umu ovakvo razlikovanje, profani se čarobnjak može promatrati kao neka vrsta spremišta ili odlagališta akumulirane moći

i energije, koja se, prije ili kasnije, mora ispoljiti na bilo koji način. Primjer takvoga procesa jest Adolf Hitler. S druge strane, duhovni čarobnjak djeluje kao vodič ili kanal, postajući odrazom onih snaga koje je kroza se propustio. Takav je bio slučaj s pojedincima poput, primjerice, sv. Franje ili Buddhje, koji su doživjeli tradicionalno mistično obraćenje. Takav je, možda, bio i slučaj Gandhija ili Martina Luthera Kinga. Takav je, konačno, slučaj, sa svakim istinskim iscjeliteljem.

Ukoliko metaforičko razlikovanje na duhovne i profane čarobnjake može imati psihološke implikacije, ono, također, može imati i duboke teološke implikacije. Za hermetički orijentirane kršćane, ono definira temeljnu postavku o inkarnaciji. Takvog je mišljenja bio Charles Williams, pisac i teolog, koji je među svoje prijatelje ubrajao C. S. Lewisa i J. R. R. Tolkiena, a pripisuje mu se zasluga za obraćenje T. S. Eliota i W. H. Audena na anglikanizam.

Za Williamsa, kao i za ostale hermetičke mislioce, starozavjetni se Bog može smatrati nekom vrstom profanoga čarobnjaka, ili profanoga alkemičara. U tome svojstvu, on gleda na svijet kao na alkemijski eksperiment, iz kojega je sam izdvojen, od kojega se ograđuje i udaljava, netaknut i imun na sve što se u njemu zbiva. Sa svoje transcendentne pozicije, on orkestrira događaje poput lutkara ili kazališnog redatelja, intervenirajući doslovno kao deus ex machina, kada mu se to svidi, kako bi, primjerice, razdvojio Crveno more, iskušao Joba ili riješio stvar potopom, kada bi izgubio strpljenje. Kao u spektaklima Cecila B. DeMillea, on trguje blještavilom i moći i zapovijeda poslušnost da bi zadovoljio svoju hirovitost. Poput profanih čarobnjaka, on manipulira svojim eksperimentom izvana, kliještima upravljajući svojom kreacijom.

Prema kršćanskoj predaji, starozavjetni se Bog inkarnirao u čovjekovu obličju. Time je on, prema Williamsovu mišljenju, poput alkemičara ušao u vlastito djelo, postavši predmetom, ciljem i, ako je to potrebno, žrtvom vlastita eksperimenta. Umjesto da njime upravlja izvana, nastoji mu ponuditi unutrašnje vodstvo - dok, u isto vrijeme, u vlastitom tjelesnom biću doživljava izvorno iskustvo ljudskog obličja koje je sam stvorio. U stvari, on sudjeluje u svojoj kreaciji kako bi ona dobila vlastitu dušu i prestala biti pukom igračkom u rukama svemogućeg stvoritelja, kako bi konačno preuzela odgovornost koju za sobom povlači slobodna volja i etički izbor. Kako bi ob-

dario svoju kreaciju ovim nasljeđem, on joj se mora podjarmiti i dopustiti da od iste bude mučen, ukoliko je to smjer koji mu ona diktira. Na taj se način alkemijski eksperiment razvija i doseže svoju zrelost, pa čak i ako je cijena toga razvitka i zrelosti transformacija i žrtvovanje samoga alkemičara.

S ovakvog, teološkog gledišta, svrha je inkarnacije obdariti kreaciju vlastitom dušom, drugim riječima, slobodnom voljom koja se manifestira kroz žrvu njena stvoritelja. Na ovome počiva Novi zavjet i mogućnost otkupljenja. Kreacija više ne predstavlja starozavjetno kazalište lutaka, u kojemu lutkar orkestrira događaje i nameće pravila. Naprotiv, kreacija, obdarena slobodom i iz nje proizlazećom odgovornošću, sada govori u svoje ime.

Bez obzira na to prihvaćali ili ne ovakvo teološko gledište, dokaza o tome da je čovječanstvo izvuklo neku konstruktivnu korist od slobodne volje, otkupljenja ili mogućnosti otkupljenja, nema baš napretek. Dvije tisuće godina nakon događaja koji su navijestili dolazak takozvanog Novog poretka, čovječanstvo se nije, barem ne u značajnoj mjeri, približilo svome otkupljenju. Umjesto da pristane uz Krista i slijedi njegov primjer, zapadni je čovjek - od početka kršćanske ere, ali i ranije - bio skloniji Šimunu Magu, a hermetičku je misao prihvaćao na način kojim je svojim »uzorom« učinio ne Isusa, već Fausta. Povijest zapadne civilizacije je, u krajnjoj liniji, povijest čovjekovog puta ka »faustijanstvu«. Faust je vrhovni arhetip i avatar zapadnog čovjeka. Ali, Faust šesnaestog stoljeća, kao što smo već napomenuli, tražio je znanje izvan granica kršćanskog morala. Međutim, Faust dvadesetog stoljeća traga za znanjem - i moći - izvan granica svakoga morala i svih sustava vrijednosti. Ako snage koje je oslobodio mogu Fausta šesnaestoga stoljeća učiniti prokletim prema kršćanskim standardima, one snage koje su oslobodili njegovi moderni ekvivalenti povlače za sobom mnogo strašnije i opipljivije oblike prokletstva.

Figurativno i doslovno, srednjovjekovni i renesansni čarobnjaci djelovali su u zaštitnom krugu. Iz sigurnosti njegovih granica oni su, vjerovalo se, prizivali i kanalizirali snage i upravljali silama iz nebeskih ili paklenih sfera. Takve su snage uvijek predstavljale potencijalnu opasnost. Brojne narodne priče i legende govore o suviše ambicioznim čarobnjacima, žrtvama invociranih sila nad kojima su izgubili kontrolu - sila koje su probile granice zaštitnog kruga i uništile

ga. No, čak i ako čarobnjak uspije zadržati vlast nad silama koje je prizvao, njegov mu krug sigurnosti i zaštite jednako tako nameće ograničenja. On ne može zakoračiti izvan njegovih granica, a da pritom, barem u određenoj mjeri, ne postane žrtvom energije koju je oslobodio. Tako magični krug postaje zatvorom, izolirajući čarobnjaka iz stvarnosti koja leži izvan njegovih okvira - stvarnosti u kojoj se oslobođeni i moćni principi mogu neometano kretati.

Zar ovo nije metafora za našu civilizaciju u cjelini? Jer, naša kultura, tehnologija i njezini proizvodi predstavljaju neku vrstu magičnog kruga. Zatvoreni u navodnu sigurnost ovoga kruga, mi prizivamo moći apokaliptično destruktivnih potencijala. Svoj svijet zagađujemo plastikom i radijacijom, otrovnim kemikalijama i industrijskim otpadom. U zaštitnom okrilju svoga magičnog kruga, pripisujemo si božanske moći i vršimo eksperimente koji su protuprirodni - genetički inženjering, eksperimenti s nuklearnom fizijom i fuzijom, razvoj biološkog i kemijskog oružja. Poput dr Frankensteina, i mi stvaramo monstroznosti. Nerijetko pokazujemo sklonost da, poput nepažljivih čarobnjaka iz onih, naizgled naivnih priča iz starine, izgubimo nadzor nad snagama koje smo sami prizvali - kao što se, primjerice, dogodilo u Černobilu. Tada prestajemo biti čarobnjacima, bilo duhovnim bilo profanim, i postajemo žrtvama.

Pa čak i ako uspijemo ponovno zadobiti nadzor, magični krug tehnologije, koji je stvoren kako bi nas štutio, postaje naš tamničar. Tehnologija proširuje snagu i doseg naših ruku, ali ne i mudrost koja njima upravlja. Tako se zavaravamo misleći kako uživamo veću slobodu, dok se, ustvari, dobrovoljno podvrgavamo još gorem robovanju. Stavljamo se, sa stalno rastućom bespomoćnošću, na milost i nemilost autonomnih mehaničkih »sustava«, od klima-uređaja i umjetno reguliranih uvjeta u kojima živimo i radimo, do kompjuteriziranih mreža globalnih razmjera. A u svojoj ovisnosti o tehnologiji, postajemo sve nemoćniji, odričući se svake istinske moći i odgovornosti. Suvremeni je grad, za razliku od Petrograda ili Berlina u devetnaestom stoljeću, gotovo potpuno bespomoćan pred iznenadnim nanosima snijega. Već duže vrijeme slušamo ozbiljna upozorenja koja se tiču kompjuterskog terorizma: kompjuterski virus može stvoriti zbrku u životu pojedinca, ali i uzdrmati banke i multinacionalne tvrtke, pa čak i dovesti do ruba nuklearnog sukoba.

Posljedica svega je rastuća otuđenost i izolacija od stvarnosti koja nas okružuje. Postali smo suviše komotni, suviše zaštićeni i sve manje sposobni prihvatiti odgovornost za svoje vlastite živote, neprestano svaljujući krivnju na druge, jureći na sudove ne bismo li postigli kompenzaciju uvijek kada stvarnost probije čahuru naše egzistencije. Od svake povrede tražimo zaklon, a društvenu interakciju umatamo u groteskni jezik »političke ispravnosti«. Sve se više oslanjamo na »specijaliste« u tamnim odijelima, koji neprestano švrkljaju u našoj blizini, iščekujući da u našim životima nešto krene po zlu, ne bi li se nahranili na tuđoj nesreći. A postupajući tako, postajemo neizbježne žrtve manipulacije.

Ovakva manipulacija predstavlja sredstvo »pokretanja stvari«, a samim time i oblik magije. No, magija o kojoj je ovdje riječ razlikuje se od duhovne magije renesansnih hermetičara. Ona bi se prije mogla nazvati sitnim čarobnjaštvom, koje je bilo predmetom Agrippinih osuda, a koje je svoje pristalice našlo u brojnim malim Faustima u njihovim ograničenim i fragmentiranim domenama. No, takva magija, iako sitna i profana, nije ništa manje opasna i rasprostranjena, a svi mi predstavljamo njezine sadašnje ili buduće žrtve.

Stranice koje slijede odnose se upravo na ovu vrstu »magije«.

KONTROLA UMA

Između 1950. i 1953. godine, oružane snage petnaest zemalja, članica tada nedavno utemeljenih Ujedinjenih naroda, borile su se u jugoistočnoj Aziji protiv snaga Sjeverne Koreje i komunističke Kine. Vojsku Ujedinjenih naroda činile su britanske, francuske, kanadske, australske, grčke, južnokorejske i, u najvećem broju, snage Sjedinjenih država. Već u ljeto 1950. godine, tek mjesec dana nakon izbijanja sukoba, zapadni se svijet suočio sa zastrašujućim spektaklom. Zarobljeni američki vojnici davali su izjave za javnost u kojima su osuđivali bezumnu agresiju, odricali se svoje dotadašnje pripadnosti i uzdizali vrline i ciljeve svojih porobljivača. Za čitavog trajanja rata, pristizale su slične izjave od strane američkih vojnika. Nisu to bile izjave pripadnika britanskih, francuskih, kanadskih, australskih ili drugih snaga, niti pripadnika vojnog zrakoplovstva ili pješadije Sjedinjenih američkih država. Taj je fenomen karakterizirao vojsku Sjedinjenih država.

Naknadna je istraga iznjedrila barem djelomično objašnjenje. Disciplina unutar vojske Sjedinjenih država bila je zapanjujuće labava, posebice u usporedbi s onom britanskih i Commonwealth postrojbi. Moral je bio na alarmantno niskoj razini, a najveći broj pripadnika američkih postrojbi nije imao jasnu ideju o tome zašto, protiv čega, a u nekim slučajevima i protiv koga, se bore. Budući da je većina bolje obučениh postrojbi bila povjerena Njemačkoj, NATO-u i Zapadnom savezu, one u Koreji bile su na prilično nezavidnoj razini; 51% zarobljenih vojnika, pripadnika američke vojske, imalo je kvocijent inteligencije 89 ili niži, a 44% vojnika nije posjedovalo srednjoškolsko obrazovanje.

Iako su gore navedeni rezultati istraživanja kasnije poslužili kao opravdanje, neobjašnjive i zastrašujuće izjave zarobljenih vojnika,

bile su, za američku javnost i visoke dužnosnike, ponižavajuće. Jer, bilo je očigledno kako te izjave nisu bile posljedicom prinude - mučenja ili psihičkoga nasilja, već, naprotiv, dobrovoljni čin. »U samo četrdeset i osam sati ...neki su se od njih javili s neprijateljske linije, ogorčeno napadajući svoju vladu i domovinu, retorikom koja se može usporediti s onom Moskve i Pekinga«. Više od 70% svih američkih ratnih zarobljenika priznali su ratne zločine ili, pak, »potpisali peticije, pozivajući na okončanje američkog angažmana u ratu«. Doista, činilo se da su iskreno vjerovali u ono što su govorili. Što je još gore, »uznemirujuće velik broj zarobljenika ostalo je pri svome priznanju i nakon povratka u Sjedinjene Države. Očekivalo se, međutim, da će, čim stupe na američko tlo, odbaciti svoja uvjerenja«.

Početni šok pretvorio se u skandal, čemu su uslijedile optužbe za izdaju. Tek je kasnije postalo jasno da je u pitanju nešto suptilnije od uobičajene brutalnosti, a ne može se označiti izdajom. Odbjegli i oslobođeni zarobljenici prestravili su javnost svojim pričama - javnost koja još uvijek nije imala sluha za psihologiju i koja je živjela u uvjerenju da je karakter pojedinca točno određen i nepromjenjiv entitet. Procurile su informacije o metodama poput senzorne deprivacije, Pavlovljevog uvjetovanja i čitavog spektra drugih metoda, kojima je nečiju osobnost bilo moguće transformirati do stupnja koji se do tada činio nezamislivim. U jednom novinskom članku iz rujna 1950. godine, autor, koji je ustvari bio »propagandist CIA-e«, skovao je izraz »pranje mozga« (»brainwashing«). Time je u engleski jezik ušla nova riječ, a u javnu se svijest uvukao novi strah.

Činjenica da se neprijatelj mogao služiti i takvim sredstvima kao što je pranje mozga, učinila ga je još opasnijim i pojačala opću paranoju i strah od komunizma koji su obilježili rane pedesete. Bio je to neprijatelj s kojim se, za razliku od nacista i Japanaca, nije uvijek mogla voditi otvorena borba. Bio je to neprijatelj koji se mogao podmuklo infiltrirati, ne samo u društvo, već i u sveto i nedodirljivo područje uma i psihe pojedinca - služeći se nekom vrstom mesmerizma ili hipnoze, kako bi uspostavio vlast nad nečijom dušom. Hollywood je u ovom novom izvoru straha pronašao svoje nadahnuće. U brojnim znanstveno-fantastičnim filmovima iz toga razdoblja, kao što je, na primjer, *Invazija tjelokradica* (*Invasion of the Bodysnatchers*), komunist je alegorijski izjednačen s nekim »stranim bićem«, koje je moglo »obuzeti« ili »podvrći svojoj volji« nečijeg susjeda, ili, pak, člana obitelji.

Javnost je tek kasnije shvatila kako Hollywood nije bila jedina ustanova koja je iz pranja mozga i kontrole uma crpila svoje nadahnuće. Bila je tu i CIA. Suočena sa sramotnim izjavama američkih ratnih zarobljenika, CIA je u početku pokazivala zbnunjenost.

Kemičari CIA-e konzultirali su stare godišnjake, ne bi li u njima pronašli podatak o kakvom vješticijem otrovu, koji je mogao objasniti ono što se zbivalo; arhivisti su, u potrazi za rješenjem, pregledavali zapise s inkvizicijskih suđenja; orijentalisti su tražili ključeve na svome području; arabisti na svome. Ništa - baš ništa nije upućivalo na to kako su Sjevernokorejanci postizali takvu bizarnu suradnju i koja je metoda osiguravala njeno trajanje.

Prema jednom izvješću CIA-e iz 1950. godine, priznanja su se mogla objasniti samo »reorganizacijom i preusmjeravanjem umova davatelja priznanja«.

U izvješću dalje stoji:

Postoji adekvatno povijesno iskustvo koje nas navodi da zaključimo kako se temeljne promjene u funkcionalnoj organizaciji ljudskoga uma ne mogu postići tradicionalnim metodama fizičkog nasilja - ono, u najvećem broju slučajeva, postiže nevoljno i privremeno pokoravanje i, što je još važnije, ostavlja svoje tragove na žrtvi. Stoga je potrebno razmotriti novije ili suptilnije tehnike...

Još u travnju 1950., CIA je započela niz projekata u svrhu istraživanja tehnika kontrole uma. Godine 1953., ovi su projekti združeni u jedinstveni program pod nazivom MKUltra, koji je djelovao sve do 1973., kadaje, barem službeno, okončan. No, bilo bi naivno pretpostaviti da se istraživanje nije nastavilo pod drugim nazivima, ili u okrilju nekih drugih institucija.

Jedan od najranijih CIA-inih projekata odnosio se na »istraživanje ...znanstvenih metoda i znanja koji bi mogli utjecati na promjenu stavova, uvjerenja, misaonih procesa i obrazaca ponašanja agenata. Ovo uključuje i primjenu provjerenih psihijatrijskih i psiholoških tehnika, kao i primjenu hipnoze u kombinaciji s drogama.«

Brojna su se istraživanja posvetila potrazi za »čudotvornom drogom«, koja bi psihi pojedince učinila osjetljivom za najrazličitije utjecaje. Iako ta informacija nikada nije bila javno obznanjena, tajne su službe znale da je, tijekom rata, SS provodio neuspješne eksperimente s meskalinom na zatočenicima u koncentracijskim logorima. Nešto više uspjeha imala je OSS, prethodnik CIA-e, u eksperimenti-

ma s kanabisom. Kasnija su istraživanja proizvela sodium pentotal, također poznat kao »serum istine«, koji se danas naširoko primjenjuje na pojedincima nespremnim na suradnju. Potraga za drugim korisnim drogama odvela je operative CIA-e duboko u džungle Srednje i Južne Amerike. Tamo su otkrili različite vrste »psihotropnih biljaka«, koje su, kao i kemijski sintetizirane tvari, upotrijebili u svojim istraživanjima. Godine 1953., CIA je započela prvi u dugom nizu eksperimenata s LSD-om.

Nakon Drugog svjetskog rata, nurnberški je tribunal sedmoricu nacističkih liječnika zbog njihovih eksperimenata osudio na smrt. Tribunal je potom objavio »Kodeks znanstvenih istraživanja«, u kojemu, ukratko, stoji: »Istraživači moraju dobiti dobrovoljni pristanak svih subjekata; rezultati eksperimenata moraju biti od opće društvene korisnosti, ako ne postoji drugi način za njeno postizanje; istraživači ne smiju provoditi ispitivanja ukoliko postoji opasnost od smrti ili teške ozljede, »osim« u slučaju kada se eksperimentu podvrgavaju sami liječnici.«

Godine 1956., United States Department of the Army objavio je vlastito izvješće, prema kojemu: »'Pranje mozga' predstavlja dugotrajni psihološki proces, s ciljem brisanja dotadašnjih uvjerenja i predodžbi pojedinca, kako bi ih se zamijenilo novima. To je krajnje nasilni postupak koji se protivi općeprihvaćenim načelima medicinske etike.«

Ovakve zabrane nisu uspjele zaustaviti istraživanja. Naprotiv, ona su svoj vrhunac doživjela šezdesetih godina, tijekom rata u Vijetnamu, kada su poprimila neviđene razmjere. U logističkom pogledu, sukob u jugoistočnoj Aziji donio je mnoge prednosti, jer su vojnici Vietkonga i Sjevernoga Vijetnama poslužili istraživačima kao neiscrpni izvor onoga što je CIA eufemistično nazvala »potrošnim materijalom«. Ukupni gubici među vojnicima koji su činili taj »potrošni materijal« vjerojatno nikada neće biti poznati. U svakom slučaju, mnogi su od njih pronašli smrt, a na njima provedeni eksperimenti mogli su se usporediti s onima u Dachauu. Opravdanje za takve eksperimente proizlazilo je iz izjava poput one dr Ernesta Dichtera, uglednog znanstvenika na području bihevioralne analize i studija motivacije, koji je, 1960. godine zaključio: »Tek sada postupno postajemo svjesni toga da smo ušli u doba psihologije. Pretvaramo se da vodimo bitku s pomoću raketa i hidrogenskih bombi, dok se čitavo

vrijeme, u pozadini, vodi stvarna bitka, tihi rat za zaposjedanje ljudskih umova.«

Kultovi i manipulacija

Ne znajući za CIA-ine vlastite eksperimente na području kontrole uma, zapadna je javnost, tijekom pedesetih, pranje mozga smatrala nečim jedinstvenim i neposredno vezanim isključivo za komunizam. Tek su se kasnije tehnike pranja mozga razotkrile kao nešto što je u povijesti bilo dobro poznato. U prošlosti su se takve tehnike obično vezivale uz religiju a posebice uz vjerski fanatizam - asatine ili hašišime tijekom križarskih ratova, thuge u Indiji, ili pristalice Mahdija u Sudanu krajem devetnaestoga stoljeća. Opća fragmentacija znanja onemogućila je znanstvenicima iz pedesetih godina da uoče suštinski istovjetnu psihološku dinamiku u tako različitim sferama kao što su radikalna teologija i politička ideologija.

Tijekom šezdesetih godina, javnost je postala prijemčivija za psihološka gledišta. Od tada su se pranje mozga, psihološka manipulacija i kontrola uma vezivali prvenstveno uz ekstremne religiozne sekte i kultove. Danas takvi izrazi prizivaju u sjećanje osobe poput Charlesa Mansona, velečasnog Jima Jonesa ili Davida Koresha. Ljudi će pomisliti na udruženja poput Process-a, zlokobne sekte s kojom je, tijekom šezdesetih godina, navodno bio povezan Manson, ili Aum Shinri Kyo sekte u Japanu, ili švicarsko-kanadskog Reda sunčevog hrama.

Tako se izraz »pranje mozga«, koji se prethodno vezivao isključivo s »komunističkom napasti« tijekom rata u Koreji, postupno počeo vezivati uz sekte i kultove. Šezdesetih je godina skovan i izraz »mind-fucking«, ne kao usputna opscenost, koju je generiralo opće nezadovoljstvo toga razdoblja, već, naprotiv, kao precizna oznaka za proces psihološkog silovanja ili zlostavljanja - nasilne »penetracije« u um drugoga čovjeka, i čina njegova »zaposjedanja« kao posljedica »predaje«.

Ono što se šezdesetih godina doimalo novim i zapanjujućim, devedesetih je postalo tragičnom svakodnevicom. Gotovo da ne prođe ni tjedan bez kakvoga novinskog članka ili televizijskog izvješća koji razotkrivaju destruktivne aktivnosti ovog ili onog kulta ili sekte. Fenomen transformacije senzibilnih pojedinaca u zombije - zombije

s blaženim serafinskim osmjehom, ali ipak zombije - uvijek budi zanimanje i brojna pitanja, kao i razlozi koji tjeraju ljude da se podvrgnu takvoj vrsti psihičkog samoodricanja.

Sekte i kultovi nisu privlačni samo usamljenima, odbačenima ili neprilagođenima, već i pojedincima s osjećajem vlastite inferiornosti ili beznačajnosti. Ali, jednako su tako ranjivi i sasvim »zdravi« pojedinci. Sekte i kultovi nude privid smisla, svrhe i smjera, koje je mnogim ljudima teško pronaći negdje drugdje ili u sebi samima. One nude utočište za usamljene - iluziju pripadanja, obitelji, zajedništva, djelovanja usmjerenog ka nekom višem cilju. Značajnu ulogu ovdje igra laskavo uvjerenje o vlastitoj »posvećenosti u tajnu« - biti jedan od izabranih jača u takvim osobama osjećaj zadovoljstva i nadmoći koji ih opija.

Sve ovo, međutim, služi kao mamac. Kada je jednom plijen ugrabljen, nad njim je moć potpuna. Osjećaj jastva sistematično se briše i zamjenjuje identifikacijom s grupom i ovisnošću o grupi koja predstavlja podjarmljeno, ropski ponizno jedinstvo. Buntovni pojedinci drže se na lancu suptilnim ili eksplicitnim prijetnjama. Zbog straha od fizičkog i psihičkog nasilja, odbacivanja, isključivanja ili protjerivanja iz zajednice u skladu s izvornom definicijom ekskomunikacije, oni će ostati poslušnima. Za pojedinca čije je samopouzdanje već uzdrmano, mogućnost takvoga izopćenja povlači za sobom osjećaj usamljenosti, tjeskobe i mraka zastrašujućih razmjera. Žrtve će, također, biti redovito opremane nekom vrstom »mehanizma samouništenja«, koji djeluje na način sličan uobičajenim predodžbama o vudu. Pojedinaac je uvjeren da će svaka neposlušnost ili zastranjivanje rezultirati nekom vrstom prokletstva ili osobnog debakla; a nespособnost da se othrvu takvome uvjerenju, pretvorit će isto u proročanstvo koje se bezuvjetno obistinjuje. Takvim se metodama briše razlika između gurua i Fuhrera - između učenika i roba.

Opasnosti koje za sobom povlače sekte i kultovi nisu, naravno, novoga vijeka. Kultovi i sekte postoje već tisućljećima. Danas se na njih obraća više pozornosti djelomice zato što se tako oštro suprotstavljaju svijetu kojim dominira znanstveni racionalizam. Njihova je popularnost porasla zbog sve očiglednijeg raspadanja tradicionalnih društvenih jedinica, kao što su obitelj i zajednica. No, tijekom posljednjeg desetljeća, opasnost od pranja mozga sve se jasnije počela ogledati i u drugim fenomenima. Kako se približava treće tisućljeće,

razlika između sekte ili kulta s jedne strane, i vjerskog fundamentalizma s druge, sve se više zamagljuje. Doista, mnogi su kultovi i sekte samo manifestacije vjerskog fundamentalizma, a svaki pokušaj da ih se razlikuje suštinski je arbitraran.

Viđen kao moguća prijetnja liberalnoj zapadnoj civilizaciji, islamski fundamentalizam neprekidno zaokuplja pažnju javnosti. Sjetimo se samo onih desetina tisuća dječaka, koji su za ajatolaha i njegovu teokraciju u Iranu spremno marširali minskim poljima, uvjereni kako će im smrt na bojištu smjesta osigurati mjesto u raju. Sjetimo se libanonskih i izraelskih bombaša-samoubojica, koji su dobrovoljno srljali u smrt, sa žarom japanskih kamikaza tijekom Drugog svjetskog rata. A oni među nama, koji imaju makar malo sluha za književnost, kulturu i autonomiju kreativne imaginacije, sjetit će se *fatwe* podignute protiv Salmana Rushdieja i njegovih *Sotonskih stihova*. Smaknuće nije legitiman oblik kritike.

Pa ipak, islam nema monopol na takvu fanatičnu odlučnost. Indiju su preplavile legije militantnih hinduskih fundamentalista. Židovski je fundamentalizam dobio novu snagu, najdramatičnije se manifestirajući u ubojstvu Yitzaka Rabina. U Sjedinjenim Državama divlja kršćanski fundamentalizam, pred čijim se objavama i ekstravagancijama druge religije doimlju krotkima. On je iznjedrio i takve kadrove kao što je samoprovzvana »milicija«, odgovorna za eksploziju u zgradi federacije u Oklahoma Cityju. Njime je prožeta i Republikanska stranka, koja se poziva na svoje »evanđeosko pravo«. On nadzire radijske i televizijske postaje i ima odlučan udio u medijima, uključujući i tiskovne. On naručuje ubojstva liječnika u klinikama za pobačaj. On zagovara zabranu i spaljivanje nepodobnih knjiga, kao što su to činili pristalice nacional-socijalizma. A ponekad, usprkos svojoj suštinskoj netoleranciji, stvara čak i bizarne saveze s fundamentalističkim pokretima drugih religija. Tako je, primjerice, stvoreno udruženje poznato pod nazivom Židovi za Isusa. Ili, pak, židovski fundamentalisti u Izraelu uspostavljaju suradnju s kršćanskim fundamentalistima u Sjedinjenim Državama, sanjajući o obnovi Jeruzalemskog Hrama.

Dinamika vjerskog fundamentalizma u svojoj je biti istovjetna s onom sekti i kultova. Ona počiva na istoj temeljnoj postavci - o polaritetu između izabranika, koji će biti spašen, i ostatka čovječanstva. Tako se David Koresh i njegova sljedba u Waco-u može označiti sek-

tom ili kultom, ali, jednako tako i oblikom židovsko-kršćanskog fundamentalizma, kao, uostalom, i Crkva ujedinjenja velečasnog Sun Myung Moona (The Unification Church of the Revd Sun Myung Moon). Udruženje Aum Shinri Kyo u Japanu, odgovorno za napade otrovnim plinom u podzemnoj željeznici, općenito se opisuje kao sekta, no, njegova je orijentacija bliža onoj apokaliptične fundamentalističke religije. U vakuumu koji je nastao nakon pada komunizma, Rusiju su preplavile sekte i kultovi, samoprozvani spasitelji i mesije, koji pokazuju jednako fundamentalističku tendenciju.

Razvijene zemlje Zapada ne pokazuju pretjeranu sklonost spram sekta i kultova. Jednako tako nije poželjan ni fundamentalizam, osim u nekim dijelovima Sjedinjenih Država gdje je poprilično uzeo maha. S druge strane, hvali se i podržava nešto tolerantnija i dobroćudnija struktura organizirane religije. Primjeri »glavne struje« kršćanstva, poput Anglikanske ili Rimokatoličke crkve, uzdižu se kao bastioni umjerenosti, morala i »obiteljskih vrijednosti« i čuvari najviših etičkih načela. Pa ipak, treba imati na umu da je gotovo svaka velika svjetska religija - posebice one utemeljene na monoteizmu - prošla, i može proći opet, kroz razdoblje fundamentalističkog zanosa, netrpeljivosti i slijepe privrženosti. Treba, također, držati na umu, da je svaka velika svjetska religija započela kao sekta ili kult. Za one koji su živjeli u vrijeme njezina osnivanja, predstavljala je jednaku prijetnju kao kultovi i sekte današnjice.

Organizirane religije današnjice, ma koliko liberalne i elastične one bile, zadržale su tragove svojih korijena kao kultova i sekta. Njih je moguće prepoznati u psihološkoj manipulaciji, mašineriji grijeha i krivnje, emocionalnom ucjenjivanju i koncepciji nagrade i kazne. Rimokatolička crkva možda više neće moći zagovarati rat do istrijebljenja, poput albižanske vojne protiv katarske hereze u trinaestom stoljeću, niti će njezini inkvizitori imati onu stravičnu moć u svojim rukama kakvu su imali u prošlosti. Ali, uplitanje Rima u pitanja kao što su prava žena, razvod braka, kontracepcija i pobačaj, može još uvijek utjecati na svijest milijuna ljudi i predstavljati kamen spoticanja na konferencijama Ujedinjenih naroda. Unatoč pojačanoj sekularizaciji društva, Crkva u Irskoj još uvijek vrši značajan utjecaj u pitanjima braka; a političari koji pokušavaju opravdati spolne odnose svećenika mogu svojim izjavama srušiti vladu. Što se protestantizma tiče, Cromwellov je lovac na vještice možda stvar prošlosti, poput in-

stitucionaliziranih ubojstava u Salemu u sedamnaestom stoljeću. No, nedavne 1995. godine, canterburyjski je nadbiskup, govoreći u ime Anglikanske crkve, izjavio kako osobe koje žive u izvanbračnoj zajednici moraju podnositi psihološki teret »života u grijehu«.

POLITIČKA MANIPULACIJA

Iako je psihološka manipulacija sa stvarnošću prisutna u sferi religije, ona je u jednakoj mjeri prisutna u politici. Doista, obrazovana je javnost upoznala nove dubine političkoga cinizma. Profesionalni političar postao je, vjerojatno, najprezrenijom i najnepovjerljivijom figurom modernoga društva. Tome je, djelomice tako, zbog činjenice da se većina suvremenih političara, za razliku od velikog broja glasača kojima se obraćaju, ne može pohvaliti dobrim obrazovanjem i psihološkom istančanošću. Glasači su prečesto bili žrtvama grube i besramne manipulacije, da bi tako olako dopustili zloporabu svoga povjerenja.

Politička propaganda stara je koliko i sama politika. Ako je prostitucija najstariji zanat, tada politički propagandist stoji odmah iza nje - ukoliko i njega ne smatramo nekom vrstom prostitutke. Motivi političkoga propagandista često su krajnje nečasni a njegove metode u najmanju ruku sumnjive, no, u svojim se nastojanjima on ponekad uzdiže iznad njih. Najranija umjetnost bila je u službi religije, no, najranija svjetovna umjetnost služila je, nesumnjivo, političkim ciljevima. Drevni babilonski ep o stvaranju, *Enuma elish*, prvenstveno je religijsko djelo, ali ne i lišeno svoje političke svrhe uzdizanja babilonskog vrhovništva nad suparničkim gradovima-državama. Homerova *Ilijada* i *Odiseja* može se promatrati kao djelo političke propagande, evokacija nekadašnje slave Trojanskog rata u svrhu jačanja ksenofobičnog ponosa i žara u Grka. Vergilijeva *Eneida* spjevana je u slavu novoutemeljenog Rimskog carstva i posinka Julija Cezara, Oktavijana, koji se upravo prozvao Augustom. Vergilije je i sam osjećao da je njegovo djelo isuviše prožeto motivima osobnoga probitka, te ga je namjeravao uništiti. To bi doista i učinio da ga od toga nauma nije osobno odvratilo novi car. U drevnoj pretkršćanskoj Irskoj, sage o

Cuchulainu i ratnicima Crvene grane predstavljale su, također, oblik političke propagande, koja je uzdizala kraljevstvo Ulstera i njegovu premoć nad suparničkim kraljevstvima Munstera, Leinstera i Connaughta.

Elementi političke propagande prisutni su i u djelima Dantea i Chaucera, kao i u Shakespeareovim povijesnim dramama, namijenjenima veličanju Elizabete I i isticanju njezina prava na englesko prijestolje, a samim time i diskreditiranju njezinih protivnika. *Henrik V* možda je jedno od najznačajnijih djela takve vrste ikada napisano, ali ono je, također, i jedno od najčuvenijih djela političke propagande; sir Laurence Olivier upotrijebio ga je upravo u tu svrhu u svome proslavljenom filmu iz 1945. godine. Osoba Henrika V mogla bi se, tako, veličati u političke svrhe, iako se, možda, umnogome razlikovala od stvarne povijesne osobe. Slično bi se moglo primijeniti i na Rikarda III, koji doista i nije bio onaj grbavi zlikovac i makijavelistički ubojica iz Shakespeareovih drama. Iako nije bio svetac, Rikard III vjerojatno nije bio ništa gori od svojih suparnika. No, Shakespeare je dao sve od sebe ne bi li ga ocrnio, jer je to zahtijevala politika elizabetinske Engleske. Zahvaljujući Shakespeareu, Rikard III je u takvom obličju preživio sve do danas.

Tijekom devetnaestog, a posebice dvadesetog stoljeća, političku su propagandu modificirala mnoga značajna zbivanja. Do tada obespripravljani slojevi društva, površno obrazovani i polupismeni, počeli su stjecati sve veću političku moć. U isto vrijeme, napredak na području komunikacija i uz nju vezane tehnologije, postavio je zahtjev za još rafiniranijim manipulativnim tehnikama u svrhu privlačenja nove publike. Tijekom Prvog svjetskog rata, propaganda je još uvijek bila prilično troma i vrlo često kontraproduktivna. Tridesetih je godina, međutim, propaganda prepoznata kao toliko moćno sredstvo manipulacije, da joj je Treći Reich odlučio posvetiti čitavo ministarstvo; Joseph Goebbels, nacistički ministar propagande, bio je jedan od najviših dužnosnika u hijerarhiji nacional-socijalističke partije.

Nacistička se propaganda kretala između krajnje grubog i grotesknog i perverzno suptilnog. Ponekad je bila oboje istovremeno. Jednu je krajnost predstavljao radio; zvučnici postavljeni na svakom uglu tresli su se od Hitlerova glasa. Na taj je način, kao što je primijetio jedan komentator, Fuhrer stekao neku vrstu ersatz božanstvenosti, postavši, »ako ne sveznajućim, a ono barem sveprisutnim«. Drugu

krajnost predstavljala je eksploatacija novoga medija - filma - koji se u to vrijeme ubrzano razvijao. Zloglasni propagandni film, naslovljen *Jud Suss*, na suptilan je način izjednačio židove sa štetočinama. U publici je izazvao gađenje prizorom štakorskih hordi koje su se natiskale na ekranu, da bi ovaj prizor naglo zamijenila scena koja prikazuje židove u pretrpanim ulicama geta. Još impresivniji bio je film *Trijumf volje*, Leni Riefenstahl, koji je ujedinio veličanstvenu filmsku tehniku s mračnom i zlosretnom tematikom, i koji čak i danas izaziva žestoke rasprave. Uvodna scena, koja bilježi Hitlerov dolazak zrakoplovom na skup u Nurnbergu, često se naziva remek-djelom u umjetnosti manipulacije. Još i danas, šezdeset godina poslije, ona zrači hipnotičkom i zlokobnom moći. Tridesetih godina, njezina je moć bila još snažnija. Zrakoplov je tada još uvijek bio novost, i samo je nekolicina ljudi mogla sebi priuštiti putovanje zrakom, a samo se mali broj državnika redovito koristio tim prijevoznim sredstvom. Za izvornu publiku Riefenstahlina filma, Hitlerov pogled na Nurnberg, prilikom slijetanja njegova zrakoplova, zasigurno je oduzimao dah - bila je to perspektiva boga. A Fuhrerov silazak s nebesa mogao se usporediti s veličanstvenom slavodobitnošću nekog božanstva iz Wagnerove opere. Naravno, nitko nije znao da se Hitler na smrt bojao letenja.

Propaganda, međutim, nije jedini oblik političke manipulacije. Postoje, također, i provjerene metode koje uključuju provokatore i ono što se danas naziva »prljavim trikovima«. Kao i sama propaganda, i ove metode sežu daleko u prošlost. I one su, kao što je to slučaj s propagandom, dobile novu dimenziju u Europi devetnaestoga stoljeća, za Metternichove vlasti koja je uslijedila nakon Bečkog kongresa, 1815. godine. U Rusiji, sedamdeset i pet godina prije revolucije 1917., *agent provocateur* postao je sveprisutnom pojavom, toliko uobičajenom da se pretvorio u farsu. Ohrana, carska tajna policija, kao i subverzivne ili terorističke organizacije, imale su običaj infiltrirati se u neprijateljske redove u cilju sabotiranja njihovih aktivnosti. Policijski agenti svakodnevno su inscenirali događaje sračunate kako bi diskreditirali revolucionarni kadar, ne ustežući se, pri tome, od napada na niže dužnosnike, podmetanja bombi ili ubojstava nedužnih prolaznika. Istim su se sredstvima služili i teroristi, koji su, osim toga, bili spremni žrtvovati vlastite članove, ne bi li Ohranu* prikazali još brutalnijom. Brojni su

pojedinci djelovali kao dvostruki ili, čak, trostruki agenti, istovremeno stavljajući svoje usluge, kako u službu policije, tako i revolucionarnih udruženja, obično na štetu obiju strana.

Kao primjer »prljavoga trika« iz carističkog razdoblja možda će najbolje poslužiti jedna od najzloglasnijih i najopsemijih publikacija koja je ikada izašla u javnost, naslovljena *Protokoli sionskih mudraca*. Ovaj dokument, koji, navodno, razotkriva tajni plan o svjetskoj dominaciji od strane »međunarodne židovske zavjere«, prvi je put objavljen 1903. godine. Njegov je cilj bila galvanizacija anti-semitskog raspoloženja. Dokument se već dugo smatra krivotvorinom, doista, takvim je proglašen gotovo odmah nakon svoga pojavljivanja. Sastavio ga je jedan pripadnik Ochrane, koji je svoje podatke izvukao iz ranijih, nešto pitomijih, nežidovskih izvora, kao što su francuski satirični traktati iz sredine devetnaestoga stoljeća, kvazi-masonski materijal, a možda i dokumenti izvornog, ali u svakom slučaju nežidovskog, tajnog društva. No, kako bilo, stoljeće nakon toga *Protokole sionskih mudraca* spremno je prigrlilo nacistički tabor, kao i brojne druge desno orijentirane organizacije širom svijeta, uključujući i neke u Britaniji i Sjedinjenim Državama. Čak i danas postoje fundamentalističke, desničarske i/ili anti-semitske organizacije, koje objavljuju i propagiraju *Protokole*, kao autentično svjedočanstvo o »međunarodnoj židovskoj zavjeri«.

Nacisti su iz ruskih izvora - ne samo od strane starog carskog režima, već i od boljševičkog, koje ga je naslijedilo, naučili mnogo toga. Lenjin i Staljin upoznali su ih s prednostima imidža »socijalističke radničke« partije. Naučili su sve sofisterije masovne manipulacije. Uspjeli su uvjeriti ljude u nužnost međusobnog špijuniranja, stvorivši, tako, ozračje posvemašnje paranoje, nepovjerenja i straha, i učinivši sebe jedinim izvorom sigurnosti i utjehe. A upravo se nacistima treba pripisati možda i najprljaviji od svih »prljavih trikova« u zapadnoj povijesti. 27. veljače, 1933. godine, tajanstveno je izgorjela zgrada njemačkoga Reichstaga. Danas se općenito smatra da je požar bio podmetnut od strane nacističkih provokatora, no, taj se čin u ono vrijeme sasvim lako mogao pripisati komunističkim agitatorima, protiv kojih je sada svaka Hitlerova akcija bila opravdana. Sljedećeg jutra, više od četiri tisuće komunističkih funkcionara bilo je uhićeno, zajedno s brojnim intelektualcima koji su se protivili režimu. Samo jednim udarcem, požar u Reichtagu otvorio je put Hitlerova uspona ka apsolutnoj moći.

John Kennedy i Richard Nixon: pobjeda imidža

Eksploatacija radija i filma, otkrila je, u razdoblju između dva rata, a posebice nakon 1945. godine, nove mogućnosti političke manipulacije. U godinama koje su uslijedile nakon Drugog svjetskog rata, televizija je izronila kao najmoćniji i najutjecajniji masovni medij u povijesti čovječanstva, moćniji negoli je to u prošlosti bilo slikarstvo, a njezina sposobnost političke manipulacije svojevremeno je iskorištena na do tada neviđen način.

Na to je, međutim, trebalo pričekati još petnaest godina. Konačno, tijekom predsjedničke kampanje koja se 1960. godine vodila u Sjedinjenim Državama, Richard Nixon i John Kennedy, kao dvojica kandidata, vodili su prvu predsjedničku raspravu koju je prenosila televizija. Nixon je već tada bio osoba koju je javnost dobro poznavala u funkciji dopredsjednika države za vrijeme Eisenhowerova mandata. Prije toga, svoj je ugled izgradio tijekom zloglasnog McCarthyjeva razdoblja - kao antikomunist čija se gorljivost mogla usporediti s onom lovca na vještice. Kennedy, tadašnji senator iz Massachusettsa, bio je prilično nepoznat, no, uvijek se mogao osloniti na ogroman utjecaj i financijske izvore njegove obitelji, kao i na vlastiti status ratnog heroja.

Televizijska rasprava između dvojice predsjedničkih kandidata ušla je u povijest, određivši nove smjernice u razvitku zapadne politike, i medija kao neizostavnih čimbenika u političkim procesima. Ubrzo je postalo jasno kako su razmatrana pitanja, kao i stavovi kandidata, manje važni od onoga što će se kasnije nazvati »imidžem«. Kennedy i njegov stožer bili su svjesni ove prednosti, stoga su većinu svojih napora usmjerili u tom pravcu. Tako su Kennedyjevi nastupi pred kamerama pomno pripremani, ne bi li glasačima bio prikazan u najpoželjnijem obličju. Uskoro je Kennedy postao utjelovljenjem svega onoga što je Amerika željela biti i svega onoga što je željela vidjeti u svome vođi. On je bio mlad, zgodan, šarmantan, samouvjeren, zdravih načela - sveamerički »dečko iz susjedstva«, s razbarušenom kosom, razoružavajućim osmjehom i besprijekornim ratnim dosijeom koji mu služi na ponos.

Nixon, koji na »imidž« nije polagao preveliku pažnju, predstavljao je antitezu Kennedyjevih osobina - nabusit, podmukao, prevrtljiv, neprivlačnog osmjeha. Kennedy je govorio jasno i razgovijetno - Nixon je mumljao. Kennedy je, s impresivnom histrionskom

vještinom, gledao ravno u kameru - Nixon je skretao pogled, što nipošto nije ulijevalo povjerenje. Kao posljedica, Nixonov je ugled toliko opao, da su ga počeli izjednačavati sa »shyster-ima«, propalim odvjetnicima ili, još gore, s najprezrenijima među Amerikancima, prodavačima rabljenih automobila. Ubrzo su počele kružiti fotografije toga čovjeka neprivlačnih zuba i pogleda koji je odavao varalicu, s natpisom, »Biste li kupili rabljeni automobil od ovoga čovjeka?« Odgovor američke javnosti bio je očigledan.

Nakon televizijske rasprave, pala je i konačna odluka. Činjenica da je Kennedy nakon sprovedenih izbora izvojevao tek malu prednost, upućivala je na zaključak da je čimbenik koji je odigrao presudnu ulogu u biračkom tijelu bio njegov televizijski imidž. Naravno, teško da bi itko mogao požaliti zbog ovakvih rezultata manipulacije javnošću. Da je 1960. godine Nixon izabran za predsjednika, Sjedinjene Države doživjele bi mnoge promjene, i to, nesumnjivo, na gore. Ne treba, međutim, ni reći, kako je i sam Nixon bio žrtva manipulacije. Protivnik ga je nadigrao u vlastitoj igri, u mediju kojemu je bio nesklon. No, bila je to lekcija koju je, od tada nadalje, svaki političar morao dobro naučiti.

Od predsjedničkih izbora 1960. godine naovamo, mediji će igrati sve važniju ulogu u politici i političkom imidžu; politika će uskoro uključiti i ono što američki propagandisti nazivaju »perception management« - eufemizam koji, međutim, otkriva više negoli skriva. Vrijedi pobliže razmotriti dva slučaja u kojima je vješti »management« doista uspio dramatično promijeniti percepciju javnosti i transformirati društvenu i političku povijest. Prvi primjer odnosi se na manipulativne tehnike profane magije, iskorištene u svrhu suštinski hvalevrijednih ciljeva. Drugi primjer, međutim, nema takvo opravdanje.

Građanska prava u Sjedinjenim Državama

Pokret za prava građana američkoga Juga doživio je svoj vrhunac sredinom pedesetih godina. Započeli su marševi slobode, sastanci u segregacijskim restoranima i trgovinama, kao i bojkoti i demonstracije. Bilo je i proračunatih provokacija, kako od strane crnaca, tako i od strane liberalnih simpatizera među bijelcima. Sjevernjaci su postajali sve svjesniji situacije na Jugu, gdje je medijska prisutnost

izazivala antagonizam i posramljenost. Međutim, sve do 1964., Pokret za prava građana nije uspio polučiti nikakve značajnije rezultate, već je samo ojačao ionako prisutno ogorčenje i netrpeljivost. Iako su Sjevernjaci bili šokirani i zgranuti brutalnostima kojima su ih zatrpavale televizija i novine, sve se to činilo isuviše udaljenim da bi predstavljalo opipljivi problem, kao da je bila riječ o događajima u nekoj drugoj zemlji. Tek je mali broj studenata, krajem pedesetih i početkom šezdesetih godina, odlučio nešto učiniti. Oni koji su tražili »povod« za njihovo uključivanje, naišli su na jednaku nezainteresiranost kao za sukob koji je tada bijesnio u Alžiru. Vođe Pokreta za građanska prava postajali su sve ogorčeniji zbog apatije koja je vladala u najvećem dijelu Sjedinjenih Država.

Godine 1964., u tijeku predsjedničke kampanje, stvari su se na jednom počele dramatično mijenjati. U studenom 1963., u Dallasu je ubijen John F. Kennedy, kojega je naslijedio dotadašnji dopredsjednik, Lyndon Johnson. U studenom 1964. godine, započela je predsjednička kampanja, u kojoj je Johnsonov suparnik bio kandidat republikanske stranke, Barry Goldwater, senator iz Arizone. U kontekstu toga vremena, Barry Goldwater je bio gorljivi desničar, gotovo ekstremističke orijentacije, sklon agresivnoj retorici i veličanju američke vojne moći. S Goldwaterom u Bijeloj kući, globalni nuklearni holokaust bio bi i više nego samo mogućnost.

U stvarnosti, Goldwater nije imao nikakvih šansi za pobjedu na izborima. Kako su beznadno jalove bile njegove težnje, pokazalo se odmah na početku. Vođe Pokreta za građanska prava prepoznali su svoju priliku i nastojali okrenuti situaciju u vlastitu korist. Nastojali su usmjeriti pažnju javnosti na svoj vlastiti križarski pohod, izbaciti Goldwatera iz igre, i tako ubiti dvije muhe jednim udarcem. Naglašavali su opasnost od izbijanja nuklearnog rata, do kojega bi neminovno došlo ukoliko bi Goldwater bio izabran za predsjednika. Goldwater je, stoga, morao biti spriječen. Kako se to moglo postići? Pridobivanjem većine biračkoga tijela u korist Lyndona Johnsona. A kako se to moglo postići? Na američkom je Jugu živjelo na stotine tisuća obespravljenih crnačkih građana, kojima je opstruktivno zakonodavstvo uskratilo pravo glasa isključivši ih, tako, iz popisa birača. Ukoliko bi se provela njihova registracija i uključilo ih se u biračko tijelo, njihovi bi se glasovi pokazali odlučujućima.

Iako je sadržavala element cinizma, takva je logika, nesumnjivo, imala smisla. Uključivanje crnačkog stanovništva u popis birača ubr-

zo je postalo pitanjem od prvorazrednog značaja za mnoge Sjevernjake, koji do tada nisu pokazivali preveliku zabrinutost za zbijanja na Jugu, ali ih je hvatala panika pri pomisli na mogućnost izbijanja nuklearnog sukoba. Ideja o uključivanju crnaca u biračko tijelo našla je svoje zagovornike u liberalnim krugovima na Sjeveru, a posebice u Massachusettsu, s njegovom abolicionističkom tradicijom i brojnim koledžima i sveučilištima, te u New Yorku i Kaliforniji. Oni koji su isprva ovu ideju prihvatili iz razloga samoočuvanja, ubrzo su prepoznali njezinu istinsku vrijednost. Točno stotinu godina nakon zloglasnog »Marša na more« pod vodstvom Williama T. Shermana, 1964. godine američki je Jug doživio još jednu invaziju. Ovoga puta nije bila riječ o unionističkim vojnicima, već o vojsci studenata, profesora, sudaca, svećenika, odvjetnika, računovođa, novinara, umjetnika, boema, pustolova, i svih onih za koje su se rasne predrasude i opasnost od nuklearnog holokausta slile u jedinstveni problem. Uvjet globalnog preživljavanja bio je križarski pohod za prava potlačenih.

Tisuće studenata i stručnjaka sa Sjevera neumorno je radilo na popisivanju crnačkog stanovništva. Kada je u Missisippiju Ku-Klux-Klan ubio trojicu aktivista, od kojih su dvojica bili bijelci sa Sjevera, pokret je doživio svoj vrhunac. Ministarstvo pravosuđa, pod vodstvom Bobbyja Kennedyja, već je bilo aktivno angažirano. Pod pritiskom javnosti, uključio se i FBI, usprkos oklijevanju i protivljenju direktora organizacije. J. Edgar Hoover mrzio je Martina Luthera Kinga, no, bio je prisiljen svoje agente odaslati na Jug.

U studenom 1964., Lyndon Johnson je pobijedio na predsjedničkim izborima, a poraz njegova suparnika bilježi se kao jedan od najvećih debakla u povijesti američke politike. Ubrzo je postalo jasno da Goldwaterove šanse nikada nisu ni bile velike, te da bi izbore izgubio - iako na manje dramatičan način - čak i bez crnačkih glasača. No, sve je to bilo od manjeg značaja. Kao rezultat Pokreta za prava građana, američko je društvo, kao i rasna politika u zemlji, doživjelo korijenitu transformaciju i započelo novo razdoblje u svojoj povijesti. Mnogi su se prepoznali kao žrtve manipulacije, dok su drugi priznali da su se koristili manipulativnim tehnikama. No, čak i ako je ovdje bila riječ o nekoj vrsti profane magije, svoje je opravdanje ona pronašla u plemenitosti svrhe. Kao u Goetheovu *Faustu*, đavolja lukavstva bila su upotrijebljena u korist anđela.

Manipulacija i Sjeverna Irska

Američki se Pokret za prava građana poslužio političkom manipulacijom u cilju smirivanja nezadovoljstava i u svrhu opće dobrobiti - općenito uzevši, za dobru i hvalevrijednu stvar. No, ne treba posebno isticati da politička manipulacija može, također, biti sredstvo ostvarenja krajnje destruktivnih ciljeva. Sjeverna Irska pruža posebno rječit primjer takvog slučaja.

Krajem šezdesetih godina, u Sjevernoj Irskoj organiziran je pokret za građanska prava, modeliran po uzoru na onaj koji je u to vrijeme bio aktivan na američkom Jugu. Na svome početku, on se poslužio istom strategijom kao njegov američki uzor - marševima, sastancima, demonstracijama, te pomno razrađenom i sofisticiranom eksploatacijom medija. Pjevale su se čak i iste pjesme, kao što su »We Shall Overcome« ili, na primjer, »We Shall Not Be Moved«.

Isprva, pokret za građanska prava u Sjevernoj Irskoj nije ni u kojem slučaju bio usmjeren na rješavanje ustavnih pitanja. Status Ulstera kao dijela Ujedinjenog Kraljevstva bio je gotovo univerzalno prihvaćen kao međunarodnopravna činjenica, a pokret za građanska prava nije imao namjeru zadirati u taj status. Nitko nije pričao o »ujedinjenoj Irskoj«. Jedini cilj pokreta bio je rješavanje određenih problema koji su izazivali nezadovoljstvo, sličnih onima na američkom Jugu nekoliko godina prije, iako ne toliko akutnih. Pritužbe koje je isticao pokret nisu bile sasvim bez pokrića. Sve do 1968. godine, katolici u Sjevernoj Irskoj - poput crnaca na američkom Jugu, iako ne u istoj mjeri - doista su bili smatrani »građanima drugog reda«. Lukava je izborna politika uskratila mnogim ulsterskim katolicima sudjelovanje u lokalnoj vlasti. Diskriminacija katolika bila je vidljiva pri zapošljavanju, na poslu, kupnji kuća i stanova, kao i u brojnim drugim svjetovnim, ali ne i manje važnim sferama. Kraljevska ulsterska policija (The Royal Ulster Constabulary) i njezin »pripadak«, takozvani B-specijalci, bili su posebno gorljivi u svom provođenju zakona, a u sjevernoirskom parlamentu u Stormontu dominirali su protestanti.

U tom je smislu pokret za građanska prava zahtijevao reforme. Sinn Fein i IRA nisu imali baš nikakvoga udjela u događajima koji su se tada odvijali. IRA, govorili su tada kritičari njezine neintervencije, znači »I Ran Away« (»Pobjegao sam«).

Pristalice pokreta za građanska prava trpjeli su neprestane napade od strane lojalističkih skupina. Kraljevska ulsterska policija,

međutim, nije se pretjerano trudila da te napade spriječi. Televizijska izvješća bila su prepuna slika koje su podsjećale na događaje iz Mississippija i Alabame, nekoliko godina prije. Zahtijevajući zaštitu od lojalističkih napada i ravnodušne policije, vođe pokreta ponovno su se okrenule svome američkom uzoru, prizivajući u sjećanje Martina Luthera Kinga i njegov marš od Selme u Alabami, do glavnoga grada te države, Montgomeryja.

U rano proljeće, 1965. godine, američki Pokret za prava građana, budući da nakon izvršene registracije birača više nije imao konkretnu svrhu, počeo se raspadati. U očajničkom pokušaju da ga održi, Martin Luther King pozvao je na javni marš od Selme do Montgomeryja. Guverner Alabame, George Wallace, zakleo se da prosvjednicima neće dopustiti prolaz. Podržavali su ga lokalni i državni dužnosnici, od gradskih šerifa i policije do državne policije i Nacionalne garde Alabame. U strahu od krvoprolića, vođe pokreta obratile su se za pomoć federalnoj vladi u Washingtonu. Uskoro su im se pridružili i simpatizeri širom Amerike, prosvjedujući pred federalnim zgradama. Zahtijevali su od Washingtona da u Alabamu pošalje vojsku kako bi zaštitila prosvjednike.

Washington je popustio pritisku javnosti. Zapovjedništvo nad snagama Nacionalne garde Alabame oduzeto je guverneru Wallaceu i povjereno predsjedniku Lyndonu Johnsonu. Drugim riječima, Nacionalna Garda je, takoreći, »nacionalizirana« i pretvorena u federalnu jedinicu, odgovornu federalnoj vlasti. U Alabamu je odaslano dvije tisuće vojnika, dvije jedinice vojne policije i gotovo stotinu federalnih maršala. Opremljena je i čitava flota helikoptera, kola hitne pomoći, kao i dvije bolnice, od kojih se jedna nalazila u bazi Zrakoplovnih snaga.

Nakon poduzetih mjera, guverner Wallace je odstupio i prosvjednici su mogli neometano nastaviti svoj marš ka Montgomeryju. Pa ipak, ne bez posljedica. Ženu koja je prosvjednike vozila natrag u Selmu ubili su pripadnici Ku-Klux-Klana. Svećenik iz Bostona prebijen je na smrt, kada je skrenuo s glavnog puta kojim su se kretali prosvjednici. Unatoč svemu, marš Martina Luthera Kinga smatra se najvećom pobjedom Pokreta za prava građana na američkom Jugu.

Bio je ovo presedan na kojeg su se 1969. godine pozvale vođe pokreta za građanska prava u Sjevernoj Irskoj. Sjeverna je Irska, isticali su oni, bila dio Ujedinjenog Kraljevstva, jednako kao što je

Alabama bila dio Sjedinjenih Država. Ako je Washington mogao priteći u pomoć prosvjednicima u Alabami, London je isto mogao učiniti za prosvjednike u Ulsteru. Britanska je vlada odgovorila u skladu s američkim presedanom. U kolovozu 1969. godine, prvi kontingenti Britanske vojske pojavili su se na ulicama Londonderryja i Belfasta, kako bi zaštitili prosvjednike, katoličko stanovništvo i katoličke enklave, koje su neprestano ugrožavali vandalski napadi i eksplozije.

Za one, a posebice za one u Sjedinjenim Državama, koji su bili skloni zanemarivanju okolnosti, vrijedi podsjetiti na novinska i televizijska izvješća iz toga razdoblja. Ovako je, primjerice, izvještavao *The Times*: »Skupina ljudi u (katoličkom) Falls Roadu, dočekala je vojnike s dobrodošlicom. Drukčije je, međutim, bilo u (protestantskom) Shankill Roadu, gdje je jedna žena glasno dobacila: »Prljava kopilad!« Kada je vojska ušla u Ardoyne, rimokatolički dio Belfasta, priređen joj je »topao doček« uz čaj i pivo. Jedan je reporter govorio o »izrazima zahvalnosti«, dodavši: »Obzirom na špekulacije o namjerama IRA-e da preuzme vlast, treba reći da je ova organizacija u Ardoyneu krajnje nepopularna.«

Kada su se prvi put pojavili na ulicama Londonderryja i Belfasta, britanski su vojnici pozdravljeni kao spasitelji. Oni sami uživjeli su se u ulogu viteških osloboditelja obespravljenog stanovništva. Filmovi i fotografije iz toga vremena prikazuju ih kako šetaju ulicama, ruku pod ruku s katoličkim djevojkama, dok starije gospođe žure da ih dočekaju s kolačima i čajem. Sve je bilo u ozračju romantičnog zanosa i euforije.

U samo godinu i pol, situacija se pretvorila u svoju suprotnost. Vojnici koji su bili pozdravljani kao spasitelji postali su neprijateljima - »metama« za kamenje i noževe, a kasnije i za metke i bombe. U samo godinu i pol, dotadašnji vitezovi-osloboditelji, popljuvani i proklinjani, postali su, hiperboličnom retorikom toga vremena rečeno, »vojskom stranog okupatora«. Početkom 1972. godine, neprijateljstvo između britanskih snaga i katoličkog stanovništva pretvorilo se u najgorljiviju mržnju. Na dan poznat kao »krvava nedjelja«, 30. siječnja, 1972. godine, ta su neprijateljstva dosegla svoj vrhunac. Pripadnici Padobranske regimente ubili su trinaesticu katoličkih prosvjednika. Od toga dana nadalje, sukobi između Britanske vojske i mnogih sjevernoirskih katolika postajali su sve češći i okrutniji. No,

i dalje ostaje pitanje: kako su se vojnici, dočekani s dobrodošlicom i iskrenom radošću, pretvorili u arhi-neprijatelje i nemilosrdne ubojice?

Danas se općenito smatra da su u određenom trenutku pokret za građanska prava u Sjevernoj Irskoj preuzeli Sinn Fein i IRA - isprva u svom »službenom«, a zatim u »provizornom« obličju. Oni - i samo oni - pomaknuli su fokus sa reforme i smirivanja nezadovoljstava na nužnost revolucionarnih ustavnih promjena. Umjesto rješavanja problema građanskih prava u tom dijelu Ujedinjenog Kraljevstva, novi je cilj postala »ujedinjena Irska«. Ali, ne i bilo kakva ujedinjena Irska. Konceptija ujedinjenja bila je uvijek dvosmislena i šizofrenična, ponekad prožeta nacionalizmom koji je obilježavao devetnaesto stoljeće i s njim povezanim katoličanstvom, a katkada, pak, težnjama za stvaranjem marksističke republike usred Irskog mora.

Kako bi ove težnje usadio u srca i svijest ljudi, Sinn Fein i IRA započeli su pomno orkestrirani program, koji je za svoj cilj imao izazivanje mržnje u katoličkom stanovništvu Sjeverne Irske prema britanskoj vojsci i neprijateljstva spram britanske vlade. Jedan dio ovoga programa uključivao je i sasvim golo zastrašivanje. Tako je, primjerice, djevojke redovito stizala kazna zbog »bratimljenja s neprijateljem« ili, pak, »kolaboracije«. Zbog oćijukanja, ili, još gore, zaljubljuvanja u britanskoga vojnika, katoličkim se djevojkama odsijecala kosa, nakon čega bi ih se premazalo katranom, oblijepilo perjem, privezalo za stup i divljački pretuklo. Uobičajena je praksa IRA-e bilo organiziranje prosvjeda ili pobuna, u kojima su žene i djeca, ponekad pod prisilom, stupali u prvim redovima, trpeći, tako, najteže ozljede kada su snage sigurnosti odgovarale udarcima policijskih palica ili gumenim mecima.

No, bilo je i drugih, suptilnijih oblika manipulacije, od kojih su neki uključivali temeljne mehanizme šale, sada transformirane u politički »prljavi trik« ili nešto još zlokobnije. Kada se prvi put pojavila na ulicama Londonderryja i Belfasta, britanski vojnici nisu mogli znati u kakvu se vrstu operacije upuštaju. Izvježbani u najboljoj maniri profesionalnih vojnika, oni su se, nesumnjivo, tako i ponašali, ne uviđajući pri tome da je njihova uloga bila mnogo delikatnija i neodređenija. Stoga su i oni sami bili osjetljiviji na napade.

Na primjer, sat vremena nakon snajperskoga napada na patrolu, stožer britanske vojske mogao je primiti anonimnu dojavu o skro-

vištu oružja u nekom stanu u Falls Roadu. Djelujući sukladno standardnoj proceduri, vojnici bi provalili u dotični stan u kojemu, prilikom pretresa, ne bi našli ništa. Uslijedile bi isprike i dogovori oko naknade štete. Međutim, tjedan ili mjesec dana kasnije, isti bi stan pretresli vojnici iz neke druge postrojbe, potaknuti istom anonimnom dojavom o skrivenom oružju.. Nakon dva ili tri takva iskustva, raspoloženje stanara prema Britanskoj vojsci ne bi se više moglo nazvati prijateljskim.

U još jednom tipičnom scenariju, patrola bi, začuvši pucnjavu, mogla skrenuti iza ugla i ugledati igralište prepuno djece. Skrivena među školarcima, mogla bi se nalaziti neka starija osoba, držeći u rukama baseball ili golf palicu, kišobran, ili kakav drugi predmet koji bi se na prvi pogled mogao zamijeniti za oružje. Netko bi zatim mogao ispaliti metak iz startnoga pištolja ili zapaliti petardu, pri čemu bi vojnici smjesta okružili igralište i naciljali svoje oružje. U tom trenutku škljocnuo bi fotoaparatus. Sljedećeg dana, u republikanskim bi novinama osvanule fotografije britanskih vojnika, s puškama uperenim u irske školarece.

Da takva taktika ispuni svoju svrhu bilo je potrebno tek nešto više od godine dana. Godine 1971., zadatak se mogao smatrati završenim. Vojnici, koje su, nedugo prije toga, sjevernoirski katolici pozdravljali kao spasitelje, pretvorili su se u ubojice i koljače, neprijatelja kojega treba stalno držati na oku i napadati i ubijati kad god se za to ukaže prilika. Kolike je razmjere poprimila ova mržnja, pokazuje primjer britanskoga vojnika, koji je, 1974. godine, pogođen snajperskim hicem, ostao ležati ranjen na cesti, dok ga je skupina djece kamenovala do smrti. Tolika je bila moć manipulacije.

Danas se najokrutnijim i najdramatičnijim oblikom političke manipulacije smatraju nasumični teroristički napadi. Građani zapadnih zemalja već su dobro upoznati s napadima na državne poglavare, političke dužnosnike, vojnike i policiju, kao i na zgrade i urede koji se koriste u vojne svrhe. No, mogućnost nasumičnog ubijanja - podmetanjem bombi ili kišom metaka u pretrpanom kafiću, središtu grada, poslovnoj četvrti, zrakoplovnoj luci ili zrakoplovu - probudila je u ljudima novu vrstu straha. Od male je pomoći racionalno razmatranje ove mogućnosti i činjenica da je broj poginulih u terorističkim napadima zanemariv u usporedbi s brojem poginulih u prometnim nesrećama. Makar i mala mogućnost da se to dogodi probudit će u

njima strah dovoljan da otkažu svoje letove, odluče se za neko drugo mjesto za odmor, izbjegavaju gradska središta i svako okruženje u kojemu se ne mogu osjećati sigurnima. Zavladao je opća paranoja, koja je, obzirom na stvarnu prijetnju, pretjerana. Teroristi i njihove aktivnosti zauzeli su stalno mjesto u psihama ljudi. Tako se, s pomoću manipulacije kao profane magije, terorist multiplicirao do sveprisutnosti. Na taj način on vrši utjecaj koji ne bi bio moguć obzirom na njegove stvarne moći.

KOMERCIJALNA MANIPULACIJA UMOM

Kako bi »pokrenula zbivanja«, magija se koristi manipulacijom stvarnošću, manipulacijom drugim ljudima i njihovom percepcijom stvarnosti, te manipulacijom slikama. Na taj način čarobnjak uspijeva oblikovati, transformirati, a ponekad čak i stvoriti svjetove - ili iluzije svjetova.

Jedan od najznačajnijih elemenata manipulacije ljudskim bićima jest takozvana »moć sugestije«. Upravo nas naša sugestibilnost čini ranjivima i toliko podložnima manipulaciji. Ta je manipulacija tim učinkovitija jer je nesvjesna - ne samo da je nismo svjesni mi, već i u mnogim slučajevima ni oni koji manipuliraju. Mogli bismo reći da je takva manipulacija sastavni dio naše svakodnevice. Primjerice, jedna bezazlena opaska upućena na račun našeg izgleda pokvarit će nam raspoloženje, zabrinuti nas i tako izvršiti suptilan utjecaj na naše psihičko stanje.

Moguć je, naravno, i obrnuti slučaj. Iz sumornog raspoloženja probudit će nas poznanik kojeg slučajno sretnemo na ulici, i obaspe nas pohvalama o našoj vitalnosti i dobrom izgledu. Vedrina će zamijeniti osjećaj potištenosti kao da ga nikada nije ni bilo.

Takva sugestibilnost uvijek je prisutna u našoj psihi, neprestano određujući naša stanja svijesti i odnos prema nama samima, kao i svijetu koji nas okružuje. Ona utječe na našu percepciju u različitim sferama našeg postojanja - osjećamo li se dobro ili loše, privlačnima ili neprivlačnima suprotnom spolu, imamo li povjerenja u sebe ili smo nesigurni, jesmo li optimistični ili pesimistični. Roditelj, partner ili kolega koji, pa makar i dobronamjerno, neprestano potkopava naše samopouzdanje, može prouzročiti trajnu štetu za našu psihičku sta-

bilnost. Jednako tako, osoba koja nas duhovno uzdiže i bodri, može ojačati u nama osjećaj uravnoteženosti i vlastite vrijednosti. Liječnik se vrlo često neće procjenjivati prema svojoj kliničkoj ili dijagnostičkoj vještini, već prema svojoj sposobnosti da se, kao važnim elementom u procesu ozdravljenja, posluži sugestijom. Svaki je liječnik svjestan da se taj neuhvatljivi princip »volje za životom« može vrlo lako u čovjeku probuditi, ali i da jednako lako može biti uništen.

Osim osjetljivosti na sugestije drugih ljudi, osjetljivi smo i na vlastite sugestije. Tako izraz »moć sugestije« rabimo najčešće u kontekstu nastojanja izazivanja pozitivnih promjena u našem raspoloženju, osjećajima ili stavovima. Međutim, »moć sugestije« može imati i suprotan učinak. Naime, ona se vrlo često pretvara u sredstvo privlačenja događaja od kojih strepimo. Ironija je u tome što su mnogi ljudi spremni i trpjeti samo da bi dokazali kako su se njihove slutnje obistinile, radije nego da se pokaže suprotno, a njihova se uvjerenja odbace kao puke praznovjericе.

Ako je moć sugestije, općenito uzevši, dio naše svakodnevice, te ako je sugestibilnost u mnogim slučajevima nesvjesna, ona se jednako tako može iskorištavati namjerno, s punom sviješću o svakom stupnju toga procesa i rezultatima koji iz njega proizlaze. A nigdje se moć sugestije toliko sistematično i nemilosrdno ne iskorištava kao u svijetu propagande. Radio, televizija, dnevne novine, časopisi, plakati i brojni drugi izvori, svakodnevno nas bombardiraju čitavim morem reklama. Mnoge od njih nude nam cijeli spektar lijekova protiv svih mogućih tegoba, od glavobolje i kostobolje do hemoroida i PMS-a. Sama činjenica njihove sveprisutnosti uvjerit će nas, naposljetku, da zaista patimo od svih tegoba od kojih nas, navodno, žele osloboditi. Stoga nije ni čudno da se naše društvo pretvorilo u društvo neurotika i umišljenih bolesnika. Doista, propaganda će učiniti sve ne bismo li, ako to već nismo, takvima postali.

Poigravajući se našom sugestibilnošću, propagandna će mašinerija ponekad biti besramno izravna, a katkada pak uvijena i suptilna. Oglašivači se ne ograničavaju tek na iznošenje prijedloga. Oni su, doista, uporni i nekusno nametljivi. U nedostatku nadahnuća, kao i iz brojnih drugih razloga, oni se nastavljaju koristiti metodama kojima su od sebe odavno udaljili većinu razumnih ljudi kao uvrede njihove inteligencije i zlorabe njihova povjerenja. Od prvih dana televizijskih reklama, sve do danas, na ekranima je neprestano prisutna

kućanica, koja u ekstatičnom zanosu priča o »novoj snazi izbjeljivanja«, kao da na umu nema ništa pametnije ili važnije. Svaka nova formula, svaka nova generacija deterdženta, poprimila je kvalitetu bjeline koja već prelazi u domenu metafizičkog - uključivši u sebi element transcendentnog prosvjetljenja.

Čak i reklame za deterdžente, koje predstavljaju najsirovije od svih reklama, sadrže u sebi i jedan suptilniji aspekt manipulacije. Doba televizije poklopilo se s dobom nuklearne energije. Televizija i nuklearna energija svjedoci su trijumfa znanosti. Nakon cijepanja atoma, znanost je dobila status božanstvenosti, postavši religijom našega doba i jedinim neprikosnovenim autoritetom. Načela tradicionalne religije za različite će ljude imati različiti stupanj uvjerljivosti. Ali, samo će se nekolicina usuditi izazvati znanstvene postavke, pa čak i onda kada nemaju ni najmanji značaj za praktičan život ljudi i mogućnost moralnog izbora.

Ako je znanost nakon Drugog svjetskog rata postala religijom našega doba, tada je znanstvenik postao njezinim velikim svećenikom. Čak se i reklama za nešto tako sporedno kao što je deterdžent za pranje rublja izričito poziva na autoritet znanstvenika. Nepogrješivost znanosti često će se javljati i kao »podtekst«, koji djeluje neizravno, na principu sugestije. Tako će se, primjerice, »snaga izbjeljivanja« novoga deterdženta pripisivati nekom »aktivnom sastojku« kompliciranoga imena, koji je »znanstveno provjeren i klinički dokazan«. A o učinkovitosti novoga sastojka posvjedočit će osoba koja predstavlja znanstvenika ili laboratorijskog tehničara, čija bijela odora sugerira besprijekoran ugled ravan onome svećenika. Naravno, takvu pseudo-znanstvenu ratifikaciju ne dobivaju samo deterdženti za pranje rublja. Paste za zube, šamponi, kreme za lice i mnoštvo drugih proizvoda, svi oni, navodno, sadrže neki revolucionarni sastojak, o čijoj učinkovitosti svjedoči osoba koja zrači svetim autoritetom znanstvenoga istraživača. Svi će oni svjedočiti o razlikama kojih, zapravo, nema. Postoji, primjerice, ukupno četiri lijeka protiv bolova koji se u ljekarnama mogu nabaviti bez liječničkog recepta - aspirin, paracetamol, ibuprofen i kodein. Oni se mogu prodavati u ograničenom broju kombinacija, čiju maksimalnu dozu određuju propisana pravila. Tako će, primjerice, sve vrste aspirina i paracetamola, ili aspirina i kodeina, biti potpuno identične. Pa ipak, proizvođači će se pozvati na znanstvenu terminologiju i autoritet kako bi istaknuli značajne razlike među njima.

Proizvođači će, nerijetko, otići još dalje. Jedna je tvrtka, primjerice, opskrbila američke bolnice lijekovima protiv bolova, po vrlo niskim cijenama - toliko niskim da ih se moglo smatrati poklonjenima. Bolnice su, naravno, taj lijek počele rabiti u mnogo većoj mjeri nego ostale lijekove te vrste. Naravno, tvrtka je tu činjenicu iskoristila kao nepobitni dokaz učinkovitosti njezina proizvoda.

Reklama i manipulacija

Tehnikama pranja mozga i kontrole uma, koje je iznjedrio rat u Koreji, nisu se služile samo obavještajne službe. One su, kao uobičajeno sredstvo, pronašle svoje mjesto i na području oglašavanja. Za oglašivače »hrabrog novog svijeta« pedesetih godina, psihologija je razotkrila nove mogućnosti manipulacije, koja je smatrana ključem za stalno rastući prosperitet. Ona se mogla upotrijebiti u svrhu buđenja neizmjerne potrebe za trošenjem. To bi, zauzvrat, opravdalo i potaknulo gotovo beskrajni proces proizvodnje. Psihološka manipulacija pokazala se učinkovitim sredstvom poticanja potražnje, a samim time i proširenja kruga ponude. Svako povećanje kupovne moći potrošača moglo se kanalizirati u novu potražnju, koja bi, opet, izazvala daljnje širenje kruga ponude.

Do sredine pedesetih godina, udobnost, posebice u Sjedinjenim Državama, postala je osnovnim načelom novoga naprednog društva. »Čovjek iz tvrtke« u svom sivom odijelu od flanela, nametnuo se kao ideal, kojeg su promicali proizvođači i oglašivači, svim raspoloživim sredstvima psihologije i psihološke manipulacije. Tvrtke su se služile tehnikama psihologije, ne samo kako bi pridobile potrošače, već i buduće zaposlenike i postojeći kadar. U modu je ušlo psihološko testiranje i profiliranje, kao sredstvo utvrđivanja »normalnosti« i osiguranja udobnosti.

Sva podmuklost ove metode nije uspjela promaknuti pronicljivim umovima. Krajem pedesetih, pojavile su se dvije knjige, *The Hidden Persuaders* (*Skriveni snubitelji*, 1957.), Vancea Packarda i *The Affluent Society* (*Društvo izobilja*, 1958.), Johna Kennetha Galbraitha, koje su pokušavale razotkriti proces koji je već uzeo maha. Packard je, primjerice, istaknuo kako je od 1940. godine američko gospodarstvo obilježavao prilično ravnomjeran rast. Sredinom pedesetih, međutim, zavladao je strah od opadanja industrijske proizvod-

nje. Do tada je većina Amerikanaca već posjedovala radio-prijam-
nike, televizore, hladnjake, automobile, strojeve za pranje rublja i os-
tale proizvode tehnologije. Trebalo ih se, stoga, na neki način uvjeriti
u nužnost kupnje novih, ili poboljšanih verzija već postojećih
proizvoda. Jedan od načina da se to postigne bio je princip »planira-
nog zastarijevanja«, odnosno, namjerno ograničenog vijeka trajanja.
Izdržljivost američkoga automobila iz toga vremena, na primjer, bila
je ograničena na tri godine, ili nekih stotinu tisuća kilometara, nakon
čega bi se, kao da je programiran mehanizmom samouništenja, jed-
nostavno počeo raspadati. Troškovi popravka bili su toliko visoki da
se većina vozača odlučivala na kupnju novoga automobila.

No, važnu je ulogu u čitavom procesu igrao i princip »psi-
hološkog zastarjevanja«, u skladu s kojim su proizvodi svake godine
doživljavali toliko dramatične promjene, da su se vlasnici starijih
modela jednostavno morali posramiti. Voziti automobil stariji od tri
ili četiri godine, iako je još uvijek bio u dobrome stanju, značilo je ra-
zotkriti svoje financijske poteškoće. U Velikoj Britaniji modeli auto-
mobila nisu trpjeli tako dramatične modifikacije, ali su zato otkrivani
drugi mehanizmi poticanja kupnje. Na primjer, godina proizvodnje
nečijega automobila bila je označena na registarskim pločicama, sto-
ga je svake godine u kolovozu mnoštvo ljudi hitalo da kupi automo-
bile s najnovijim registarskim oznakama. U Velikoj Britaniji, kao i u
Sjedinjenim Državama, ovakva proliferacija noviteta izazivala je u
ljudima koji su ih mogli priuštiti osjećaj ponosa i prosperiteta, dok
onima koji s njima nisu mogli držati korak, nije preostajalo ništa dru-
go do li krivnje i posramljenosti.

Takve su metode za sobom povlačile ono što je Packard nazvao
»stvaranjem nezadovoljstva«. S pomoću krajnje sofisticiranih meto-
da psihologije i iskorištavanjem ljudske sugestibilnosti, »skriveno
želje, potrebe i porivi pojedinca, pažljivo su ispipavani ne bi li se pro-
našla njihova bolna točka«. Jednom prepoznate i definirane, te su že-
lje, potrebe i porivi, poput, na primjer, potrebe za prihvaćanjem i si-
gurnošću i želje za osobnim probitkom i satisfakcijom, postale pred-
metom ponekad vješte, a katkada i prilično nespretno eksploatacije.
Specifične želje, potrebe i porivi namjerno su iskorišteni kako bi is-
provocirali osjećaje krivnje, tjeskobe i nezadovoljstva. Packard je
primijetio da su »proizvođači zubnih pasta u samo nekoliko godina
udvostručili svoju prodaju«, prvenstveno zahvaljujući uspješnom

uvjeravanju »velikoga broja ljudi u loše stanje njihovih zuba«. Jedna je vrsta zubne paste bila posebno namijenjena »onima koji svoje zube ne mogu prati poslije svakog obroka«. U samo dvije godine, odriješnje od krivnje za koje je jamčila ova vrsta zubne paste, omogućila je proizvođaču da u prodaji nadmaši sve svoje konkurente. Podržavajući stanje opće tjeskobe, primijetio je Packard, oglašivači su, zajedno s proizvodom, prodavali i iluziju emocionalne sigurnosti. Ukratko, »Amerika je svoju veličinu imala zahvaliti sistematičnom stvaranju nezadovoljstva«.

Galbraith je čitavu stvar promatrao sa stajališta ekonomista. Pa ipak, njegovi su se zaključci u suštini podudarali s Packardovim. Suvremeno gospodarstvo, obrazložio je, samo stvara potrebe koje onda nastoji zadovoljiti. Proizvodnja, u pravilu, ovisi o potražnji, a »potražnja proizlazi iz ...kulture koja potrošnji pridaje velik društveni značaj«. Drugim riječima, sama potrošnja i mogućnost da se njome razmahuje, predstavlja statusni simbol. A takva potrošnja, istaknuo je Galbraith, može se pripisati puritanskoj etici koja, u Velikoj Britaniji, jednako kao i u Sjedinjenim Državama, leži u samom korijenu trgovinskog i industrijskog razvitka. Bog nagrađuje naporan rad, stoga se prosperitet može smatrati dokazom Božje naklonosti i odobravanja, pri čemu uspješan čovjek biva izjednačen s dobrim čovjekom. Imovina, koja predstavlja vidljivu manifestaciju prosperiteta, nije samo statusni simbol, već i svjedočanstvo vrline.

Ova se logika toliko ukorijenila u zapadnom društvu, da je većina ljudi nije ni svjesna. Rezultat je, prema Galbraithu, »snažna i vidljiva tendencija modernoga gospodarskog sustava da sam kultivira i stvara potrebe koje će onda nastojati zadovoljiti...« Proizvodnja, u krajnjoj liniji, »samo ispunjava prazninu koju je sama stvorila«, a primarni je cilj reklame »stvoriti potrebu koja do tada nije postojala«.

Packard i Galbraith prouzročili su mnoge neugodnosti propagandnoj industriji, a posebice javnim raskrinkavanjem njezine metodologije. Packard je razotkrio jednu od najzlokobnijih manipulativnih metoda propagande, poznatu kao »subliminalno slanje poruka«. Subliminalne poruke mogu biti auditivne i/ili vizualne. Zvučna će poruka, na primjer, biti »skrivena« u naizgled bezopasnoj melodiji, na frekvenciji koju ljudsko uho ne zamjećuje. U svome vizualnom obliku, poruka će se sastojati od slike ili slova, koji će zabljesnuti u pravilnim intervalima za vrijeme trajanja snimke, ali, poruka će biti

suviše brza da bi je oko registriralo. U oba slučaja, poruka će biti priopćena ispod razine svijesti, djelujući, tako, na nesvjesni um s učinkom hipnotičke sugestije.

Otkrića vezana uz subliminalno slanje poruka bila su upravo skandalozna, a javnost ih je dočekala s gnušanjem i prijezirom. Ne i bez opravdanja, subliminalno je slanje poruka smatrano jednim od oblika pranja mozga, a tisak je bio prepun napisa o novoj prijetnji »integritetu ljudskoga uma«. Kao odgovor na ove optužbe, National Association of Television and Radio Broadcasters (Nacionalna udruga televizijskih i radijskih postaja) u Sjedinjenim Državama, odlučio je zabraniti subliminalno slanje poruka. Sličnu je odluku prihvatilo i profesionalno tijelo koje zastupa reklamne agencije u Velikoj Britaniji. Ali, ova se zabrana nije odnosila na televizijske i radijske postaje u Americi koje nisu bile članicama Nacionalne udruge, kao niti na reklamne agencije u Velikoj Britaniji koje nisu bile članice profesionalne udruge koja zastupa propagandnu industriju. U Sjedinjenim Državama, kao i u Velikoj Britaniji, do danas nisu doneseni zakoni koji bi zabranjivali primjenu ove metode.

Nemoguće je ne upitati se u kojoj se mjeri subliminalno slanje poruka primijenjivalo u političke svrhe, posebice u zemljama autoritarnih režima u kojima je sloboda medija bila ograničena, poput, na primjer, Argentine i Čilea, tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina, apartheidskog režima u Južnoj Africi, ili Sovjetskog Saveza i naroda bivšeg sovjetskog imperija. Isto se tako nameće pitanje u kojoj su mjeri te metode prisutne u tijelima vlasti, obavještajnim službama i službama sigurnosti.

U svakom slučaju, subliminalno slanje poruka koje je razvijeni Zapad napustio u medijima kao što su televizija, radio i film, ipak je prisutno u nekim drugim sferama. U svom zvučnom obliku, ono se upotrebljava u trgovinama, kako bi odvratilo ljude od krađe, ili, pak, pospješilo prodaju određenih proizvoda. Godine 1973., jedan je američki profesor, stručnjak na području komunikacija. Wilson Bryan Key, tvrdio kako je otkrio barem trinaest tvrtki koje su se služile subliminalnim slanjem poruka. Jedan lanac trgovina na malo, nakon uvođenja subliminalnog slanja poruka, zabilježio je 37-postotno smanjenje krađa. U međuvremenu su sve češće postale pritužbe na glazbu i video-spotove, koji su se služili takvim porukama. Nedavno su takve poruke otkrivene u kompjuterskim igrama namijenjenima

djeci. Skrivene u glazbenoj podlozi koja se neprestano ponavlja, javit će se, na primjer, subliminalna izjava poput »Mogu činiti sve što želim«, ili »Ja sam slobodan«. Takve vrste izjava, pravdali su se proizvođači, samo jačaju osjećaj posvemašnjega zadovoljstva.

Pod pritiskom javnosti i zbog prijetnje sudskim gonjenjem, većina je oglašivača, iako nevoljko, odustala od daljnje primjene takvih metoda. Nisu, međutim, odustali od drugih, jednako manipulativnih metoda. Freud, Jung i ostali pioniri na području dubinske psihologije, istraživali su, na primjer, psihološku dinamiku najstarijeg hermetičkog sredstva - simbola. Psihološki simbolizam pokazao se plodnim tлом za oglašivače. Simboli djeluju putem asocijacije, uspostavljajući asocijativne sveze između stvari koje su naizgled potpuno različite. Za oglašivača, sposobnost simbola da uspostavi asocijativne sveze mogla se prilagoditi na način koji bi za posljedicu imao snaženje sugestivne moći.

Seksualni simbolizam, posebice onaj sirovi i grubi kojega je tumačio Freud, dugo se smatrao predmetom izrugivanja. No, oglašivači ga, očigledno s uspjehom, rabe i danas. U automobilskoj je industriji on već postao klišeom. Vrlo je malo onih koji nisu svjesni nastojanja uspostavljanja asocijativne sveze između automobila i seksualne potencije, ili seksualnog uzbuđenja.

Međutim, manipulativni simbolizam kojim se koriste oglašivači ne mora biti ograničen samo na seksualnu sferu. Jednako tako, on se može rabiti u kontekstu sigurnosti, udobnosti, zdravlja, mladosti, dugovječnosti, učinkovitosti, inteligencije, kao i bilo čega drugoga, i tako opet generirati potrebe koje možda i ne postoje, ali čijem se zadovoljenju oglašivač obećava posvetiti. Implikacija ili podtekst takvog simbolizma sastoji se u tome da ćemo, ne pribavimo li određeni proizvod, postati neprivlačni suprotnom spolu, zastarjeli, neukusni, bolesni, pretjerano debeli ili pretjerano mršavi, neinteligentni ili neinformirani, siromašniji, nesigurniji, ili na neki drugi način defektni. Obično smo i suviše skloni vjerovati da su trivijalne i nepotrebne stvari nešto doista bitno. Nakon nekoliko tisuća godina proživljenih bez njega, dopustili smo da nas se uvjeri u to kako je toaletni papir pastelnih boja nužnost bez koje je život suvremenoga čovjeka nezamisliv.

Subliminalne poruke i simbolizam predstavljaju samo dvije od čitavog mnoštva manipulativnih metoda propagandne industrije.

Posljednjih godina, na primjer, mnogi su oglašivači postali svjesni sve neukusnosti i grubosti televizijske prodaje i sirovosti simbolizma. Umjesto toga, okrenuli su se »pričanju priča«, fotografskim trikovima i specijalnim efektima, vicevima, pa čak i samosvjesnim šalama na vlastiti račun. Neke od takvih reklama doista su domišljate i zabavne. No, čak i one sadrže izvjesni manipulativni podtekst: »Vidite? Nisam vas pokušao ni na što prisiliti. Samo sam vas pokušao zabaviti i nasmijati vas. Kupnjom moga proizvoda dokazat ćete mi da sam u tome uspio.« Sve se to, konačno, svodi na neku vrstu emocionalne ucjene, ili suptilne iznude. Ni s oglašivačeva stajališta takav se pristup ne pokazuje posebno učinkovitim. Što su reklame domišljatije i zabavnije, pokazuju statističke studije, manja je vjerojatnost da će publika zapamtiti proizvod koji se tim putem promiče.

Glazba je još jedno manipulativno sredstvo. Naravno, upitno je jesu li oglašivači prije pedeset godina bili svjesni tradicionalne povezanosti glazbe i magije. Međutim, sasvim su jasno uvidjeli kako se jednostavna i dopadljiva melodija znade vrlo lako uvući u um i kako je se ponekad teško otresti. Tako su, četrdesetih godina, proizvođači Pepsi-Cole izbacili prvu uglazbljenu reklamu, koja se vrtjela na radijskim postajama: »Pepsi-Cola hits the spot...« Uskoro su im se u tom novom pothvatu pridružili i ostali oglašivači, te je svaki proizvod dobio svoju prepoznatljivu pjesmicu. Potrošači od tada žive u zaglušujućoj kakofoniji besmislenih jingle-ova. Mnogi oglašivači, čini se, ne prepoznaju onu granicu poslije koje se harmonija pretvara u odvratnost.

Neki jingle-ovi mogu imati doista štetne posljedice, izazivajući neku vrstu zagađenja svijesti. U ekologiji psihe, oni predstavljaju ekvivalent otrovnog otpada. Tijekom šezdesetih godina, na primjer, jedan od najčešće reklamiranih proizvoda na američkoj televiziji bile su cigarete od mentola, marke *Salem*, koje su u to vrijeme bile vrlo popularne. Prodavane u zeleno-bijeloj kutiji, trebale su uspostaviti asocijativnu svezu s mentolom i snijegom. *Salem* je usvojio i poseban jingle-mantru: »Možete izbaciti Salem iz prirode, *ali* ...ne možete prirodu izbaciti iz Salema«. Ovaj je stih pjevao meki ženski glas, s empatičnim naglaskom na *ali*, nakon čega je slijedilo nekoliko trenutaka napete stanke. Stanku je prekidao zvuk »ping«, poput zvuka glazbene viljuške, nakon čega je slijedila još jedna stanka, da bi se tek onda mogao čuti ostatak jingle-a.

Jingle se ponavljao dva puta u kratkom filmu koji prikazuje idiličnu scenu - divlju, srebrnkastu rijeku, vodopad, kristalno čisto nebo bez ijednog oblačka, zelenilo drveća i ulašteni kabriolet parkiran na mekom travnatom tepihu. Umotan u taj neo-arkadijski pejzaž, mladi je par s orgazmičkim zanosom udisao zefirsku svježinu *Salema*, ushićeno zureći u nebesko plavetnilo. U međuvremenu, zvučni je muški glas s pobožnim poštovanjem veličao sve kvalitete cigarete. Kako se reklama približavala kraju, jingle je ponovljen i treći put: »Možete izbaciti Salem iz prirode, ali...(ping)«. Ostatak jingle-a bio je izostavljen. Budući podvrgnut takvom kvazi-Pavlovljevom uvjetovanju, u gledateljvoj bi se svijesti čitav dan iznova i iznova ponavljao izostavljeni dio jingle-a, nametljivo se miješajući s drugim mislima, nakon čega se gledateljeva pažnja više nije mogla kvalitetno usredotočiti ni na što. Reklama je bila toliko agresivna da je, konačno, polučila sasvim suprotan učinak. Mnogi američki studenti, iznervirani tako bezočnom infiltracijom u njihove umove, odlučili su ne kupovati cigarete *Salem*.

Osim za »zagađenje svijesti«, propagandna je industrija kriva i za druge, jednako okrutne, a možda i još okrutnije povrede. Jedna od njih mogla bi se, uz rizik da to zazvuči pretenciozno, opisati kao »otmica i skvrnavljenje kulturnog naslijeđa«. Radi se, naime, o ustaljenoj praksi oglašivača da u svojim reklamama koriste klasičnu glazbu. Djela živih skladatelja zaštićena su, naravno, autorskim pravima. No, takvih mjera predostrožnosti nema u djelima Purcella i Handela, Bacha i Mozarta, Beethovena i Wagnera, Debussyja i Mahlera. Njihova glazba - svjesno skladana u suglasju s tradicionalnim magijskim načelima - mogla se, tako, nesmetano iskoristiti za prostituciju njezinih magijskih učinaka u prizemne svrhe.

Jedna od najpoznatijih reklama, koja se u Sjedinjenim Državama dugi niz godina neprestano vrtila na radijskim i televizijskim postajama, predstavljala je jednu vrstu pseće hrane. Straussvoj je skladbi »Na lijepom plavom Dunavu«, kao vokalna pratnja poslužio pseći »vau-vau! vau-vau!« S jedne strane, ovo je jednostavno bilo toliko simpatično da se čovjek morao nasmijati. A treba, također, priznati, da ovo Straussovu djelo i ne bismo mogli smjestiti u sam vrh glazbenih dostignuća zapadne kulture. Straussov je valcer u usporedbi s glazbom Mozarta i Beethovena, poput romana Wilkiea Collinsa u usporedbi s djelima Tolstoja i Dostojevskog. Pa ipak, ovo djelo ostaje

jednom od najpoznatijih i najomiljenijih skladbi u korpusu našeg glazbenog nasljeđa. No, čak i ako ne zaslužuje visoko mjesto u pantheonu vrhunskih dostignuća, ona u svakom slučaju ne zaslužuje niti da je se skvrnavi i ismijava za buduće naraštaje. Nažalost, Straussov je valcer doživio upravo takvu sudbinu.

Odrasli, koji su poznavali ovu skladbu prije negoli je bila upotrijebljena u reklamne svrhe, zbog svega su toga mogli negodovati ili se samo smiješiti. Međutim, u vrijeme kojim su dominirali radio, televizija i potrošački mentalitet, djeca su se upravo u reklami za pseću hranu po prvi put susrela sa Straussovom valcerom, i to mnogo prije negoli su je imala prilike upoznati u njezinom izvornom obliku. Tako će ona u njihovim umovima ostati neraskidivo vezana uz pseću hranu. No, nisu Straussove kompozicije jedine žrtve takve vrste. U Engleskoj se, trenutno, u prodaji nalaze barem dva kompakt-diska ili audio-kasete koje sadrže klasične skladbe upotrijebljene u radijskim ili televizijskim reklamama.

Reakcija potrošača: bojkot

Unatoč sklonosti manipuliranju, oglašivači nisu uvijek uspijevali postići svoje ciljeve. Tijekom šezdesetih godina, poslijeratna obrazovana generacija počela je izražavati sve veće nezadovoljstvo svjetonazorom i načelima koja su uspostavili njihovi roditelji. Nepovjerenje u »establishment« pokrenulo je čitav niz kampanja od strane pojedinaca poput, na primjer, Ralpa Nadera, koji se pobunio protiv automobilske industrije i potaknuo osnivanje udruženja za zaštitu potrošača. Protivnici rata u Vijetnamu neprijateljski su gledali na »vojno-industrijski kompleks« i pokrenuli kampanje protiv nekih tvrtki, kao što je bila Dow Chemical, koja je proizvodila punjenja za napalm-bombe. Od polaganja računa nije bila izuzeta ni propagandna industrija. Pritisak javnosti nagnao je oglašivače da osnuju vlastita nadzorna tijela, a vladine su su im institucije počele nametati i neka ograničenja, kao što su, na primjer, izvjesna ograničenja vezana uz reklamiranje proizvoda koji sadrže alkohol i duhan.

Međutim, oglašivačke su se organizacije, šezdesetih i sedamdesetih godina, u većoj mjeri bavile pitanjima istine i ukusa negoli problemom manipulacije. Oglašivači su se mogli optužiti za izmišljotine, pretjerivanje i laži ili, pak, za kršenje osnovnih pravila dobro-

ga ukusa, ali ne i za zloporabe koje se tiču manipulativnih metoda. Godine 1980., UNESCO je zaključio da je »oglašivanje usmjereno ka uzdizanju materijalističkih kvaliteta potrošnje«, te da je krivo za »svođenje ljudskih života na stereotipe, iskorištavanje ljudskih nezadovoljstava... (i) manipulaciju«. Druge studije, također iz osamdesetih godina, osudile su manipulativne učinke propagande u slučaju djece, koja su posebno sklona sugestiji. Konačno su se i oglašivači našli prisiljeni stati u svoju obranu. Odgovorili su poricanjem postojanja bilo kakvog »znanstvenog dokaza« u kritikama upućenima na njihov račun. »Sloboda govora«, opravdavali su se, mora biti jednako zajamčena u trgovini kao i u politici, religiji i umjetnosti. Svi proizvodi, držali su oni, koji su se po zakonu mogli slobodno prodavati, trebali bi uživati jednako pravo na reklamu, bez obzira na sredstva kojima se, pri tome, proizvođač ili oglašivač odlučio poslužiti.

Mogli bismo zaključiti da se ovaj problem danas nalazi na mrtvoj točki. Neke ekstremne metode, poput subliminalnog slanja poruka, mogu se zabraniti, kao i reklamiranje određenih proizvoda. Isto tako, oglašivači se mogu pozvati na odgovornost zbog iznošenja laži i neukusnosti. No, iznimno je teško poduzeti potrebne mjere kako bi se spriječili neki suptilniji oblici manipulacije kao što su to, na primjer, uporaba simbola i glazbe u krajnje prizemne svrhe, te emocionalna ucjena i iznuda.

Iako oglašivači mogu iznaći načine da izbjegnu zakonskim ograničenjima, prije ili kasnije sučelit će se s najvećom od svih prepreka - rastućom apatijom i cinizmom potrošača. Još 1952. godine, ova je prepreka postala sasvim očigledna. Te je godine upravitelj gradske vodoopskrbe u Toledu, Ohio, otkrio nešto vrlo zanimljivo. U pravilnim razmacima, za trajanja jedne vrlo popularne televizijske emisije, on je zabilježio drastični pad vodenoga tlaka u gradu. Pad tlaka poklapao se sa stankama za reklame. Objašnjenje ovog zagonetnog fenomena uskoro je postalo bolno očiglednim. Velik broj gradskoga stanovništva istovremeno je odlazio na zahod, i to u trenutku kada bi započeli reklamni blokovi. Drugim riječima, sve što su oglašivači uspjeli postići bilo je omogućavanje gledateljima da obave nuždu.

Opća apatija predstavlja nepremostivu prepreku za propagandnu industriju, a posebice za televizijske oglašivače. *Newsweek* je 1980. godine izvijestio kako televizijske reklame prati samo 22% od

ukupnog broja gledatelja. Godine 1983., procijenjeno je kako se od 16 milijardi dolara koje se tijekom godine utroše u televizijske reklame, više od 6 milijardi »potroši na oglašavanje u praznim sobama«. Naravno, takvom su stanju pridonijeli sami oglašivači, primjerice, emitiranjem reklama koje odgovaraju mentalnom sklopu petogodišnjaka, u kasne noćne sate, kada većinu gledateljstva čini odraslo stanovništvo. Nepodnošljiva kakofonija, zaglušujuća dernjava, glupavi likovi i ostale djetinjarije rezultirali su krajnjom odbojnošću ili, pak, potpunim bojkotom.

Pojava daljinskih upravljača zadala je nove muke propagandnoj industriji. Sada je gledateljstvo moglo jednostavnim pritiskom na tipku smanjiti ton za vrijeme reklama ili, što je još gore, promijeniti kanal. Prema jednom izvješću iz 1988. godine, njujorški gledatelji u prosjeku svake tri minute i četrdeset i dvije sekunde mijenjaju kanale, a najčešće tijekom stanki za reklame. Oglašivači su se, tako, sučelili s još jednim neugodnim otkrićem - osim nezainteresiranosti, gledateljstvo je postajalo sve sklonije svjesnom i namjernom bojkotu. Situaciju je osamdeseth godina još više zakuhala pojava video-rekordera. Na užas oglašivača, gledatelji su sada mogli snimiti željenu emisiju ili film, a zatim premotati traku da ne bi morali gledati reklame.

Propagandna industrija, konačno, mora na neki način opravdati goleme troškove svojih klijenata. U tom je smislu bilo prijedloga koji su se kretali od nadrealistično bizarnih do krajnje grubih i prizemnih. Predlagalo se, na primjer, da sve televizijske postaje u Americi usklade termine emitiranja propagandnog programa, tako da gledatelj ne bi bio u mogućnosti izbjeći reklamu, bez obzira na činjenicu da je promijenio kanal. Zagovarala se i ideja o podijeljenom ekranu, tako da bi se istovremeno s programom koji se prati mogle emitirati i reklame. Reklame bi se, predlagali su neki, mogle emitirati »svakih nekoliko minuta«, u trajanju od sekundu ili dvije, tako da bi bile »prečeste i prebrze da bi se gledatelj mogao snaći i promijeniti kanal«. Ova se ideja opasno približava manipulaciji putem subliminalnog slanja poruka, s tom razlikom da se ovakva vrsta manipulacije više ne bi mogla nazvati subliminalnom.

MANIPULACIJA INFORMACIJAMA

1. travnja, 1957. godine, BBC je emitirao sada već legendarnu snimku tobožnje »žetve špageta na jugu Švicarske«. Kohorte starijih gospođa odjevenih u prepoznatljivu švicarsku narodnu nošnju, brale su mekanu tjesteninu koja je rasla na špageti-drveću. Bilo je to zapanjujuće otkriće za one koji nikada nisu pomislili da bi »Tetkica« (misli se na BBC), osim formalne užtogljenosti, mogla imati i smisla za humor.

Kanadska je televizija silno željela smisliti nešto slično BBC-jevoj dosjetki. U proljeće 1972. godine, vancouverški studio Kanadske televizije emitirao je smrtno ozbiljan, pseudo-znanstveni prilog o Vancouverskoj zakladi za likantropičnu djecu. Vancouveru je, kako se objašnjavalo, prijetila epidemija likantropije, no, mnogo poznatiji naziv ove »bolesti« nijednom nije bio spomenut.

Dio priloga uključivao je interview s Jakobom i Rebeccom Schloss, navodnim roditeljima likantropičnoga djeteta imena »mali Ferdy«, a snimljen je u jednom od predvorja knjižnice Sveučilišta Simona Frasera. Budući da je interview bio tek površno osmišljen, Jakob i Rebecca većinom su se oslanjali na improvizaciju i maštu, te je ekipa jedva uspijevala zadržati ozbiljnost. Kada je, primjerice, duboko potreseni Jakob opisao svoje osjećaje kada je prvi put otkrio dlaku na dlanu maloga Ferdya, snimatelj je, ne mogavši izdržati, prasnuo u nekontrolirani smijeh, te mu je kamera ispala iz ruku i razbila se o pod. Jedan od dvojice zbunjenih studenata, koji su se slučajno našli na mjestu snimanja, smogao je hrabrosti i pristupio reporteru, tada vrlo poznatoj i uglednoj osobi na vancouverškoj televiziji.

Kako da objasni, pitao je student, ovo što je upravo vidio? Zašto ekipa nije mogla suzdržati svoje smijuljenje naočigled roditelja čije dijete očito pati od neke teške bolesti? Je li svijet televizije doista

tako bezosjećajan? Odgovor na ove opravdane upite bio je prijezriv i drzak. S nekim se tragedijama, objašnjeno mu je, moguće suočiti jedino smijehom, jer bi čovjek mogao poludjeti ako im se prepusti svom snagom svojih osjećaja. Ovaj malodušni odgovor još je više uznemirio studenta.

»Sve me ovo jako zabrinjava«, žalio se on reporteru koji se sada sasvim otvoreno smijao. »Mislim, mi se oslanjamo na vas i vaše informacije o tome što se događa u svijetu. Trebali bismo vam vjerovati - vjerovati u točnost vaših informacija. Više nisam siguran u to da li bih vam zaista mogao vjerovati. Dokažite mi to. Mogu li vam vjerovati?«

»Naravno da ne«, veselo je odgovorio reporter. »Ali, ni u Vijetnamu, u stvari, nema rata. Oni samo imaju veći budžet od nas.«

Student, koji je ostao samo zbunjeno stajati, postao je predmetom izrugivanja i zbijanja šala za sve koji su bili upleteni u prijevaru, uključujući i jednog od autora ove knjige. Međutim, ono što se uza svu komičnost situacije moglo sasvim jasno razabrati, bila je duboka opravdanost mladićeve zabrinutosti, kao, uostalom, i reporterova odgovora. Samo je po sebi jasno da se ljudi *doista* oslanjaju na medije i da im *doista* poklanjaju svoje povjerenje. A mediji, zauzvrat, mogu to povjerenje iskorištavati onako kako im se sviđa.

Masovne komunikacije

Kada ljudi govore o »medijima«, zapravo misle na komunikaciju, ili, još preciznije, na kanale koji omogućavaju masovnu komunikaciju. Još od prvih dana zabilježene povijesti, a sasvim sigurno i prije, komunikacija je uvijek bila povezana s magijom. Tako je, na primjer, zvuk predstavljao jedan oblik magije. Ljudski zvuk - ljudski glas, kao i jezik - sadržavao je magijski element. U Knjizi Postanka, Adam je, imenovanjem biljaka i svih stvorenja prirodnoga svijeta, izveo suštinski magijski čin, putem kojeg ga je Bog učinio njihovim gospodarem. Imenovati neku stvar znači nametnuti joj oblik. Namećanje oblika znači uspostavljanje vlasti. Čin imenovanja tako postaje manifestacijom magijske moći. Stoga imena, sama po sebi, postaju moćna i obdarena magijskom snagom. Tako je, u drevnom judaizmu, Božje ime smio izgovoriti samo veliki svećenik, i to samo jednom godišnje, u hramskoj Svetinji nad Svetinjama. Pojedinci koji su pro-

lazili kroz inicijacijske obrede dobivali su nova, tajna imena, koja njihovi neprijatelji nisu poznavali, stoga ih nisu mogli ni zlorabiti. Prema drevnoj irskoj predaji, pjesnik, koji je uživao uzvišeni status zbog poznavanja magijskog djelovanja jezika - mogao je čovjeka prokleti »imenujući ga«, uplićući njegovo ime u svoju kletvu.

Ako je komunikacija sama po sebi bila oblikom magije, to je, također, bio i proces koji je omogućio održavanje ili trajnost komunikacije i njezin neprestani tijek. Na primjer, u egipatskoj mitologiji, Djeuti, kasnije poznat kao Thot, bio je bog magije i pisma; a razlika između magije i pisma gotovo da nije ni postojala. U hebrejskom pismu, kao i prema kasnijoj kabalističkoj predaji, riječi i slova predstavljaju spremišta magijske moći. Pojedinci koji su imali pristup tajanstvenom, naizgled šifriranom pismu, koje je olakšavalo i održavalo komunikaciju, u drevnim su kulturama uživali status čuvara magijskih moći.

Kako je komunikacija postala isključivom prerogativom iniciranih, ona se sve više obavijala koprenom tajanstvenosti i magije. Čitatelj će se sjetiti da je Agrippa održavao vezu s mudrim ljudima u inozemstvu, a zatim informacije koje bi od njih pribavio pripisao svome općenju s duhovima, ne bi li se tako prikazao kao veliki mag. Što je tek Agrippa mogao učiniti da je imao isključivi pristup svim izumima moderne tehnologije - telefonu, televiziji, telefaksu i E-mail-u? Zar ne bi svaki čovjek iz Agrippina vremena, ma kako prosvijetljen i obrazovan on bio, tehnološke igračke našega doba smatrao manifestacijama magije?

Takvom putniku kroz vrijeme ništa se ne bi doimalo toliko magičnim kao sfera komunikacija i medija. Prije stotinu i pedeset godina, Siouxi i Cheyennei na američkom Zapadu bili su manje impresionirani zapanjujućim ali opipljivim »željeznim konjem«, negoli mnogo zagonetnijom manifestacijom magije bijeloga čovjeka - zvučnim »pjevućim žicama« telegrafa koje su pratile željeznicu. Pa ipak, ni bijeli doseljenici koji su prihvatili telegraf kao nešto posve uobičajeno, ne bi bili ništa manje zapanjeni kasnijim otkrićima i izumima. Bilo da ga smatramo tehnološkim dostignućem ili, pak, magijskim fenomenom, telegraf je vrlo primitivno sredstvo u usporedbi s telefonom, filmom, radijom ili televizijom, jednako kao što se telefon, film, radio i televizija mogu smatrati primitivnim sredstvima u usporedbi s mobilnim telefonom, kompjuterom, Internetom, E-mai-

lom, satelitom i svim drugim sredstvima koji posjeduju pamćenje opsežnije i pouzdanije od našega, i koji među sobom mogu razgovarati više-manje neovisno o našoj intervenciji.

Nije važno što su naši umovi uvjetovani da o tim stvarima razmišljaju kao proizvodima tehnološkog razvitka, a ne kao o manifestacijama magije. Sve do razdoblja kartezijanske misli i s njome povezane fragmentacije znanja, magija i tehnologija bile su jedno i isto. One i dalje ostaju jedno i isto, pa makar samo u metaforičkom smislu. Kakvom se god nomenklaturom poslužili, još uvijek se govori o »vještini pokretanja zbivanja«. A ta vještina nije nigdje toliko očigledna kao u kraljevstvu komunikacija i medija. Osim što to kraljevstvo danas predstavlja možda i najdramatičniju manifestaciju »magijske« moći, ono, također, predstavlja i najveću potencijalnu moć manipulacije.

Vražje zavjere i kinematički ratovi

Manipulacija u sferama religije, politike i oglašavanja gotovo se u potpunosti oslanja na masovne komunikacije. Političari širom svijeta pokušavaju zadobiti simpatije medija. Svi režimi, pa i oni najozloglašeni, osjetljivi su na medije, stoga vrlo pomno uređuju svoje odnose s javnošću. U zapadnoj demokraciji, televizijska je publika već nasmrt umorna od prijenosa parlamentarnih rasprava, koje nitko tko ima i malo mozga u glavi ne može shvatiti ozbiljno. Od Rooseveltovih »čavrljanja uz kamin« u vrijeme rata, do današnjih bezazlenih prepirki, politika i masovna komunikacija postale su neraskidivo povezane.

Masovna komunikacija postala je područje u kojem je svoje mjesto pronašla i religija. Gotovo sve novine na svijetu posjeduju barem jednu kolumnu koja se bavi religijskim pitanjima. Radio i televizija imaju svoje redovite vjerske programe, koji pružaju prostor za sve religijske teme, od religijske glazbe i prijenosa misa do ozbiljnih rasprava o moralnim i teološkim pitanjima.

Tijekom posljednjih dvadeset i pet godina, religija je uspjela okupirati znatan dio medijskog prostora u Sjedinjenim Državama. Televizijski propovjednici, koji su se pojavili sedamdesetih godina, postali su sasvim uobičajen fenomen. Iako su se njihovi motivi u mnogim slučajevima razotkrili kao posve prizemni, oni su i dalje

prisutni na televizijskim ekranima. Početkom sedamdesetih godina, na vrhuncu svoje karijere, karizmatični mladi propovjednik, Marjoe Gortner, javno se proglasio prevarantom, izrazivši svoj religiozni skepticizam. Nakon toga, postao je glumac, najčešće tumačeći uloge psihopata. Godine 1987., propovjednik Jim Bakker napustio je svoje »sveto poslanje« nakon »bliskog susreta« sa svojom tajnicom. On i njegova groteskno našminkana supruga, Tammy, kasnije su se podvrgnuli liječenju od ovisnosti o drogi. Godine 1989., Bakker je osuđen na zatvorsku kaznu u trajanju od četrdeset i pet godina i novčanu kaznu u iznosu od 500 000 dolara, jer je »svoje stado oštetiо za desetke milijuna dolara«. Godine 1988., još jedan propovjednik, Jimmy Swaggart, uhvaćen je s prostitutkom, nakon čega je svoj prijestup priznao pred 500 milijuna gledatelja širom svijeta. Međutim, televizijski propovjednici, i unatoč ovim skandalima, i dalje uspijevaju privući mnoštvo sljedbenika. Procjenjuje se da u Sjedinjenim Državama propovjednici imaju gotovo 60 milijuna pristalica, a taj se broj iz dana u dan povećava. Većina televizijskih propovjednika započela je s malim televizijskim studiom, da bi kasnije uspostavili čitava medijska carstva koja uključuju časopise, izdavačke kuće, direct-mail tvrtke, organizacije za politička lobiranja, itd. Neki su čak osnovali i vlastita sveučilišta. Samo je strogi nadzor vlasti spriječio takve predatore da poharaju Veliku Britaniju onako kako su poharali Ameriku.

Sto se tiče odnosa između komunikacije i oglašavanja, on je sam po sebi jasan, tako da ne zahtijeva dublje razmatranje. Ta je veza, uz rijetke iznimke kao što su državne televizijske postaje, danas neraskidiva i simbiotička. Oglašivači trebaju medijski prostor, kako u tisku, tako i na radiju i televiziji. Novine, radio i televizija trebaju sredstva potrebna da bi se održavali, a većina tih sredstava namiče se putem reklama. Uskraćivanjem sredstava, oglašivači mogu spriječiti emitiranje pojedinih televizijskih emisija, pa čak i izlaženje novina i časopisa. Isto tako, mediji mogu naškoditi pojedinim oglašivačima uskraćivanjem medijskoga prostora i njegovim dodjeljivanjem konkurentu. Ako djeluju zajedno, masovna komunikacija otvara oglašivaču najmoćniji i najučinkovitiji kanal za manipulaciju.

Svijet masovne komunikacije stvara, tako, prostor za političku i religioznu manipulaciju, ali i manipulaciju ljudima za svoje vlastite svrhe. To je posebno vidljivo u posljednjih 25 godina, kada su se mediji razvili do te mjere da ih sasvim opravdano možemo nazvati najmoćnijom manipulativnom silom zapadnog društva.

Izvori takve moći nisu, naravno, tek nedavno otkriveni. U posljednjem desetljeću devetnaestoga stoljeće, William Randolph Hearst, bogati novinski magnat i ozloglašeni otac »žutoga tiska«, ponosio se time što je izravno doprinijeo izbijanju Španjolsko-američkog rata. Vodeći bitku sa svojim suparnicima, Hearstu je hitno trebao neki rat kako bi svoje novine mogao što bolje prodati. Kuba, jedna od posljednjih ispostava umirućeg Španjolskog carstva, pokazala se kao prilika koju je trebalo zgrabiti. Potaknut tamošnjim nemirima i neprestanim pobunama protiv španjolskih gospodara, Hearst je na Kubu poslao jednog od svojih reportera, Fredericka Remingtona, koji je trebao izvještavati o »krvavim borbama i ratu«. Stigavši u Havanu, Remington je Hearstu poslao telegram u kojemu ga je obavijestio kako na Kubi u stvari nema velikih nemira, a još manje rata. »Samo ti načini fotografije«, odgovorio je Hearst, naredivši Remingtonu neka ostane u Havani, »a ja ću stvoriti rat«. 15. veljače, 1898. godine, tajanstvena je eksplozija uništila stari i onesposobljeni ratni brod *Maine*, u to vrijeme usidren u kubanskim vodama. »Pamtite *Maine!*«, vrištale su naslovnice, pripisujući eksploziju i 260 u njoj izgubljenih američkih života »zavjeri španjolskih vragova«. Neprijateljstvo prema Španjolskoj poprimilo je histerične razmjere. Zbog izbora koji su se te godine imali održati, predsjednik William McKinley, želeći za se pridobiti što više birača, iskoristio je situaciju i objavio rat Španjolskoj.

Podržavajući šovinističku mržnju, Hearstove su novine situaciju koja se mogla razriješiti diplomatskim putem pretvorile u pravi rat. U svojim prvim vojnim akcijama protiv neke strane sile od razdoblja Meksičkog rata koji se vodio između 1846 i 1848. godine, snage Sjedinjenih Država uništile su i posljednje prekomorske ostatke španjolskoga carstva, i uspostavile vlastitu sferu utjecaja na španjolskim posjedima, od Kube do Filipina. U to je vrijeme Theodore Roosevelt, koji je predvodio manji konjički napad na brežuljak San Juan, postao nacionalnim junakom, a četiri godine kasnije i predsjednikom države. Hearst, koji je sve zasluge pripisivao sebi, do 1925. godine u svome je vlasništvu držao dvadeset i pet novina u sedamnaest najvećih gradova, kao i časopise, filmske tvrtke, radijske postaje i dvije telegrafске službe. Hearst je, tako, izronio kao prototip današnjeg »medijskoga mogula«.

Tridesetih je godina medijska manipulacija već postala okrutnom stvarnošću. Bespoštedna utrka za »senzacijom« i »pravom pričom«,

postala je ustanovljeni kliše i tema brojnih hollywoodskih satira, »screwball« komedija i ostalih filmskih ostvarenja koja su ovaj fenomen iskoristila za ozbiljnija razmatranja. J. Edgar Hoover, tadašnji direktor FBI-a, opetovano je kritizirao licemjernost medija, koji su odmetnike poput Bonnie i Clydea, »lijepog dečka« Floyda i Johna Dillingera uzdigli do statusa romantičnih junaka. Međutim, mediji tada još nisu u potpunosti otkrili svoju vlastitu moć.

U tome ih je spriječio i Drugi svjetski rat, koji je medijsku pozornost u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Državama prebacio gotovo isključivo na ratna zbivanja. Tijekom hladnog rata koji je nakon toga uslijedio i zlokobnih »hajki na vještice«, mediji nisu pokazivali pretjeranu agresivnost. Ta se situacija nije bitno mijenjala sve do izbivanja rata u Vijetnamu. Kada ih je američka vojska pokušala izmanipulirati kako bi ih pridobila za se, mediji su uzvratili proglašavajući svoju neovisnost. U borbi koja je uslijedila, mediji su otkrili svoju moć i sposobnost da se uspješno suprotstave američkoj vojnoj mašineriji. Mediji su odigrali najznačajniju ulogu u stvaranju javnog nepovjerenja spram američke vojne politike i protivljenja ratu u Vijetnamu. Ubrzo nakon toga, neovisnost medija i njihova moć doživjele su svoju dramatičnu potvrdu razotkrivanjem Richarda Nixona i sramotnim svršetkom njegova predsjedničkog mandata.

Uloga medija u okončanju vijetnamskoga rata i razotkrivanju afere Watergate bila je, u cjelini uzevši, hvalevrijedna, odražavajući težnju medija za neovisnošću, ali i integritetom. U tom smislu, Vijetnam i Watergate predstavljaju trenutke trijumfa. No, moć koja proizlazi iz takve pobjede vrlo se brzo može pretvoriti u prepotenciju koja za sobom povlači opasnost od gubitka objektivnosti i cilja. Takva se pobjeda može odvojiti od svoga izvornog moralnog konteksta, postajući samoj sebi svrhom, nižući pobjedu za pobjedom bez obzira na cijenu. Vijetnam i Watergate ustanovili su standarde uspjeha kojima se mediji, sada lišeni moralnih obzira, moraju nastojati približiti.

Kada je 1982. godine izbio rat na Falklandskim otocima, britanska je vlada, obogaćena iskustvom iz Vijetnama, nastojala ograničiti medijsku prisutnost zabranom pristupa na područje ratnih operacija. Ovo je nastojanje olakšavala i logistika samoga sukoba. Osim onih s posebnim ovlaštenjem, predstavnici medija ni na koji način nisu mogli stupiti u ratnu zonu. Međutim, britanski se mediji nisu dali omesti. Iskoristili su stručnost većinom umirovljenih britanskih čas-

nika koji su ostali kod kuće. Započele su gorljive špekulacije. Mo- guće strategije i sve njihove kombinacije, razmatrane su do najsitni- jih detalja, pomoću zemljovida, crteža i ostalih vizualnih pomagala, pa čak i igračaka koje su predstavljale ratno brodogradnja. Za britanske časnike u južnom Atlantiku, čiji je uspjeh ovisio o sposobnosti nad- mudrivanja neprijatelja, takve se medijske špekulacije nisu pokazale nimalo korisnima. Vojnici i časnici Padobranske regimente, pripre- majući napad na argentinski garnizon kod Goose Greena, sa zapre- paštenjem su ustanovili kako je njihova operacija već bila detaljno predviđena na BBC-ju, samo četiri sata prije njezinog otpočinjanja. Kako bi pribavili »senzaciju«, razmećući se svojom potkvanošću u vojnim pitanjima, cijelome je svijetu prenesen plan napada. Argen- tinski je garnizon, tako, stavljen u stanje pripravnosti, a životima bri- tanskih vojnika prijetila je neposredna opasnost. Stoga i ne treba ču- diti da su vojnici, spominjući taj slučaj, često puta upotrebljavali riječ »izdaja«.

Medijsko pokrivanje rata u Vijetnamu, afere Watergate i rata na Falklaskim otocima, nije, strogo govoreći, uključivalo manipula- ciju. Ono bi se prije moglo nazvati obznanjivanjem autonomije i mo- či. No, put od autonomije i moći do posve očigledne manipulacije, vrlo je kratak. Današnji je svijet suviše dobro upoznat s medijima ko- ji manipuliraju događajima u vlastitu korist, ili, drugim riječima, s ciljem pribavljanja »štofa« ili »dobre priče«. U Belfastu se, na prim- jer, često puta događalo da se kakav novinar uhvati u pokušaju da podmićivanjem nagovori mlade ljude da insceniraju nered, kako bi novine ili televiziju opskrbio »senzacionalnim« materijalom. Britan- ska televizijska mreža, pripremajući jedan dokumentarni film, nare- dila je svojim novinarima neka ulice jednog talijanskog gradića one- čiste smećem, ne bi li to mjesto izgledalo zapuštenije negoli je doista bilo. U potrazi za šokantnim naslovima, novinari britanskih tabloida često se među sobom dogovaraju o tome u kakvom će obliku priču podastrijeti javnosti, pa makar zbog toga morali iskriviti istinu do neprepoznatljivosti.

Od vremena Vijetnama i Watergatea, mediji su se razmahali svo- jom moći i prepotencijom; u potrazi za jednako eksplozivnom pri- čom, sve je postalo potencijalnim lovištem - od Crkve do američko- ga predsjednika i britanske monarhije. Probudivši opće nepovjerenje i cinizam spram javnih institucija, mediji su ga iskoristili kao neis-

crpno vrelo svježih informacija. Tako je opće nepovjerenje i cinizam spram javnih institucija i samo postalo »pričom«, koja omogućava medijima da i dalje crpe nove »vijesti«, kroz narcisoidno razmahivanje vlastitim moćima. Da cijeli svijet tu moć poštuje, pokazuje činjenica da politički vođe usklađuju, ne samo svoja javna obraćanja, već i vojne operacije, s večernjim vijestima. Za vrijeme Zaljevskoga rata, Bagdad su potresle eksplozije upravo u trenutku kada su u Washingtonu i New Yorku trebale započeti redovite vijesti u 18.30. U Somaliji su američke »mirovne snage« pod punom ratnom spremom istrčale iz vojnoga zrakoplova koji je upravo sletio, da bi ih umjesto oružanog otpora dočekale skupine blaziranih reportera i snimatelja.

Teoretski gledano, zadatak medija trebao bi se sastojati prvenstveno u iznošenju činjenica, a tek onda u njihovom diskretnom komentaru, s naglaskom na tome da je izneseno mišljenje odraz komentatorova stava. Međutim, komentatori su i više nego skloni zamagliti pravo stanje stvari. Naime, samim zbivanjima na političkoj pozornici posvećuje se manje vremena i pozornosti negoli njihovoj interpretaciji i detaljnom obrazlaganju. Jedan djelić političareva govora zauzet će ogroman medijski prostor i puniti novinske stupce beskrajnim analizama. A veliki dio tih tobožnjih analiza ne predstavlja ništa drugo do li bezvrijedne špekulacije takozvanih »stručnjaka«, koji možda raspoložu većim brojem podataka, ali ne i većom pronicljivošću od inteligentnoga čitatelja, slušatelja ili gledatelja. Čini se kako medijski moguli nisu svjesni koliko su zapravo te analize patronizirajuće i uvredljive za publiku koju oni očigledno smatraju suviše tupom da bi sama mogla razumjeti što se zbiva i donijeti vlastite zaključke. Iz takvoga uvjerenja proizlazi praksa da se sva zbivanja, događaji i govori pojednostave, prerade i prilagode publici koja je potpuno nesposobna da taj zadatak izvrši sama. Nama je, prema tome, doista *potreban* tumač za nešto što je samo po sebi očigledno, te stoga i ne zahtijeva analizu. Takva interpretacija zbivanja utire put suptilnoj manipulaciji. Gorljivošću kojom se takva tumačenja podastiru nastoji se ljude uvjeriti u to da je svijet koji ih okružuje suviše složen i nerazumljiv za njihove umne sposobnosti. Tako je uspostavljena simbiotska ovisnost koja samo hrani neznanje.

U zapadnim demokracijama, nijedna politička stranka nije imuna na neuspjehe ili kontroverzije. Predstavnici svih političkih stranaka prije ili kasnije moraju proći kroz sve muke medijske inkvizicije. Budući da je i prečesto bila svjedokom takvih procesa, javnost je

počela izražavati nepovjerenje i prijezir prema slatkorječivoj političkoj retorici. Podsvjesno je, međutim, sklona promatrati političkog komentatora kao osobu koja drži stvari pod kontrolom, kao neku vrstu maga koji je imun na podvale i poniženja i koji uvijek zadržava svoj integritet. Na taj se način samo uvećava manipulativna moć medija.

Ako mediji mogu djelovati kao odvojeni i nepristrani arbitri u beznačajnim političkim raspravama, oni jednako tako mogu djelovati na mnogo širem, pa čak i globalnom planu. Nadilaženjem nacionalnih granica, mediji mogu utjecati na rješavanje međudržavnih sporova. Takva je uloga medija bila posebno uočljiva za trajanja Zaljevskog rata, kada su američka i iračka vlada u jednakoj mjeri komunicirale putem televizijskih interview-a, kao što su to činile putem redovitih diplomatskih kanala. Štoviše, određeni se državni čelnik putem medija može izravno obratiti državljanima strane zemlje kao što je, primjerice, George Bush pozvao irački narod na pobunu protiv Saddama Huseina. No, umjesto da se ograniče na izvješćivanje, mediji pokazuju sve veću tendenciju ka upravljanju zbivanjima. Prema jednom komentatoru, mediji, a posebice međunarodne televizijske mreže, postali su »aktivni sudionici u događajima o kojima bi, navodno, trebali 'izvješćivati'. Televiziju više ne bismo trebali smatrati ... pukim promatračem i izvjestiteljem o zbivanjima. Ona je i sama posve upletena u ta zbivanja, postavši sastavnim dijelom stvarnosti o kojoj izvještava.«

Djelujući na našu podsvijest, putem sugestije, mediji su nam suptilno nametnuli svoj vlastiti sustav vrijednosti, i to isticanjem prioriteta, ili nedostatku istih, koji postaju temom vijesti. Naravno, neka će zbivanja doista imati prednost. Atentat, otmica ili neki drugi teroristički čin, pad zrakoplova ili veliki politički skandal, bit će, naravno, »temom dana« u svim novinama i na svakoj radijskoj ili televizijskoj postaji. Ali, u nedostatku takvih katastrofa ili skandala, mediji će biti prisiljeni ustanoviti vlastitu ljestvicu prioriteta.

Domaća zbivanja će u svakom slučaju imati prednost pred inozemnim. Dva ili tri mrtva britanska ili američka građanina privući će veću medijsku pažnju od dvije ili tri tisuće poginulih u nekom udaljenom području Afrike ili Azije. Jedan britanski ili američki građanin, koji je u Tajlandu uhićen zbog krijumčarenja droge, medijima će biti zanimljiviji od, primjerice, teritorijalnoga sukoba između Perua i Bolivije u kojemu je poginulo na tisuće ljudi. Sve je to, me-

đutim, u granicama očekivanog. Skloni smo dublje se posvećivati stvarima koje nas se izravno tiču, koje se na neki način odnose na našu vlastitu stvarnost i naše osobne živote. Upravo putem uspostave takvih prioriteta, medijska manipulacija djeluje najučinkovitije i najpodmuklije.

U izvršavanju svoga svakodnevnog zadatka »uzdrmanja svijeta« senzacionalnim pričama, iskorištavajući moć sugestije, mediji nam podastiru vlastitu ljestvicu vrijednosti. Tako će, primjerice, novine prežvakavati najnovije vijesti o britanskoj kraljevskoj obitelji ili nespretnim izjavama američkoga predsjednika, te jedne ili druge osobe iz javnoga života. Druge će se novine, pak, baviti posve drugim temama. Jedne novine, radijska ili televizijska postaja, dat će prednost gospodarskim pitanjima, dok će na drugoj naglasak biti na politici ili »interesima čovječanstva«. Spori i nedovoljno dramatični mirovni pregovori bit će ostavljeni po strani, da bi otvorili prostor za kakva značajna govorkanja. Sva ta zbivanja - osim događaja koji se po svojim razmjerima mogu mjeriti s, primjerice, ubojstvom Kennedyja - imat će vrlo ograničen »rok trajanja«.

Treba priznati da publika - čitatelji, slušatelji i gledatelji - doista očekuju svakodnevna dramatična izvješća. Naslovi poput »Prošle noći u Bostonu - pola milijuna nesilovanih i nezlostavljenih žena« ne može se baš nazvati senzacionalnim (osim, možda, u nekim američkim gradovima). No, nešto zaista nije u redu ako najnovije nepodopštine poznatih sportaša ili pop-zvijezda dobivaju prednost pred, recimo, rasnim pobunama u Miamiju ili značajnim zbivanjima u Sjevernoj Irskoj. Ovim će zbivanjima većina inteligentnih ljudi dati prednost pred ludorijama Mikea Tysona, Michaela Jacksona, Paula Gascoigneja ili Madonne. Pa ipak, mediji, nametanjem vlastite ljestvice vrijednosti i prioriteta, mogu iskriviti našu percepciju o onome što je doista važno. Ogromne svote novca troše se na grubijane čiji je jedini posao natjeravanje mjhura napunjenog zrakom. Zbog ovakvih spektakularnih priredbi, i njima svojstvenom uzbuđenju i panici koji graniče s histerijom, kao da je u pitanju rat ili propast svijeta, zaboravit će se na daleko važnija i neposrednija pitanja i probleme.

Medijsko nametanje prioriteta može, također, poprimiti i druge oblike, koji su jednako suptilni koliko i očigledni da ih se gotovo uvijek zanemaruje. Na primjer, ponosimo se time što živimo ne samo u »civiliziranom«, već i u kulturnom društvu. Samo u Velikoj Britaniji, svaki će se tjedan objaviti na stotine knjiga, od kojih će nekoliko biti

kvalificirano kao »ozbiljna literatura«. Neke od njih bit će nova djela ili novi prijevodi, ili, pak, prvi engleski prijevodi klasika svjetske književnosti, kao što je to, na primjer, nedavno englesko izdanje Čovjeka bez vrlina (*The Man Without Qualities*), Roberta Musila. Neki će postati klasicima za buduće naraštaje, kao što je to najnovija zbirka pjesmama Seamusa Heaneyja, ili novi romani Gabriela Garcie Marqueza i Carlosa Fuentesa. Da dalje ne nabrajamo, spomenimo samo brojna druga kulturna događanja - izložbe, koncerte, te izvedbe opernih i dramskih djela.

Koliko je, zapravo, medijskog prostora posvećeno takvim stvarima? Sve televizijske vijesti bit će popraćene izvješćima o najnovijim sportskim zbivanjima. Svaka novina posvetit će tri, četiri, pet ili više stranica svijetu sporta i financija. Međutim, gotovo sve dnevne novine sadržavat će svega jednu do dvije stranice posvećene umjetnosti, a koje bi trebale obuhvatiti čitav spektar kulturnih aktivnosti. Svega jednom tjedno u novinama će osvanuti pokoja recenzija neke nove knjige, i to više-manje nasumično odabranih djela. »Ozbiljnoj književnosti« ovdje gotovo da neće biti ni mjesta, posebice ako se radi o djelu stranoga autora, ili o nekom manje poznatom izdavaču. Što se televizije tiče, »ozbiljna književnost« dobit će svoj dio medijskoga prostora samo u slučaju smrti kakvog uglednoga pisca ili dodjele neke prestižne nagrade. Kako bismo onda uopće mogli sami izgraditi vlastiti sustav vrijednosti i postaviti vlastite prioritete?

Netko bi mogao reći da kulturne aktivnosti pokriva čitav spektar najrazličitijih specijaliziranih časopisa i publikacija No, zar tome nije tako i u svijetu sporta i financija, koji i usprkos tome uživaju veću medijsku pažnju. Štoviše, publikacije koje su, navodno, posvećene kulturnim pitanjima, sve se više okreću drugim temama. Posljednjih godina, publikacije poput, primjerice, *The New York Review of Books*, sve se manje bave knjigama, a sve više komentarima i osvrtima na pitanja gospodarstva i politike. S ograničavanjem kulturnih zbivanja na specijalizirane časopise i njima posvećene radijske ili televizijske emisije, masovni mediji učinili su svoje u izolaciji kulture iz cjeline društvenoga života, kao nešto što je rezervirano isključivo za malu i elitnu skupinu ljudi.

U dvadesetom stoljeću, umjetnost je ostala jedini čuvar hermetičke misli i tradicije. Marginalizacijom umjetnosti, masovni su mediji samo potaknuli daljnju fragmentaciju znanja i stvarnosti, stvarajući, tako, svijet u kojem dominiraju mediokritet i filistarstvo.

GLAZBA I MAGIJA

U siječnju 1965. godine, Richard Nixon bio je izabran za predsjednika zemlje koja je trpjela najveću krizu od vremena Građanskog rata prije više od stotinu godina. Iste godine u travnju, broj poginulih američkih vojnika u Vijetnamu premašio je broj žrtava u ratu u Koreji. Skupina od gotovo pola milijuna hipija, yippija, ljubitelja glazbe, studenata i profesora s brojnih koledža i sveučilišta, okupila se na glazbenom festivalu koji se od 15. do 17. kolovoza 1965. godine održavao u Woodstocku, u državi New York. Razlozi ovoga okupljanja bili su različiti, no, njegova je osnovna tema bilo protivljenje ratu u Vijetnamu, te kao da je navješćivalo neku vrstu »revolucije« u američkom društvu i kulturi. Za samoprozване »patriote« i branitelje istine, pravde i američkoga načina, bilo je to zvono na uzbunu, koje je upozoravalo na neizbježnu erupciju anarhije, kaosa i objavu vladavine zlokobnih »mračnih sila«. Za one optimističnijeg pogleda u budućnost, to je neminovno označavalo početak novoga doba civilizacije. Sva ta mračna, kao i ružičasta očekivanja, u svojim su se krajnostima pokazala potpuno neopravdanima. No, čak i danas, Woodstock označava neku vrstu prekretnice u događajima koji su obilježili šezdesete, te jedan od vrhunskih trenutaka toga doba, ako ne i njegova apoteoza.

Događaji u Woodstocku odjeknuli su širom svijeta. U Kaliforniji, koja je do tada prednjačila u zagovaranju i pokretanju društvenih i političkih promjena, ljudi su se osjetili iznevjerenima. U želji da američka zapadna obala dobije »vlastiti Woodstock«, u Kaliforniji je organizirano jednako masovno glazbeno događanje. Nakon dugotrajne potrage za pogodnom lokacijom, odlučeno je da se festival održi 6. prosinca na auto-stazi Altamont Speedway, u pustoši izvan San Francisca. Okupljeni su brojni glazbenici sa Zapadne obale, uklju-

čujući i Jefferson Airplane i Grateful Dead. Međutim, glavne zvijezde trebali su biti Mick Jagger i njegovi Rolling Stones-i, koji su upravo tada završavali svoju američku turneju. Stonesi su izjavili svoju spremnost na besplatno sudjelovanje na festivalu jer, kako su sami zaključili, »bilo je to u duhu vremena« Mick Jagger izrazio je želju za »stvaranjem mikrokozmičkog društva, kao primjer za to kako bi se trebalo ponašati na velikim okupljanjima, a koji bi trebala slijediti cijela Amerika«.

Već duže vrijeme prije održavanja koncerta, u Kaliforniji je raslo neprijateljstvo između studenata, boema, hipija i yippija, koji su se protivili ratu u Vijetnamu, i Hell's Angelsa, koji su, ukoliko ih se uopće moglo smatrati politički svjesnima, održavali neku vrstu desničarskog, pa čak i neo-nacističkog ili pseudo-nacističkog imidža. Nakon održavanja festivala, Keith Richards je zanijekao da je njegova skupina ikada pozvala Angelse na koncert. Njih je, kako je izjavio, najvjerojatnije pozvala kalifornijska acid-rock skupina Grateful Dead. To, konačno, i nije toliko važno, koliko je važno da su Angelse tamo bili prisutni, i to u svojstvu neke vrste policajaca koji su imali zavesti red u okupljenom mnoštvu. Prema govorkanjima koja su u vrijeme prije održavanja festivala kružila Amerikom, upravo su Stonesi bili ti koji su, svjesno ili ne, željeli izgladiti sukobe između Angelsa i njihovih protivnika, i to svojom glazbom kao oblikom iscjeljujuće magije, koja ima moć »istjerivanja negativne energije«, koja je poput ozona prožimala kalifornijski zrak, nakon čega je trebala biti uspostavljena nova društvena harmonija.

Nakon »ljeta ljubavi« u Woodstocku, Amerika je doista počela doživljavati dramatične promjene. Kada je Nixon zapovijedio invaziju na Kambodžu, rat u Vijetnamu dobio je novu dimenziju. Stavovi spram sukoba u Vijetnamu u međuvremenu su očvrtnuli i jasnije se polarizirali. U studenom 1965. godine, dvjesto pedeset tisuća prosvjednika marširalo je u Washington, a prosvjedi su bili daleko ogorčeniji, militantniji, i manje vođeni osjećajem »univerzalne ljubavi« i »flower power-a« negoli oni iz prošlih godina. Ozračje je u Sjedinjenim Državama postajalo sve mračnije i opasnije, a posebice u Kaliforniji, gdje nije vladala samo napetost, već i paranoični strah.

U noći između 9. i 10. kolovoza, tjedan dana prije festivala u Woodstocku, sedmoro je ljudi, uključujući i trudnu suprugu Romana Polanskog, mladu glumicu Sharon Tate, zvjerski ubijeno na Beverly

Hillsu. No, iako je bilo nagađanja o »ritualnom umorstvu«, isprva nije bilo nikakvih razloga za povezivanje ovog okrutnog čina s nekom »protu-kulturom«. U svakom slučaju, Kalifornija je bila 5000 kilometara udaljena od Woodstocka. Ubojstva, dakle, nisu mogla imati nikakva utjecaja na opće raspoloženje u New Yorku. Međutim, u listopadu, nakon dugotrajne istrage, Charles Manson i skupina njegovih sljedbenika, uhićeni su pod optužbom da su počinili ovaj zločin. Cijelu jesen mediji su bili prepuni zapanjujućih priča o Mansonovoj »obitelji« i njihovom bizarnom načinu života. 5. prosinca, dan prije festivala u Altamontu, kalifornijska velika porota čula je prva svjedočenja o slučaju Manson. Iako je sa suđenja bila isključena javnost, sve su novine izvješćivale o »Tateinim ubojicama pobješnjelima od LSD-a«. Tako je uspostavljena sveza s »protu-kulturom«, čiji je festival koji se trebao održati u Altamontu bio glavna vijest. Dvije su se priče tako stopile u jednu, a festival je započeo u tmurnom ozračju slučaja Manson.

Sama prisutnost Rolling Stonesa pridonijela je zlokobnosti te sveze. U listopadu, kada se Mansonovo ime prvi put pojavilo na naslovnica, Stonesi su boravili u Los Angelesu, gdje su snimali svoj album *Let it Bleed*. Ovaj ih je album uskoro označio »najtvrdim« rokerima na glazbenoj sceni. Njihova pjesma »Street Fighting Man«, postala je, prema riječima jednoga komentatora, »himnom toga doba«. Same Stonese mediji su nazivali »AN INTIMIDATING BROODING COVEN« Riječ »COVEN«, koja se uz njih vezivala, u javnosti ih je izjednačila s članovima Mansonove »obitelji«. Tome su doprinijele i njihove pjesme, kao što je bila »Sympathy for the Devil«.

Činilo se da su Stonesi, kao i njihovi obožavatelji, namjerno ignorirali činjenicu da se ozračje u Americi dramatično promijenilo. No, očekujući da će festival u Altamontu biti jednako »povijesan« kao onaj u Woodstocku, snimatelji su se dali na posao. Kamere su zabilježile sve pripreme, postupno okupljanje mnoštva od nekih 300 000 ljudi, komešanje iza pozornice, tonske probe, čavrljanje i zadirivanjanja u prikolicama koje su služile kao garderobe, i, naravno, nastupe glazbenika. Dokumentarni film *Gimme Shelter*, iz 1970. godine, predstavlja vizualnu kroniku svega što je uslijedilo.

Međutim, do danas ostaje nejasnim što se, zapravo, mislilo postići s Hell's Angelsima kao redarima. Film ih prikazuje poredane duž

pozornice, čuvajući izvođače od najezde obožavatelja i neprestano se opijajući. A na samom početku koncerta, dugo prije negoli su se pojavili Stonesi, bilo je nereda i nasilja. Angelsi su, naoružani bilijardskim štapovima, nasrtali na publiku, dok su se s razglasa mogla čuti patetične molbe upućene okupljenom mnoštvu, neka »prestanu jedni drugima nanositi bol«. Ubrzo zatim, tražio se i liječnik. Neredi oko pozornice više se nisu mogli nadzirati, stoga su izvođači često puta morali prekidati svoj nastup. U jednom se trenutku na pozornici našlo gotovo dvjesto ljudi. Član skupine Jefferson Airplane pao je u nesvijest nakon što ga je jedan Angel udario u lice.

Stonesi su se pojavili tek navečer. Mick Jagger, koji je očigledno bio uplašen i nervozan, zatražio je od publike neka se smiri i očuva dobro raspoloženje. Izbor materijala nije se mogao smatrati posebno nadahnutim. Započeli su sa »Sympathy for the Devil«.

Nekoliko minuta nakon toga, u prvim je redovima izbila tučnjava, a Jagger je prestao pjevati. Ostali članovi grupe, nemajući nikakvu bolju ideju, nastavili su svirati, gotovo obuzeti očajem, sve dok se tučnjava nije pretvorila u masovni nered, a Angelsi se popeli na pozornicu. Tada je Jagger zamolio Richardsa neka prestane svirati, nakon čega se obratio podivljaloj rulji:

»Hej! Hej! Ljudi, sestre, braćo i sestre, braćo i sestre, molim vas, slušajte me svi, smirite se! Hoćete li prestati? Ovdje sam! Smirite se, hajde, molim vas ... Jesmo li cool?«

Kako se komešanje postupno smirivalo, dodao je, kroz nervozni smijeh, da se »nešto čudno počne događati svaki put kada zasviramo ovu stvar«.

»Sympathy for the Devil« krenuo je ispočetka. Ovoga su puta uspjeli otpjevati nekoliko stihova prije negoli se začuo strahovit tresak. Keith Richards osvrnuo se u smjeru zvuka, sa zabrinutim izrazom na licu. Gomila se opet uskomešala. Jagger je i dalje pjevao šetkajući tamo-amo po pozornici, dok mu nije prišao jedan Angel i nešto mu prišapnuo u uho. S izrazom bespomoćnosti, pogledao je prema gomili. Bilo je očigledno da je nad njom izgubio kontrolu i da više nije znao što da učini. Kada je skupina Angelsa iznijela jednog onesviještenog, opet se javio Jagger:

»O, ljudi!«, zaklinjao je on, »Tko se ovdje bori i protiv koga? Zašto? Zašto? Ne želimo se svađati. Hajde! Tko želi tučnjavu? Sve je do sada bilo cool!«

Keithu Richardsu je očigledno bilo dosta. Vidio je da filozofsko pozivanje na bratstvo neće odvesti nikamo. Istrgnuvši mikrofon iz Jaggerovih ruku, pokazao je prstom u jednoga muškarca i ljutito uzviknuo:

»Gledajte! Onaj momak tamo! Ako ne prestane, čovječe ...! Slušajte! Ili se smirite ili nećemo svirati!«

Jedan je novinar kasnije pisao o ovoj sceni: »Kada je Jagger izgubio kontrolu i zatražio od rulje neka se smiri, Richards je znao da neće ništa postići pokušaju li urazumiti gomilu. Uzeo je mikrofon i pokazao prstom na Hell's Angela koji je tukao nedužnoga promatrača i povikao...«

Kako su zahtjevi za medicinskom pomoći postajali sve učestaliji, Jagger je ponovno uzeo mikrofon i odaslao još jednu očajnu molbu:

»Ne znam što se događa, čemu sva ova gužva. San Francisco! Čitava ova stvar, ova noć, mogla bi biti najljepša, znate, i stvarno smo... Nemojte je upropastiti, dajte! Samo vas molim, preklinjem vas, smirite se. Vi to možete! To je u vašoj moći! Ljudi! Hell's Angelsi! Svi! Budimo zajedno. Znate, jedinstveni. Pokažimo da smo jedinstveni!«

Kada je nešto nalik redu konačno uspostavljeno, Stonesi su započeli »Under My Thumb«. Ne zadugo. Nervozno pogledavajući ulijevo Jagger je i dalje pjevao dok se u gomili najednom nije otvorio prostor oko crnoga mladića u svjetlozelenom odijelu, koji se savijao pod udarcima jednoga Hell's Angela. Mladićeva djevojka, plavuša u bijelom grudnjaku i crnoj mini-suknji, vrištala je. Ostali Angelsi odvukli su mladića u stranu, gdje ga kamera nije mogla vidjeti. Većina promatrača ostala je ukopana na mjestu, iz nezainteresiranosti ili, pak, zaprepaštenja. Za Stonese na pozornici, incident se doimao kao još jedno neugodno komešanje. Jagger je, izgubivši strpljenje, prestao pjevati i urliknuo:

»Poludjet ćemo, čovječe, ako ovi momci ne prestanu mlatiti svakoga ... Maknite ih odavde...!«

Tada su se čuli povici da netko ima pištolj. Jasno se moglo vidjeti da Hell's Angel, koji se obrušio na crnoga mladića, ovoga probada nožem.

I ne znajući da je počinjeno ubojstvo, Stonesi su započeli još jednu nesretnu izvedbu, a ovoga puta izbor je pao na »Street Fighting

Man«. Dok su oni bili na pozornici, ostali su izvođači, u operaciji koja se mogla usporediti s vojnom, evakuirani helikopterom. Stonesi su svirali gotovo sat vremena, a tek su kasnije doznali što se dogodilo. Osim pred kamerama nasmrtno izbodena čovjeka, u Altamontu je bilo još troje mrtvih. Bilo je, također, i četiri rođenja.

Nakon toga, uslijedila su optuživanja, a Stonesi su se našli među glavnim krivcima za događaje u Altamontu. Keith Richards kasnije je izjavio, »Jedino što smo učinili bilo je da smo se 1969. našli u Americi«. U stvari, bilo je više toga posrijedi. Prema jednom članku iz *Newsweeka*, »Nakon ove krvave turneje, glazba Stonesa postala je i sama nekom vrstom mitske sile - ekstatičan, ironičan, svemoćan i erotičan egzorcizam jedne proklete dekade«.

Možda je najbolje objašnjenje pružio Jarry Garcia, preminuli gitarist Grateful Dead-a: »sve je to pokrenula glazba ...kada je gomila podivljala, a Rolling Stonesi su svirali »Sympathy for the Devil«, tada sam shvatio nešto što sam morao već odavno znati. Mislim, ne možete očekivati da vam se to na neki način neće vratiti«.

S elokvencijom tipičnom za glazbenu scenu San Francisca toga vremena, Garcia je ukazao na nešto vrlo važno. *Gimme Shelter* ne predstavlja samo kroniku jednog krvavog, spektakularnog ubojstva pred kamerama. Ovaj film predstavlja, također, parabolu. Kako navodi njegova biografija, Keith Richards je u Altamontu bio pod utjecajem LSD-a, kokaina, opijuma i marihuane. Bila to istina ili ne, on, kao i ostali članovi grupe, bili su bez sumnje pod utjecajem adrenalina. U svome »psihotičnom« stanju oni su izvodili neku vrstu čina ritualne šamanističke magije, dok im je pozornica služila kao magični krug - iz čije su sigurnosti mogli uputiti vlastitu invokaciju. *Gimme Shelter* tako predstavlja modernu varijantu srednjovjekovne i renesansne priče, u kojoj čarobnjak gubi kontrolu nad prizvanim silama.

Voodoo i rock-glazba

Ova je knjiga već ukazala na prдавnu vezu između magije i glazbe. Najstarija glazba bila je povezana s »primitivnom«, šamanističkom i prethermetičkom magijom. Hermetička je magija svoj odraz imala u tradiciji, koja se od pretklasičnih vremena - pitagorejske »glazbe sfera« - proteže preko djela Bacha i Mozarta, Wagnera, Mahlera i Arnolda Schonberga. Ova je tradicionalna povezanost bila predme-

tom iscrpnih studija muzikologa poput, primjerice, Aleja Carpentiera, te pisaca poput Thomasa Manna.

Međutim, u popularnoj je glazbi situacija potpuno drukčija. Doista, popularna se glazba počela definirati tek u 20. stoljeću. Postoje, naravno, mnoge narodne pjesme - takozvane Border Ballads, kao i one koje se pripisuju Thomasu the Rhymeru - koje su prožete pret-hermetičkom poganskom magijom. Prema jednoj legendi iz 19. stoljeća, popijevku »Danny Boy«, poznatu još i kao »Arija iz Londonderryja«, uspavanom su frulašu povjerali vilenjaci Sidhi. Tema romana *The Doubleman*, australskog pisca C. J. Kocha, upravo je takva »bajkovita glazba« i njezin utjecaj na »okultni povratak«, koji je obilježio šezdesete godine ovoga stoljeća.

Međutim, popularna je glazba, barem u Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Državama, imala i drugo značenje. Bilo je, na primjer, mornarskih popijevki, himni i budnica, koje su obilježile različita razdoblja - »The British Grenadiers«, »Hearts of Oak«, »Yankee Doodle«, ili »The Girl I Left Behind Me«. U 19. stoljeću, u Americi su bile popularne balade sa Zapada, poput »Red River Valley« i popijevki Stephena Fostera. Bez obzira na njezinu popularnost i rasprostranjenost, u ovoj glazbi nije bilo ničeg magičnog. Njezini skladatelji sasvim sigurno nisu imali na umu nikakav magijski cilj.

S pojavom fonografa, a zatim i radija, započelo je širenje popularne glazbe kakvu poznajemo danas. Međutim, sve do pedesetih godina ovoga stoljeća, ta je glazba, izravno ili neizravno, proizlazila iz varijetea. Predstavnici takve glazbe bili su takozvani »crooners« (pjevači meka, baršunasta glasa, op. prev.), poput Binga Crosbyja i Franka Sinatre, a u njoj nije bilo baš nijednog magijskog elementa. S druge strane, jazz glazba, koja je u sebi doista uključivala takve elemente, smatrana je krajnje »subverzivnom«. Njezina je publika bila ograničena i probrana, a njezin je magijski element postavljao, kao svoju protutežu, i intelektualne zahtjeve. Iako je s vremenom zadobila vrlo širok krug poklonika, na kasnije generacije mladih ljudi nikada nije uspjela izvršiti onu vrstu utjecaja kakav je imala rock-glazba. S rock and roll-om, ponovno je uspostavljena ona pradavna sveza između magije i glazbe. I ne samo to, rock and roll glazba postala je industrijom, odigraši presudnu ulogu u kulturnoj evoluciji modernoga Zapada.

Kao što je svima poznato, rock-glazba je ukorijenjena u crnačkoj glazbi američkoga Juga - gospelima, jazzu, bluesu i rhythm and blue-

su. Međutim, manje je poznata činjenica da ovi glazbeni oblici proistječu iz jednog od oblika religioznog uvjerenja, općenito poznatog kao voodoo. Ako je crnačka glazba majka rocka, tada je voodoo njegova baka.

»Godine 1517., španjolski je misionar, Bartolome de las Casas, sažalivši se nad Indijancima koji su ostavljali svoje kosti u rudnicima zlata na Antilima, predložio španjolskome kralju Karlu V, neka tamo dopremi crnce, kako bi oni mogli ostavljati svoje kosti u rudnicima zlata.« Tako je, prema Jorgeu Luisu Borgesu, kršćansko milosrđe i suosjećanje nadahnulo trgovinu robljem između Afrike i nedavno otkrivenih Amerika. Godine 1518., na novokolonizirane španjolske posjede na Karipskom otočju dopremljena su prva tri roba iz Zapadne Afrike. Trgovina robljem, ili, »crnom bjelokošću«, ubrzo je postala iznimno unosnim poslom, proširivši se i čitavim sjeverno-američkim i južno-američkim kopnom. Godine 1526., prvi su robovi uvezeni na područje koje će kasnije postati sastavnim dijelom kopnenog prostora Sjedinjenih Država.

Ljudi istjerani iz svojih sela na afričkoj obali i nasilno prevezeni preko Atlantika, izgubili su sve, pa i svoje obitelji, od kojih su bili odvajani u pravilu odmah nakon dolaska u Novi Svijet. Od svojih dotadašnjih navika većina robova nije zadržala ništa osim religioznih uvjerenja. Ova je vjera u svojoj suštini bila animistička, a njezin su najvažniji ritualni element činile šamanističke invokacije čitavoga mnoštva prirodnih božanstava, vrlo sličnih onima pretkršćanske, poganske Europe. Bubnjevi, ples, ritmičke inkantacije, a ponekad i droge, korišteni su kako bi se pojedinac ili skupina uveli u stanje transa, ili »obuzetosti« nekim spiritualnim entitetima. Na jeziku plemena Fon iz nekadašnjega Dahomeya (danas republika Benin, op. prev.), izraz koji se odnosio na »boga prirode« bio je *Vodu*.

Religija plemena Fon u dvjema se Amerikama ukorijenila dublje od vjere bilo kojeg drugog afričkoga naroda. Šireći se zapadno od Kariba, ona je apsorbirala, ovisno o pojedinom području, i natruhe rimokatoličanstva. Tako hibridna, na Kubi - gdje je utjecaj katoličanstva bio najveći - postala je poznata kao Santeria. Na Jamajci, ona se zvala Obeah, na Trinidadu Shango, a u Brazilu Macumba. Na Barbadosu, a kasnije i Haitiju, ukorijenila se pod imenom Voudou ili Voodoo.

Bez obzira na utjecaj Crkve, voodoo i njegove varijacije zadržale su brojne ključne elemente svojih afričkih korijena, kao što su nje-go-

va glazba, ples, žrtvovanje domaćih životinja, jedenje mesa žrtvovanoga stvorenja i ritualna upotreba (ponekad i pijenje) njegove krvi. Međutim, njegov najznačajniji ritualni element predstavlja stanje transa ili »obuzetosti«.

Najdramatičniji element voodoo religije najvjerojatnije je fenomen »opsjednutosti«, odnosno, trenutaka kada božanstvo ulazi u um vjernika, koji tim činom, po svome duhu, ponašanju i govoru, i sam postaje bogom. Ovaj je fenomen u jednakoj mjeri prisutan u afričkoj religioznoj praksi kao i u voodoo obredima na zapadnoj hemisferi."

Postati »obuzet« ili »opsjednut« božanstvom ili duhovima osnovni je cilj voodoo rituala. To je dokaz velike naklonosti, što znači da određeno božanstvo ili duh smatra pojedinca dostojnim da postane primateljem ili kanalom božanske prisutnosti.

Europski robovlasnici opravdano su strepili zbog širenja voodoo religije, koju su smatrali jedinim mehanizmom sposobnim da ujedini neslobodnu populaciju određenoga područja i potakne ih na pobunu. Doista, na takve pobune nije trebalo dugo čekati. Prva se zbila 1522., samo četiri godine nakon dolaska prvih robova. Sljedeća tri stoljeća one su izbijale sporadično, ponekad poprimivši takve razmjere da je njihovo gušenje zahtijevalo intervenciju vojske. Godine, 1804., dok je Napoleon bio zauzet ratom u Europi, a britanska je flota priječila pristup srednjoameričkoj obali, robovi Haitija organizirali su uspješnu pobunu protiv svojih francuskih gospodara i uspostavili vlastito kraljevstvo.

Haiti je, naravno, postao područjem koje se općenito povezuje s voodoo-om. Pod različitim imenima, međutim, voodoo se jednako čvrsto ukorijenio i drugdje. Čak i onda kada su pobune završavale neuspjehom, mnogi su robovi tražili utočište u nepristupačnim, gusto pošumljenim brdima i planinama, gdje ih njihovi bijeli gospodari nisu mogli slijediti. U razdobljima između ustanaka, njima bi se pridružili i drugi robovi, koji su, pojedinačno ili u malim skupinama, bježali s plantaža šećerne repe i duhana. Noću bi Europljani u naseljenim područjima slušali neprestani, iritirajući i hipnotički zvuk bubnjeva, afričke ritmove koji su dopirali negdje iz daljine. Sigurni u svojoj izoliranoj divljini, odbjegli su robovi zadržali ne samo svoju slobodu, već i svoju religiju. Postali su, tako, čuvarima kolektivnog plemenskoga sjećanja na bogove i rituale svojih afričkih predaka.

U osamnaestom stoljeću, britanski posjedi na srednjoameričkoj obali i Sjevernoj Americi počeli su prepoznavati sve opasnosti voodoo religije. Većina pripadnika plemena Fon deportirani je s Barbadosa i ostalih britanskih posjeda, da bi bili prodani negdje drugdje. U britanskim kolonijama robovi nisu smjeli posjedovati bubnjeve. Ova je zabrana trebala onemogućiti izvođenje obreda, no, i unatoč tome očuvani su bitni ritmički elementi rituala s pomoću pjevanja, kao i drugih instrumenata koji su zamijenili bubnjeve. Dok je širenje voodooa na britanskim posjedima u Sjevernoj Americi bilo donekle spriječeno, u francuskoj Louisiani nije bilo takvih prepreka. New Orleans, koji je bio glavno središte sjevernoameričke trgovine rob- ljem, ubrzo je postao i središte voodoo religije. Do 1800. godine, voodoo je tamo već bio čvrsto ukorijenjen. Te godine, francuska je vlast poduzela neke mjere njegova potiskivanja, zabranjujući kupovinu robova s voodoo-om poharanih Karipskih otoka. Međutim, 1803. godine, Louisianu je od Napoleona kupila američka vlada, nakon čega je ušla u sastav Sjedinjenih Država. Nakon toga, New Orleans su preplavile izbjeglice s Haitija i drugih otoka. Do 1817. godine, voodoo je postao toliko rasprostranjen da je gradsko vijeće New Orleansa držalo kako je nužno crnačkom stanovništvu zabraniti javna okupljanja.

Kao izravna posljedica ove zabrane, niti koje su povezivale voo- doo glazbu sa samim kultom postupno su se gubile. Iako nikada nije izgubila sjećanje na svoje religiozne izvore, glazba je započela svoj samostalni razvoj. Afrički ritmovi počeli su se svirati na instrumenti- ma iz Zapadne Europe i Sjedinjenih Država, nakon čega su se u New Orleansu pojavili prvi puhački orkestri. Tako je, prema jednom ko- mentatoru, »razdoblje gestacije, koje je trajalo čitavo stoljeće, ko- načno iznjedrilo popularne glazbene stilove, toliko rasprostranjene u dvadesetom stoljeću - jazz, blues, rythm and blues i rock and roll.«

Nakon ukidanja ropstva i Građanskog rata, golemi je broj no- vooslobođenih preselio na Sjever. Većina je iz New Orleansa i delte Mississippija krenula uzvodno, ka Memfisu i St Louisu. Mnogi su otišli dalje na sjever, u Chicago i Detroit. Upravo je u ovim gradovi- ma, krajem devetnaestoga stoljeća, bio rođen blues.

Blues je, možda i više od bilo kojeg drugog žanra crnačke glazbe, neposredni otac rocka. Sto je još važnije, upravo je blues očuvao ve- ze s voodoo-om iz kojega je potekao. Blues glazba prožeta je imaži-

nizmom i aluzijama na voodoo - ponekad posve izravnim, a katkada u naizgled nevinom i bezazlenom obličju iz vremena ropstva. Takve slike i aluzije predstavljaju neku vrstu leksikona u šiframa, kojega je stvorio i razvio potlačeni i progonjeni narod kako bi mogao slobodno komunicirati, ne navlačeći zbog toga na se bijes svojih gospodara. Tako, primjerice, blues glazba često puta aludira, ponekad zavijena u seksualni kontekst, na »mojo«, talismanski voodoo fetiš ili, pak, na »Ivana Osvajača« (»John the Conqueror«), talismansku biljku koju je rabio voodoo svećenik ili šaman, koji je, opet, postao poznat kao »hoochie-coochie man«. Uzmimo za primjer Muddyja Wattersa koji misli na mnogo više od pukog ljubavnog osvajanja, kada pjeva o svojoj namjeri da, u potrazi za mojom koji djeluje, izvrši napad na New Orleans.

Još je rječitija jedna od najpoznatijih skladbi Muddyja Wattersa, za koju je stihove napisao Willie Dixon:

I got a black cat's bone
I got a mojo too
I'm John the Conqueror
I'm gonna mess with you
I'm gonna make you girls
Lead me by the hand
Then the world will know
That I'm the Hoochie Cooche man.

Jedan od najrezonantnijih i najprepoznatljivijih voodoo simbola jest raskrižje. U voodoo-u raskrižje simbolizira vrata koja omogućavaju pristup nevidljivom svijetu, svijetu bogova i duhova. Ovim se vratima treba približiti odgovarajućim molitvama, kojima se u pomoć prizivaju natprirodne sile. Stoga svi voodoo rituali i ceremonije započinju pozdravom upućenom bogu-čuvaru raskrižja. Prijeći raskrižje znači proći voodoo inicijaciju.

Raskrižje predstavlja središnju temu u glazbi najzagonetnijeg i najmračnijeg od svih blues pjevača, Roberta Johnsona. Johnson, koji je izvršio dubok utjecaj na Muddyja Wattersa i brojne druge bluesere, snimio je dvadeset i devet pjesama u seriji sessiona između 1936. i 1937. godine, da bi, nakon toga, zagonetno nestao u dvadeset i osmoj godini života. Kasnije je utvrđeno da je umro 1938., od otrova koji mu je njegova djevojka stavila u whiskey. Oni koji su shvaćali simboliku njegovih pjesama, smatrali su ga voodoo-magom, pripisujući

mu zastrašujuće i paklene moći, dok su njegovo virtuozno sviranje na gitari smatrali posljedicom faustovskog sporazuma sklopljenog »na raskrižju«. Njegov »Crossroad Blues« predstavlja, zapravo, vrstu voodoo himne. »Stigao sam na raskrižje«, pjeva on, »pao sam na koljena...« Svaki sljedeći stih predstavlja jedan stupanj voodoo obreda. Druge Johnsonove pjesme jednako su tako prožete elementima demonske magije i prokletstva. Sam naslov pjesme »The Hell-hound on My Trail« (»Za petama mi je paklena potjera«) mnogo toga govori. »Me and the Devil Blues« (»Ja i đavolji blues«) započinje riječima: »Dobro jutro, Sotono, mislim da je vrijeme za polazak...« (»Good morning, Satan, I believe it's time to go...«). Čak i Muddy Waters smatra Johnsona zlokobnim i zastrašujućim. Vidjevši jedan njegov nastup, Waters je izjavio: »Bio je to *opasan* čovjek ...zaista je *koristio* tu gitaru ... Iskrao sam se i izašao van, jer je sve to bilo preteško za mene...«

Nije, međutim, samo Johnson bio okružen aurom zlokobnosti. Većina ranih blues pjevača imala je u sebi neki faustovski element. Jedan od njih, Peetie Wheatstraw, nazivao je sebe »Đavoljim šurjakom i velikim šerifom pakla«. Đavo i demonska magija ostali su središnjim motivima blues glazbe sve do danas. Pjesme poput »Sympathy for the Devil« slijede potpuno istu tematsku tradiciju. Takva je, primjerice, i »Low Down Rounder Blues«:

I cannot shun the devil, he stays right by my side.
There's no way to cheat, I'm so dissatisfied.

Teško da bi se mogla nazvati slučajnošću činjenica da su Rolling Stones izvodili jednu skladbu Roberta Johnsona, a svoj »band« nazvali prema skladbi Muddyja Watersa.

Poput Stonesa i drugih rock-zvijezda, blues pjevači redovito su izvodili neku vrstu šamanističkoga rituala, kako bi svoju publiku uveli u stanje ekstatične hysterije. Bessie Smith, koja je 1923. godine počela snimati prve ploče, gotovo je uvijek u svojoj publici, bilo crnoj ili bijeloj, izazivala nešto što je jedan komentator opisao kao »stanje religioznog ludila«.

Krećući se polako prema svjetlima na pozornici, uz pratnju zavijajućih, prigušenih zvukova truba i monotonog bubnjanja ... započela bi ona svoj čudesan ritmički obred, glasom koji je vrištao i zavijao i molio i patio ... (gomila), obuzeta histeričnom, polu-religioznom tugom, neprestano je izgovarala »amene«.

Iz ove se pripovijesti jasno mogu razaznati elementi koji su jednako snažno obilježavali rock-koncerte nekih trideset i pet godina kasnije. Elvisu Presleyu, Jerry Lee Lewisu, Everly Brothersima, Beatlesima, Rolling Stonesima, i onima koji su došli nakon njih, bilo je važno svome nastupu dodati što izravniju seksualnu sugestiju. Ovo, u kombinaciji s dinamičkom snagom šamanističke izvedbe, bilo je dovoljno da izazove ekstatično vrištanje tinejdžera i najdublju zabrinutost njihovih roditelja, koji su, upoznavši snagu iracionalnog u nacističkoj Njemačkoj i carskom Japanu, bili zaprepašteni erupcijama naizgled istovjetne energije usred navodne sigurnosti racionalističkog poslijeratnog društva.

Dok je frenetičnost rock-koncerata uznemirujuće podsjećala na Nurnberške skupove, upitno je koliko je komentatora doista bilo svjesno djelujućih principa šamanističke magije. Međutim, sami izvođači vrlo su dobro razumjeli psihološke, pa čak i neurološke učinke zvuka, ritma, svjetla, kao sastavnih djelova hipnotičkoga rituala. Prema Keithu Richardsu, »Oni se toga ritma jednostavno boje. On ih uznemiruje. Svaka zvučna vibracija ima na vas određeni učinak. Moguće je proizvesti zvukove koji vas smjesta tjeraju na povraćanje. Svaki zvuk ima učinak na tijelo; od snažnoga ritma bubnja tim će se ljudima početi tresti gaće.« Mickey Hart, bubnjar skupine Grateful Dead izjavio je: »Kad se osvrnem na rane godine rock and rolla, vidim zašto su se odrasli bojali. To vrištanje, ekstatična stanja, histetrija - ta je glazba imala moć koju oni nisu mogli razumjeti.«

Govoreći o utjecaju rock-glazbe, R. F. Taylor je primijetio: »Bilo je to kao da su stari šamani odbacili i posljednju krinku i konačno se pojavili na pozornici u svom pravom obličju.« U rock-glazbi on je vidio specifičnu i svjesnu magijsku reakciju na znanstveni racionalizam i njegovu opasno prijetecu tehnologiju:

Sve sumnje u bezumnost moderne tehnologije u potpunosti su se potvrdile nakon sučeljavanja s njezinom razornom moći. Možda su stari čarobnjaci bili u pravu kada su isticali nužnost stjecanja učene mudrosti prije primanja moći. Većina je ljudi, stoga, mnogo više žudjela za magijom negoli za tehnologijom.

I:

Mladi su bili oni koji su utirali put. Generacija koja se probudila uvidjevši da je jedan rat okončao ali da su u tijeku bjesomučne pripreme za drugi, instinktivno je posegnula za alternativom. Ono

što je otkrila tijekom desetljeća koja su uslijedila bio je šamanizam. Mladi su se okrenuli »iscjeliteljskoj magiji«. Nije to bio religiozni pokret u uobičajenom smislu ... oni su žudjeli za nadahnutom magijom na »ovome« svijetu. Oni su, drugim riječima, tražili šamane.

Upravo ovakvoj potrazi za šamanima odazvali su se rock-glazbenici. Altamont bi se tako mogao promatrati kao šamanistički ritual, što je, u stvari, i bio - ili je želio biti. No, ako je Altamont bio jedinstven po svome krvavom vrhuncu, to nije bio i po svojoj šamanističkoj snazi. Postajući sve svjesnijima energije kojom su mogli manipulirati, rock-izvođači u svojoj su retorici počeli sve više sličiti tradicionalnim vračevima. John Lennon, primjerice, bio je akutno svjestan »svetog i magijskog konteksta« koji je omatao Beatlese i njihovu publiku. »Mi ne sviramo za njih«, rekao je, »Oni sviraju *nas*«. Ni on se nije ustezao sebi pripisivati sveti, religiozni, pa čak i mesijanski status. Godine 1981., upitan zašto se Beatlesi nisu ponovno okupili, odgovorio je:

Ako Beatlesi i šezdesete nisu razumjeli onda, što, dovraga, možemo za njih učiniti danas? Trebamo li opet mnoštvu razdijeliti ribe i kruh? Trebamo li opet hodati po vodi samo zato što neki glupani nisu odmah shvatili, ili nisu povjerovali kad su vidjeli?

I baš poput tradicionalnog šamana, govorio je o sebi kao kanalizatoru energije čiji je izvor negdje drugdje:

Za mene je najveća radost ...u nadahnuću, u duhu ...osjećam se opsjednutim, poput medija. Nadahnuće mi dolazi iznenada, usred noći ...dolazi mi sve odjednom, i riječi i glazba. Mogu li onda reći da sam ja to napisao? Dovraga, ne znam tko je to napisao. Ja samo ovdje sjedim, a cijela prokleta pjesma dolazi sama.

Međutim, nije samo John Lennon uživao povlasticu ovakve vrste nadahnuća. Vozeći se u automobilu sa svojim roditeljima, tada četverogodišnji Jim Morrison, kasnije pjevač skupine the Doors, bio je svjedokom prometne nesreće u kojoj je jedan stari Indijanac izgubio život. Morrison je bio uvjeren da ga je tada »opsjela« Indijančeva duša. Prema riječima jednog od članova Morrisonovih Doors-a:

Kao da je Jim bio električni šaman, a mi njegov orkestar. Ponekad se činilo kao da ne može dostići ono stanje zanesenosti, no, mi bismo nastavljali svirati i svirati, sve dok ga malo-pomalo glazba ne bi obuzela. Bože, mogao sam mu davati električne šokove svojim

orguljama. John (Densmore) je to mogao učiniti ritmom svoga bubnja. Mogli ste vidjeti kako se trza - udario bih jedan akord, a on bi se trznuo. Tada bi se ponovno pokrenuo.

Prema vlastitom priznanju, Doorsi »nisu odražavali općenito raspoloženje festivala: mir, ljubav i »flower power«. Doorsi su predstavljali njegovu mračnu stranu.« John Densmore, bubnjar, opisivao je njihove koncerte kao »neku vrstu ritualnih izvedbi« u kojima je Morrison bio »vrač, koji je predvodio ceremoniju«. Sam Morrison, o koncertima Doorsa govorio je kao o »ritualu pročišćenja u alkemijskom smislu«.

Dok je tijekom devetnaestog i dvadesetog stoljeća pisac bio izravni sljednik pravog renesansnog maga, rock pjevač odgovarao je popularnijoj predodžbi o Faustu. Elvis Presley, Jim Morrison, Jimi Hendrix, Janis Joplin i mnoge druge, manje poznate figure, sve su one primjeri opsesivne energije, nezadrživog nagona za eksperimentiranjem i istraživanjem, i krajnje samoubilačkih sklonosti koje se vezuju uz tradicionalnu sliku Fausta. Tako je i s onima koji su faustovsku viziju slijedili do jedne ili druge krajnosti, da bi se zatim vratili kako bi ispričali priču - Bob Dylan, na primjer, ili Eric Clapton, Kris Kristofferson, Mick Jagger i ostali članovi Rolling Stonesa.

Magija kojoj su se priklonili rock glazbenici, a koja je, kroz blues, proizlazila iz voodoo-a, bila je u svojoj biti šamanistička. Kao voodoo i poganska magija srednjovjekovne Europe, ona je bila krajnje »primitivna«. Mogli bismo je promatrati kao vrstu prethermetičke magije, koja nije zagovarala onu vrstu integracije i sinteze kakvom se vodio hermetizam. Ona nije zahtijevala samousavršavanje i transcendenciju osobnosti u onakvoj mjeri u kakvoj je promicala »mentalitet stada«. Ona nije išla k prosvjetljenju i širenju svijesti već ka njezinom pomračenju. U tom je smislu ona zaista posjedovala elemente zajedničke s dinamikom fenomena kao što su bili nurnberški skupovi.

No, i unatoč tome što su slijedili svoju faustovsku viziju, mnogi rock glazbenici postali su rječitiji, profinjeniji, i sve sličniji onima »poets maudits«, poput Baudelairea i Rimbauda. Na jedan ili drugi način, oni su ipak slijedili put hermetičke sinteze. Bob Dylan je, primjerice, spojio brojne glazbene žanrove, poput rocka i »bajkovite glazbe« iz narodne tradicije. U pjesmama poput »A Hard Rain's A-Gonna Fall«, hipnotička ritmička inkantacija spaja se sa zapanju-

jućom nadrealističkom slikovitošću i intelektualnom sadržajnošću koja za svoj cilj ima buđenje svijesti a ne neku vrstu bezumne euforije. Beatlesi, kada su se s pozornice premjestili u studio, napustili su djetinjastu retoriku, započevši sa sintezom glazbenih žanrova koja je težila da izazove nešto više od puke tinejdžerske hysterije, okrenuvši se promišljanju o »kozmičkoj magiji« i »kozmičkoj harmoniji«. Slijedeći tragove blues pjevača poput Roberta Johnsona. i Kristofferson se sučelio s »Đavlom«. Samo, njegov je »Đavo« bio mnogo slojevitija i profinjenija figura od Johnsonova, sličnija Blakeovom Luciferu i Goetheovu Mefistofelesu. Kada sučeljavanje s Đavlom završava, Kristofferson izjavljuje kako je i unatoč neuspješnoj borbi popio njegov whiskey i ukrao mu pjesmu. Jimi Hendrix je možda živio životom koji neodoljivo podsjeća na priču o Faustu, a budući da je jednim dijelom bio Cherokee Indijanac osjećao je prirodnu sklonost »primitivnom« šamanizmu. Njegove ideje o glazbi, međutim, bile su suštinski hermetičke. »Želio je stvoriti glazbu koja bi na um imala isti učinak kao psihodelične droge, zvuk koji bi doista bio sposoban promijeniti nečije stanje svijesti i »omogućiti uvid u kozmičke sile« ... Otvoreno je razmatrao mogućnost prenošenja zvuka gitare preko enormnih udaljenosti, koji bi na svakoga mogao izvršiti izravan utjecaj...« Prema Moniki Dennemann, njegovoj posljednoj djevojci, Hendrix je težio ka »stvaranju čiste, pozitivne glazbe koja bi imala harmonizirajući učinak. Kroz snagu svoje glazbe on je nastojao izazvati suštinske promjene u umovima ljudi.« Ona dalje izjavljuje da je »Jimi smatrao glazbu vrstom magije ...natprirodne sile ...svoje je glazbeno djelovanje vidio kao magijsku znanost ...ritam je mogao postati hipnotičkim, stavljajući slušatelja u stanje slično transu...«

Hendrix je nastojao razviti glazbu koja bi »iscijelila umove ljudi, nakon čega bi, neminovno, svijet postao boljim«. Spekulirao je o »savršenoj glazbi koja bi vas prožela poput zraka i izliječila vas«. Prema Hendrixovim riječima: »To je više od same glazbe. To je poput crkve, poput izvora za one koji se osjećaju izgubljenima. Pretvaramo glazbu u novu vrstu Biblije, Biblije koju možete nositi u svojim srcima« Neposredno prije svoje smrti, izjavio je kako nastoji »glazbu pretvoriti u istinsku, magijsku znanost koja je u svojoj suštini čista i pozitivna...«

Prelazak iz šamanističke u hermetičku magiju nikada nije bio jasno određen. Samim time, kao takav nije bio prepoznatljiv ni pjevačima i glazbenicima, a još manje njihovim obožavateljima. Ta je

granica i danas nejasna, pogotovo zato što suvremena pop-glazba obuhvaća i šamanističke i hermetičke elemente. Međutim, neki su komentatori ipak primijetili da:

ideja da glazba može izazvati promjene u stanjima svijesti nije zahtijevala daljnje dokaze. Rock glazbenici bili su dobro upoznati sa stanjima sličnima transu koje su izazivali kod svojih najvatrenijih obožavatelja. Pa ipak, da li je njihova glazba bila sposobna uvesti ih u stanje mira, trenutaka prosvjetljenosti ili transcendencije? Je li rock and roll sposoban da, odabiranjem pravih tonova, dovede do ozdravljenja i uspostavi harmoniju?

Isti komentator odgovara na ova pitanja pozivajući se na hermetizam u svemu osim imenu:

Za glazbenike je bila najvažnija teorija po kojoj zvuk posjeduje iscjeliteljske kvalitete. U drevnim vremenima, govorilo se, bile su poznate glazbene formule koje su dovodile do ekstaze, tjelesnog ozdravljenja ili univerzalne harmonije. Glazbenici toga vremena nisu trebali pjevati o rješenjima jer su ih sami mogli stvoriti. Putem svojih instrumenata, oni su mogli djelovati kao liječnici, kirurzi, svećenici, terapeuti i političari.

Upravo su uz ovu, suštinski hermetičku orijentaciju, pristali određeni trendovi današnje popularne glazbe. Kao odgovor na dvadeset i pet godina »nevolja«, brojne irske glazbene skupine, na primjer, spajaju pogansku »bajkovitu« glazbu s mističnim hermetizmom koji teži miru i pomirenju. Van Morrison, na primjer, promatra glazbu kao oblik iscjeliteljske magije u tradicionalnom hermetičkom smislu. Prema vlastitim riječima, koje odražavaju njegov smisao za duhovnost, Morrison je za cilj svoje glazbe postavio »izazivanje meditativnih i ekstatičnih stanja i poticanje na razmišljanje«.

PONOVNO OTKRIVANJE SMISLA

Kakve god iluzije gajili njezini sljedbenici, popularna glazba ne može promijeniti, a još manje spasiti svijet. Unatoč najboljim nastojanjima popularne glazbe, naša je stvarnost, kao posljedica fragmentacije znanja, potpuno raskomadana. I dalje živimo u svijetu u kojemu se proturječne apsolutnosti međusobno bore za premoć, svaka tvrdeći za se, da upravo ona posjeduje odgovore na sva ključna pitanja našega postojanja. U svome beznađu, i dalje žudimo za nekim ujedinjujućim principom, nekim dokazom o unutrašnjoj koherenciji, nekom obrascu koji će našem postojanju dodijeliti smisao, svrhu i cilj.

Makar intelektualno, većina nas će sintezu ipak pretpostaviti analizi, organizam mehanizmu i integraciju fragmentaciji. Međutim, toliko poželjna alternativa u najvećem će se broju slučajeva pokazati nedostižnom, jer se logika koja određuje naše postojanje doimlje potpuno autonomnom i nenadvladivom. Kao zarobljenici te logike, sve više padamo u iskušenje da prigrlimo sve što se nudi kao rješenje i izlaz iz njezina jarma i pohrlimo u navodnu sigurnost jednog ili drugog samoprozvanog autoriteta. Prestravljuje nas mogućnost da naši životi budu lišeni svakoga smisla i svrhe. Ako patnja može opravdati naše postojanje i pridati mu smisao i svrhu, tada smo spremni i patiti.

Pa ipak, perspektiva možda i nije tako crna i beznadna. Moramo priznati da se u sve većem broju ljudi polako budi svijest o začaranom krugu njihove svakodnevice, zbog čega sve aktivnije počinju tragati za alternativnim rješenjima. Gdje je moguće pronaći takva alternativna rješenja? Kako započeti proces s reintegracije stvarnosti i obnove raskomadnanog svijeta? Analogija s individualnom psihologijom možda će nam pomoći da zacrtamo smjernice naših daljnjih nastojanja.

Jedna od Freudovih najvećih pogrešaka sastojala se u pretpostavci da se psihička neravnoteža ili nesklad može jednostavno »odstraniti«. Držao je da se određene sklonosti, poput, primjerice, »želje za smrću«, mogu »izliječiti« samom dijagnozom, prisiljavanjem pacijenta da se s njima suoči i oslobodi ih se nakon »šoka prepoznavanja«. Jung je, naprotiv, uvidio kako neravnoteža i nesklad čine sastavni dio psihe pojedinca koji se ne može eliminirati, već samo neutralizirati, uravnotežiti i svesti na prihvatljivu mjeru, a ukoliko ih se smjesti u odgovarajući kontekst, mogli bi se pokazati čak i produktivnima. Umjesto odstranjivanja ili preusmjeravanja potencijalno destruktivnih sklonosti, Jung ih je nastojao održati kao protutežu nekim drugim tendencijama. Na primjer, umjesto gušenja »želje za smrću«, Jung je u pacijentu nastojao pobuditi drugu, jednako snažnu, ili snažniju, želju za životom. Rezultat je bila nova sveukupnost, cjelovitija od one koja je postojala prije. Ovo je, prema Jungu, odgovaralo suštinskom razvitku, koji se mogao promatrati kao proces nastajanja koncentričnih krugova i njihove tendencije širenja. Svaki novi krug predstavljao je psihički ekvivalent ožiljka, koji nastaje nakon zacijeljenja rane. Svaka promjena okolnosti koja izaziva novu neravnotežu ili nesklad zahtijeva stvaranje novih, širih krugova. Tako pojedinac nastavlja rasti i razvijati se, postajući sve zreliji. Za razliku od Freuda, Jung nije psihi smatrao statičnom. Naprotiv, držao je Jung, psiha je aktivna, neprestano prolazeći kroz proces spontane i dinamične evolucije koja vodi ka suštinskoj ravnoteži.

Isti principi primjenjivi su i na kolektivnoj razini. Društvo kao cjelina jednako je sposobno vratiti se u izgubljeni raj kao i pojedinac, i povratiti svoje djevičanstvo i nevinost. Za razliku od naših naivnih prethodnika, naše žudnje nisu usmjerene ka nekom »Zlatnom dobu«. Doista, za razliku od naših prethodnika, mi smo prilično uvjereni kako takvo doba nikada nije ni postojalo. Međutim, društvo se nikada neće odreći svojih dostignuća. Osim ako nas ne pogodi kakva katastrofa globalnih razmjera, nikada se nećemo dobrovoljno odreći svojih automobila, zrakoplova, televizora i telekomunikacija, centralnoga grijanja, gotove hrane i ostalih proizvoda tehnologije koji su postali neizostavnim dijelovima naše svakodnevice. Nećemo se dobrovoljno okrenuti »nižem životnom standardu«, pa čak i pod cijenu robovanja koje nam osigurava »viši« standard. Ali, moguće je stvoriti širi krug oko tih stvari - krug koji bi im oduzeo autonomiju i tiransku

moć nad našim životima, namećući im moralni okvir u skladu s ljudskim vrednotama, nakon čega bi one prestale biti zakonima po sebi. Reintegracijom fragmentiranih sfera ljudskoga znanja i djelovanja, možemo stvoriti novi i jedinstveni obrazac naše kulture i civilizacije, koji bi ljudskom postojanju ponovno otkrio smisao, svrhu i smjer. Taj će proces, bez obzira na to kako ga nazivamo, u svojoj suštini biti hermetički.

Vizija umjetnosti kao cjeline

Umjetnost, a osobito književnost, još jednom je ukazala na smjer kojim trebamo ići kako bismo ponovno uspostavili narušenu kolektivnu ravnotežu i harmoniju. Veliki pjesnici i romanopisci s početka i sredine dvadesetog stoljeća prigrlili su hermetičku misao kao sredstvo reintegracije stvarnosti u kojoj su se četiri stupa naše civilizacije - prostor, vrijeme, uzročnost i ličnost - počela opasno ljuljati. Tijekom šezdesetih godina ovoga stoljeća, počela je izranjati nova estetika, kao odraz potpuno novoga pogleda na svijet. Iako je zadobila svoje istomišljenike širom svijeta, ova se estetika danas povezuje ponajprije sa zemljama i književnošću Latinske Amerike. Njezinim »očevima« općenito se smatraju pisci rođeni na prijelasku stoljeća, kao što su Jorge Luis Borges, Alejo Carpentier i Miguel Angel Asturias. Njima su se kasnije priklonili i Gabriel Garcia Marquez, Carlos Fuentes, Jose Donoso, Mario Vargas Llosa, Julio Cortazar i druga imena koja su pridonijela rasplamsavanju i sveopćoj popularnosti latinoameričkoga romana.

Ova se popularnost općenito povezuje s nečim što se danas naziva »magijskim realizmom«. Međutim, izraz »magijski realizam« nije dovoljno jasan ni precizan. Trebali bismo se zato bolje upoznati s osnovnom postavkom suvremene latinoameričke književnosti, kao načelom kojega slijede svi njezini predstavnici. Implicitno ili eksplicitno, ovo načelo predstavlja umjetničko djelo - a u širem smislu i samu stvarnost - kao oblik hermetičke fantazmagorije.

Drugim riječima, postoji samo jedna sveukupnost - kao, uostalom, i u tradicionalnom hermetizmu - a granica između različitih »razina« stvarnosti faktički je izbrisana. Prema Jungu, psihološke ili spiritalne »činjenice« jednako su »stvarne« i značajne kao »činjenice« fenomenalnog svijeta. Prema estetici koja leži u korijenu suvremene

latinoameričke književnosti, sve »činjenice«, bile one psihološke ili fenomenalne, upletene su u jedinstveno, sveobuhvatno i sveprožimajuće tkanje. Unutrašnje i vanjske sfere međusobno se prožiruju, stapaju i hrane. Tako je i sa snovima ili fantazijama i takozvanim »buđenjima svijesti«. Tako je i s prošlošću, sadašnjošću i budućnošću, mitom, legendom i poviješću. Tako je i s magijom i znanošću, te kreativnom imaginacijom i materijalom kojeg oblikuje. Tako je i s bogolikim umjetnikom i svjetovima i likovima koje oživljava »čudom stvaranja života iz tinte«.

Sukladno ovim načelima, povijest naroda, država ili kultura, ne sastoji se samo od ratova i sporazuma, određivanja granica, uspostavljanja ili svrgavanja vladara i donošenja zakona. Ona se, držao je Jung, sastoji i od »psiholoških činjenica«, »činjenica« psihičkoga života - snova, težnji, praznovjerja, legendi, bajki, mitske hiperbolizacije i čuda u koja su ljudi željeli vjerovati i o kojima su svjedočili. Djela poput *Sto godina samoće*, *Garcie Marqueza* i *Terra Nostra*, *Carlosa Fuentes*a, predstavljaju karakteristično hermetičku sintezu, koja čitateljima Latinske Amerike omogućava da reintegriraju svoje individualne i kolektivne fantazije, folklor i djetinjstvo - sve one elemente koji leže u korijenu psihološkog i spiritualnog razvitka, ali koje je razvlastio i odbacio zapadni racionalizam i materijalizam. Kroz ponovno uključivanje ovih elemenata, moguć je povratak izgubljenog osjećaja cjelovitosti. Čitateljstvo, tako, biva ponukano da krene u potragu za vlastitim podrijetlom i, prema riječima *Carlosa Fuentes*a, »pusti svoje nove korijene«. Ovdje leži istinska magija takozvanog »magijskog realizma«. Ta je magija u svojoj suštini specifično hermetička.

Utjecaj ove magije po svojim se razmjerima mogao usporediti s onim *Joycea*, *Prousta*, *Kafke*, *Eliota* i *Rilkea*, dvadesetih godina ovoga stoljeća. Pisci s različitih krajeva svijeta koji su djelovali u ozračju slične hermetičke fantazmagorije, kao, na primjer, *Italo Calvino* u Italiji, dobili su novu "legitimnost". Mlađa generacija pisaca iz Istočne Europe, Južne Afrike i Indije, u hermetičkoj su fantazmagoriji pronašli novi izvor umjetničkog nadahnuća, s pomoću tehnike koju su razvili i usavršili latinoamerički pisци, američki Indijanci, američki crnci, kao i Azijci i Afrikanci u Velikoj Britaniji i Francuskoj, pronašli su sredstvo reintegracije svoga individualnog i kolektivnog naslijeđa i identiteta.

No, hermetička fantazmagorija latinoameričke književnosti predstavlja mnogo više od puke literarne tehnike i trenda u umjetnosti. Osim svoje čisto estetske primjene, ona nudi nov i obuhvatniji pogled na stvarnost, nov i obuhvatniji način gledanja i razumijevanja. Kroz hermetičku fantazmagoriju, zapadna kultura kao cjelina usvaja novo gledište na vlastite mitske procese, vlastiti kolektivni identitet i psihološku povijest. Svi mi prolazimo kroz proces suptilnog - a ponekad i ne tako suptilnog - preusmjeravanja svijesti. Svi mi polako počinjemo uspostavljati vitalne i dinamičke sveze između naših unutrašnjih i vanjskih života, koje su prije samo trideset i pet ili četrdeset godina bile nezamislive.

Ovaj proces olakšava činjenica da su i druge umjetnosti počele usklađivati svoj korak s književnošću i usvajati vlastitu hermetičku viziju. Posljednjih se godina, primjerice, sve veća pozornost poklanja hermetičkim slikarima s početka dvadesetoga stoljeća, kao što su bili Vasilij Kandinski, Franz Marc, Nicholas Roerich i Alfred Kubin. Slikarstvo Sidneya Nolana izjednačeno je s vizionarstvom književnika Patricka Whitea. Cecil Collins i njegova umjetnost predstavljaju se kao oblik neo-Blakeovske tradicije. U Sjedinjenim Državama, Ernest Fuchs stekao je ugled kao slikar kabalističke orijentacije. Ovdje treba posebno spomenuti i Nijemca Josepha Beuysa, koji je 1943. godine, kao pilot Luftwaffe, bio srušen nad Krimom. Spasili su ga pripadnici tatarskoga plemena, otkuda proizlazi njegovo duboko razumijevanje šamanističke predaje, koju je kasnije stopio s vlastitim, izrazito mističnim shvaćanjem kršćanstva.

Beuys je izjednačavao umjetnika s hermetičkim šamanom. »iscjeliteljem i mudracem primitivnih plemena« č Kreativni proces za njega je bio čin ritualne magije, koji uključuje posebno oruđe i postupak koji vodi poboljšanju i produbljenju "unutrašnjega života«. U svijetu kojega »sve više oblikuje znanost«. Beuys je prepoznao »umjetnost kao ...jedinu zaista revolucionarnu snagu«. Prema jednom komentatoru, Beuys je držao da:

samo umjetnost može ponovno pokrenuti sva čovjekova osjetila, suprotstavljajući ih isključivom diktatu racionalnog. Cjelokupno Beuysovo umjetničko djelovanje bilo je usmjereno ka regeneraciji čovjekove kreativnosti, ugušene pod jarmom razuma. Beuys se nadao da čovjek čija je kreativnost na taj način oživljena...više neće doživljavati sebe kao pojedinca...već kao kreativni element unutar sveprožimajućega organizma ...kao mikrokozmos unutar makrokozmosa.

Mnoga Beuysova djela nose naslove poput Komunikacija s nadljudskim silama, Ljekovite biljke, Šamanova kuća i Šaman u ekstazi. U isto vrijeme, »mnogo je vremena posvećivao proučavanju korijena europske civilizacije«, a posebice keltske kulture. Stoga nije čudno da je posebnu naklonost gajio prema Jamesu Joyceu. Iako Joycea nikada nije osobno upoznao, često puta bi u Šali govorio kako je »na Joyceov zahtjev«, dodao još dva poglavlja njegovom Uliksu. Nadao se da će u Dublinu izložiti svoje crteže koje je nadahnulo ovo djelo. Jedan Beuysov suvremenik smatrao ga je umjetnikom najdos- tojnijim ilustriranja djela Arnoa Smitha, poslijeratnog romanopisca koji je u njemački jezik unio tehničke i lingvističke inovacije kojima je prije njega Joyce obogatio engleski jezik.

Osim hermetizma u poslijeratnom slikarstvu koji počinje hvatati korak s hermetizmom u književnosti, postoji još jedan umjetnički medij koji je prigrlio hermetičku misao. Taj je medij bio film. Njemački ekspresionizam i francuski nadrealizam iznjedrili su figure poput Fritza Langa i Jeana Cocteaua, koji su počeli eksperimentirati s hermetičkom magijom na filmskom platnu. Čak i prije negoli su pisci iz Latinske Amerike predstavili svoju etiku hermetičke fantazmagorije, redatelji poput Federica Fellinija, Andreja Tarkovskog i Luisa Bunuela, počeli su je prilagođavati filmu. Njihov je utjecaj vidljiv i u redateljskom opusu Nijemca Wenera Herzoga i Australca Petera Weira. Kroz film, umjetničko djelo, kao hermetičko-magijska fantazmagorija, poprimilo je nove dimenzije, privukavši publiku znatno širu od čitateljske. Doista, hermetizam je kroz film, iako sup- tilno i postupno, počeo transformirati naše poglede na stvarnost. U svome razvodnjenom obliku, poput serije Twin Peaks, počeo se čak infiltrirati i u kruti svijet televizije.

Ako film, više od bilo kojeg drugog medija, vrši svoj utjecaj na psihički život ljudi dvadesetog stoljeća, arhitektura, iako djeluje sub- liminalno, u tome je još učinkovitija. Koliko god bili neupućeni u druge umjetnosti, arhitektura je neizbježna i sveprisutna. Arhitektura je oduvijek smatrana najsavršenijom među umjetnostima i najzna- čajnijim kanalom hermetičke magije. Taj je status izgubila nastupa- njem Doba Razuma. U dvadesetom stoljeću, arhitektura je postojala u svoja dva ekstremna oblika. Na jednoj je strani bilo uljepšavanje ra- di uljepšavanja, inovacija koja je sebi samoj bila svrhom, bez razumi- jevanja tradicionalnih hermetičkih načela harmonije i proporcije.

Kao druga krajnost stoji brutalni utilitarizam, jednako indiferentan spram harmonije i proporcije. Osobito u godinama nakon Drugog svjetskog rata, arhitektura se odrekla svog, kako humanog, tako i prirodnog konteksta, zanemarujući svoj odnos prema društvu u koje se smještala. Rezultat takve tendencije jesu oni usamljeni fragmenti, koji samo odražavaju psihološku i filozofsku zbrku raskomadnog društva. Takva arhitektura, koja nam je svima i suviše dobro poznata, odražava »razvitak tehnologije, proces uništenja prirodnog okoliša i uniformnost urbanog dizajna«. Takozvana »modernistička« orijentacija nije stvorila građevine za ljude koji u njima žive, već za druge arhitekte. Norveški profesor arhitekture, Christian Norberg-Schulz, 1988. godine je napisao:

Posljednjih nekoliko desetljeća, naš okoliš nije trpio samo sustavno onečišćavanje i urbano širenje, već i gubitak onih kvaliteta koji u čovjeku bude osjećaj pripadanja i sudjelovanja. Kao posljedica toga procesa, mnogi ljudi osjećaju da im je život besmislen, zbog čega među njima dolazi do »alijenacije.«

»Alijenacija« je, prema mišljenju Norberg-Schulza, posljedica »gubitka čovjekove identifikacije s prirodom i ručno izrađenim predmetima u njegovoj neposrednoj okolini«. Alijenaciji još više doprinose moderne zgrade, koje »stoje »nigdje«... bez ikakve sveze s okolišem i skladnom urbanom cjelinom«.

Postavljanjem pravilne dijagnoze, Norberg-Schulz je ponudio alternativu, koju je nazvao »post-modernizmom«: »Sve tendencije i trendovi koji obilježavaju »post-modernu« arhitekturu ujedinjeni su u svom zahtjevu za smislom.« Na nužnost pridavanja smisla ukazao je i britanski akademik, Jonathan Sime:

Važnost očuvanja pejzaža, povijesnih lokacija ili javnih prostora koji određuju identitet ljudi, to su stvari koje arhitektura mora uvijek imati na umu ... Zaokupljenost velikim arhitektonskim projektima može dovesti do zanemarivanja povijesnog života određenog prostora i i životnog iskustva ljudi koji su u njemu živjeli."

Norberg-Schulz dalje objašnjava kako se »čovjek ne može zadovoljiti samo znanstvenim razumijevanjem. Njemu su potrebni simboli, odnosno, umjetnička djela koja »predstavljaju životne situacije« ...svrha umjetničkog djela je u »čuvanju« i prenošenju smisla.« Tako je arhitektura, za Norberg-Schulza, u krajnjoj liniji dodatak, ili oblik, pjesništva. »Samo pjesništvo, u svim svojim oblicima ...čini ljud-

sko postojanje smislenim, a smisao je temeljna ljudska potreba.« I: »Arhitektura pripada pjesništvu, a njezina je svrha pomoći čovjeku da živi.«

Prema Norberg-Schulzu, cilj arhitekture trebao bi biti »istraživanje psihičkih implikacija arhitekture radije negoli njenih praktičnih aspekata«. Sukladno tome, on priziva na hermetičku koncepciju starog grčkog i rimskog svijeta - genius loci ili »duh mjesta« - koncepciju koju je u kulturu dvadesetog stoljeća uveo najprije D. H. Lawrence, a kasnije ju je prihvatio i Lawrence Durrell. Genius loci (ili deus loci) neopipljiva je »duhovna« kvaliteta ili svojstvo koje prožima i animira određeno mjesto ili prostor, pridonoseći njegovu jedinstvenom identitetu i postavljajući ga na posebno mjesto u općem poretku stvari. Drevni je čovjek, ističe Norberg-Schulz, znao »koliko je važno uspostaviti prijateljski odnos s duhom onoga prostora u kojemu se odvija njegov život«. Za drevnoga čovjeka, »okolina je bila prožeta smislom«. I: »ljudskom je identitetu pretpostavljen identitet mjesta«.

Prema Norberg-Schulzu, cilj arhitekture je »konkretizacija genius loci«. To se postiže, zaključuje on, »građevinama koje objedinjuju svojstva određenog lokaliteta i približavaju ih čovjeku. Temeljna zadaća arhitekture sastoji se, stoga, u razumijevanju tih svojstava. Tako se mi postavljamo kao zaštitnici zemlje, postajući dijelom sveobuhvatnog jedinstva«.

Za Norberg-Schulza, kao i za arhitekta klasičnoga doba i renesanse, građevina predstavlja odraz duhovnog i hermetičkoga procesa - čin umjetničkog ili pjesničkog stvaranja, a ne samo znanstvene konstrukcije i sastavljanja. On sam ističe hermetičku postavku o odnosu između mikrokozmosa i makrokozmosa: »Da bi mogao živjeti između neba i zemlje, čovjek mora »razumjeti« ova dva elementa, kao i njihovo uzajamno djelovanje«. Pod »razumijevanjem« on ne misli na znanstveni uvid, već na oblik spoznaje koja »proizlazi iz iskustva smisla«. Da bi bila smisljena, građevina mora stajati u odnosu harmonije i proporcionalnosti, kako sa sobom samom, tako i sa svojim okruženjem. »Kada je okruženje smisljeno, čovjek se osjeća »kod kuće«. Konačno, »smisao je psihička funkcija. On ovisi o identifikaciji i uključuje osjećaj »pripadanja«. Stoga, smisao predstavlja temelj življenja. Recimo još jednom daje čovjekova suštinska potreba ona koja se odnosi na iskustvo smislenog postojanja.«

Norberg-Schulz priznaje kako su njegovi arhitektonski principi svoju najbolju primjenu pronašli u djelu Louisa Kahna (1901-1974), podrijetlom Estonca, koji je emigrirao u Ameriku i postao jednim od najvećih američkih arhitekata poslijeratnog doba. Kahnovu orijentaciju odražava i pitanje koje je uvijek postavljao prije negoli se prihvatio konstruiranja građevine: »Što građevina želi biti?« Prema jednom komentatoru:

Kahn je promatrao arhitekturu ponajprije u kontekstu samoga mjesta. »Soba« je za njega predstavljala mjesto koje posjeduje vlastitu osobnost, vlastitu »duhovnu auru«, dok je zgradu smatrao »društvom soba«. Grad je, tako, bio skup mjesta, pomno uređenih kao odraz smisla određenog načina življenja.

Tako je Kahn formulirao koncepciju *genius loci* koju je zagovarao Norberg-Schulz. Na njega su poseban utjecaj izvršila djela iz pedesetih i šezdesetih godina ovoga stoljeća, koja su se bavila renesansnom mišlju, umjetnošću i arhitekturom. pisci poput Edgara Winda i Frances Yates uvidjeli su u kojoj je mjeri hermetizam pridonio razvoju renesansne umjetnosti i kulture, umanjujući ulogu i utjecaj svjetovnog humanizma. Upravo je iz arhitekture renesansnog hermetizma Kahn crpio svoje nadahnuće. Prema mišljenju jednoga komentatora, »arhitekti renesanse koji su konstruirali cirkularne crkve, u stvari su se vodili idejom uspostavljanja odnosa duhovne simpatije između mikrokozmosa - čovjeka i makrokozmosa - Boga. Znakovito je, stoga, da se Kahn rado prihvaćao konstruiranja svećišta, bilo kršćanskih, bilo židovskih.«

Sve do nedavno, rasprave o modernoj arhitekturi bile su ograničene na uski krug ljudi, prilično nepristupačan široj javnosti. Činjenica da je ova tematika u Velikoj Britaniji u posljednjem desetljeću ovoga stoljeća konačno ušla u domenu javnog zanimanja, posljedica je nastojanja princa od Walesa, nastojanja koja su mediji, u potrazi za nešto zvučnijim senzacijama, često skloni zanemariti. Njegove kritike - poput one koja je novo krilo Nacionalne galerije opisala kao »divovski čir na prijateljevu licu« ili novu Britansku knjižnicu kao akademiju tajne policije - postale su dijelom popularne svijesti, kao i njegova izjava da su poslijeratni britanski arhitekti naružili London gore nego Luftvaffe-ovi bombarderi. Međutim, manje su poznata njegova pozitivnija stajališta, podastrta u knjizi *A Vision of Britain* (Vizija Britanije), u kojoj se priklanja suštinski hermetičkim načelima

Norberg-Schulza i Kahna: »Vjerujem da gubljenjem svoje veze s prošlošću čovjek gubi i svoju dušu. Stoga i nijekanjem njihove prošlosti naše građevine gube svoju dušu.«

Princ drži da je prilikom izgradnje na novoj lokaciji »potrebno iznaći načine oplemenjivanja prirodnoga okoliša«. Artikulirajući vlastitu verziju *genius loci*, nastavljajući se na Norberg-Schulza, princ dalje izjavljuje: »Umjesto da se ograničavamo na nacрте budućih zgrada i ucrtavanje putova na zemljovide, trebali bismo sami osjetiti sve nagibe zemljišta i njegove konture i poštivati ih kao takve.« Princ se priklanja Palladijevoj hermetičkoj arhitekturi, neprestano naglašavajući važnost harmonije i proporcija. U jednom odlomku koji kao da je doslovno prepisan iz udžbenika kakvoga renesansnog hermetičara, on izjavljuje: »Čovjek je mjera svih stvari. Zgrade se u prvome redu moraju povoditi za ljudskim proporcijama, a tek onda za građevinama koje ih okružuju.«

Svojim uplitanjem u rasprave o arhitekturi, princ je postigao da šira javnost postane svjesnija i osjetljivija na sve promjene u svome okolišu. Što je još važnije, ohrabrio ju je u nadilaženju apatije i pasivnosti koju je samo jačao osjećaj bespomoćnosti.

Sastavljanje fragmenata

U jednom od svojih ranih radova, drami u stihu, Sappho, Lawrence Durrell izjavio je da će čovječanstvo dosegnuti zrelost u trenutku kada »razbojnik postane umjetnikom«. Do danas, međutim, taj »razbojnik« nije pokazao nikakve znakove takvoga progresivnog razvitka. No, dok »razbojnik« i dalje ostaje nepomičan, sve veći broj »običnih ljudi« upinje se u svojim prvim koracima na području koje je do sada bilo isključivom domenom umjetnika, filozofa, psihologa i mistika. Što je još važnije, na to su ih potaknuli pojedinci na pozicijama vlasti i utjecaja.

Godine 1982., velečasni Michael Mann, tadašnji windsdorski dekan, udovoljio je zahtjevu vojvode od Edinburgha da sazove jedan niz konferencija. Iako nisu bile tajne, te konferencije nikada nisu bile medijski popraćene. Nastavivši se i sljedeće tri-četiri godine, okupile su brojne uglednike s područja religije, znanosti, financija i obrazovanja, dok su ulogu tumača i posrednika između brojnih oprečnih interesa imali psiholozi Jungove orijentacije. Poticao se dijalog, gradili

mostovi između pojedinih disciplina i nadahnjivala se razmjena znanja. Filozofskim se pitanjima prilazilo na način koji je sudionike poticao da jedni od drugih uče. Konferencija u Windsoru ostavila je značajan trag u godinama koje su joj uslijedile.

Godine 1986., na dvadeset i petu godišnjicu Zaklade za zaštitu divljine (World Wildlife Fund), vojvoda od Edinburgha sazvaio je konferenciju u Assisiju u Italiji, čiji su tijekom mediji pratili s iznimnim zanimanjem. Više od bilo koje druge osobe iz povijesti kršćanstva, sveti je Franjo figurirao kao vrhunski primjer mistične hermetičke povezanosti čovjeka s prirodnim svijetom. Na konferenciji u Assisiju, pod simboličnim patronatom svetoga Franje, predstavnici svih velikih svjetskih religija okupili su se kako bi istražili duhovnu svezu između čovjeka i prirode. Tu i tamo mogao se čuti i pokoji bijesni ispad, kao izraz netrpeljivosti i prijezira. Velečasni Tony Higton, anglikanski klerik, koji je gorio šovinističkim žarom, držao je potpuno neprihvatljivim i nečuvenim nastojanje da se i ostalim vjerama dodijeli status usporediv s onim njegove vlastite dogmatične verzije kršćanstva. Sudeći prema njegovim izjavama za tisak, čini se da se velečasni Higton bojava da Anglikansku crkvu ne zahvati neka vrsta duhovne infekcije. Usprkos izljevima gnijeva velečasnog Higtona, konferencija u Assisiju ukazala je na mogućnost nadilaženja vjerskih različitosti i pokazala koju ulogu religija može imati u dvadeset i prvom stoljeću. Ona je, također, postavila brojne dugoročne ciljeve. Organizacija Umjetnost za prirodu (Arts for Nature), na primjer, promiče kreativno djelovanje u različitim medijima, koji svojoj publici podastiru jednu suštinski panteističku viziju čovječanstva i njegove veze s prirodnim poretkom, ističući nužnost uspostavljanja harmoničnog odnosa s prirodnim okolišem. Međunarodna udruga za religioznu književnost (The International Sacred Literature Trust) potiče objavljivanje prijevoda značajnih tekstova iz cijeloga svijeta, od kojih neki pripadaju literarnom korpusu ustanovljenih religija, dok se neki bave numinoznim s perspektive neovisne o bilo kojoj organiziranoj religiji.

Organizacijama koje su isprva nastale u Velikoj Britaniji uskoro je uslijedio čitav niz novih organizacija i ustanova. Naravno, ovdje nije moguće podastrijeti čak ni njihov djelomičan popis. No, vrijedi svratiti pažnju na University of London's Warburg Institute, osnovanog tridesetih godina, koji i dalje ostaje jednim od najaktivnijih i

najprestižnijih središta studija hermetičke misli. Spomenimo i Westminster Pastoral Foundation, koja ujedinjuje kršćansko i Jungovo učenje u programu za obrazovanje psiholoških savjetnika. Navedimo još i »The Scientific and Medical Network«, labavu organizaciju liječnika, psihologa i znanstvenika koji nastoje uspostaviti sveze između svojih disciplina i moralnih i duhovnih načela religije i filozofije. U Sjedinjenim Državama postoje tijela poput Institute of Noetic Sciences, koje okuplja znanstvenike, filozofe i psihologe u potrazi za obuhvatnijim pristupom znanosti i umjetnosti. I, na kraju, spomenimo i Institute for Integral Studies koji održava uske veze sa Schumacher Collegeom u Devonu.

Takve organizacije, kao i manje, neformalne udruge, omogućavaju brojnim pojedincima da primijene hermetička načela u svome nastojanju i težnji za integracijom fragmentiranih elemenata stvarnosti. Na tom putu njima se ponovno razotkriva smisao, svrha i cilj, kao i ono suštinski sveto. Vrlo često oni dolaze do spoznaje kako organizirana religija ne uživa nikakvo isključivo pravo na sveto, pa se, u potrazi za njim, okreću umjetnostima, psihologiji, filozofiji, pa čak i znanosti. Otkrivaju da su osobe poput Blakea ili Rilkea doista i bile »duhovnije od pape« ili bilo kojeg drugog religioznog vođe, te da su posjedovale dublje i snažnije razumijevanje »duhovnosti« o kojoj su mogli govoriti na neposredniji način, mnogo učinkovitiji i obuhvatniji obzirom na njezinu važnost i značaj u osobnom životu pojedinca.

Poznato je da funkcije kojima upravlja »muška«, lijeva moždana hemisfera, kao što su, na primjer, logičko razmišljanje, racionalizacija i racionalna analiza, same po sebi nisu dovoljne, pa čak ni dovoljno pouzdane. Sve veća pozornost poklanja se »ženskoj«, desnoj hemisferi, takozvanom »lateralnom mišljenju«, intuiciji, shvaćanju, ne samo činjenica, već i njihovih neuhvatljivih sveza i odnosa. Iz mogućnosti da dvije strane mozga djeluju zajedno i usklađeno, u ravnoteži, kao komplementi koji se međusobno nadopunjuju, izronila je mogućnost nove individualne cjelovitosti, nove psihičke harmonije, novoga sklada.

U isto vrijeme, sve veći broj ljudi počeo je učiti novi jezik - jezik simbola i paradoksa, koji rezonira s onim područjima psihe koji se nalaze izvan dosega doslovnog i racionalnog uma. Kroz jezik simbola i paradoksa, pojedinci polako počinju usklađivati proturječja i ambivalencije unutar sebe samih, svoje vlastite prirode, otkrivajući u

njoj beskrajni izvor kreativne energije. Kroz simbol i paradoks, njima se otvara pristup u unutrašnji svijet neviđena bogatstva i životnosti.

Najvažnija od svega možda je činjenica da sve više ljudi usvaja nove stavove o značaju i ulozi mašte, bez koje presušuju svi unutrašnji izvori, što, na kraju, vodi u malodušnost i osrednjost. I bez osobnog poznanstva s Coleridgeom, oni počinju praviti razliku između fantazije s jedne strane, i mašte kao kreativne imaginacije. Uviđaju da i fantazija ima svoju vrijednost, te da je ne treba olako odbacivati. Uviđaju i da je kreativna imaginacija možda i najznačajnija od svih čovjekovih mentalnih sposobnosti.

Ona ne treba biti isključivom prerogativom umjetnika. Naprotiv, ona može - a u idealnom smislu i treba - biti sastavni dio svih naših mentalnih aktivnosti, neka vrsta dinamika koji osnažuje sve naše funkcije i sposobnosti. Ona treba biti jednako prisutna u ljubavnoj ili poslovnoj vezi, učionici, na poslu, za pregovaračkim stolom, kao i u izvršenju umjetničkog djela. Ona stvara ljepotu, ali i smisao. Mašta, prema Paracelzusovim riječima, predstavlja magijsku svezu sa svetim ili numinoznim. Ona nam može pomoći da, možda po prvi put, sagledamo posljedice svoga djelovanja i uspostavimo moralni okvir svoga postojanja. Upotreba imaginacije predstavlja vrhunski magijski čin, u kojemu uvijek iznova stvaramo svijet. Upotrijebiti imaginaciju znači probuditi se.

POGOVOR

Ne treba ni reći da će neka mišljenja koja smo podastrli u prethodnom poglavlju biti obilježena kao »pseudo-psihološke brbljarije New Age-a«. Možda će se takva kritika odnositi i na knjigu u cjelini. To je, naravno, jedna od olakih fraza kojima se između uobraženi nazovi-stručnjaci, kritičari i komentatori kako bi oduzeli svaku vrijednost onome što se suprotstavlja njihovom skeptičnom racionalizmu. Smatrati jednu od najdrevnijih filozofskih izreka »Čovječe, spoznaj samoga sebe« New Age-om, znači svjesno zanemariti neke činjenice.

Naravno, danas doista postoji čitavo more besmislica i toliko apsuradne retorike da bi se s punim pravom mogle nazvati »brbljarijama«. Kao što smo ranije istaknuli, postoji čitavo mnoštvo kultova, sekti, disciplina i terapija koje nude brza rješenja za krizu smisla, koja proizlazi iz fragmentacije znanja. I suviše je prisutna cinična eksploatacija ljudske težnje za pronalaženjem nečega čemu bi čovjek mogao pokloniti svoje povjerenje i vjeru.

No, u svemu tome nedostaje diskriminacije, uvida, erudicije i razboritosti, sposobnosti da se ono doista vrijedno razdvoji od sporednog i nebitnog. Među onima koji utječu na formuliranje javnog mnijenja, malo je onih koji posjeduju te kvalitete. Upravo bi se oni trebali osvrnuti na jednu dimenziju faustovskog sporazuma koja do sada nije razmatrana.

Kada se u Goetheovoj drami u stihu Mefistofeles prvi puta pojavio i predstavio se Faustu, učinio je to riječima. »Ich bin der Geist der stets verneint.« Na njemačkom, Geist znači »duh«, iako u ovom slučaju znači i »princip«. Verneint dolazi iz infinitiva vernichten, što znači »nijekati« ili »poricati«. Đavolova se izjava, stoga, može prevesti: »Ja sam duh (ili princip) koji sve niječe (ili poriče)«. Drugim riječima, Mefistofeles se predstavio u dijaboličnoj tradiciji »neprestanog nijekanja«. No, vernichten ima mnogo zlokobnije i mnogo destruktivni-

je konotacije. Kao što je moguće zaključiti iz kasnijih Mefistofelesovih riječi i djela, njegovo je »nijekanje« više od pukog odricanja ili odbijanja. Ono za sobom povlači aktivnu snagu od koje se sve ježi i dršće pod snažnim naletom ledeno hladnog demonskog smijeha.

U krajnjoj liniji, Mefistofeles utjelovljuje »grijev intelektualnog ponosa«, koji mu je kršćanska tradicija uvijek pripisivala, nazivajući ga Luciferom, jednim od njegovih mnogih imena. No, pojam »intelektualnog ponosa« u sebi sadrži mnogo više. On implicira neizmjerni ponor nihilizma, nevjerice spram svega osim vlastite pameti i snalažljivosti. On u sebi uključuje potpuno odvajanje od svega ljudskog, od svega toplog i vibrirajućeg i tome svojstvenu hladnu distanciranost, frigidnu i sterilnu poput svemirskih prostranstava. Taj Mahal oholi, cinični, prijezrivi i podrugljivi smijeh svojim stravičnim dahom smrzava sve oko sebe. Ljubav, čast, ljepota, iskrenost, dostojanstvo, plemenitost - sve ono što je najvrijednije i najljudskije - taj smijeh besramno obešćašuje. Usvoji li tko tako nečovječnu distanciranost, mogao bi se smijati svemu. Mogao bi čak i strahote Auschwitzta svesti na razinu farse. To, međutim, nadilazi granice takozvanog »crnog humora«, koji barem izaziva zaprepaštenje te u sebi sadrži element inteligentne satire. Naprotiv, smijeh je to koji proizlazi iz krajnje i najhladnije indiferentnosti, duhovnog i moralnog dna i očaja.

Upravo se u takvom duhu nadmoćnog i prijezrivog omalovažavanja mnogi razmahuju izrazima poput »pseudopsihološke brbljarije New Agea«. To najčešće čine upravo oni komentatori koji i sami vjeruju u ustanovljene istine iz druge ruke, ili, pak, ni u što drugo do li u vlastitu pamet. Svaki ozbiljni pokušaj sučeljavanja sa samim sobom, svako ozbiljno nastojanje ka samousavršavanju i samospoznaji izvrgnuto je ruglu. Svaka težnja za prodiranjem u suštinu stvari smatra se odrazom egocentričnog prkosa.

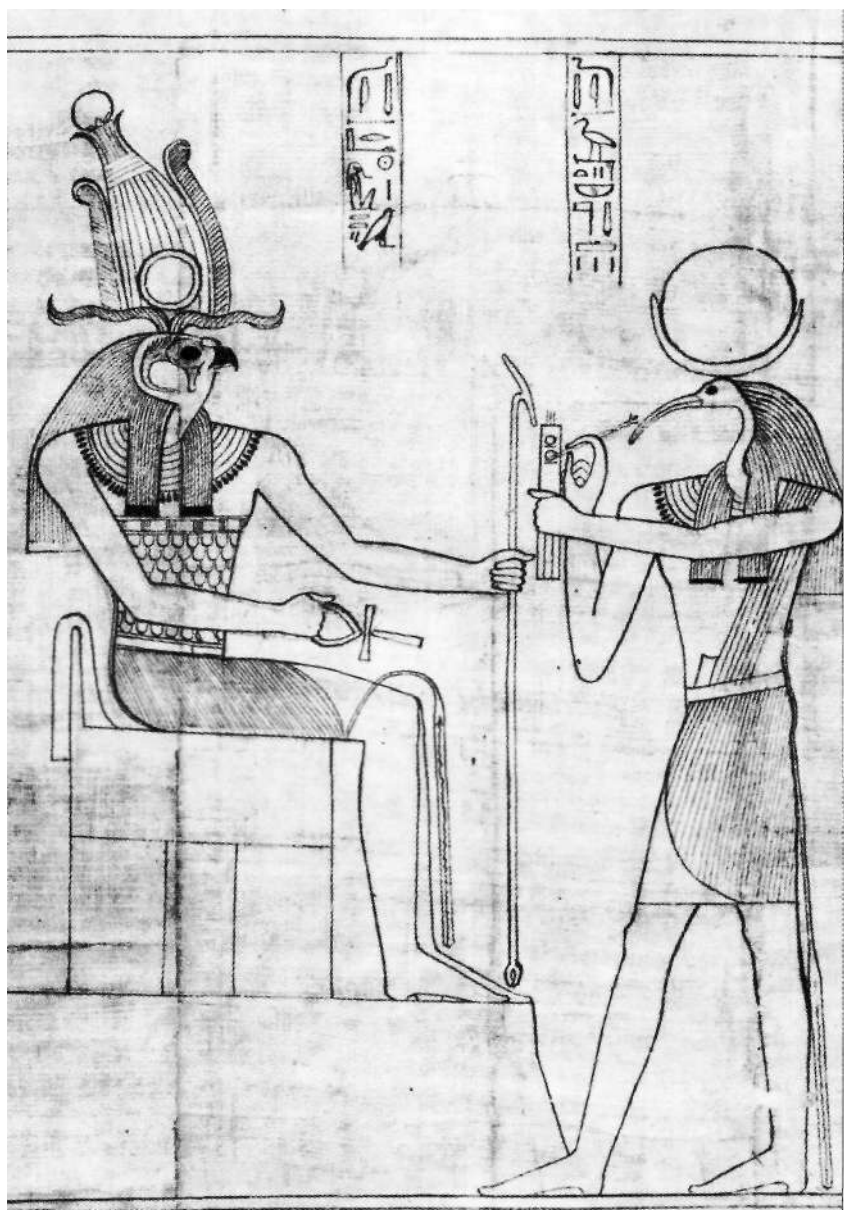
Koliko god se »New Age« istraživač činio luckastim i lakovjernim, sam proces »traganja« svjedoči o nečemu suštinski pozitivnom i hvalevrijednom. Ako ništa drugo, ono ukazuje na želju za učenjem, znanjem, usavršavanjem i promjenom. Ono odražava težnju ka »nečem boljem«. Takve su težnje, koliko god nerazborite i naivne bile, u svakom slučaju poželjnije od uštogljene samodovoljnosti, koja se, ukopana u sigurnost predrasuda, uzdržava od svakog izazova kreativnosti.

Istina je, međutim, da svatko, prema toliko razvikanom klišeu, »ima pravo na svoje mišljenje«. No, svaki čvrsti stav mora na neki način biti potkrijepljen. Malo je ciničnih koji za svoj podsmjeh imaju pokriće. Ukoliko je pojedinac nedovoljno informiran, njegovo se mišljenje uopće ne može smatrati mišljenjem, već pukom predrasudom.

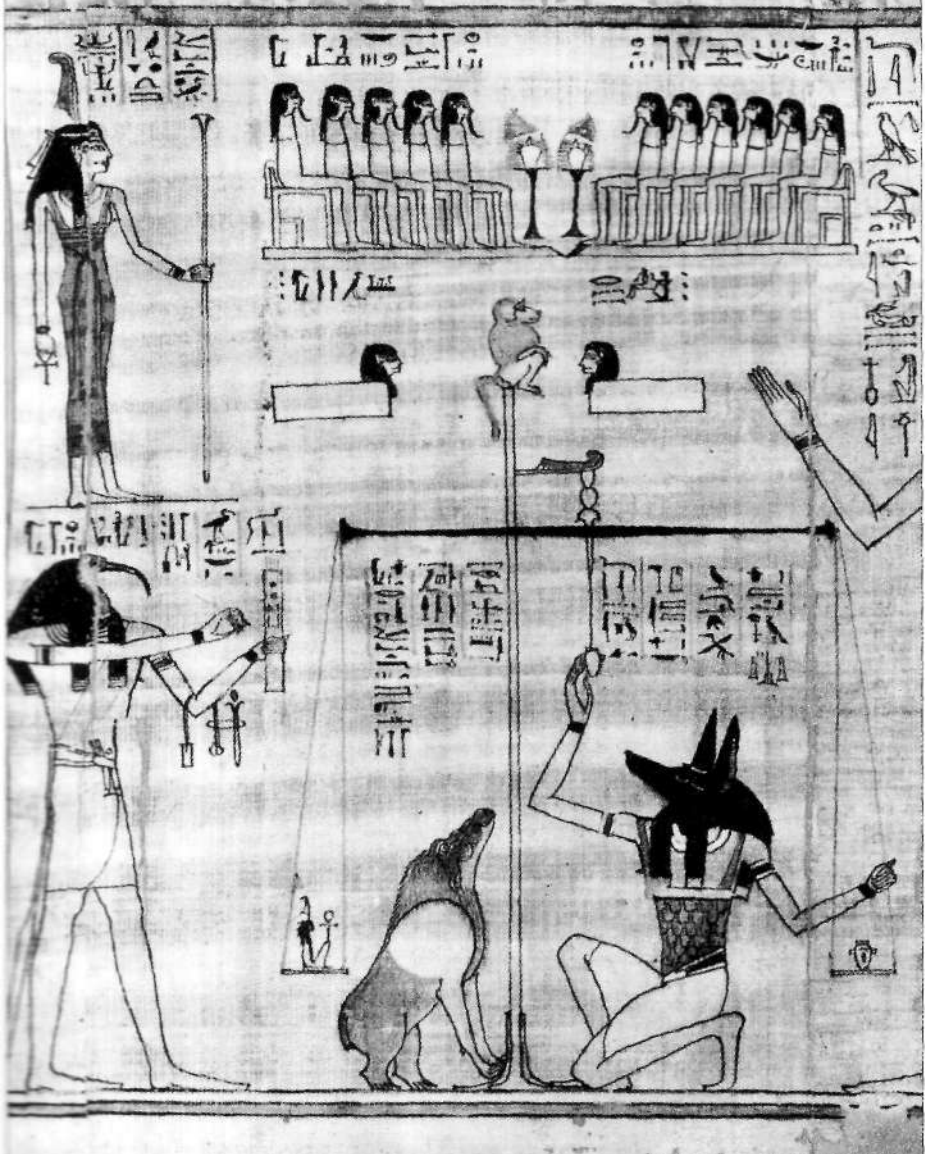

Hermes Trismegistus - »Tri Puta Najveći« - mistični učitelj i mag, kakvim ga je prikazivala renesansa. Mozaik iz kasnog petnaestog stoljeća, katedrala u Sieni.

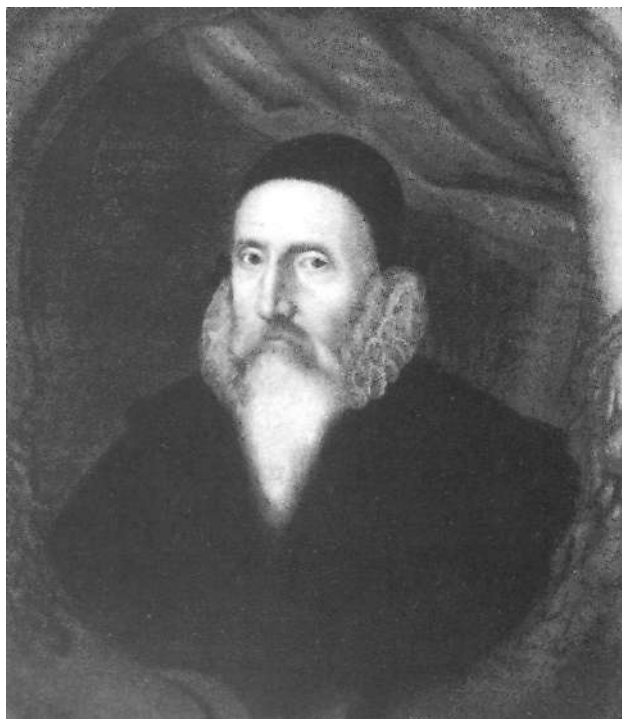

Thot, egipatski bog Mjeseca s glavom ibisa, bog znanja, božanski glasnik, izumitelj magije i pisma, stoji pred bogom Ra. Grci su Thota izjednačavali s Hermesom. Knjižnica njegovog hrama u Hermopolisu bila je čuvena po djelima o magiji i egipatskoj povijesti. Papyrus iz Tebe, oko 950.g.pr.Kr.

Thot bilježi rezultate Anubisova vaganja srca umrloga u Dvoranama Pravde.
Iz »Knjige mrtvih«, Teba, oko 1100. god. pr. Kr.

Dr. John Dee,
elizabetinski mag,
u šezdeset i sedmoj
godini života,
portret iz 1594.
Bio je vrsni
poznavatelj teologije,
filozofije, matematike,
zemljopisa,
znanosti,
kriptografije
i magije.

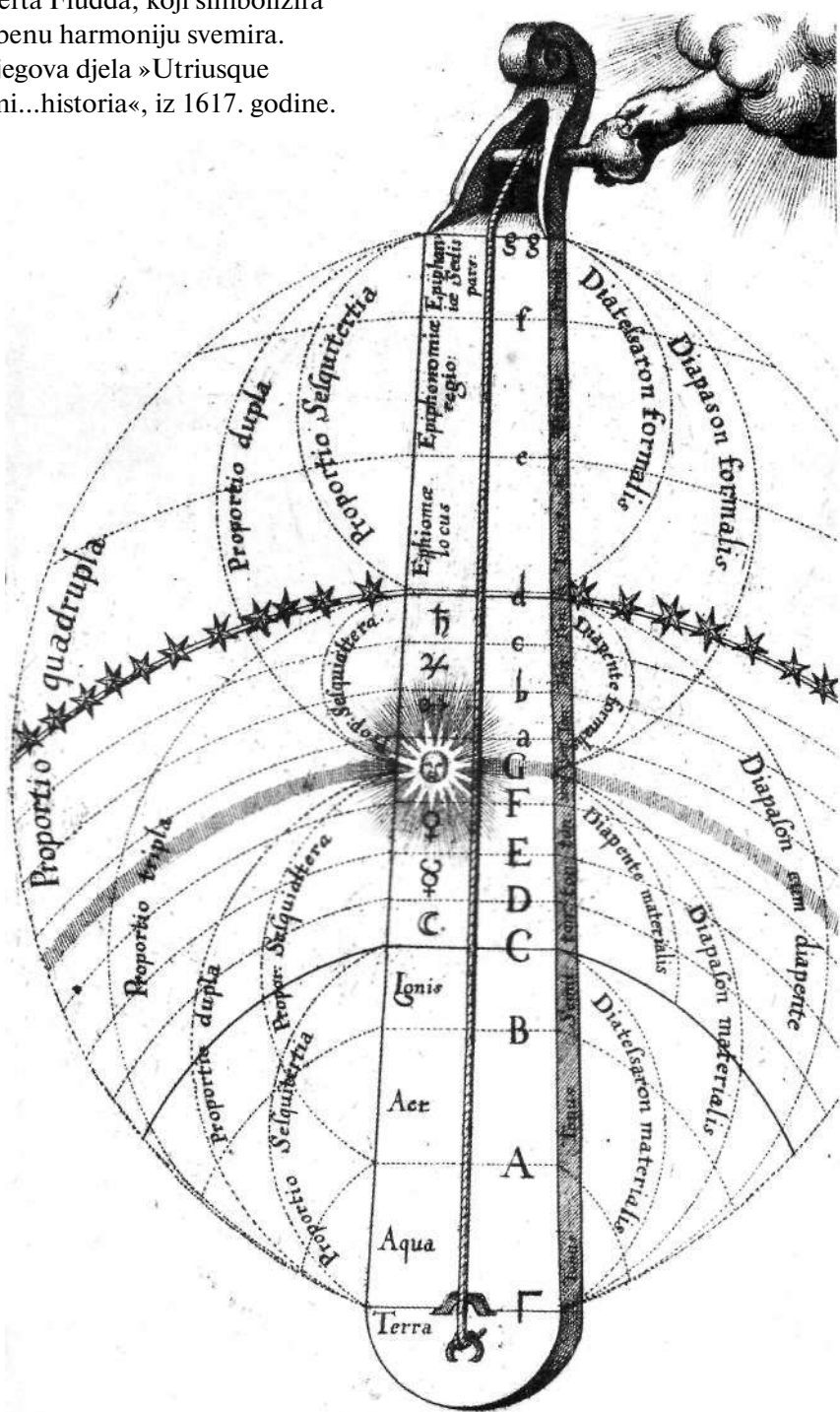
Magični voštani
pečat, kojeg je
izradio dr. John
Dee. Danas se
nalazi u
Britanskom
muzeju.

Hermetički filozof: alkemičar, kabalist, čarobnjak i glazbenik.
Na stropu se nalazi natpis: »Bez božanskoga nadahnuća nitko nije velik«.

Iz djela Heinricha Khunratha naslovljenog
»Amphiteatrum sapientiae aeternae« iz 1609. godine.

»Monokord« hermetičkog filozofa Roberta Fludda, koji simbolizira glazbenu harmoniju svemira. Iz njegova djela »Utriusque cosmi...historia«, iz 1617. godine.

Hermetički filozof slijedi stope prirode: »Neka priroda, razum, iskustvo i knjige budu alkemičarev vodič, štap, naočale i svjetiljka«. Iz djela »Atalanta Fugiens«, rozenkrojčera Michaela Maiera, iz 1617. godine.

98 FUGA XXI. in 4. Suprà.

Mache von Mann und Weib einu Sichel daruff ein
 Dardrauff herauff ein Triangel mache ein Circul und
 du wirst haben den Schein der Weisheit.

Femina mas que unis sunt tibi circulus ex quo fer-
 ge habens aequum forma quadrata latera.

Femina mas que unis sunt tibi circulus ex quo fer-
 ge habens aequum forma quadrata latera.

Femina masque unis sunt tibi circulus, ex quo
 fugat habens aequum forma quadrata latera.

XXI. Epigrammata Latini versus Germanice.

Was Mann und Weib mache die ein Circul aller: sein runde
 Daruff sich ein Fugat so vort Eder hat zu stunde!
 Solt der fere sich in ein ander/ so vort Eder hat den
 Dardrauff: laß widerumb ein Circul runde du geben/
 So B gemacher der Schein/ welche so du nicht laßst weissen/
 Du Bommersich die zu verstein seig zu wissen.

EMBLE-

99 EMBLEMA XXI. De secretis Naturæ.

Fac ex mate & forma circulum, inde quadrangulum, hinc trian-
 gulum, fac circulum & habebis lap. Philosophorum.

EPIGRAMMA XXI.

Femina masque unis sunt tibi circulus ex quo
 surgas, habens aequum forma quadrata latera.
 Hinc Triangulum docet, unus qui parte rotundam
 In se aram redcat: Tunc LAPIS ortus erit.
 Secreta tua non mox venis obvia mentis,
 Dogma Geometria si capi amare sinit.

M 5 PLAC.

Geometrija i božanske proporcije s pridruženim uglazbljenim epigramom.
 Iz »Atalanta Fugiens«, Michaela Maiera, 1617.

Koledž rozikrucijanskoga Bratstva: sa strane, na ulazu, nalaze se ruža i križ. To je nevidljivo bratstvo čija kretanja vodi Božja ruka. Iz djela »Speculum Sopicum Rhodo-Stauroticum«, 1618. godine.

»Proljeće« Sandra Botticellija. Danas se nalazi u galeriji Uffizi, u Firenci. Ova je slika magijski talisman koji je trebao izazvati izravan učinak na gledatelja i privući božanski duh Venere.

Dr Faust u magičnom krugu priziva Đavla. Naslovnica knjige »Doktor Faust« (»Doctor Faustus«) Christophera Marlowea iz 1620.g.

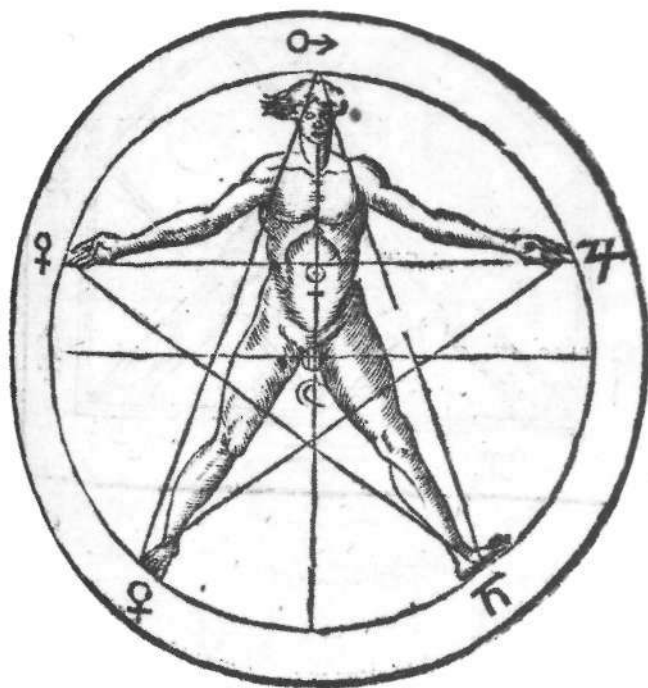
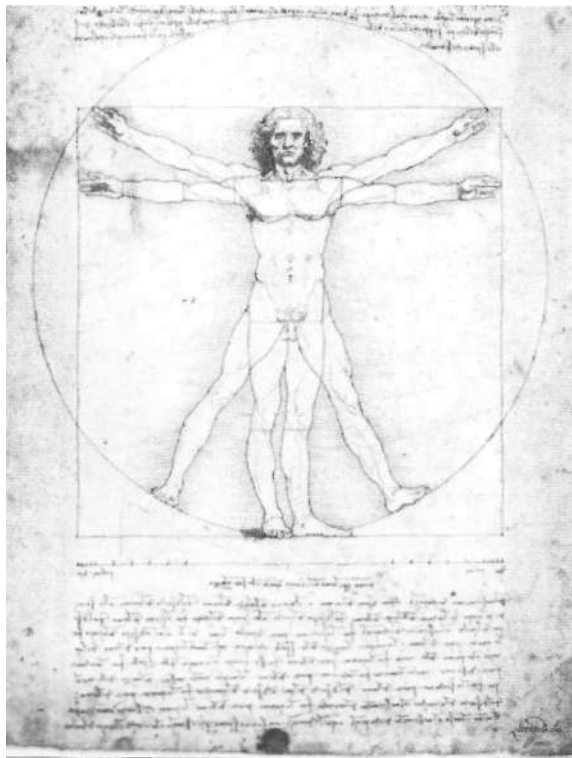

Obasjani Duhom Svetim, Bog Otac i Bog Sin sjede, dok im stopala počivaju na savršenoj kocki: »La Gloria«, freska Luce Cambiasa iz šesnaestoga stoljeća.. Nalazi se u palači Escorial u Španjolskoj.

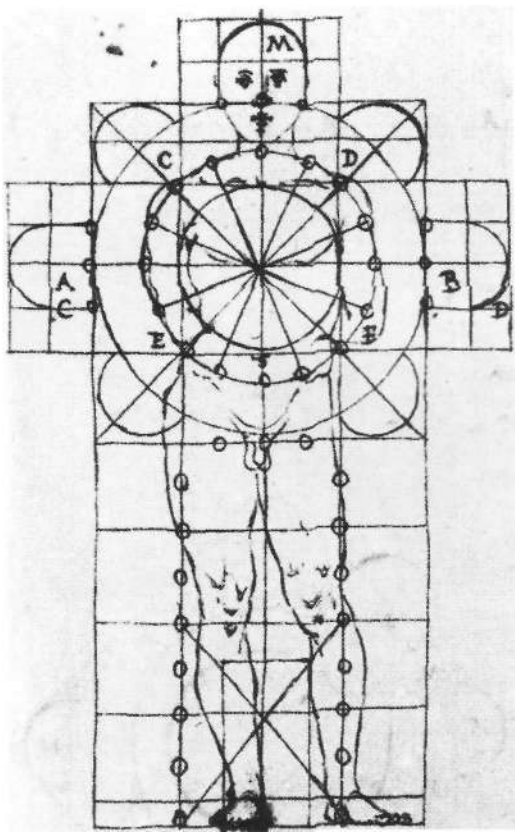
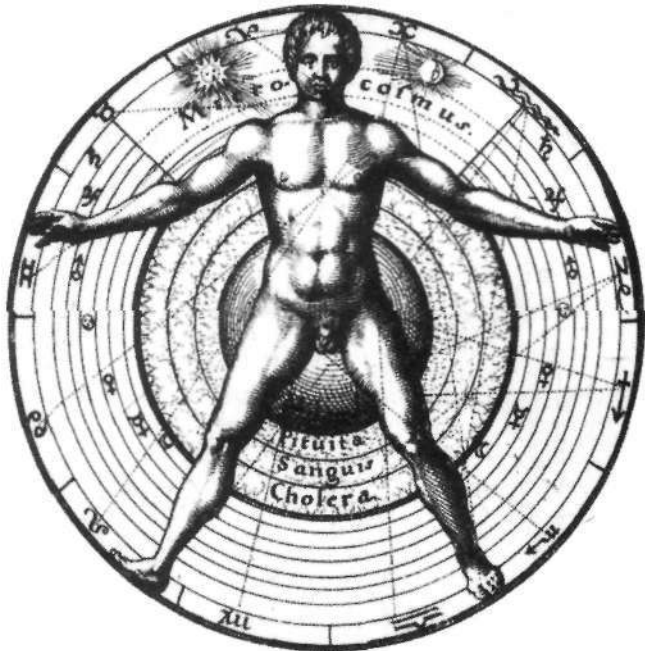
»Melancholia«, bakrorez Albrehta Diirera iz 1514. godine, nadahnut citatom iz Agrippine »De occulta philosophia«, prema kojemu Saturnov dar melankolije vodi do mudrosti i otkrivenja.

Shematski prikaz
ljudskih proporcija
Leonarda da Vincija.

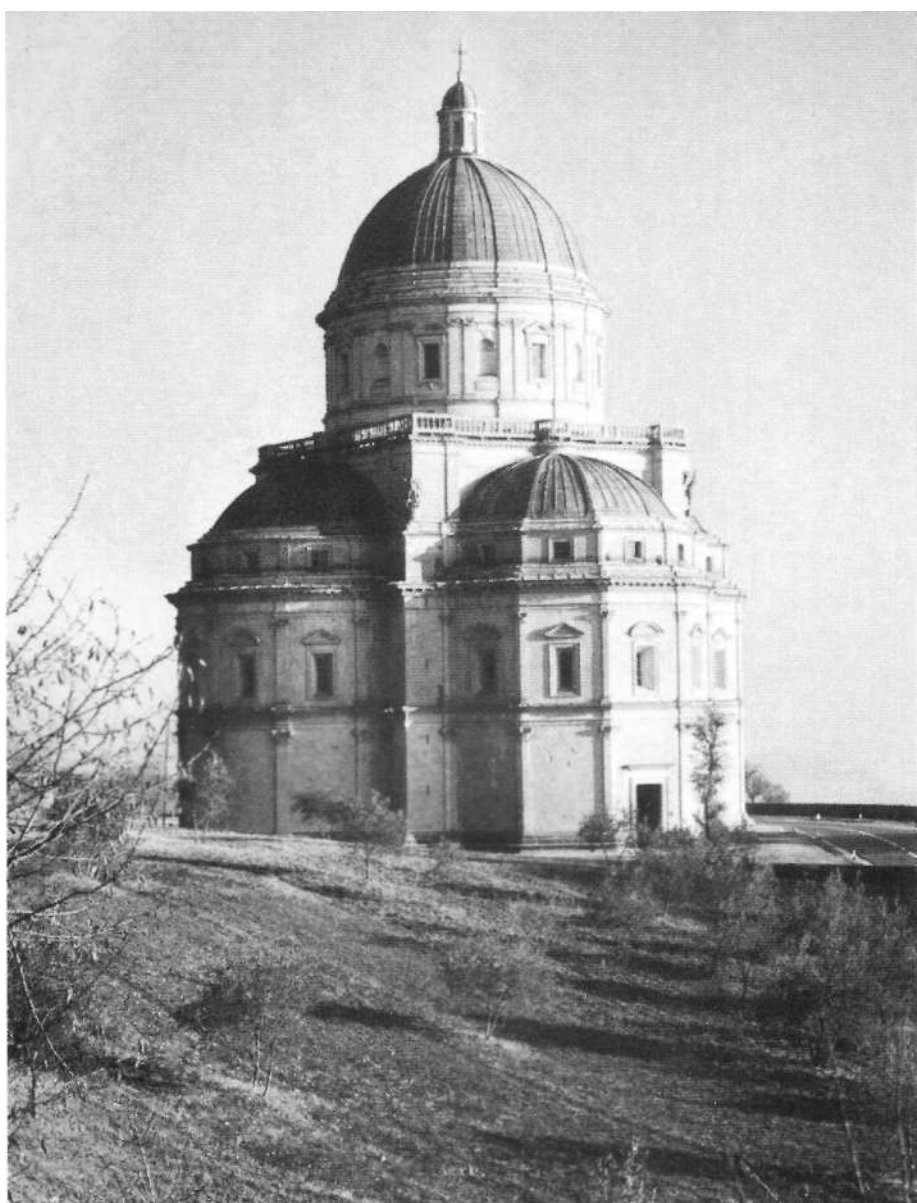

Heinrich Cornelius
Agrippa: shematski
prikaz ljudskih
proporcija
(iz njegove
knjige
»De occulta
philosophia«, 1533).

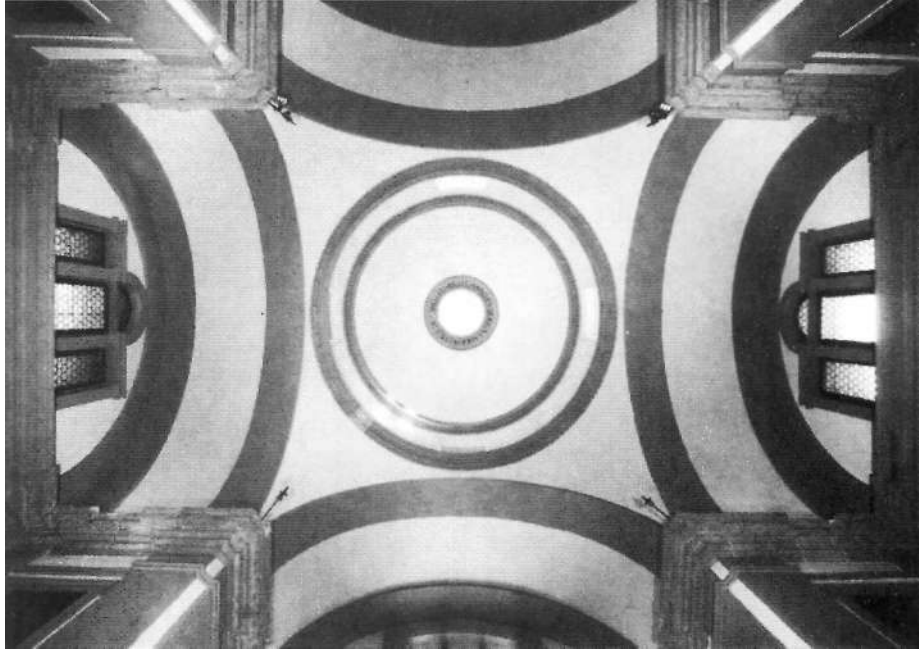
Robert Fludd:
shematski
prikaz ljudskih
proporcija (iz
njegova djela
»Utriusque
cosmi...historia«,
1617).

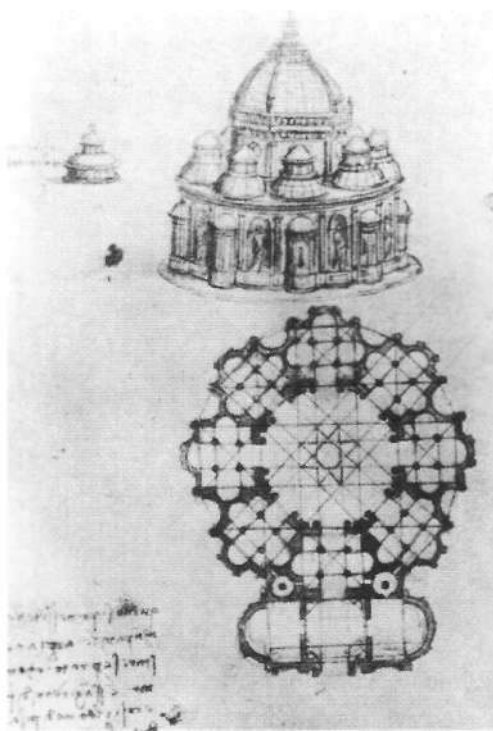
Crtež Francesca Giordano:
ljudske proporcije u
harmoničnom odnosu s
nacrtom buduće crkve.

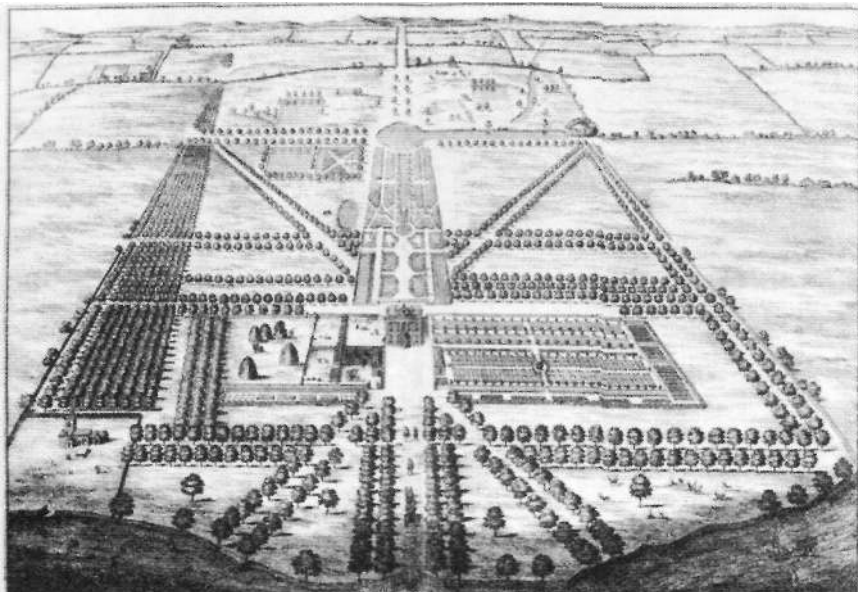
Crkva S. Maria della Consolazione, Todi, Italija: centralno planirana crkva, koja, umjesto križa, slijedi oblik kruga, simbola Božanstvenosti.

Pogled na kupolu S. Eligio degli Orefici u Rimu,
ukazuje na centralnu kružnu geometriju.

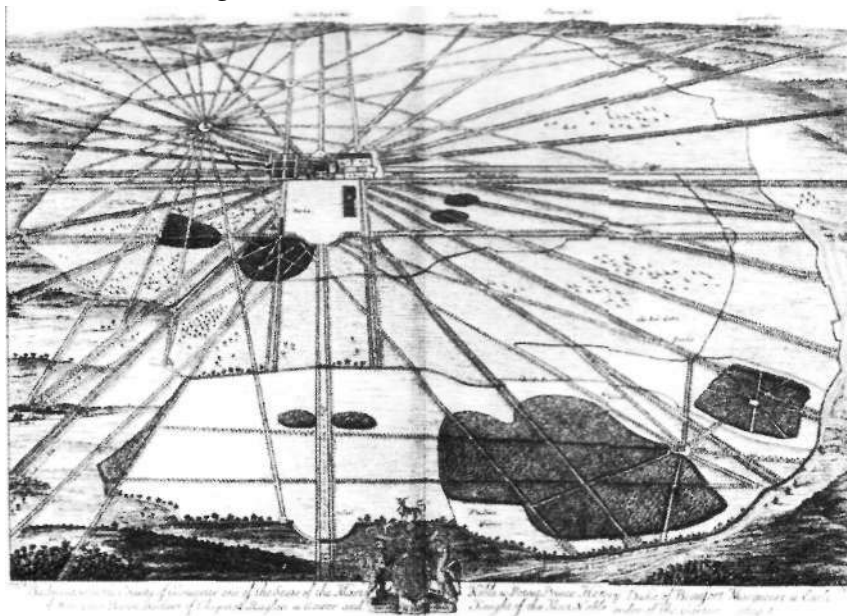

Leonardo da Vinci: nacrt
crkve utemeljen na kružnoj
geometriji.

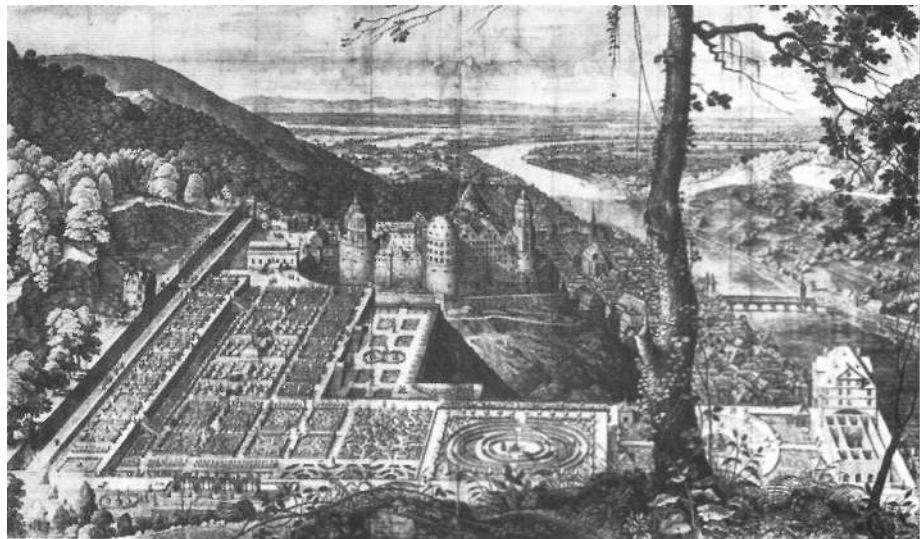

Leyton Grange, Essex, 1740.: centralno planirani geometrijski vrt, koji oblikuje magijsko jedinstvo s kućom; kuća i vrt slijede harmonične proporcije.

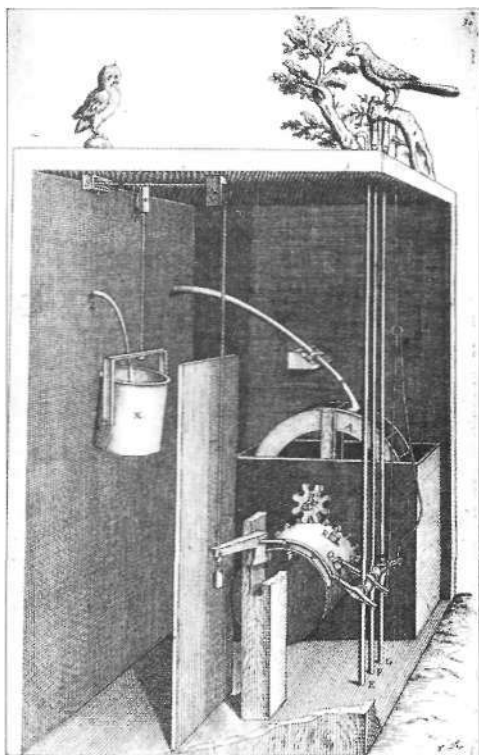
Kroćenje divlje prirode: u Badmintonu geometrija zrači iz središnjeg fokusa u okolinu, u magijskom pokušaju da njome ovlada. Bakrorez iz 1720. godine.

Zamak Heidelberg prema dizajnu Solomona de Causa, bliskog prijatelja Iniga Jonesa. Ovaj je zamak bio središte aktivnog rozikrucijanskog dvora, sve dok ga 1620. godine nije uništila habsburška vojska.

Jedan od automata koje je osmislio Solomon de Caus za heidelberške vrtove. Iz njegova »Les Raisons des Forces Mouvantes«, 1623.

Ulaz u
amfiteatar
vječnoga
znanja.
Rozikruci-
janski
bakrorez
iz
»Amphi-
theatrum
sapientiae
aeternae«,
koju je,
1609.g,
objavio
Heinrich
Khunrath.
Druga
polovica
na drugoj
strani.

*Adumbratio GYMNASII Theo-magico-cosmico, catholici illius, quod NATVRAE Sympliciorum et
Mare, Aquas, Lapides, Vegetabilia, Animalia, Mineralia atq; Metalla; pro per omnia, quae aut in utero Ma-
gnae, Omnipotentis DEI Omnipotentis digito facta, exarataq; Nimen & Lumen NATVRAE, essentiale atq; re-
Majores illi DOCTRINAE filiorum fidelium fideles omnes, Magi vel Sophi & Philosophi prixi (quibus Mundus
Profundum, als hoch tieff und weit-gelerter des grossen Weltbuchs der Natur admiratores) industria van-
kim exemplo sapienter, fideliter iungere (nec equidem frustra) haud crebescunt; ut, mirum. Gratia DEI, Nimen
ipse cum hominibus Kabalico colloquuntur, & sequentes sunt, explicit, pariter verò Apistonis Vulkanica sapacissima
Physice, nec non Physico-artificialiter ibidem, tanquam ex Philosophia fonte hmpudicissimo, Orantes & Laborantes
Et: sicut: sicut. Nam, haec Philosophandi methodo orthodoxa verè est Theophrastica, & Creatura, imaximè illud
IHYM CHRISTVM; NOSMETIPROS; nec non NATVRAE Numinis & Luminis thesaurus mechanicus, Physice
discimus. Quod Sophistis nuncoculis impossibile. Hic Superioris Philosophiae apex! Phy calumitator! Invenire illi*

PORTA
AMPHITHEATRI
SAPIENTIÆ ÆTERNÆ.
SOLIVS TERRE.

PLANTA
ALISON
KINEL

... I EHOVA ELOHIM univ. existis, omnibus, cunctis ac singulis liberaliter extrudi; Vbi per Cælum, Aëtra, Terram, ...
 ... aut Superficie Terræ, aut sub Cælo nascuntur, I EHOVA, mirabilis SAPIENTIAM mirificam in libro Naturæ catholico ac
 ... SAPIENTIA æternæ singillula sapiens, naturaliter-magico manifestando indefecto docet ac profitetur: quod Patres &
 ... Vires & Regiones pro chartis, tyndus innumeri pro licet & Livonij non olim secundum legum, latin, altum, atq;
 ... monachi studiosi Philosophie Theophrastice, soliv. veræ, fideles, etiamnum hodierno die, auctoritate Divina & Sapien-
 ... tiam cæliis adhi. atq; illuminati, partim Signaturâ Divinæve Naturæ caracteribus hieroglyphicis, quibus Res
 ... IA. A. TERRE, soliv. veræ, in Universo Mundano hoc Sapienter manifestat, cognitionem solidam aliq; persellam, etiam
 ... possunt habuerunt; Thyfici genium veris Philosophi non opinantes, sed scientes, ita ferunt: quare plures de sa-
 ... talibus & speculo, CREATOREM, quæ videlicet æterna eius sit sum Potentia, sum Divinitas, Rom. i. v. 20. quæ nihil
 ... posse possunt, deq; idem, Semper & Vbiq; orthodoxis ac Sapienter Philosphari; beneq; vivere, & beatè mori
 ... LIPS. H. soliphæ. auctore J. H. & MED. utriusq; Doct. Anno 1754. M. DC. II.